

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★
3248

क्रम संख्या

काल नं०

वर्णन

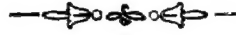
श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य

काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभागः



उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतवीरभक्तामर—
श्रीभावप्रभसूरिरचितनेमिभक्तामरस्तोत्रद्वयम्
स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्

श्रीमानतुङ्गसूरिसंहृद्यभक्तामरस्तोत्र-श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतगिरिनार-
गिरीश्वरकल्परूपपरिशिष्टद्वयान्वितम् ।



गुर्जरभाषानुवादविवरणादिपरिष्कृतं संशोधितं च
कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा हीरालालेन ।

प्रसिद्धिकारकः—

शाह वेणीचन्द्र मूरचन्द्र ।

कार्यवाहिनी—

श्रीमती आगमोदयसमितिः ।

वि. सं. १९८२]

वीरसंवत् २४५२

[इ. सं. १९२६

प्रतयः १२५०

पण्यं रूप्यकत्रयम् ।

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
318 A, Thakurdwar, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for Shree Agamodaya Samiti
at the Office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ

(૨૫૨/૧)

કાવ્ય-સંગ્રહનો પ્રથમ વિભાગ.



ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર

તથા

શ્રીભાવમલસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્ર તથા શ્રીગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કલ્પ.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ તથા શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણિના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—

શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ, મુંબાઇ.

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રતિ ૧૨૫૦

[વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨]

વીર સંવત ૨૪૫૨

[ઇ. સ. ૧૯૨૬]

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

સર્વ હ્રદ્ર શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને લાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયાને આધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સુરચંદ શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬ જાવેરી બજાર મુબાઈની શેઠ દેવચંદ

લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

છાપનાર-મંગેશ નારાયણ કુલકર્ણી, કનૈટક પ્રેસ, ૩૧૮ એ, ઠાકુરદાસ, મુંબઈ.

~ ~ ~ ~ ~

શ્રીમદ્વિજયનન્દસૂરીશ્વરના પદ્ધતિ શ્રીમદ્વિજયકમલસૂરિરાજના
પ્રથમ પદ્ધતિ ઐતિહાસિકશાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયદાનસૂરિનો

અભિપ્રાય.



“શ્રીવીરભક્તામર, નેમિભક્તામર એ વિગેરે તો પ્રાચીન પુરુષોની કૃતિઓ રહી એટલે તેને માટે તો કહેવાનું જ શું હોય ? મૂળ ભક્તામરનું છેલ્લું એક એક પદ લઈને તેની સાથે પોતાનાં ત્રણ પાદ રચી પાદપૂર્તિ કરવી અને અભિધેય અર્થના એકતારમાં જરાય તુટી આવવા ન દેવી એ તો તે કાળની શાસન રસિક કાવ્ય-કુશળતાની એક પરાકાષ્ઠાજ કહેવાય. કહેવાની જરૂર નથી કે વાંચનાર આ કાવ્યોના પ્રત્યેક શ્લોકમાં કંઈ અસામાન્ય વિદ્વત્તા, આલંકારિક અર્થ-ગોરવ અને અખૂટ કાવ્યરસ રહેલો જોઈ શકશે.

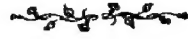
આ કાવ્યોનું ભાષાંતર થવાથી ગુજરાતી વાંચનારઓ તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ શકશે એ નિઃસંશય છે. ભાષાંતરોમાં જે કેટલીક વખત મૂળની ક્રમક તુટી જવાની અને પોતાની મતિને અનુસરતી ધાલમેલ કરવાની ફરિયાદો થાય છે તે આ ભાષાંતરમાં દૂર થયેલી જોઈ શકાય છે. એનો શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ, ભાવાર્થ, સ્પષ્ટીકરણ, વિવેચન ને ટિપ્પણ વિગેરે કરવામાં ભાષાંતરકાર ભાઈ હીરાલાલે સારો પ્રયાસ કર્યો છે અને વાંચકોને રસ ઉપજાવવા સાથે બહોળું જ્ઞાન આપ્યું છે. ભાષા પણ સીધી, સાદી અને સરળ વાપરી છે. જે સૂત્રાદિ વાંચવાનોજ શ્રાવકોને નિષેધ છે તેનું ભાષાંતર કરવાની નિષિદ્ધ દિશામાં ગમન કરવાને આજે જોયો પ્રેરણ છે તેને બદલે તેઓ, આ કાવ્યોના ભાષાંતરથી જે શાસ્ત્રશૈલી પ્રમાણે જોઈતાં યોગ્ય ભાષાંતરોજ કરીને જૈન સાહિત્યની સાચી સેવા બજાવવા પ્રેરાય અને સંસ્કૃત ભાષાના અનભિક્ષા જે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ રસ લેનાં શીખે તો તે તદ્દન ઇચ્છવા યોગ્ય છે. આવાં જુનાં ચમત્કારી અને વિશેષ લોકાપકારક ગદ્યપદ્ય (અનુમત) સાહિત્યને લોક ભાષામાં બહાર લાવવા માટે જે પુસ્તકાલય સંસ્થા તરફથી ભાઈ જીવણચંદ આદિના પ્રયાગો થાય છે તે સાર્થક છે. સમ્યગ્-જ્ઞાનપ્રચારાદિના કારણે આવાં ભાષાંતરો હિંદી વિગેરે દરેક ભાષામાં ખાસ કાળજી અને આધાર નીચે યોગ્ય એ જરૂરનું છે. ”

અમદાવાદ,
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨ }
ચૈત્ર શુદ્ધ ૪, ગુકવાર.

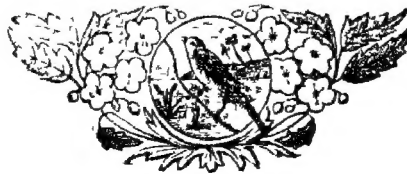
વિજયદાનસૂરિ



વિષયાનુક્રમણિકા



| વિષયાંક | વિષય | પૃષ્ઠાંક |
|---------|--|-----------|
| ૧ | શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્વરના શિષ્ય-રત્ન જ્યોતિઃશાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિજય- દાનસૂરિનો અભિપ્રાય. | ૫ |
| ૨ | આમુખ | ૭-૯ |
| ૩ | પ્રસ્તાવના.. . . . | (૧)-(૨) |
| ૪ | ઉપોદ્ધાત. | (૩)-(૧૦) |
| ૫ | વિષય-સૂચી | (૧૧)-(૧૩) |
| ૬ | શુદ્ધિ-પત્ર | (૧૪)-(૧૫) |
| ૭ | ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર | ૧-૧૦ |
| ૮ | શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર | ૧૧-૧૮ |
| ૯ | વીર-ભક્તામર સ્વોપજા દીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત. | ૧-૬૨ |
| ૧૦ | નેમિ-ભક્તામર સ્વોપજા દીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત. | ૬૩-૧૬૪ |
| ૧૧ | શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્ર | ૧૬૫-૧૭૩ |
| ૧૨ | શ્રીધર્મધોષસૂરિકૃત ગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કદપ તેમજ તેનો અનુવાદ | ૧૭૫-૧૮૦ |
| ૧૩ | સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ અન્યોની સૂચી | ૧૮૧-૧૮૩ |
| ૧૪ | શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં) .. . | ૧૮૫-૧૮૯ |
| ૧૫ | શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં) ... | ૧૯૦-૧૯૭ |



શ્રીસવેજાય નમઃ

આમુખ



શ્રીમદ્ભાનુભટ્ટ રિએ ચમત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યુ છે. આ સ્તોત્ર શ્વેતાંબર અને દિગંબર બંને સંપ્રદાયને અતિમાન્ય દેવાથી તેના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજાં સ્તોત્રો ઉપર જોવામાં આવતી નથી તેમજ એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલાં દૃગ્ગોચર થાય છે તેટલાં બીજાં સ્તોત્રોના સમરચારૂપ કાવ્યો જોવામાં આવતાં નથી. આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતાં જૂદાં જૂદાં યન્ત્રો અને મન્ત્રો પણ ઉપલબ્ધ છે.

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્તવ્ય એવું છે કે—“ ભક્તામરના અંત સિવાયના ચરણો ઉપર પણ સમચારૂપ કાવ્યો રચાયેલાં છે.” પરંતુ અમારી પૂરતી તપાસમાં અમને આવાં કાવ્યો પ્રાપ્ત થયાં નથી, પણ માત્ર અંતિમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયાં છે (એની વિશેષ વિગત માટે ૨૭ મું પૃષ્ઠ જુઓ) જેમાંથી આ ૩ થમાં ઉપાખ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિવિરચિત વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર એમ બે સમન્વ્યા-કાવ્યો તેમજ પરિશિષ્ટમાં મૂલ ભક્તામર અને અનુવાદસહિત ગિરનારકલ્પ પાઠકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરતાં અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે.

આના બીજા વિભાગમાં શ્રીધર્મસિંહસૂરિરચિત સરસ્વતીભક્તામર અને મુનિવર્ય શ્રીકીર્તિવિમળકૃત શાન્તિભક્તામર છપાવવા શરૂ થયેલાં છે, જ્યારે ત્રીજા વિભાગમાં ઉપાધ્યાય શ્રીસમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભભક્તામર અને મુનિરાજ શ્રીરત્નસિંહકૃત નેમિભક્તામર (પ્રાણપ્રિય કાવ્ય) પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન આદરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા સદીક કાવ્યો અગાઉ શ્રીચરણવિજયજી જૈન પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી બહાર પડ્યાં હતાં જેનો ઉપયોગ કરવાની શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ, સેક્રેટરી શ્રીચરણવિજયજી જૈન પાઠશાળાએ અમને રજૂ આપી હતી. એ ઉપરથી અમે વીરભક્તામર બીજી હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અભાવે તૈયાર કરાવ્યું છે અને તે માટે અમે એ સંસ્થાના ઋણી છીએ.

નેમિભક્તામરની હસ્ત-લિખિત પ્રતિ અમોને મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી જે બહુલ એએસ.શ્રીના પણ અમે ઋણી છીએ.

આ અમૂલ્ય અંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય મુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયજી ગુરૂ તસીક પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજહાસ કાપડિયાના ન્યેષ્ટ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તુત અને ઉપોદ્ધતમાં કર્તાઓના જીવન તથા અન્ય સહાયક જોડેના સંબંધો રજૂ ઉલ્લેખ કર્યા છે એટલે તત્સંબંધે અત્રે લખતું અમે ઉચિત ધારતા નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સંવ ૧૯૭૮ ની રત્નલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદ્દનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને જનો ૨ એ ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથને જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્યપ અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા મોટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને સહાયભૂત અને સરળતાથી સમજી શકાય તેટલા મોટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રયત્ન ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની થોડી લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં ઉપર સૂચવેલી છ પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ ઉપરાંતની, વિશેષ પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓની પ્રતિઓ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

અત્યાર સુધીના ગ્રંથો પોથી આકારમાં એટલે સુધર રાયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. વિચારસાર પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજી પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને સુધર રાયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પુસ્તકાકારે અને અગ્રેજી ગ્રંથો ક્રાઉન ૧૬ પૈજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ ગ્રંથને ક્રાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને મોટે ૪૮ રત્નલી કોક્ષલી લાયન લેન્ડર (Croxley Lion Ledger) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જો આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તે સમિતિનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખારો નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહાશુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની બન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈન સમુદાયમાં ધણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદસાગર

(આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ) ની સૂચનાથી તથા પંન્યાસ શ્રીઆનંદવિજય, (સ્વર્ગસ્થ) પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેધવિજય (શ્રીવિજયમેધસૂરિ) અને ખીજ બુદ્ધ બુદ્ધ ગચ્છના અન્ય જૈન સાધુઓ તથા ધણા જૈન બાઇઓના અભિપ્રાયથી શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ આ સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી. તે દિવસ મહિલનાથની પ્રતિષ્ઠાનો દોવાથી ધણા જૈનો તેમજ જૈન સાધુઓ અત્રે એકઠા થયા હતા.

ઉદ્દેશ—

(૧) ખીતાર્ય મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઇ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઇતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ થોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ધણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો.

ખીજ હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાઠ્યાં છે જેની વિગત અંતમાં રજુ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સલાસદો છે. તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

- | | |
|-----------------------------|---------|
| ૧. શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ | મેસાણા |
| ૨. „ મણીલાલ સુરજભલ જવેરી | પાલણપુર |
| ૩. „ હીરાલાલ બકોરદાસ | રાધનપુર |
| ૪. „ ભોગીલાલ હાલાભાઇ | પાટણ |
| ૫. „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા | ભાવનગર |
| ૬. „ યુનીલાલ છગનલાલ શ્રોફ | સુરત |
| ૭. „ કમળશીભાઇ ગુલાબચંદ | રાધનપુર |
| ૮. „ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી | મુંબાઇ |

કાર્યાલયો—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે ખીજ સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઇમાં જવેરી બજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઇની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

મુંબાઇ,
મહાવીરજન્મજય તી, સંવત ૧૯૮૨
દ્વિતીય ચૈત્ર શુકલ ૧૩, રવિવાર

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
મનદ સેક્રેટરી.

* ખીયુત હીરાલાલ બકોરદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમે તે અત્યંત દિલગીરી સાથે છે. અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાણુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇચ્છીએ છીએ.



પ્રસ્તાવના

આ પ્રથમ વિભાગમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની સમ-
સ્યારૂપ વીર-ભક્તામર તથા નેમિ-ભક્તામરનો તેમજ અંતમાં પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલા મૂળ
ભક્તામર-સ્તોત્રનો તથા શ્રીગારનારકદંષ તેમજ તેના ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામાં
આવ્યો છે. આમાંના વીર-ભક્તામરના ભાષાન્તરાદિકનો પ્રારંભ ઇ. સ. ૧૯૨૩ ના નવેમ્બર
માસની શરૂઆતમાં કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સાંસારિક ઉપાધિઓને લીધે તે કાર્ય હું લગભગ
એક વર્ષ સુધી હાથમાં લઇ શક્યો હતો નહિ. ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં મેં એ કાર્ય
ફરીથી હાથમાં લીધું અને નાતાલની રજા દરમિયાન તે પૂર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ, પરંતુ મેં નેમિ-
ભક્તામર અને દ્વિતીય વિભાગમાં આપવામાં આવનાર સરસ્વતી-ભક્તામરના ભાષાન્તરા-
દિકની શરૂઆત પણ કરી.

જેમ શ્રીશોભનમુનિવર્યકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકોને અગે પદ્યચોદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ,
શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરી તેને સાંગોપાંગ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો હતો તેમ આ બે
કાવ્ય પરત્વે પણ મેં પ્રયાસ કર્યો છે. પરંતુ અહિં આ વિશેષતા એ છે કે તે પુસ્તકમાં જેમ પ્રત્યેક
પદ્યનું મેં શીર્ષક (મથાળું) તૈયાર કર્યું હતું તેમ મેં અત્ર કર્યું નથી.

વીર-ભક્તામરના સંખ્યમાં તો સ્વયં કવિરાજ ધણે સ્થળે પદોનાં શીર્ષકોનો નિર્દેશ કર્યો
છે, કિન્તુ એટલું તો મારે ઉમેરવું પડશે કે ૧લા, ૨જા, ૨૨મા, ૨૬મા અને ૨૭મા
તેમજ ૨૯મા થી તે ૩૧મા સુધીનાં અને ૩૯મા પદ્યનાં શીર્ષકોનો કવિરાજ ઉદ્દેશ્ય નહિ કરેલો
હોવાથી તે કાર્ય મેં કર્યું છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમાં મેં કવિરાજની પદ્ધતિથી
અન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે.

નેમિ-ભક્તામરમાં તો તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ધણાં પદ્યનું મથાળું બાંધ્યું નથી.
પરંતુ આ કાવ્યનો વિષયજ એવો છે કે તેમ કરવું વાસ્તવિક છે. એથી કરીને તો મેં પણ શીર્ષકો
તેમજ ધણી વાર સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યાં નથી.

વીર-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં મને શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
(મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ ભાગ) એ નામના પુસ્તક સિવાય
અન્ય ઠાંઠ સાધન મળ્યું નથી, પરંતુ નેમિ-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં તો આ પુસ્તક ઉપરાંત
સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાચ્છોનિધિ શ્રીમાન વિજયાનંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)ના શિષ્ય-વર્ય મુનિ-
રાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્તલિખિત પ્રતિનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ પ્રતિ

૧ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર-સ્તોત્ર આપવાનો હેતુ એ છે કે ખાસ કરીને અજૈન પાઠક-વર્ગને મૂળ
કૃતિ જોવાનો લાભ મળે. દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે શ્રીગિરિનારકદંષ આપવાનું કારણ એ છે કે નેમિ-
ભક્તામર કાવ્યના નાયક નેમિનાથનો આ ગિરિનાર ગિરિ સાથે વિશેષ સંબંધ છે, કેમકે ત્યાં તેમનાં ત્રણ કલ્યા-
ણકો થયાં છે.

જવી બેઠાએ તેવી શુદ્ધ નથી. ફક્ત અક્ષરોજ ખૂટ છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક બે સ્થળે તો આખી પંક્તિની પંક્તિ દષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. ૧૯ મો શ્લોક પણ ત્યાં આપેલો નથી.

આ પ્રમાણેની આ પ્રતિમાં અપૂર્ણતા હોવા છતાં પણ એકંદર રીતે તે મને સહાયભૂત થઇ પડી છે, કેમકે મુદ્રિત પુસ્તકમાં આવતા પાઠો સાથે સરખામણી કરી પાઠાન્તરો આપવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં પણ કેટલેક સ્થલે જે પાઠો હોવા બેઠાએ તે ત્યાં હતા નહિ તેવે સ્થલે હું આ પ્રતિનો ઉપયોગ કરી શક્યો છું. આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો આપેલા છે અને ઉપર નીચે ટીકા આપી છે. આમાં બધાં મળીને ૧૪ પત્રો છે. પ્રત્યેક પત્રમાં બંને બાજુએ સરેરાસ સોળ સોળ લીટીઓ છે અને પ્રત્યેક લીટીમાં ચાળીસ ચાળીસ અક્ષરો છે. વળી સં ૧૭૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ ઉપરથી સં ૧૯૬૦ માં આ પ્રતિ લખવામાં આવી છે એમ આ પ્રતિના શ્લોકાન્તમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી બેઠા શકાય છે.

વીર-લક્ષ્મણ તેમજ નેમિ-લક્ષ્મણના ભાષાંતરાદિકની સંપૂર્ણ પ્રેસ-કોપી તૈયાર કરીને તે મેં શ્રીયુત જીવણચંદ્ર સાકરચંદ્ર ઝવેરીની સૂચના અનુસાર આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ પોતાના શિષ્ય માણિક્યસાગરજી દ્વારા આ સાધન તપાસી મોકલવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કોપી પાછી મળતાં ઇ. સ. ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે ક્યુરેટક મુદ્રણાલયમાં છાપવા આપવામાં આવી હતી. પહેલી વારનું મુદ્ર હું બંને તપાસતો હતો. શ્રીમાન્ જીવણચંદ્રની સૂચના મુજબ બીજી વારના મુદ્રની એક નકલ આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર અને બીજી નકલ અનુયોગાચાર્ય (પં ૦) ક્ષાન્તિવિજયજી ઉપર મોકલવામાં આવતી હતી. ક્ષાન્તિવિજયજી તરફથી આ બીજી નકલ પાછી મળતાં તેમણે કરેલી સચનાઓ તરફ બંનેનું ધ્યાન આપી તેમાં યથાયોગ્ય ફેરફારો કરી તે મુદ્ર હું મુદ્રણાલય ઉપર રવાના કરી છેવટનું મુદ્ર મંગાવતો હતો. એટલામાં આચાર્યશ્રી તરફથી મુદ્ર બેવાઈ આવતાં તદનુસાર છેવટના મુદ્રમાં સુધારાવધારા કરી તે છાપવા માટે મોકલી આપતો હતો. અત્ર મારે એ પણ ઉમેરવું બેઠાએ કે ધણીખરી વાર મને મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો ૦ મણીલાલ તરફથી છેવટનું મુદ્ર તપાસવામાં અને શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં ૧૬૪૪૫૬૫૬૫૬૫૬ તરફથી સહાય મળી હતી.

અંતમાં આ પુસ્તકને અંગે જે જે વ્યક્તિઓ તરફથી મને મદદ મળી છે, તે તે વ્યક્તિઓનો તદ્દરે હું આભારી છું એમ નિવેદન કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે મુદ્રણ-દોષને લીધે આ પુસ્તકમાં જે ન્યૂનતા દષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે તરફ સજ્જનો કામા-દષ્ટિ રાખશે એવી તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરતો હું આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,

મુંબાઇ.

વીર સંવત્ ૨૪૫૨; કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા. }

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ વીર-લક્ષ્મણનાં ત્રણ બીજી વારનાં સમસ્ત મુદ્રો સાગરાનંદસૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને તે તેમની તરફથી જવાબને પણ આવ્યાં હતાં. પરંતુ નેમિ-લક્ષ્મણનાં સંબંધમાં તો નવ પાંચે સંધીનાંજ મુદ્રો મેં તેમના ઉપર મોકલાવ્યાં હતાં. બાકીનાં મુદ્રો નહિ મોકલવાનું કારણ એ હતું કે એક તો તેઓએ વિહાર શરૂ કર્યો હતા અને બીજું પ્રેસ-કોપી તેમની તરફથી સાધન તપાસાઇને આવી હોવાથી મુદ્ર મોકલવાની ખાસ જરૂર જેવું હતું નહિ, કેમકે પહેલી વારના મુદ્રમાં ભાગ્યેજ સુધારાવધારા કરવામાં આવતા હતા.

ઉપોદ્ધાત

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાનો હેતુ—

મનુષ્યના સ્વભાવ પરત્વે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે અન્યનું અનુકરણ કરવા—મને પછી તે વાસ્તવિક હોય કે અવાસ્તવિક હોય તો પણ તેમ કરવા સામાન્ય મનુષ્યો તો લલચાય છે. જે સાધન દ્વારા એક મનુષ્ય વિદ્યા, કીર્તિ કે ધન સંપાદન કરતો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે સાધનને પ્રાપ્ત કરી તદ્દનુસાર વર્તન કરવા અન્ય તૈયાર થઈ જાય છે. કીર્તિના અર્થી કેટલાક કવિઓના ઉપર પણ આવી અસર થઈ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

દાખલા તરીકે, મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિનીમાં મુખ્ય બની તેના જેવું દૂત-કાવ્ય રચી કીર્તિ મેળવવા કેટલાક જૈન અને અજૈન કવિઓએ પ્રયાસ કર્યો છે. જ્યારે કેટલાકે મહર્ષિ ભત્રૃહરિના શતકોને અને તેમાં ખાસ કરીને 'વૈરાગ્ય-શતક'ને લક્ષ્યમાં રાખી તેવાં શતકો રચનાં કલમ હાથ ધરી છે. કેટલાકે જયદેવના જેવું ગીત-ગોવિન્દ રચી પાનાંના કીર્તિ-સ્તંભ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ તો અજૈન કાવ્યોની વાત કરી. પરંતુ આ હકીકત જૈન કાવ્યોના સંબંધમાં પણ ધટી શકે છે એમ કહેવામાં આવે છે. જેમકે શતાધિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત (પ્રસાદતા, અને સરલતાથી વિભૂષિત) સિન્દૂર-પ્રકરના અનુકરણરૂપ 'કર્પૂર-પ્રકર, કસ્તૂરી-પ્રકર અને હિંગુલ-પ્રકર રચવામાં આવ્યાં છે.

૧ સરખાવો—

“ મતાનુગતિકો લોકો, ન લોક પારમાર્થિકઃ ।

વાલુકાલિજ્ઞમાત્રેણ, ગતે મે તામ્રમાજનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૨ મેઘદૂતના સમસ્ત શ્લોકોના એક અથવા બે ચરણો લખતે પાર્શ્વિક્યુદય નામનું કાવ્ય રચનારા શ્રીજિનસેનસૂરિ (આ કાવ્ય છપાયેલું છે, એના સળધમાં પ્રો. કે. બી. પાઠકનું એમ માનવું છે કે એ મૂળ મેઘદૂત કરતાં ચડિયાતું કાવ્ય છે), પવન-દૂતના કર્તા વાદિવ્યન્દ્ર (આ કાવ્ય મેઘદૂતની છાયારૂપ છે અને તે સુદૃઢ છે), ચન્દ્ર-દૂતના કર્તા જમ્બૂકવિ, નેમિદૂતના કર્તા સાંગણસુતવિક્રમ, શીલદૂતના કર્તા ચારિત્રમુંદર-ગણિ (આ બધું પ્રાસાદિક કાવ્ય છે અને તે સુદૃઢ છે), ધન્વ-દૂતના કર્તા ચિત્રચંદ્રવિજયગણિ, મેઘદૂતના કર્તા વિક્રમ મત્રી, મેઘદૂત-સમસ્યા-લેખના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય અને જૈન મેઘદૂત (આ કાવ્ય કઇ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ નથી, પરંતુ ફક્ત અત્ર નામમાં તેમજ તેના પ્રથમ શ્લોકના પ્રારંભમાં સમાનતા છે) ના કર્તા મેરુતુંગાચાર્ય તેમજ મનોદૂત અને ચેતાદૂતના કર્તાઓ (એમના નામો જાણવામાં આવ્યાં નથી, એનોદૂત સુદૃઢ છે.) વિગેરે જૈન કવિઓ થઈ ગયા છે.

૩ અજૈન કવિઓમાં પવન-દૂતના કર્તા ધોમક, ઉદ્ધવ-દૂતના કર્તા માધવ, મનોદૂતના કર્તા તૈલંગ વ્રજનાથ, પદાંક-દૂતના કર્તા કૃષ્ણસાર્વભૌમ, હંસદૂતના કર્તા રૂપગોસ્વામી તેમજ કોકિલ-સંદેશના કર્તા ઉદંક શાસ્ત્રી, શુક-સંદેશના કર્તા લક્ષ્મીદાસ, હંસ-સંદેશના કર્તા વેદાંતદેશી વિગેરે કવિનાં નામો જાણીતાં છે.

૪ પદ્માનંદ કવિએ વૈરાગ્ય-શતક રચ્યું છે. આ કાવ્ય-આલોના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલું છે.

૫ કર્પૂર-પ્રકરના કર્તા હરિ સાધુ છે.

આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અર્થેન અને જૈન કાવ્યોની છાયા કે પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્યો રચવામાં માનવની અનુકરણરૂપ પ્રકૃતિ કારણભૂત હોય અને એ અનુકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મૂળ કર્તાના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય એમ માની લઈએ, તોપણ મહાવાદી તાર્કિક-શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના શબ્દ-લાલિત્ય અને અર્થ-ગૌરવથી અલંકૃત કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રના તેમજ શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરિના પ્રસાદતાથી વિભૂષિત ભક્તીભર-સ્તોત્રના અંતિમ પાદ લઈને દ્વિત અનુકરણ કરવાના ઉદ્દેશથી અને તે પણ આ પ્રખર કવીશ્વરોની પ્રતિભાને પહોંચી વળવાના કે બદકે તેથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ કરવાના હેતુથી જૈન કવિઓએ પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે એમ માનવા માફ મન તો ના પાડે છે, કેમકે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાનો ઉદ્દેશ તે તે કૃતિઓ પ્રતિ બહુમાન હોવાને લીધે તેને ચિરસ્થાયી બનાવવાનો હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ તપાસતાં એ સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે કે અનેક અપૂર્વ ગ્રંથો અત્યારે દૃષ્ટિ-ગોચર થતા નથી. વૈર-ભાવને લઈને ધર્માધ અર્જુનોને હાથે કુટલાએ જૈન લંકારો અશ્વિદેવના બલિદાનરૂપ થયા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈ પણ અપૂર્વ કાવ્યને અમર રાખવા લાલસા થાય તો તે પૂર્ણ કરવા તેના સમસ્ત શ્લોકોના પ્રત્યેક ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં એ પણ એક જાતનો માર્ગ છે, જોકે બીજો માર્ગ એ પણ છે કે તે તે કાવ્યોની અનેક નકલો કરાવી અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સ્થાપિત કરવી.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યની રચના—

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જ જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય, તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી મનુષ્યજ કરી શકે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય. કેમકે ‘લાકડે માંકડું’ વળગાડ્યાનો દોષ પોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદ પૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસન્ધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જવું નથી. વળી તેમાં પણ કોઈ મહાવ્યકિતનું ચારિત્ર સાંગોપાંગ આલેખવું એ તો પ્રતિ-

૧ Indische Studien (vol. 14, pp. 357-371) માં ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ડૉ. યાકોબી (Jacobi)એ તૈયાર કરેલાં ભક્તીભર અને કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રનાં જર્મન ભાષાનંદ છપાયાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં તે વિદ્વાને એમ કહ્યું છે કે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર ભક્તીભર-સ્તોત્ર ઉપરથી રચવામાં આવ્યું છે. એટલે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર એ ભક્તીભર-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે. આ તેમની માન્યતામાં હવે કંઈ ફેર પડ્યા હં કે નહિ તે મારા જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ આ માન્યતા જૈન પરંપરાથી વિરુદ્ધ છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે, કેમકે તેના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર કરવો જોગ્ય નથી.

૨ અંતિમ કહેવાતો હેતુ એ છે કે અન્ય ચરણોથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં સંપૂર્ણ કાવ્યો મારા જ્ઞેવામાં આવ્યાં નથી, બાકી શ્રીયશો વિજય જૈન ગ્રંથમાલાના શ્રીજૈનસ્તોત્ર-સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગ (૫૦ ૧૫-૧૬)માં ભક્તીભર તેમજ કંદ્યાણુ-મંદિરના પ્રમથ શ્લોકના પ્રત્યેક પાદથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં ચાર ચાર શ્લોકનાં એ કાવ્યો છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે આદિ મા અંતનું પાદ લઈને અનેક સ્તોત્રો રચાયાં છે એમ સંભળવામાં આવતાં તદનુસાર પ્રથમ પાદની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો મેળવવાં એ શ્રીયુત જીવજીવંદ સાકરચંદ ઝવેરી દ્વારા ઘણા ભંડારોમાં તપાસ કરાવી, પરંતુ કોઈ સ્થળેથી પતો લાગ્યો નથી. વાસ્તે આ હકીકત વિચારણીય છે.

ભાની પરાકાષ્ટા સૂચવે છે. આમાં પણ ખરી ખૂબી તો ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે પાઠકને તે કાવ્ય અન્ય કોઈ કાવ્યની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે એમ ન લાગે, પરંતુ તે અખંડિત કાવ્ય છે એમજ લાગે.^૧ આને માટે શબ્દ-રચના ઉપર પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો પ્રારંભ—

ભક્તામર-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપે રચાયેલાં કાવ્યોના સંબંધી વિશેષ વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એક અન્ય પ્રશ્ન વિચારી લઈએ. આ પ્રશ્ન એ છે કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં તરફ પ્રથમ કેનું ધ્યાન ખેંચાયું ?

એ તો દેખીતી વાત છે કે કાવ્યમાં વર્ણવેલા અલંકારો પૈકી પાદ-પૂર્તિ પણ એક અલંકાર છે. આથી કરીને આવા અલંકારનો પ્રથમ કોણે પ્રારંભ કર્યો એ જાણવું મુશ્કેલ છે. કેમકે એક તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અલંકારશાસ્ત્ર કયું છે અને તે કોણે રચ્યું છે તે જાણવું ભેદ્ય છે. વળી આ ઉપરાંત પહેલ વહેલું પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે રચ્યું એનો પણ નિર્ણય કરવા તેના કર્તાના સમય નિર્ણય હોવો જોઈએ.^૨ અથી કરીને આ પ્રશ્નનો અત્યંત વિશાળ દૃષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રસ્તુતમાં ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે પ્રથમ રચ્યું એ વિચારવા જતાં પણ આ સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ કયાં કયાં કાવ્યો રચાયાં છે તેને સંપૂર્ણ યોગ્ય થયા વિના આ પ્રશ્નનો પણ છેવટનો ઉત્તર તો આપી શકાય તેમ નથી. આથી કરીને સાધન મળશે તો તે સંબંધમાં ખીજ કે ત્રીજ વિભાગમાં વિચાર કરવામાં આવશે એટલું નિવેદન કરી આ વાત પડતી ખૂંકવામાં આવે છે.

વીર-ભક્તામરની સમીક્ષા

નામ—

વીર-ભક્તામર કાવ્યનો ‘ રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ ’ પદથી પ્રારંભ થતો હોવાથી તેના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિ એને ‘ રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ ’ એ નામથી ઓળખાવે છે. આમ કરવામાં તેમણે ભક્તામરસ્તોત્ર, કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર, સંસાર-દાવાનલની સ્તુતિ ઇત્યાદિ નામો રાખવામાં જે હેતુ સમાયેલા છે તેનું અત્ર અનુકરણ કર્યું હોય એમ લાગે છે. આવીસમા તીર્થંકર વીર પ્રભુનું ચરિત્ર એ આ ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો વિષય હોવાથી તેને ‘વીર-ભક્તામર’ના નામથી પણ ઓળખાવી શકાય છે.

૧ આવી હકીકત ભાષાંતરને પણ લાગૂ પડે છે. ઉચ્ચ કોટિનું ભાષાંતર તો તેજ ગણાય કે જે વાંચવાથી એમ ન માલુમ પડી જાય કે તે અચુક અન્યનું ભાષાંતર છે, પરંતુ એમજ લાગે કે એ સ્વતંત્ર અન્ય છે. પરંતુ આ કાંઈ કંઈ સહેલ નથી.

૨ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાના કાર્યની શરૂઆત જંતોએ કરી છે એવા જૈન આત્માનંદ અન્ય-રત્નભાષા તરફથી બહાર પડેલ જૈનમેઘદૂતની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે.

૩ અત્યારે આવાં છ કાવ્યો મને મળી આવ્યાં છે. એનાં નામો તથા કર્તાઓ સાઝ જુઓ ૨૭ મું પૃષ્ઠ.

વિષય—

આ કાવ્ય વીર પ્રણના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; કેમકે એમાં વીર પ્રણના પૂર્વ ભવો, તેમની બાલ-ક્રીડા, તેમનું નિશાળ-ગરજી, તેમણે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે દીધેલું સાંવ-ત્સરિક દાન, તેમણે અણ્ડકૌશિકને કરેલો પ્રતિબોધ, તેજેલેશ્યાથી પરિતપ્ત બનેલા ગોશાળક ઉપર તેમણે શીતલેશ્યા મૂકીને કરેલો ઉપકાર, સંગમે કરેલા ઉપસર્ગોને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરવાની તેમની મનોવૃત્તિ અને શક્તિ, તેમના શરણપૂર્વક ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત, તેમણે પ્રાપ્ત કરેલું કેવલજ્ઞાન, તેમનો ઉપદેશ-મહિમા, તેમની વાણીની મધુરતા, તેમણે ઇન્દ્રભૂતિ ઉપર કરેલો અનુપમ ઉપકાર, તેમનું અસાધારણ રૂપ, તેમની ભામણ્ડલાદિક વિભૂતિઓ ઇત્યાદિ બાબતોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત કેટલોક સ્થલે તો સમસ્ત જિનેશ્વરોને લાગૂ પડે એવી તેમની સ્તુતિ પણ કરવામાં આવી છે.

વ્યાકરણ—

વરિવર્તિ (શ્લો. ૧), ઉજ્જાવટીનિ (શ્લો. ૧૩), વર્વર્તિ (શ્લો. ૧૮), ચરિક્રાંતિ (શ્લો. ૨૫), ત્વયકા (શ્લો. ૨૬), તકે (શ્લો. ૪૨) ઇત્યાદિ રૂપો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે. વિશેષમાં તાલાયમાન (શ્લો. ૩), રસિતું (શ્લો. ૧૧) નિષ્કૃષ્ણવર્ત્મ (શ્લો. ૧૬), નિજગવાં (શ્લો. ૧૭), ગુણવૃણાઃ (શ્લો. ૧૫) અને ઓત્વાલ્લવઃ (શ્લો. ૩૪) એ રૂપો તો વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે એમ સિદ્ધ કરવા દીકાકારે પ્રયાસ કર્યો છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ સમસ્ત કાવ્ય શ્રીમાનતુંગમૂરિએ રચેલા ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ હોવાથી તે ‘વસંતતિલકા’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યું છે તેમજ તેમાં પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર મુખ્ય છે, જે કે અર્થાન્તર-ન્યાસ, વ્યતિરેક ઇત્યાદિ અલંકારો પણ તેમાં દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

વળી બારમા અને તેરમા શ્લોકમાં અનેક અવ્યયોનું અસ્તિત્વ, સોળમા શ્લોકમાં ‘નિર્’ અવ્યયનો અનેક વાર કરવામાં આવેલો પ્રયોગ તેમજ એ શ્લોકનો ભાવ, વળી ઉપમાન અને ઉપમેય બન્નેને લાગૂ પડતાં પદોથી અલંકૃત ૧૭ મા, ૧૮ મા, ૨૮ મા, ૩૯ મા તથા ૪૪ મા શ્લોકો અને તેમાં ખાસ કરીને ૩૯મા શ્લોક એ આ કાવ્યમાંના અલંકારની વિશેષતા સમ્ભવે છે.

નેમિ-ભક્તામરની સમીક્ષા

નામ—

આ કાવ્યના કર્તાએ અવતરણના દ્વિતીય પદમાં સૂચવ્યા મુજબ એનું નામ નેમિ-સંબોધન છે, પરંતુ જે ભક્તામર-સમસ્યાના કાવ્યમાં જે તીર્થકરના ગુણ-ગાનો હોય, તે તીર્થ-કરનું ભક્તામર સાથે નામ જોડીને તે કાવ્યનું તે નામ રાખવા અને અભિલાષા થવાથી અને તેમ કરવું અનુચિત નહિ લાગવાથી મેં તે કાવ્યનું તેવું નામ રાખ્યું છે. આ વાતની આ વિભાગમાં આપેલાં બે કાવ્યોનાં નામો સાક્ષી પૂરે છે.

વિષય—

રાજમતીની સાથે લક્ષ્મ-ગાંધી જોડાવાને માટે નેમિનાથ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદ્યોની સાથે લક્ષ્મ-મંડપ સુધી આવી તોરણેથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવી જાય છે તે પ્રસંગથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારો એ આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ કાવ્ય છંદની ખાખતમાં તો વીર-ભક્તામરને મળતું આવે એ દેખીતી વાત છે. વળી પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર પણ આ ખંને કાવ્યોમાં મુખ્ય અલંકારરૂપ છે એ પણ કંઈ નિવેદન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

વ્યાકરણ—

આ કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમોનો ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. છતાં એટલું તો ઉમેરવું પડશે કે દશમા પદના ત્રીજા ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘ઈતિ’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી તે વાસ્તવિક નથી એમ કોઈને લાગે. આનું વ્યાકરણ-દષ્ટિએ સમાધાન કરવામાં આવે તે પૂર્વે મહાર્પિ ભતૃહરિએ રચેલા નિમ્ન-લિખિત પદ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો અનુચિત નહિ ગણાય.

“યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિચ્ચક્તા ।

... ...

ધિક્ ત્વાં ચ તં ચ મદનં ચ હમાં ચ માં ચ ॥૧॥”

આ પદના ચતુર્થ ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘હમા’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી. આ પ્રમાણે સંધિ નહિ કરવાથી વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થાય છે કે નહિ તે સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.—

“સંહિતૈકપદે નિત્યા, નિત્યા ધાતૂપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે તુ, સા વિવક્ષામપેક્ષતે ॥૧॥”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એક પદમાં, ધાતુ અને ઉપસર્ગના સંબંધમાં તેમજ સમાસમાં સંધિ કરવી જોઈએ; પરંતુ વાક્યમાં સંધિ કરવી કે નહિ કરવી તે વિવક્ષાના ઉપર આધાર રાખે છે. આથી આ કાવ્ય દૂષિત નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. વળી આ સંબંધમાં સિદ્ધ-હૈમનું નીચે મુજબનું સૂત્ર—

“ઘઘ્વોઽ પદે વા ” (અ૦ ૧, પા૦ ૨, સૂ૦ ૨૨)

પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

વીર-ભક્તામર અને નેમિ-ભક્તામરની તુલના

આ ખંને કાવ્યો શ્રીમાનતુંગસૂરિએ રચેલા ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની છાયા (પાદ-પૂર્તિ)રૂપ હોવાથી તે ખંનેમાં ૪૪ પદો છે. પરંતુ વીરભક્તામરમાં તેના કતારો

૧ સરખાવે—

“સામ્યૂલ્લસ્ય હમે ત્રયોદશ ગુણાઃ સંસારિણાં દુર્લભાઃ ”

—શ્રીમદ્ભક્તમાર યાને આનન્દમંદિર (૫૦ ૧૨૧)

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ પોતાના ગુરૂના નામનો તેમજ તેમણે આ કાવ્ય કદ સાલમાં ૨૨૫૦ તે સૂચવનારો એક શ્લોક અંતમાં આપ્યો છે એ વિશેષતા છે.

આ બંને કાવ્યો સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત છે. વીર-ભક્તામરની ટીકા જોતાં એ સહજ જોઈ શકાય છે કે એ ટીકામાં અમુક રૂપો વ્યાકરણથી સિદ્ધ છે એ બતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે નોમ-ભક્તામરની ટીકા તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં એમ માલૂમ પડે છે કે તેમાં એકના એક પદમાંથી જટલા અર્થો થઈ શકે તેટલા સૂચવવા પ્રયાસ થયો છે.

વિશેષમાં વીર-ભક્તામરના ચોથા ચરણમાંથી તો મૂળ ભક્તામરના ચતુર્થ ચરણના અર્થનો જ ધ્વનિ નીકળે છે, જ્યારે નોમ-ભક્તામરમાં તો તે ચરણનો અન્ય રીતે પદ્યરૂપે કરી નવીન અર્થ પણ કેટલીક વાર સૂચવવામાં આવ્યો છે. વળી જમ વીર-ભક્તામરમાં એક સ્થળે (સોળમા પદમાં) મૂળ ભક્તામરના સંપૂર્ણ પદનો સંપૂર્ણ ભાવ નજરે પડે છે, તેવી હુકીકત નેમિ-ભક્તામરને પણ લાગૂ પડે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ મૂળ ભક્તામરનો સંપૂર્ણ ૧૧ મો શ્લોક 'જનસ્ય'ને બદલે 'મદીય' એટલાજ ફેરફાર સાથે દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ બંને કાવ્યોનો વિષય તીર્થકરના ગુણો ગાવાનો છે. વીર-ભક્તામરમાં તો જૈનોના ચોવીસમા અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અન્તિમ તીર્થકરનું લગભગ સંપૂર્ણ જીવન આલેખવામાં આવ્યું છે, જ્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં તો આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા અખંડ બ્રહ્મચારી બાવીસમા તીર્થકરના લક્ષ-પ્રસંગથી માંડીને તેમના જીવન-ચરિત્રની રૂપરેખા દોરવામાં આવી છે. ચોવીસ તીર્થકરોમાં આ બે તીર્થકરો પ્રથમ તીર્થકર શ્રીઋષભદેવ, સોળમા તીર્થકર શ્રીશાન્તિનાથ અને ત્રેવીસમા તીર્થકર શ્રીપાશ્વનાથની જમ વિશેષ લોક-પ્રિય છે.

આ બંને કાવ્યો પૈકી વીર-ભક્તામરનું 'રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ' એવું અપર નામ છે, જ્યારે એવું નામ નેમિ-ભક્તામરનું આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેનું કારણ દેખીતું છે; કેમકે જો આ કાવ્યને એવી રીતે જાળખાવવા તેના કર્તાએ વિચાર રાખ્યો હોત, તો તે કાવ્ય 'ભક્તામર' પદથી શરૂ ન કરતાં અન્ય કોઈ પદથી શરૂ કરવું જોઈતું હતું. કેમકે આ પદથી શરૂ કરવાથી તો તેનું 'ભક્તામર' એવું નામ રાખવું પડત અને તેમ થતાં મૂળ કાવ્ય અને સમસ્યારૂપ કાવ્યની ભિન્નતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાત નહિ.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિની કૃતિઓ—

આ કવીશ્વરે વીર-ભક્તામર ૨૨૫૦ છે એ તો આ અન્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ ઉપરાંત જૈન ગ્રન્થાવલી (૫૦ ૨૩૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ તેમણે એક હજાર શ્લોક જટલું શ્રેણિક-ચરિત્ર ગદ્યમાં લખ્યું છે. આ સિવાય તેમણે કોઈ અન્ય અન્ય ૨૨૫૦ હોય એમ અણુવામાં આવ્યું નથી.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિની કૃતિઓ—

આ કવિશ્વરે નેમિ-ભક્તામર ૨૨૫૦ છે એ વાતની તો આ અન્ય સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં જૈન ગ્રન્થાવલીમાં નિર્ધાર કર્યા હોય તેમણે સં ૧૭૬૧ માં કર્યા હોય તેમણે અરજી કરી.

પાદ-પ્રતિરૂપ તેમજ સ્વોપપન્ન ટીકાથી અલંકૃત એક કાવ્ય રચ્યું છે. (આને અભિનવ-કલ્યાણ-મંદર તેમજ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ બંનેને જૈન ગ્રન્થાવલીમાં જૂદા ગણવામાં આવ્યા હોય એમ લાગે છે, પરંતુ તેમ કરવામાં આવ્યું હોય તો તે ખોટું છે. વળી શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આ કાવ્યનું જૈનધર્મવરસંસ્તવન એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે.)

આ ઉપરાંત ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયે રચેલા પ્રતિ-માશતક ઉપર (વિ. સં. ૧૭૯૩ માં) લઘુવૃત્તિ તેમજ તેમણે રચેલા નયોપદેશ ઉપર અંવ-ચૂરિ તથા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રકૃત 'મહાવીર-સ્તોત્ર' ઉપર વૃત્તિ આ સરિજીએ રચી છે. વળી પ્રતિમાશ-તકની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે માતૃકા-પ્રકરણ પણ રચ્યું છે. સં. ૧૭૯૨માં રચેલી હુતાશિની કથા તથા છ પત્રની પર્યુષણ-અઙ્ગાઈ-વ્યાખ્યા એ પણ જૈન ગ્રન્થાવલી અનુસાર તેમની કૃતિઓ છે.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિ અને શ્રીભાવપ્રભસૂરિનાં જીવન-ચરિત્રો—

શ્રીધર્મવર્ધનગણિના સંબંધમાં તેમણે રચેલા વીર-ભક્તામરના અન્તિમ શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ આ કાવ્યની રચના તેમણે સં. ૧૭૩૬માં કરી હતી અને શ્રીવિજયહર્ષવાચક એ તેમના ગુરૂ થતા હતા. આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનાર કોઇ સાધન મારા જોવામાં આવ્યું નથી એટલે તે સંબંધમાં હું વધારે લખી શકતો નથી.

૧ આ સ્વોપપન્ન ટીકા યુક્ત કાવ્યની એક પ્રતિ મને શ્રીમાન જીવજીવંદ મારફતે મુનિવ્રમ હંસવિજયજી તર-ફથી મળી છે. હાલમાં હું આ પ્રતિની પ્રેસ-કોપી તૈયાર કરી રહ્યા છું. આગમોદયસભિનિ દ્વારા તે બહાર પાડવામાં આવનાર છે.

૨ આ ગ્રન્થ (લઘુવૃત્તિ સહિત) શ્રીજૈનઆત્માનન્દસહજા તરફથી વિ. સં. ૧૮૫૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૩ સરખાવે પ્રતિમાશતકની અન્તમાં આપેલી ટીકાકારની પ્રશન્નિ—

“ જ્યક્ષ્મામૂમિતિ (૧૭૯૩) વર્ષે, માષશુક્લાષ્ટમીતિથી ।

બારે દેવશુરૌ જાતા, પૂર્ણેય વૃત્તિરત્તમા ॥૧॥ ”

૪ આ લઘુવૃત્તિ સરિજીએ પોતાના શિષ્ય જ્યોતીરત્નને માટે રચી હતી એ વાત એના અન્તમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે.

“ इति श्रीमत्पूर्णमागच्छीयभट्टारकश्रीभावप्रभसूरिसमुद्धृता 'प्रतिमाशतक' लघुवृत्तिसरिय क्षिण्यज्योतीरत्नस्य हेतवे सम्पूर्णा.”

૫ સરખાવે—

“સ્મૃત્વા શ્રીશારદામત્ર, શ્રીભાવપ્રભસૂરિભિઃ ।

સ્મૃત્યર્થ લિખ્યતે કથિત્, પર્યાયો હાસ્ય વૃત્તિઃ ॥ ૧ ॥”

૬ આ સ્તોત્ર તેમજ તેની વૃત્તિ શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય વિભાગમાં છપાયેલા છે.

૭ જાતક-દીપિકા નામનો ગ્રન્થ તેમજ (સં. ૧૭૬૫માં) તેની વૃત્તિ રચનારા તરીકે જ હર્ષવિજયનો જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે આજ છેકે કેમ તે તેની પ્રતિ જોવા વિના નિવેદન કરી શકાય તેમ નથી.

આવીજ રીતે નેમિ-ભક્તામરના અન્તિમ પદ્ય તેમજ તેની ટીકામાં તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભ-સૂરિ સૂચવે છે તેમ તેઓ સરિ થયા તે પૂર્વે તેઓ ‘ભાવરત્ન’ના નામથી ઝાળખાતા હતા. પાછળથી તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તેમનું ‘ભાવપ્રભ’ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિશેષમાં આ સમયે શ્રીમાલિના વીર વંશરૂપ કમલને વિષે રાજહુંસના સમાન એવા તથા રામા નામની માતાની કુંક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ જયતસી નામના પિતાના પુત્ર શ્રીતેજસી શ્રેષ્ઠીએ સૂરિ-પદને મહોત્સવ કર્યો હતો.’

માહમાપ્રભ મુનિરાજના શિષ્યવર્ચ આ ભાવપ્રભસૂરિજી પૂર્ણિમા ગચ્છના હતા તેમજ તેમને ભાણુરત્ન નામના શિષ્ય હતા એ વાત જૈનધર્મવરસ્તોત્ર નામના સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત કાવ્યની પ્રતિના અન્તિમ ઉદ્દેશ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વળી તેમને જ્યોતીરત્ન નામના પણ એક શિષ્ય હતા એ વાત પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિના અંતમાં આપેલા ઉદ્દેશ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે (જુઓ નવમા પૃષ્ઠ ઉપરની ચોથી ટિપ્પણી). આ ઉપરાંત તેમના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી એટલે આ ખંને કવીશ્વરોને પ્રણામ કરવા પૂર્વક હું આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરું છું.

જુઓ. . .
વિક્રમ સંવત્ર ૧૯૮૨.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.



૧ સરખાવે પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિની પ્રથિતિ:—

“ શ્રીશ્રીમાલિમુખીરવંશકમલે બીરાજહંસોપમો

રામાકુલિસમુદ્ભવો જયતસી દેહાગ્રજો વીસિમાન. ।

જાતો ચોડલિસાપુકારતિલ્લઃ બીતેજસીશ્રેષ્ઠિરાદ

તેન શ્રાદ્ધવરેણ વત્સલમહો દ્રવ્યવ્યવૈર્મિમિતઃ ॥ ૧ ॥”

વિષય-સૂચી

| વિષય | વીર-શક્તામર | પાનાંક |
|---|-------------|--------|
| વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા | | ૧-૨ |
| કાળના વિભાગો, વર્ધમાન સ્વામીનું ચમવન, ચક્રવર્તીની વ્યાખ્યા, બાર દેવલોક, વાસુદેવની વ્યાખ્યા, મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીસ ભવો, ભરત નરેશ્વર, શ્રેષ્ઠિક નૃપતિ, પલ્લ-વિચાર. | | |
| મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ. | | ૩ |
| વીર પ્રભુની ક્રોડા, ' વીર ' શબ્દ સંબંધી વિચાર. | | |
| વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ | | ૪ |
| વીર પ્રભુનું નિઃશાળ-મરણ, પલ્લ-અલંકાર, આક વૈમાકરણો. | | |
| પ્રભુનો ઉપદેશ-મહિમા. | | ૫ |
| કર્મ-ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ. | | ૬ |
| ભગવાને ભારી હઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલા આશ્રય | | ૭ |
| પ્રભુના નામની વિશેષતા | | ૮ |
| શ્લોકનું તાત્પર્ય. | | |
| પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા | | ૯ |
| કલ્યાણક-વિચાર. | | |
| પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર | | ૧૦ |
| અર્થ-વિચાર, ખરા ઉપકારી કાણુ ?, ઇન્દ્રજીતિ-વિચાર, દેવાનન્દસૂરિકૃત ગૌતમખાન્ટક સ્તોત્ર તેમજ તેનું ભાષાન્તર. | | |
| પ્રભુની વાણીની મધુરતા. | | ૧૧ |
| પાશ્વન્તર-વિચાર. | | |
| વીર પ્રભુનું અનુપમ રૂપ | | ૧૨ |
| શ્લોકનો સાર. | | |
| બિન-દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ. | | ૧૩ |
| શ્લોકનું તાત્પર્ય, શ્લોકની વિચિત્રતા. | | |
| કષાયોનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ | | ૧૪ |
| જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના, કષાય-મીમાંસા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. | | |
| ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુની દૃઢતા. | | ૧૫ |
| સંગમ અને તેણે કરેલા ઉપસર્ગો, અંતિમ ઉપસર્ગનું શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિએ કરેલું વર્ણન. | | |
| પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા | | ૧૬ |
| શ્લોક-સમીક્ષા. | | |
| સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા | | ૧૭ |
| પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી, બિતરેક અલંકાર. | | |

| વિષય | | | | | | પાનાંક |
|--|------|------|------|------|------|--------|
| પ્રશ્નના યશસ્વિન્દ્રની અપૂર્વતા | | | | | | ૧૮ |
| પ્રશ્નએ આપેલું સાવતસરિક દાન. | | | | | | |
| પ્રશ્નના ચરણ-દર્શનનો પ્રભાવ | | | | | | ૨૦ |
| પ્રશ્ન-સેવાની પ્રાર્થના | | | | | | ૨૧ |
| બિનેશ્વરનું ભામંડલ | ... | | | | | ૨૨ |
| બિનેશ્વરજી પરેખરા શંભુ છે | ... | | | | | ૨૩ |
| મધ્યસ્થ ભાવ. | | | | | | |
| શાસ્ત્રાધ્યયન કરતાં સમ્યક્ત્વની અધિકતા. | | | | | | ૪૨ |
| ચૌદ વિદ્યાઓ, પૂર્વ-મીમાંસા—ચૌદ પૂર્વોનાં નામો, પૂર્વ સંપ્રદાયો રહેલી પ્રધાનતા, ચૌદ પૂર્વનાં વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા. | | | | | | |
| મહાવીરજી પુરૂષોત્તમ છે | | | | | | ૨૫ |
| નાથને નમસ્કાર | | | | | | ૨૬ |
| શ્લોક-તાત્પર્ય, ચિન્તા. | | | | | | |
| પરતન્ત્રતાનું કારણ | | | | | | ૨૭ |
| સ્તન-પાન કરતી વેળાએ પ્રશ્નનું રૂપ. | | | | | | ૨૮ |
| શું તીર્થંકર સ્તન-પાન કરે છે ? | | | | | | |
| પ્રશ્નનો જન્મ | | | | | | ૨૯ |
| ધર્મવાકુ વશની ઉત્પત્તિ. | | | | | | |
| પ્રશ્નનો જન્મભિષેક | | | | | | ૩૦ |
| સ્નાન-જલ | | | | | | |
| સમવસરણના ગદ્યો. | | | | | | ૩૧ |
| ભગવત્-સ્મરણનો મહિમા. | ... | | | | | ૩૨ |
| પ્રશ્નની મનોવૃત્તિની નિશ્ચલતા | | | | | | ૩૩ |
| પ્રશ્ન-દર્શનનું માહાત્મ્ય | ... | | | | | ૩૪ |
| પ્રશ્નની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ | | | | | | ૩૫ |
| ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત. | | | | | | |
| પ્રશ્નના નામનો મહિમા | | | | | | ૩૬ |
| ગોશાલક-ચરિત્ર, પંચ દિવ્ય, 'જી'નો અર્થ. | | | | | | |
| નાથના નામનું ગૌરવ | | | | | | ૩૭ |
| ચરણકૌશિકનું વૃત્તાન્ત. | | | | | | |
| પ્રશ્નના વિહારનો પ્રતાપ | | | | | | ૩૮ |
| પ્રશ્નની ચરણ-સેવાનું ફળ | | | | | | ૩૯ |
| પદ્મ-મીમાંસા, શુક્લપક્ષીનો અર્થ. | | | | | | |
| ભગવત્-સ્મરણથી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ | | | | | | ૪૦ |

| વિષય | પૃષ્ઠાંક |
|---|----------|
| પ્રશ્નનું અલૌકિક રૂપ | ૪૧ |
| સંસ્થાન-વિચાર, પ્રશ્નનું અનુપમ સૌન્દર્ય. | |
| વીતરાગના ધ્યાનનો પ્રભાવ | ૪૨ |
| ભગવત્-સ્તોત્રના પઠનથી સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ | ૪૩ |
| પ્રશ્નના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ. | ૪૪ |

નેમિ-ભક્તામર

| | |
|---|----|
| વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દગારો. | ૧ |
| શ્રીનેમિનાથ, છંદ આદિ સંબંધી વિચાર. | |
| બાકરણ-વિચાર. | ૭ |
| 'મદનાદરઃ'પરત્વે વિચાર. | ૯ |
| વિરોધાલંકારનો પરિહાર. | ૧૩ |
| શ્લોકાર્થનું સમાધાન * | ૧૫ |
| વિરોધનો પરિહાર. | ૨૨ |
| ભારત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન | ૨૩ |
| જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ. | ૨૪ |
| સમિતિ. | ૨૫ |
| કૃષ્ણ-વિચાર, પાઠવિચાર. | ૨૬ |
| શૃંગાર-અધિકાર. | ૩૪ |
| સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ | ૩૫ |
| રાજમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન | ૩૬ |
| સત્ અને અસત્ સંબંધી વિચાર. | ૩૮ |
| રાજમતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિ-ગમન | ૪૧ |
| બાકરણ-વિચાર. | ૪૨ |
| કાવ્યનો ધ્વનિ. | ૪૪ |



શુદ્ધિપત્ર

| પૃષ્ઠ પંકિત | અશુદ્ધ | શુદ્ધ |
|-------------|-----------------------|-------------------------------------|
| * (૧) ૪ | × શ્રીગારનાર | શ્રીગિરિનાર |
| (૧) ૧૧ | ચતુર્વિશતિકાને | ચતુર્વિશતિકાને |
| (૨) ૨૩ | વિજયદાનસૂરિય | વિજયદાનસૂરિય |
| (૪) ૬૨ | પ્રથમ | પ્રથમ |
| (૫) ૬ | પાદ-પૂર્તિ રૂપ | પાદ-પૂર્તિ રૂપ |
| (૬) ૨૪ | × સચવે | સચવે |
| (૬) ૩૧ | પૂરે | પૂરે |
| (૭) ૧૩ | × ભત્તરિએ | ભત્તરિએ |
| (૮) ૮ | નોમ-ભક્તામરમા | નોમ-ભક્તામરમા |
| (૮) ૧૮ | શ્રીપાશનાથની | શ્રીપાશનાથની |
| (૮) ૩૨ | કલ્યાણ-મંદિરના | કલ્યાણ-મંદિરના |
| ૨ ૩૧ | રાજ્ય | રાજ્ય |
| ૨ ૩૧ | સંપાત | સંપતિ |
| ૩ ૪ | શ્રીવધમાન | શ્રીવધમાન |
| ૪ ૨ | ચકવર્તી | ચકવર્તી |
| ૫ ૩૪ | રાવણ | જરાસંઘ |
| ૬ ૩ | શન્યજ | શન્યજ |
| ૬ ૬ | અગ્નિભતિ | અગ્નિભૂતિ |
| ૭ ૧૬ | ધન્વજીત | ધન્વજીત |
| ૮ ૮ | પૂર્તિ રૂપ | પૂર્તિ રૂપ |
| ૯ ૩૫ | શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિ | શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિ |
| ૧૧ ૮ | ધામ | ધામ |
| ૧૧ ૨૬ | ઉદ્દેશ | ઉદ્દેશ |
| ૧૩ ૫ | નીચેનો | વેાપદેવકૃત કવિકલ્પ- કુમનો નીચેનો |
| ૧૩ ૬ | સૂત્રની | સૂત્રની |
| ૨૪ ૭ | પરવન્દનાય | પરવન્દનાય |
| ૨૪ ૧૬ | મત્તા | મત્તા |
| ૨૮ ૪ | ત્વત્ત્વકપો | ત્વત્ત્વકપો |
| ૨૮ ૩૩ | નિયુક્તની | નિયુક્તની |
| ૨૯ ૬ | ચક્ષુરિવ | ચક્ષુરિવ |
| ૨૯ ૧૭ | તુલ્ય | તુલ્યમિત્ર |
| ૨૯ ૨૧ | દ્વપાણુ-પલાશ- કલ્પ | પાણુ-પલાશ-કલ્પ દ્વ |

* પ્રસ્તાવના તથા ઉપોદ્ધાતાનાં પૃષ્ઠો ઠીકસઠી
આપેલાં છે.

× િતેમજ એ બે બીબાઓ હપાતી વેળા
અવિહત થઇ જવાથી આવી અશુદ્ધિઓ ઉપરિચિત થઇ
છે. રેફનાં તેમજ અનુસ્વારનાં બીબાં અક્ષરથી ભુલ્યાં
હોવાથી કેટલીક વાર તે તદ્દન ભેદી ગયાં છે.

| પૃષ્ઠ પંકિત | અશુદ્ધ | શુદ્ધ |
|-------------|---------------------------------------|-------------------------------|
| ૨૯ ૨૩ | અતિશય | અતિશય |
| ૨૯ ૨૪ | અગ્નાને પે | અગ્નાને વિષે |
| ૩૦ ૧૨ | મિથ્યાત્વીઓનું | મિથ્યાત્વીઓનું |
| ૩૧ ૮ | પ્રાણિનાં (નો) જી- વાનામિતિ (નિતિ) | પ્રાણિનાં (તં) જીવાનામિતિ |
| ૩૨ ૬ | જેનું | જેનું |
| ૩૩ ૧૭ | પ્રાણીનો દેહ | પ્રાણી-દેહી |
| ૩૮ ૧૩ | પ્રભુના | પ્રભુની |
| ૩૮ ૩૧ | ધટડામાં | ધુટડામાં |
| ૪૨ ૨૭ | જૈન | જૈન |
| ૪૩ ૩૨ | નૃત્ય | નૃત્ય |
| ૪૭ ૨૮ | વિભૂષિત | વિભૂષિત |
| ૬૦ ૪ | પૂર્વના | પૂર્વના |
| ૬૦ ૫ | પૂર્વનો | પૂર્વનો |
| ૬૦ ૧૭ | પહેલું પૂર્વ | પહેલું પૂર્વ |
| ૬૮ ૮ | વંશની | વંશની |
| ૭૨ ૧૧ | ધ્રુવસ્ય | ધ્રુવસ્ય |
| ૭૭ ૩૦ | ચારત્ર | ચરિત્ર |
| ૭૭ ૩૩ | ઉત્ક્રમણ | ઉત્ક્રમણ |
| ૭૮ ૩૦ | રત્નની | સુવર્ણની |
| ૭૯ ૧૪ | ન ચ (?) | તથ |
| ૭૯ ૧૬ | કામતા | કામતા |
| ૮૫ ૩ | સૂક્ષ્મ | સૂક્ષ્મ |
| ૮૫ ૪ | અર્ધ | અર્ધ |
| ૮૭ ૩ | પ્રશ્નનું | પ્રશ્નનું |
| ૯૦ ૨૭ | શ્વત્રઓનો | શ્વત્રઓનો |
| ૯૧ ૨૦ | નિત્યથઃ | નિત્યથઃ |
| ૯૨ ૨૦ | તદ્વસિથ | તદ્વસિથ |
| ૯૫ ૩૪ | ભાડાર | ભાડાર |
| ૯૮ ૩ | કન્યા | કન્યા |
| ૯૮ ૨૭ | દીધેર | દીધેર |
| ૧૦૫ ૮ | જાગમ | જાગમઃ |
| ૧૦૫ ૩૮ | જીવાભિગમ | જીવાભિગમ |
| ૧૦૬ ૩૪ | માગ | મારા |
| ૧૦૬ ૨૬ | કાલિદાસે | કાલિદાસે |
| ૧૧૦ ૧૧ | નમૈતિ | નમૈતિ |
| ૧૧૨ ૨૨ | વિકાસત | વિકસિત |
| ૧૧૬ ૧૩ | આચવી | આચવી |

| પૃષ્ઠ | પંક્તિ | અશુદ્ધ | શુદ્ધ | પૃષ્ઠ | પંક્તિ | અશુદ્ધ | શુદ્ધ |
|-------|-------------------------------------|--------------------------------------|--|-------|--------|------------------|------------------|
| ૧૧૭ | ૩૪ | શત્ર | શત્રુ | ૧૪૯ | ૮ | સયાગો | સંયોગો |
| ૧૨૨ | ૨૮ | લધ | લધુ | ૧૫૦ | ૧૦ | આધિકાર | અધિકાર |
| ૧૨૪ | ૧૨ | નમે | નેમે | ૧૫૩ | ૩૫ | દુર્ધેરેતિ | દુર્ધેરેતિ |
| ૧૨૭ | ૧૮ | સમાધ | સમાધિ | ૧૫૪ | ૨૯ | વિશદ | વિશદ |
| ૧૩૦ | ૨૯ | સમરત | સમરત | ૧૫૯ | ૧૭ | દીક્ષા | દીક્ષા |
| ૧૩૧ | ૩૧ | લોકાકિત | લોકાકિત | ૧૬૦ | ૧૪ | નિઃસીમ | નિઃસીમ |
| ૧૩૬ | ૩૬ | અષ્ટ પ્રવચન | અષ્ટ પ્રવચન | ૧૬૩ | ૨૫ | હક્ષા | હક્ષા |
| ૧૪૦ | અત્ર આપેલી ટિપ્પણી ૧૩૯ માં પાના ઉપર | | | ૧૭૩ | ૬ | શોચ્ય | શોચ્યા |
| | નોંધએ. | | | ૧૮૦ | ૪ | શ્રીગારનાર | શ્રીચિરિનાર |
| ૧૪૧ | ૩ | પદોની | પદોની | ૧૮૩ | ૪ | શ્રીવનયવિજયજી | શ્રીવનયવિજયજી |
| ૧૪૩ | ૨૨ | ‘એવંવિધમપિ અફલ- કારણ૦ તાયા કારણ૦’ | ‘એવંવિધસ્યાપિ અફલ- પ્રતિભાતિ તાયા કારણ૦’ | ૧૮૩ | ૧૭ | પૃથ્વૃ | પૃથ્વૃ |
| ૧૪૪ | ૨૪ | સ્થાનની | સ્થાનની | ૧૮૩ | ૧૮ | શ્રીભાવપ્રભસુરિએ | શ્રીભાવપ્રભસુરિએ |
| ૧૪૯ | ૩ | આધિકાર | અધિકાર | ૧૮૩ | ૨૧ | ચિન્તામ્ | ચિન્તામ્— |
| ૧૪૯ | ૭ | જાયપત્થો. | જાયાપત્થો. | ૧૮૩ | ૨૨ | અનેકાર્થકોશને— | અનેકાર્થકોશને |





{ १ }

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यद्विवृद्धि' इत्यपरनामकम्)



अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां
श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनामिदं वरिवर्ति भूमा-

बालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकान्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिर्की सुलीलां

बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।

तालायमानवपुषं त्वदृते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकान्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

• शक्रेण पृष्ठमखिलं त्वमुक्थ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।
पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नास्मो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्य’देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यांशुभिन्नमिव शर्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नास्म आधिक्यमाह—

त्वन्नाम ‘वीर’इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ? ॥ ८ ॥

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।

प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जिज ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूति-'
स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके
भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमं करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो पगस्य ।
पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोदघटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं
मिथ्यातिवनां मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरुनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

उपसर्गसङ्घने भगवतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्‘सङ्गमे’न महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव शञ्जया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्देश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह—

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

वर्वर्ति लोकबहुकोकमुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—

यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै-

र्दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।

दुर्मिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदौष-

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनघ्नैः ? ॥ १९ ॥

भगवच्छरणदर्शने फलाधिक्यमाह—

यादृक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे

तादृक् परर्भुवदनेऽपि न देहभाजाम् ।

प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।

सूर्यं समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह—

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-

मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।

तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या

देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्रिति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-
श्रिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालामे विडम्बना—

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्थयाऽऽसम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोमं
दिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोजेन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामनि कुले विमले विशाले
सद्गङ्गराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिखीव सहस्रगश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महं सुरराजमुक्तै-

र्गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिभुवक्षिणतया प्रभजन्ति 'वीर'

ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेषु

प्रख्यापयन् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसाभिध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्

दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्तस्थिरतामाह—

संनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्तिः

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

यादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वास्ववोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जनिवैरबन्धाः ।

वीरभक्तामरम्

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्वितले प्रविष्ट-

स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।

तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो—

लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।

अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयार्भि

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य

य'च्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।

तद् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः

सञ्चक्षुःपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।

रम्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्भजनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण

कृन्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।

ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-

स्नासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरुपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं

त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।

तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निर्वन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि

सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं

नो विडूवरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।

व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-

स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः

चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।

सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय—

भरमजिननुतिं ज्ञो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी





(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'गजी-

मत्या' ममोत्कमनमो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

बालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !

नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।

जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्तं

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्यं गृहं च रमणी रमणीयराढां

भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग् 'यदु'पते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोढुं क्षमो जिन ! करोऽपि ममाचलाया-

स्त्वामुद्धलं हि भवदागमजातवीर्यः ।

१ " इमे सूरिवर्या 'उठी सवेरा' इत्यादिक्वाम्पात्मिकस्तुतिं गुर्जरगिरायां रचयितारः श्रीउक्तेशवंशहातीयबाणीगोत्रसाह-
श्रीमाण्डणभार्याबाळिमदेवीकुलिसम्भवा " इति विशेष उपोद्घाते संयोजनीयः सुज्ञजनैः ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैहसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वज्रोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्

तत् ते भविष्यतितरुं फलवृद्धिसिद्धये ।

यद्धेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-

लक्ष्मीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।

त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं

सूर्याशुभिन्नमिव शार्करमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्धनघनाघनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभासि नौ नभसीन ! वेहे ।

धर्मोत्कटादिरिव दन्तुरतां विषण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽतिव्यसनेन
अन्याः प्रसूर्जनयिता सहजायते नयिता

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह-
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं
 नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।
 पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
 क्षारं जलं जलनिघेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य
 दैत्यारिभार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।
 चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च
 यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि
 तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।
 'शैवेय' ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि
 शब्दादिकं सुखमिदं ब्रज हारि हित्वा ।
 नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 ध्यानं विधेहि कुरु शैवतके तपांसि
 विद्धीति मां हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।
 यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनांहितो नो
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां
 देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्दृष्ट्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-
मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।
सन्दर्भधास्ति सहजोद्यमघौतदोषः
सूर्यातिशायिमाहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वष्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं 'नेमिना'ऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-
ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च 'शिवा' यमर्कं
 प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥
 चेतश्चमच्चरिकरीषि दरीश्रितानां
 तीव्रैर्व्रतैर्विषमरैवतश्ङ्गसङ्गी ।
 आदर्शधास्त्रि धृतकेवलचक्रिवत् किं
 नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥
 पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?
 कष्टैः कृतं च तपमाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।
 चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥
 बालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-
 र्धीरो भवंश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।
 सत्त्वात् पुनः स च गृहीति^१ किमत्र गण्यो
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥
 पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः
 के प्रेङ्खि^२ 'ताच्युत'भुजां हसितोऽस्य दारैः ।
 मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैवं
 तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥ २६ ॥
 त्वं चे'च्छिवा'त्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?
 'नारिष्टन्नेमि'रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।
 स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः
 स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥
 वेत्येति नाद्रिवसते ! विशदं भ्रुवं त्वां
 सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽर्
बिम्बं खेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

उच्चोपलासनमशीतकगतपत्रं
वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।
देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजिताबमुष्या
नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।
दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविण्यां
ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

क्षोहान्वितः पश्वृद्धो विमुखोऽयनं हि
दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदासेः ।
सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूषो
नाकामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखार्तिं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।
जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

कालोपमं विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो धृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्वशासनमिदं मिहिरांशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहंसाः
संबित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्याससंसृतिपरिश्रमदुःखदाहं
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

वित्तेन साधकतमेन मुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।

नेमिभक्तामरम्

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
...त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥
पीत्वा बचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां
साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
कौत्स्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
राशि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीक्षां
कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
यस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्ना'
तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥



उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि' इत्यपरनामकं स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्यत्र, स्तोत्रं भक्तामरमिधम् ।
श्रीमान्तुङ्गैराचार्यैर्विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १ ॥—अनुष्टुप्
तत्काव्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्यादिसंग्रहैः ।
समस्यापूरणाच्छ्रेष्ठं, स्तवं वीरजिनेशितुः ॥ २ ॥ ,,
राज्यर्द्धिवृद्धिनामानं, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।
संक्षिप्तरूपां तटीकां, स्वोपज्ञां च सुबोधिकाम् ॥ ३ ॥ ,, (विशेषकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुबुध्र

स्तोभ्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ ,, (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोभ्ये । तमिति कं ? यत्तदोरभिसम्बन्धात् श्रीआर्षभिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । ऋषभस्यापत्यमार्षभिः । स्मयोगे भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमसि स्मेति प्रणामं चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किल संप्रदायः—श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भवाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीऋषभदेवेन प्रोक्तम्—

१ विशेषक-संज्ञकम्—

" द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः लोकेर्विशेषकम् ।

कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्थूलम् ॥ "

“मरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितमतीर्थकरो भविष्यति” इति श्रुत्वा वन्दनीयोऽयं “जे”
अ भविस्संतणागए काले” इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म । “त्वन्ताथादी न पूर्वगौ”
(अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः ।
गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मघवा-शक्रः अस्तौ(षी)त् । ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-
ब्राह्मण्याः कुक्षौ गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं)
अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्थुणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत,
ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसङ्गेन पठ्यते । च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि
यं तुष्टुबुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः । यदाह—“सेणियनि
वसिद्धादयदेवीमायंगजकस्रकयसेवेत्ति” । श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां
ग्रहणम् । श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः । यं वीरं तुष्टुबुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि
स्तोष्ये इति । अपिशब्दोऽत्रान्याकर्षणद्योतनार्थः । तमितिकं ? प्रथमम् । ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ
प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात् ?
इत्यत आह—प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः । न च सर्वतीर्थकृतां
सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशालासिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति
नाम कृतम् । कस्मात् ? भवने-स्वकीयवेष्मनि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं “स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-
राष्ट्रदुर्गबलानि च” (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति सप्ताङ्गम्, तद्रूपा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवन-
राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कोश-कोष्ठागारादिसर्वर्द्धिवृद्धे-
वर्धमान इति नाम विहितम् । किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां ? कृतिभ्यां-सुकृतवद्भ्यां धामवद्भ्यां वा ।
पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां
वरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते । किंविशिष्टं शासनं ? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां
जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः । अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमा-
नशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं
श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्फलितार्थं प्रतिभाति ॥ इति काव्यद्वयार्थः ॥ १-२ ॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-‘वर्धमानः’ इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, मघ-जले
पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ वरिवर्ति, यं च श्री-‘आर्षभिः’ (प्रथमं)
सृतीयं भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मघवा अस्तुत, (यं) ‘श्रेणिक’-मादिक-नृपाः
अपि तुष्टुबुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये ।

१।७।६।थ

राज्य=२।७५.
ऋद्धि=अपार, अक्षी.
वृद्धि=वध/रो.
भवन=थुं ते.

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=२।७५-सदमीनी वृद्धि भवाने
धीधि.
भवने (मू० भवन)=भवेत्यने विषे.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=मातापिता वडे.

१ ये च भविष्यन्ति अनागते काले (शक्रस्तवे) ।

२ ‘श्रेणिक’नृप-सिद्धाभिका-देवी-मातङ्ग-बलकृतसेवः ।

શ્રી=માનવાચક સંબંધ.

વર્ધમાન=વર્ધમાન (સ્વામી), ચોવીસમા તીર્થંકર.

શ્રીવર્ધમાન=શ્રીવધુમાન.

કૃતિ=એમ.

નામ (મૂ. નામન) =નામ.

કૃતં (મૂ. કૃત) =કરેણું.

કૃતિમ્યાં (મૂ. કૃતિન) = (૧) સારાં કૃત્યો કરનારા; (૨) તેજવાળા.

યસ્ય (મૂ. યદ) =જેનું.

અદ્ય=આજે.

શાસનં (મૂ. શાસન) =શાસન, આજ્ઞા.

દ્વં (મૂ. દ્વયમ) =આ.

વરિવર્તિ (ધા. વર) =ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે.

ભૂમૌ (મૂ. ભૂમિ) =પૃથ્વી ઉપર.

આલમ્બનં (મૂ. આલમ્બન) =આધાર(ભૂત), ટેકા(રૂપ).

મવ=સસાર.

જલ=જલ, પાણી.

મવજલે=સસાર-સમુદ્રમાં.

પતતાં (મૂ. પતત) =પડતા.

જનાનાં (મૂ. જન) =મનુષ્યોના.

આર્ષમિઃ=મુખ્ય ભરવાળીના પુત્ર, હારત (રાજેશ્વર).

શ્રીઆર્ષમિઃ=શ્રીમરત (અકર્તૃ).

સ્મ=ભૂતાર્થવાચક સંબંધ.

પ્રણમતિ સ્મ (ધા. નમ) =નમન કરતા હવા.

મવે (મૂ. મવ) =ભવમાં.

તૃતીયે (મૂ. તૃતીય) =ત્રીજા.

ગર્ભ=ગર્ભ.

સ્થિત (ધા. સ્થા) =રહેલ.

ગર્ભસ્થિતં=ગર્ભ (અવસ્થા) માં રહેલા.

તુ=કિન્તુ.

મઘવા (મૂ. મઘવન) =૪૫.

અસ્તુત (ધા. સ્તુ) =સ્તવતા હવા.

સસર્વિશે (મૂ. સર્વવિશે) =સત્તાવીસમા.

યં (મૂ. યદ) =જેને.

શ્રેણિક=શ્રેણિક (રાગ), અભયકુમારના પિતાશ્રી.

આદિ=શરૂઆત.

નૃપ=રાગ, ભૂપતિ.

શ્રેણિકાદિકનૃપાઃ=શ્રેણિક પ્રમુખ રાગઓ.

અપિ=પણ.

તુષ્ટુઃ (ધા. તુષ્ટુ) =સ્તુતિ કરી.

ચ=અને.

સ્તોષ્યં (ધા. સ્તુ) =સ્તવનીશ.

કિલ=પ્રચિત.

અહં (મૂ. અસ્મદ) =હું.

તં (મૂ. તદ) =તેને.

પ્રથમં=પહેલવહેલા.

પ્રથ=વિસ્તીર્ણ.

મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.

પ્રથમં=વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા.

જિન=રાગ-દ્રેષને છતનારા, વાતરાય.

હન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રં=જિન-પતિને.

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ હવે તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા—

“(પોતાના) મહેલમાં રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાને કીધે, સારાં કૃત્યો કરનારાં [અથવા પુણ્યશાળી અથવા તેજસ્વી] એવાં માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવું નામ પાડ્યું, તેમજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દુષ્પતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવું જેનું આ શાસન અત્યારે (આ પંચમ કાલમાં પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી પહેલવહેલાં તે

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વહર, (૩) મિત્ર, (૪) ખળનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિલ્લો અને (૭) સૈન્ય એ રાજ્યનાં સાત અંગો છે.

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કાશ, કાઠાર ઇલાદિ સંપત્તિ.

૩ ત્રણસા રાણી અને સિદ્ધાથે રાગ એ વર્ધમાન સ્વામીનાં માતાપિતા થતાં હતાં.

૪ જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ બે વિભાગો મળીને એક ‘કાલ-ચક્ર’ થાય છે. આવાં અતત કાલ-ચક્રો પસાર થઈ ગયાં છે અને થશે. ઉપર્યુક્ત કાલચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બે વિભાગોના છ છ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘આરા’ (સં. જર) કહેવામાં આવે છે. અત્ર પંચમ કાલથી અવસર્પિણીનો પાંચમો આરા સમજવાનો છે.

જને શ્રીકૃષ્ણભ(દેવ)ના પુત્ર (ભરત યજ્ઞવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતા હવા અને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જને સત્તાવીસમાં (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શકે) ઇન્દ્ર સ્તવતા હવા, તેમજ જની ઔષ્ણિક પ્રમુખ પૃથ્વીપતિઓએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાન્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણભૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનુંજ શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્ય ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ ખચિત સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર વર્ધમાનસ્વામીના જીવન-ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તેા તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચૌવીસમાં તીર્થંકર વર્ધમાન-સ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જે આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત દિગ્દર્શનને માન્ય નથી, કેમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે જૂલ અંગાદિ રક્ષાજ નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલા અન્યોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે વર્ધમાનસ્વામીએ યાને મહાવીર પ્રજ્ઞાએ પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ધણો ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ભરત રાજાશ્વર પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર કૃષ્ણભદ્રેવને નમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્ ! આપની આ સભામાંથી કાઢ પણ જીવ આપ જની ક્ષત્રિ પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર મરીચિ ચૌવીસમે (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ નમુત્યુષ્યું યાને શકસ્તવની અંતિમ ગાથા—

૧ ભરત કે ઐરાવતના છ ખંડના અધિપતિને અથવા મહાવિદેહના બત્રીસ વિજ્યો પૈકી મને તે એક વિજ્યના સ્વામીને ‘યજ્ઞવર્તી’ કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ મીશોબનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૫મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને સૌધર્મ દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર ‘દેવલોક’ શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવોનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જૈન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) જીવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વૈમાનિક એમ જ ચાર ભેદ પાડ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત એમ બે અવાતર ભેદ છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવોના બાર નિવાસ-સ્થાન છે. તેના નામો નીચે મુજબ છે:—

(૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાન, (૩) સનતકુમાર, (૪) માર્હેન્દ્ર, (૫) અભયલોક, (૬) ભાન્તક, (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અપ્યુત.

૩ ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી ઔષ્ણિક, ઉદાયન, જિતશત્રુ, અદીનશત્રુ, ચક્રદ્રપ્પોત, હમ્પલ્લક વિગેરે સમજવા.

૪ આ શ્લોકના અર્થ સાર જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૧૦-૧૪).

“ જો જ અર્ધજા સિદ્ધા, જો જ મહિસ્સંતળાગણ્ય કાલે ।

સંપદ જ વદ્ધમાણા, સર્વે ત્રિવિદેહ વંદામિ ॥ ”—આચાર્ય

—ના ઉપર ધ્યાન આપીને ભરત રાજ પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનું તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યું. આ સાંભળીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે પર-ખર મારા કુળને ધન્ય છે; કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હું પણ પ્રથમ વાસુદેવ થઈશ તેમજ અંતિમ તીર્થંકર પણ થઈશ.

આ મદના કટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિને જીવ પ્રાણત દેવલોકમાંના પુષ્પોત્તર વિમાનથી અવીને અંતિમ ભવમાં મગધ દેશમાંના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમાં રહેતા ઋષભદત્ત નામના બ્રાહ્મણની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમાં અવતર્યો. આ એક અલૌકિક ઘટના છે (જુઓ કટક-સૂત્ર, સૂ. ૧૭).

લિશ્તુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમાં ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ શકેન્દ્રનું આસન કર્યું. ત્યારે તેણે અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ત્યાં ગર્ભમાં રહેલા જોયા. આથી એકદમ હર્ષિત થઈ જઈ પોતાના આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલાં ચાલી-અંજલિ બેડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શકસ્તવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે). પરંતુ પ્રભુને નીચ કુળમાં અવતરેલા બોધને તે શોકાતુર થયો, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિજીમંધી દેવને ત્રિશલા રાણીના ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદ્વલબદ્ધ કરવા ફરમાવ્યું. તે કાર્ય તે દેવે કર્યું. આમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનું અવન નીચ કુળાદિકમાં થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમાં કદિ સંભવતોજ નથી. આ વાતની કટકસૂત્ર (સૂ. ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે. ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતાં પ્રભુનો જન્મ થયો. આ વાત ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૬ માં બની.

મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આ શ્લોકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉલ્લેખ છે. આથી ઢાઢને એમ શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરંતુ આ શંકા ‘ભવ’ ની ગણતરીના રિવાજની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે. દરેક જીવે અત્યાર સુધીમાં અનેક ભવો

૧ સંસ્કૃત-હાથ—

“ જે જ અતીતાઃ સિદ્ધાઃ, જે જ મહિધ્વન્તિ અનાગતે કાલે ।

સંપત્તિ જ વર્તમાનાઃ, સર્વાન્ ત્રિવિદેહ વન્દે ॥ ”

૨ ‘વાસુદેવ’ એ ત્રણ ખંડના અધિપતિનું નામ છે એનો નીલ વર્ણ હોય છે. એને ‘અર્ધ-ચક્રવર્તી’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એક કાલ-ચક્રમાં ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ ‘ઉત્સર્પિણી’ તેમજ ‘અવ-સર્પિણી’ કાલમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે. વાસુદેવના વરીત્ર બધુને ‘બલદેવ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પ્રખર શત્રુને ‘પ્રતિવાસુદેવ’ કહેવામાં આવે છે.

એ ખાનમાં રાખવું કે વાસુદેવો નિશાણું બાંધવાવાળા હોય છે, જ્યારે બલદેવો તેવું કાર્ય કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધોગામી છે, જ્યારે બલદેવો ઊર્ધ્વગામી છે (સરખાવો આવશ્યક-નિર્ગુકિત, ૪૧૫ મી ગાથા).

આ ‘અવસર્પિણી’ કાલમાં શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના બાઈ બલરામ નવમા બલદેવ અને રાવણ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ થઈ ગયા છે. વિશેષમાં આ સર્વેને ‘શલાકાપુરુષ’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે.

કર્તા છે; પરંતુ જે ભવમાં જીવને સંમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારથી તેના ભવ ગણાય છે. કેમકે સંમ્યક્ત્વરૂપી બીજની પ્રાપ્તિ વિના તે પૂર્વેના અન્ય ભવરૂપી જન્મણાઓ શન્યજ છે. વિશેષમાં આ સત્તાવીસ ભવોથી મોટા ભવો સમજવાના છે; કેમકે વચ્ચે વચ્ચે બીજ ભવો પણ થયેલા છે, પરંતુ તે મહત્વના નહિ હોવાથી અત્ર તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. ઉપર્યુક્ત સત્તાવીસ ભવો ત્રિષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર તેમજ મુખોધિકા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) નયસાર, (૨) સૌધર્મવાસી દેવ, (૩) મરીચિ, (૪) અક્ષલોકવાસી દેવ, (૫) કૌશિક (આશ્વ) (ભવ-જન્મ), (૬) પુષ્પમિત્ર, (૭) સૌધર્મવાસી દેવ, (૮) અગ્નિઘોષ (આશ્વ), (૯) ઈશાનવાસી દેવ, (૧૦) અગ્નિભતિ (આશ્વ), (૧૧) સનતકુમારવાસી દેવ, (૧૨) ભારદ્વાજ (આશ્વ), (૧૩) માહેન્દ્ર-વાસી દેવ (ભવ-જન્મ), (૧૪) સ્થાવર (આશ્વ), (૧૫) અક્ષલોકવાસી દેવ, (૧૬) વિશ્વભૂતિ (ક્ષત્રિય), (૧૭) મહાશુક દેવલોકમાં દેવ, (૧૮) ત્રિપૃષ્ઠ (વાસુદેવ), (૧૯) સાતમી નરકમાં નારકી, (૨૦) સિંહ, (૨૧) ચોથી નરકમાં નારકી (ભવ-જન્મ), (૨૨) મનુષ્ય, (૨૩) પ્રિયમિત્ર (ચક્રવર્તી), (૨૪) મહાશુક દેવલોકમાં દેવ, (૨૫) નંદન, (૨૬) પ્રાણત દેવલોકવાસી દેવ અને (૨૭) મહાવીર.

આ સંબંધમાં નીચેની ગાથાઓ વિચારવા જેવી છે.

“ગામાવિક્લ્બગ ૧ સોહસ્મ ૨ મરિહ ૩ પળ કળ્પ ૪ કૌસિય ૫ સુહસ્મે ૬ ।

મરિકુળ પુસ્તમિત્તે ૭ સોહસ્મે ૮ ભિજ્જોય ૯ રૂંસાણે ૧૦ ॥

અગ્નિમૂર્દ ૧૧ તિયકળ્પે ૧૨ ભારદ્વાજ ૧૩ મરિહ ૧૪ સંસારે ।

ચાવરય ૧૫ અભિમવ ૧૬ વિસ્તમૂર્દ ૧૭ શુકે ય ૧૮ તેવિદુ ૧૯ ॥

અપરદ્વાણે ૨૦ સીહે ૨૧ નરણ ૨૨ અમિકુળ વક્કિ વિયમિત્તે ૨૩ ॥

શુકે ૨૪ નંદન નરવદ ૨૫ પાળયકળ્પે ૨૬ મહાવીરો ૨૭ ॥

—શ્રીવિચારસાર-પ્રકરણ, ગાથાક ૭૬-૭૮

આ સંબંધમાં આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૪૪૦-૪૫૭ સુધીની ગાથાઓ પણ જોવા જેવી છે. ભરત નરેશ્વર—

આ અવસર્પિણી કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીકૃષ્ણભદ્રેવના ભરત નરેશ્વર પુત્ર થાય છે. નાભિ અને મરૂ એ તેમનાં દાદાદાદીનાં નામો છે, જ્યારે તેમની માતાશ્રીનું નામ તો મુખં-

૧ ‘ સંમ્યક્ત્વ ’ એટલે ‘ સ્વર્થ અદ્વાન. ’ વારતવિક દેવને વિષે દેવત્વની શુદ્ધિ, ખરેખરા ગુરૂને વિષે ગુરૂત્વની શુદ્ધિ અને સાચા ધર્મને વિષે ધર્મપણાની શુદ્ધિ રાખવી તે ‘ સંમ્યક્ત્વ ’ છે.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

“ ગામાવીલ્લક: સૌધર્મ: મરીચિ: પલ્લમકલ્પ: કૌશિક સૌધર્મ: ।

મૃત્વા પુષ્પમિત્ર: સૌધર્મ: અમિજ્જ્યાંતિ: રૂંસાણ: ॥

અમિમૂર્તિ: તૃતીયકલ્પ: ભારદ્વાજ. માહેન્દ્ર: સંસાર: ।

સ્થાવરથ બ્રહ્મભવ: વિશ્વમૂર્તિ: શુકે ત્રિપૃષ્ઠ: ॥

અપ્રતિષ્ઠાન: સિંહ: નરકે આનવા વક્ત્રી પ્રિયમિત્ર: ।

શુકે નંદન: નરપતિ: પ્રાણતકલ્પે મહાવીર: ॥ ”

૩ આ પ્રથમ જિનેશ્વરના પિતાશ્રીના જીવનની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-અવુદિશતિકા (૫૦ ૮-૯) માં આલેખવામાં આવી છે.

ગલા છે. વિશેષમાં બ્રાહ્મીના જન્મ પણ તેમની સાથે જ થયો હતો, અર્થાત્ સુમંગલા દેવીએ ભરત અને બ્રાહ્મીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો. અપર માતા સુનંદા દેવીના બાહુબલિ પ્રમુખ હૃદ્ય પુત્રો તેમના બાધ્યો થતા હતા અને સુન્દરી નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી. તેઓ ભરતચેતના છ ખંડ સાધીને ચંકવર્તી બન્યા હતા. દરેક ચંકવર્તીની પાસે જન્મ ચૌદ રેતો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતાં. સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમાં કેવલજ્ઞાન થવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ આ મહાત્માને તેવું જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય-જીવનમાં રહેવા છતાં થયું હતું, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે. કિન્તુ આનું કારણ એ છે કે જોકે તેઓ તે વખત સંસારરૂપી કાદવમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું હૃદયરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતું. તેઓ તે વખત 'અનિત્યં સસારે ભવતિ સર્વલં યત્તયનગમ્' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સસારમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતા, તેનુંજ આ પરિણામ હતું. આ ભરત રાજર્ષિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો હૃદયેષ અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનું નામ પ્રસેનજિત હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ ધારણી હતું. યોગ્ય વયે તેઓ મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી બન્યા હતા. તેઓને ચિદ્વલ્લુ પ્રમુખ રાણીઓ હતી. રાણી ચિદ્વલ્લુ તેમના જીવી સૌન્દર્યની એક અનુપમ મૂર્તિ હતી.^૧ આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોઈને તો સમવસરણમાં મહાવીરસ્વામી વિરાજમાન હોવા છતાં પણ તેની પર્વદામાંના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે સુધી કે સાધુઓમાં ફક્ત ગૌતમ સ્વામી (ઇન્દ્રભૂત) અને સાધ્વીઓમાં ચન્દનબાલા દેવરાં રહી ગયાં હતાં.^૨ આ શ્રેણિક રાજને અભયકુમારદિક પુત્રો હતા. શ્રેણિક રાજ વીર પ્રજાના પરમ ભક્ત ગણાય છે. તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરેા થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જોકે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમાં છે.^૩

૧ ચૌદ રતોની માહિતી માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસંગિ, તૃતીય વક્ષકાર.

૨ આ ચિદ્વલ્લુ રાણીના સંગ્રહમાં એમ કહી શકાય કે—

"સા રામળીયકનિષેરધિદેવતા વા

સૌન્દર્યસારસસુદાયનિકેતન વા ।

તત્ત્વાઃ સક્ષે ! નિયતમિશ્રુસુધામૃણાલ—

જ્યોત્સ્નાદિ કારણમમૃત્મદનશ્ચ વૈવા. ॥ "

—માલતી-માધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સંપત્તિના ભંડારની અધિષ્ઠાત્રિકા દેવી છે અને સૌન્દર્યના સમુદાયનું ધર છે. હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નું ઉપાધાન કારણ ચંદ્ર, અશ્રુત, કમલોત્પલ અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સ્રષ્ટા) કામદેવ અનેલ છે.

૩ આ વાત એ બન્નેનું અનુપમ ચારિત્ર-અળ સૂચવે છે. આનું દૃઢ અક્ષય્ય પાળનાર તરીકે રથૂલિભદ્રનું નામ પણ જૈન સમાજમાં જાણીતું છે.

૪ પ્રજાના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ ' હર્મણો ગદના ગતિઃ ' એ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરે છે.

આ શ્રેણિક નૃપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રસ્રોત્કપ્રમાણિક શ્રેણિક-ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને ગ્રન્થો સંબંધી ઉલ્લેખ જૈન પ્રત્યક્ષ-વલી (પૃ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકાલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હકીકત મળી આવે છે.

પદ-વિચાર—

આ ૪૪ પદોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાઠ-પૂર્તિરૂપ હોવાથી ‘ વસન્તતિલકા ’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાં જ રચાયેલા શ્રીમેરવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતિના પૃ ૨-૫ માં વિચાર-વામાં આવ્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

અથ તૃતીયકાવ્યે શ્રીભગવતો મહાવીરસ્વામિનો બલાધિક્ષમાહ—

વીર ! ત્વયા વિદધતાઽમલિકીં સુલીલાં

બાલાકૃતિરછલકૃદારુરુહે સુરો યઃ ।

તાલાયમાનવપુષં ત્વદ્દતે તમુચ્ચ—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા પ્રહીતુમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે વીર ! ત્વયા આમલિકીં સુલીલાં-શોભનક્રીડાં વિદધતા-કુર્વતા યઃ સુર આરુરુહે-યો દેવસ્ત્વયા આરુઢઃ યત્સ્કન્ધે ત્વયા ચરિતમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? છલકૃત્-છલ-કારકઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? ‘ બાલાકૃતિઃ ’ બાલવદાકૃતિઃ-આકારો યસ્ય સઃ । તં સુરં ત્વદ્દતે-ત્વદ્વિના અન્યો જનો પ્રહીતું-સ્વાયત્તીકર્તુ ક ઇચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં તં ? ઉચ્ચમ્ । કીદૃશં ? ‘ તાલાયમાનવપુષં ’ તાલઃ-તૃણરાજસ્તદ્વદા (તમિવા) ચરતિ તાલાયતે, તાલાયતે (ઇતિ તાલાયમાન) તત્ તાદૃશં વપુઃ-શરીરં યસ્ય સ તાલાયમાનવપુસ્તં તાલાયમાનવપુષમ્ । “ ઋતે યોગે પશ્યમી ” । ત્વત્ ઇતિ પશ્યમ્યા એકવચનમ્ । ઋતે ઇતિ વિનાયેઽ-મ્યયમ્ । અત્ર ભગવત આમલિકીક્રીડાપ્રબન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) ‘ વીર ! ’ ત્વયા આમલિકીં સુ-લીલાં વિદધતા યઃ બાલ-આકૃતિઃ છલ-કૃત્ સુરઃ આરુરુહે, તં તાલાયમાન-વપુષં ઉચ્ચં (સુરં) સહસા પ્રહીતું ત્વત્ ઋતે કઃ અન્યઃ જનઃ ઇચ્છતિ ? ।

શબ્દાર્થ

વીર ! (મૂં વીર) = હે વીર, હે મહાવીર !

ત્વયા (મૂં ત્વય) = તારા વડે.

વિદ્યતા (મૂં વિદ્યત) = કરતા.

આમલિકી (મૂં આમલિકી) = આમલિકી.

સુપ્રશસાવાચક અપ્યય.

લીલા = ક્રીડા.

સુલીલાં = સુંદર ક્રીડાને

લાલ = આળક.

આકૃતિ = આકાર.

લાલાકૃતિઃ = આળકના જેવો આકાર છે જેનો તં.

છલ = કપટ, દગો

કૃત્ = કરનાર.

છલકૃત્ = કપટ કરનારો.

આરુઢે (ધાં રુઢ) = આરુઢ થયો.

સુરઃ (મૂં સુર) = દેવતા

યઃ (મૂં યઃ) = જે

તાલાયમાન = તાડના સમાન

વવુસુ = દેહ, શરીર.

તાલાયમાનવવુસુ = તાડસમાન દેહ છે જેનો તેને

ત્વત્ (મૂં ત્વત્) = તારા.

ઋતે = વિના, સિવાય

તં (મૂં તં) = તેને.

ઉચ્ચં (મૂં ઉચ્ચં) = ઊંચું

અન્યઃ (મૂં અન્ય) = ખીજો, અપર.

કઃ (મૂં ક્ષિમ્) = કયો.

હચ્છતિ (ધાં હચ્છ) = ધડે

જનઃ (મૂં જન) = મનુષ્ય

સહસા = એકદમ

અટીતું (ધાં અટી) = પકડવાને, વશ કરવાને

શ્લોકાર્થ

મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ—

“હે વીર (જિનેશ્વર) ! આળકના સમાન આકારવાળા અને (એથી સાબીન થતા) કપટ કરનારા એવા જે દેવના ઉપર આમલિકાની સુકીડા કરતો થકો તું આરુઢ થયો, તે તાડના (વૃક્ષ) સમાન દેહવાળા અને (અન અંવ) ઉચ્ચ એવા દેવને એકદમ વશ કરવાને તારા સિવાય કયો અપર મનુષ્ય ધરતી કરે ” — ૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુની કીડા—

એક વખત મન્દ્રે સલામાં વીર પ્રભુની પ્રશસા કરીને કહ્યું કે તે અતુલ સામર્થ્યવાળા છે અને વળી ધીર છે. આ વાત એક સુરને ગળે ઉતરી નહિ એટલે તેની પરીક્ષા કરવા તે જ્યાં લગભગ આઠ વર્ષની ઉમ્મરના વીર પ્રભુ અન્ય રાજકુમારો સાથે વનમાં રમતા હતા, ત્યાં આવ્યો. આવીને તે કોઇ વૃક્ષના શૂળ પાસે સર્પ થઇને રહ્યો એટલે અન્ય રાજકુમારો તો પલાયન કરી ગયા; પરંતુ વીર પ્રભુએ તેને હાથેથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો. આથી ફરીથી રાજકુમારો એકત્રિત થઇ કીડા કરવા લાગ્યા એટલે તે સુર પણ રાજકુમાર થઇ ત્યાં રમવા આવ્યો. આ કીડામાં એવી સરત હતી કે જે હારી જાય તે બીજાને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરે. વીર પ્રભુ તો હમેશાં જીતતા હતા, તેથી અન્ય રાજકુમારો તેમને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરતા હતા. એવામાં એક વખત પેલા દેવ હારી ગયો એટલે પ્રભુ તેની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠો. એટલે તે કુર્મતિ દેવે પોતાનું વિક-રાણ રૂપ વિકુર્ણ્ય અને પર્વતના કરતાં પણ તે ઊંચાઈમાં વધવા લાગ્યો. આ રૂપનું વર્ણન કરતાં શ્રીહિમચન્દ્રસ્રિ ત્રિપટિશલાકાપુરૂષચરિત્રમાં લખે છે કે—

“ તતઃ કરાલં ચેતાલ-રૂપમાખ્યાયુદ્ધધીઃ ।
 મૂધરાનપ્યધરયન્, પ્રારબ્ધો વર્ધિતું સુરઃ ॥
 પાતાલકલ્પે તસ્યાસ્યે, જિહ્વય્યા તક્ષકાયિતમ્ ।
 પિન્દ્રસ્તુક્રે શિરાઃશૈલે, કેશૌર્દાવાનલાયિતમ્ ॥
 તસ્યાસિદ્ધારુણે વંષ્ટ્રે, અમૂતાં ક્રકલાહતી ।
 જાગ્રવલ્યમાને મહુનર-શકટયાધિવ લોચને ॥
 ઘોણારન્ધ્રે મહાઘોરે, મહીચરગુહે રથ ।
 મૃકુટીમહુને મીમે, મહોરગ્યાધિવ મુઘૌ ॥ ”

પ૦ ૧૦, સ૦ ૨, શ્લો ૧૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—“ તેના પાતાળ જેવા મુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષક નાગ જેવી દેખાવા લાગી, જિંઘા પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા કેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાદો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જેમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસંકારાં પર્વતની ગુફાનું ભાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૂકુટી વડે ભંગુર ભમરો બે મોટી નાગણુ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી. ”

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ જિંચું રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુઠ્ઠી મારી કે તરતજ તે વામન થઈ જઈને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ધન્વન્તરું કથન નહિ માનીને તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના ધૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ”

‘ વીર ’ શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘ વીર ’ શબ્દ માટે નિર્ણય કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

“ વિદારયતિ યત્કર્મ, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તઃ, તસ્માદ્ વીર इति स्मृतः ॥ ”

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદ્યારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘ વીર ’ કહેવાય છે. વીર પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ ! આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદ્યારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું વીર પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે ? હજી પણ જો એ બાળત પરત્વે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીર પ્રભુએ અતિશય ધીર તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઈ શકાય છે.

‘ વીર ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “ વિશેષેણ ફ્રિયતિ-પ્રેરયતિ કર્મણિ इति वीरः ” અર્થાત્ જે વિશેષતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટા દે છે, તે ‘ વીર ’ છે. આ ‘ વીર ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિર્ણયિત (ગાથાક ૭૨-૭૫).

૨ કાંઈ પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આખો પ્રયોગ લેવો તે ‘ નિરક્ત ’ કહેવાય છે.

વીર પ્રભુની વીરતા તો જાણે તે તેમનો જન્મ-સિદ્ધ હક નહિ હોય એમ લાગે છે. કેમકે તેમના જન્મોત્સવના સમયે ઇન્દ્ર જ્યારે જલાલિષેક કરતા ખંયાયા, ત્યારે તે પ્રભુએ પોતાના ડાબા પગના અંગુઠા વડે મેરે પર્વત કંપાવી પોતાનું પરાક્રમ પ્રદર્શિત કર્યું હતું. તે ઉપરાંત આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ આમલકી કીડાદિક પ્રસંગે પણ તેમણે તેમનું વીરત્વ પૂરવાર કરી બતાવ્યું હતું. આથી કરીને એમને ‘વીર’ કહેવા તે તો ન્યાય્ય ગણાયજ. અરે તેમને ‘મહાવીર’ કહેવામાં આવે, તો તે પણ ખોટું નથી. શ્રુતકવલી શ્રીમાન્ ભદ્રાધાહુસ્વામી પણ કહે છે કે—

“અચલે મયમેરધાળ, પરીસહોવસગાળં જ્ઞાન્તિસ્થમે પદિમાળં પાલળ ધામં અરતિરતિસહ દવિષ વીરિયસંપન્ને દેવેહિ સે જામ કયં સમજે મગધં મહાવીરે” ? ॥

—કદપસૂત્ર, સુ. ૧૦૮

* * * * *

અથ ચતુર્થકાવ્યેન શ્રીમગવતો વિદ્યાધિક્યમાહ—

શક્રેણ પૃષ્ઠમશ્વિલં ત્વમુવકથ્ય યત્ તદ્

જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકમિહાજનિ શબ્દશાસ્ત્રમ્ ।

તસ્યાપિ પારમુપયાતિ ન કોઽપિ બુદ્ધયા

કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હે વીર ! લેખશાલાગ્રહણાવસરે શક્રેણ-ઇન્દ્રેણ પૃષ્ઠં અશ્વિલં-સમસ્તં યત્ ત્વમુવકથ્ય-સદુત્તરાણિ ઝચિવાન્, તદિહ-અસ્મિન્ લોકે જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકં શબ્દશાસ્ત્રં-વ્યાકરણમજનિ-જાતમ્ । જિનશ્વેન્દ્રશ્ચ તૌ દેવતે અસ્યેતિ જૈનેન્દ્રમ્ । ઇન્દ્રશ્ચન્દ્રઃ કાશ્ચકૃત્ત્વેત્ય(ત્યાઘ)દ મહાવૈયાકરણાઃ, તૈસ્તૈઃ કૃતં તન્નામકં વ્યાકરણં અજનિ-સમુત્પન્નમિત્યર્થઃ । કોઽપિ જનસ્તસ્યાપિ શબ્દશાસ્ત્રસ્ય પારં બુદ્ધયા નોપયાતિ, મહનાર્થત્વાત્ । ઉક્તમર્થમર્થાન્તરન્યાસેન દ્રઢયતિ-વેતિ પશ્ચાન્તરે, અમ્બુનિધિં-સમુદ્રં મુજામ્યાં તરીતું કઃ [ક્ષમઃ] અલં-કઃ સમર્થઃ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

શક્રેણ પૃષ્ઠં અશ્વિલં યત્ ત્વં ઉવકથ્ય, તદ્ હહ જૈનેન્દ્ર-સંજ્ઞકં શબ્દ-શાસ્ત્રં અજનિઃ તસ્ય અપિ પારં કઃ અપિ બુદ્ધયા ન ઉપયાતિ, (યતઃ) કઃ વા મુજામ્યાં અમ્બુ-નિધિ તરીતું અલમ્ ? ।

૧ અચલો મયમેરધોઃ પરીસહોવસગાળો જ્ઞાન્તિસ્થમઃ પ્રતિમાનાં પાલકઃ ધીમાન્ અરતિરતિસહઃ દ્રવ્યં વીરેસંપન્નઃ દેવૈઃ તસ્ય નામ કૃતં અમગ્નો મગધાન્ મહાવીરઃ ।

૨ સરખાવે શ્રીમગવતીના પ્રથમ શ્લોકના પ્રથમ ઉદ્દેશના ખંયાયા સૂત્ર ઉપરની શ્રીઅભયદેવસૂચિત્વ ધૃતિ.

શબ્દાર્થ

શાકેણ (મૂ. શક)=સૌધર્મે-દ્રથી.
 પૃષ્ઠં (મૂ. વૃષ્ઠ)=પૂછાયેલ.
 અશ્વિલં (મૂ. અશ્વિલ)=સમરત.
 દ્વં (મૂ. યુષ્મદ્)=તેં.
 ઉવચ્ચ (ધા. વચ્)=કહ્યું.
 યદ્ (મૂ. યદ્)=જે.
 તદ્=તે.
 જૈનેન્દ્ર=જૈન અને ઈન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.
 સ્વંશા=નામ.
 જૈનેન્દ્રસંશ્લકં=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેનું એવું.
 દ્વદ્=આ લોકને વિષે.
 અજનિ (ધા. જન)=થયું.
 શબ્દ=શબ્દ.
 શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.
 શબ્દશાસ્ત્ર=વ્યાકરણ.

તસ્ય (મૂ. તદ્)=તેનો.
 અપિ=પણ.
 પારં (મૂ. પાર)=પાર.
 ઉપયાતિ (ધા. યા)=ગય છે.
 ન=નહિ.
 કઃ (મૂ. કિમ્)=કોઈ.
 બુદ્ધવા (મૂ. બુદ્ધિ)=બુદ્ધિ વડે.
 ધા=અથવા.
 તરીતું (ધા. તૃ)=તરવાને.
 અલં=સમર્થ.
 અમ્બુ=જલ.
 નિધિ=સમૃદ્ધ.
 અમ્બુનિધિ=સમૃદ્ધને.
 મુજામ્યાં (મૂ. મુજ)=એ હરતો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ—

“સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જે સર્વ તેં કહ્યું, તે આ લોકને વિષે જૈનેન્દ્ર નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે કઠાઈ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી જવામાં કાંઈ સમર્થ છે ખરો કે ? ”—૪

રૂપરૂપીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે બેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદ્દનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણિડત પાસે તેમને લઈ ગયા. આવા અયુક્ત કાર્યની સૌધર્મેન્દ્રને ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને લેખ-શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો વીર પ્રભુને પૂછ્યા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણિડત તો ઠડોગાર થઈ ગયો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ‘જૈનેન્દ્ર’ વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો આવશ્યક-નિર્ચુક્તિની ૭૫-૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ્ય-અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ્ય ‘અર્થાન્તરન્યાસ’ નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. શ્રીહૃદયચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ વિશેષસ્ય સામાન્યેન સાધર્મ્યવિષમ્યોમ્યાં સમર્થનમર્થાન્તરન્યાસઃ ”

—કાવ્યાનુશાસન, ૫૦ ૨૭૮.

આઠ વૈયાકરણો—

(૧) ઇન્દ્ર, (૨) ચન્દ્ર, (૩) કાશકૃત્સ્ન, (૪) આપિશલિ, (૫) શાકટાયન, (૬) પાણિનિ, (૭) અમર અને (૮) જૈનેન્દ્ર એ આઠ વૈયાકરણો છે.

આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना—पिशली शाकटायनः ।

पाणिन्यमरजैनेन्द्रा, जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ ”

અમર એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્રના દશમા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં વીસ વ્યાકરણો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया

प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।

पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु—

नर्भ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

हे जिन ! त्वदीया गौः—वाणी धर्मस्य वृद्धिकरणाय प्रादुर्भवति । किंलक्षणा गौः ? अमलान्-निर्मलान् सत्-समीचीनान् गुणान् ददातीत्येवंशीला ‘अमलसद्गुणदायिनी’ । उक्तमर्थं द्रढयति—वरा-प्रधाना कामधेनुः निजशिशोः-स्ववत्सस्य परिपालनार्थं किं नर्भ्येति—संपुत्रं किं न समागच्छति ? समागच्छत्येव । किंविशिष्टा वरकामधेनुः ? ‘पेयूषपोषणपरा’ पेयूषं-अभिनवं पयस्तेन पोषणं तस्मिन् परा—तत्परा । “ धेनुस्तु नवसूतिका ” (का० ४, श्लो० ३३३) इति हैमः । भगवतो वाणी कामधेनुरित्यर्थः ॥ ५ ॥

અન્વયઃ

(हे) जिन ! त्वदीया अ-मल-सत्-गुण-वायिनी गौः धर्मस्य वृद्धि-करणाय प्रादुर्भवति; पेयूष-पोषण-परा वर-कामधेनुः निज-शिशोः परिपालनार्थं किं न नर्भ्येति ? ।

શબ્દાર્થ

धर्मस्य (मू० धर्म)=ધર્મની.

वृद्धि=વધારે.

करण=(૧) કાર્ય; (૨) હેતુ.

वृद्धिकरणाय=વૃદ્ધિના હેતુને અર્થે.

जिन ! (मू० जिन)=જિના છે રાગ અને દેવ જેણે

એવા (સખોધનાયે), હે વીતરાગ !

त्वदीया (मू० त्वदीय)=ત્વારી.

प्रादुर्भवति (धा० भू)=પ્રકટ થાય છે.

अमल=નિર્મલ.

सत्=સારા.

गुण=ગુણ.

वायिन्=આપનાર.

अमलसद्गुणदायिनी=નિર્મલ તેમજ સારા ગુણોને

અર્પણ કરનારી.

ગૌઃ (મૂં ગૌ)=વાણી.

પેયૂષ=તાલું દૂધ, પહેલા સાત દિવસની વીઆયેલી

ગાયનું દૂધ

પોષણ=પુષ્ટિ

પર=તપર

પેયૂષપોષણપરા=નવીન દૂધની પુષ્ટિમાં તપર

ઘર=ઉત્તમ.

કામધેનુ=સુરભિ, સ્વર્ગીય ગાય.

ઘરકામધેનુઃ=ઉત્તમ સુરભિ.

ન=નહિ

અમ્યેતિ (ધાં દ)=સંમુખ બચ છે.

કિ=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=બચ્ચું, બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકનું.

પરિપાલનાર્યે=રક્ષણ કરવાને માટે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો ઉપદેશ-મહિમા—

“હે વીતરાગ (પરમાત્મા) ! નિર્મલ તેમજ ઉચિત ગુણોને અર્પણ કરનારી એવી તારી વાણીનો ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે (તે થોડાજ છે, ટેમકે) શું નવીન દૂધની પુષ્ટિ (કરવા)માં તપર એવી ઉત્તમ કામ-ધેનુ પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરવાને અર્થે સંમુખ જતી નથી કે ? ”—પ

* * * *

કર્મધ્યે ભગવતો નામ્નો માહાત્મ્યમાહ—

છિद्यેત કર્મનિચયો ભવિનાં યદાશુ

ત્વન્નામધામ કિલ કારણમીશ ! તત્ર ।

કળ્પે પિકસ્ય કફજાલમુપૈતિ નાશં

તચ્ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા

હે ईશ !—હે સ્વામિન ! યદ્-યસ્માદ્દેતોઃ ભવિનાં-સંસારિણાં કર્મનિચયઃ-કર્મસમૂહઃ આશુ-શીઘ્રં છિદ્યેત-છેદં પ્રાપ્નુયાત્ તત્ર કિલેતિ નિશ્ચિતં ત્વન્નામધામ કારણં, તવ નામ ત્વન્નામ તદેવ ધામ-ત્તેજઃ તદેવ હેતુઃ । દૃષ્ટાન્તમાહ—પિકસ્ય-કોકિલસ્ય કળ્પે કફજાલં યન્નાશમુપૈતિ-દ્વાનિ પ્રાપ્નોતિ તત્ ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ—ચારુઃ-મનોહરો યચૂત-આગ્રસ્તસ્ય કલિકાનિકરો-મચ્છરીસમૂહઃ સ એવ એકઃ-અદિતીયો હેતુરદિતીયં કારણમ્ । હેતુશબ્દોઽજ્ઞહલ્લિંગઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) ईશ ! યદ્ ભવિનાં કર્મ-નિચયઃ આશુ છિદ્યેત, તત્ર ત્વત્-નામન્-ધામ કિલ કારણં, પિકસ્ય કળ્પે કફજાલં નાશં ઉપૈતિ, તદ્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-એક-હેતુઃ ।

૧ વીતરાગ સંબધી માહિતી માટે ભુચો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૯).

શબ્દાર્થ

છિદ્રેત (ધા० છિદ્ર)=છેદાદિ જાય.

કર્મેન્=કર્મે, આત્માની નૈસર્ગિક શક્તિને પણ આજ્ઞા-
દિત કરનાર પુરુષલ-વિશેષ.

નિચય=સમૂહ, સમુદાય, જથ્થો.

કર્મેનિચયઃ=કર્મેનો સમુદાય.

મચિનાં (મૂ० મચિન્)=સસારીઓના.

યદ્=જેથી.

આશુ=સત્વર, જલદી

ત્વદ્=દ્વિતીયપુરુષવાચક સર્વનામ.

નામન્=નામ.

ધામન્=તેજ

ત્વન્નામધામ=તાં નામરૂપી તેજ.

કિલ=અર્થિત.

કારણં (મૂ० કારણ)=હેતુ.

ઈશ ! (મૂ० ઈશ)=હે પ્રભુ !

તત્ર=તેમાં

કણ્ઠે (મૂ० કણ્ઠ)=કપડામાં, ગળામાં.

પિકસ્ય (મૂ० પિક)=કોકિલાના, કોમલના.

કપઃ=કક.

જાલ=સમૂહ.

કપજાલં=કકનો સમૂહ.

ઉપૈતિ (ધા० ઉ)=પ્રાપ્ત થાય છે

નાશં (મૂ० નાશ)=વિનાશ.

તદ્=ત

ચારુ=મનોહર

ચૂત=આત્ર, આખા

કલિકા=મજરી, મોર.

નિકર=સમુદાય.

પ્રક=અદિતીય, અસાધારણ.

હેતુ=કારણ

ચારુચૂતકલિકાનિકરકહેતુઃ=મનોહર નામ-
મંગળના સમુદાયરૂપી અદિતીય કારણ.

પ્રસાદાર્થ

કર્મ-ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ—

“ હે પરમેશ્વર ! જેથી સંસારી (જીવો) નાં કર્મનો સમુદાય સત્વર છેદાદિ જાય છે, તેમાં તારૂ નામરૂપી તેજ નક્કી કારણ છે. (જેમકે) કોકિલાના કણ્ઠને વિષ (પાત્રેલી) કકની બલ નાશ પામે છે, તેમાં મનોહર આત્ર-મજરીનો સમુદાય અદિતીય કારણ છે. ”—૬

ભગવતા મિથ્યાત્વં હતં, તદન્યદેવેષુ સ્થિતમિત્યાહ—

‘દેવાર્ય’દેવ ! ભવતા કુમતં હતં તન્—

મિથ્યાત્વવત્સુ સતતં શતશઃ સુરેષુ ।

સંતિષ્ઠતેતિમલિનં ગિરિગહ્વરેષુ

સૂર્યાશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા

હે દેવાર્યદેવ !—હે વર્ધમાન ! । “ દેવાર્યો જ્ઞાતનન્દનઃ ” (કા० ૧, શ્લો० ૩૦) ઇતિ હૈમઃ । યદ્ ભવતા-ત્વયા કુમતં-કુત્સિતમતં હતં તન્ શતશો “ વહવાદેઃ શસ્ ” શતસહસ્રાદિ-સંખ્યેષુ સુરેષુ ‘મિથ્યાત્વવત્સુ’ મિથ્યાત્વમસ્તિ યેષુ તે મિથ્યાત્વવન્તસ્તેષુ સંતિષ્ઠતે-નિરન્તરં તિષ્ઠતિ । કિંચિદ્દિદં કુમતં ? અતિમલિનં-મહામલીમસમ્ । કેષુ કિમિવ ? ગિરિગહ્વરેષુ સૂર્યાશુભિન્નં (શાર્વરં-

શર્વરીસમ્બન્ધિ) અન્ધકારમિવ, ગિરીણાં-પર્વતાનાં ગહરાણિ-ગુહાસ્થાનાનિ તેષુ સૂર્યસ્યાંશુભિ-
મિષ્ણં-સૂર્યકિરણૈઃ પ્રહતમન્ધકારમિવ ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'દેવાર્ય-દેવ ! (યદ્) ભવતા અતિ-મલિનં કુ-મતં હતં, તદ્ શતશઃ મિથ્યાત્વવત્સુ સુરેષુ
સૂર્ય-અંશુ-મિષ્ણં શાર્વરં અન્ધકારં ગિરિ-ગહરેષુ ઇવ સતતં સંતિષ્ઠતે ।

શીખદાર્થ

દેવાર્ય=દેવાર્ય, જ્ઞાત-ન-દન, મહાવીર.

દેવ=પ્રભુ, સ્વામી.

દેવાર્યદેવ ! =હે દેવાર્ય દેવ !

ભવતા (મૂ. ભવત્) =આપ વડે.

કુમતં (મૂ. કુમત) =કુદ મત.

હતં (મૂ. હત) =હણાયુ.

તદ્ (મૂ. તદ્) =તે

મિથ્યાત્વવત્સુ (મૂ. મિથ્યાત્વવત્) =મિથ્યાત્વીઓને
વિષે.

સતતં=હેથેને માટે.

શતશઃ=સે કરો.

સુરેષુ (મૂ. સુર) =દેવોને વિષે

સંતિષ્ઠતે (ધા. સ્થા) =નિગતર રહે છે.

અતિ=અતિશય.

મલિન=મલિન, દૂષિત.

અતિમલિનં=અતિશય મલિન.

ગિરિ=પર્વત

ગહર=ગુફા.

ગિરિગહરેષુ=પર્વતોની ગુફાઓને વિષે.

સૂર્ય=રવિ, સૂર્ય.

અંશુ=કિરણ.

મિષ્ણ (ધા. મિષ્) =બેદાયેક

સૂર્યાંશુમિષ્ણં=રવિનાં કિરણો વડે બેદાયેક.

ઇવ=જેમ

શાર્વરં (મૂ. શાર્વર) =રાત્રિ-સંધી.

અન્ધકારં (મૂ. અન્ધકાર) =અધકાર, અધાર.

શ્લોકાર્થ

ભગવાને મારી હઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય—

“ હે દેવાર્ય દેવ ! જે અતિશય મલિન એવા કુદ મતનો આપે નાશ કર્યો, તે, જેમ રવિનાં
કિરણો વડે બેદાયેલો (કૃષ્ણ પક્ષની) રાત્રિ-સંધી (સમસ્ત) અધકાર પર્વતોની ગુફાઓને વિષે
હેથેનાં રહે છે, તેમ તે કુમત (પણ) સે કરો મિથ્યાત્વી (ઉન્માર્ગી) દેવોને વિષે નિરંતર
રહે છે. ”—૭

ભગવતો નામ્ન આધિક્યમાહ—

ત્વન્નામ ‘ વીર ’ इति देव ! सुरे परस्मिन्

केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।

प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषष्टे

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ? ॥ ८ ॥

ટીકા

હે દેવ ! વીર इति त्वदीयं नाम केनापि जनेन परस्मिन् सुरे-अन्यस्मिन् देवे यद्यपि धृतं
द्विपञ्चाशद् वीराः क्षेत्रपालादय उच्यन्ते (તેણાં) વીરનામ સ્થાપિનં, તથાપિ તન્નામ તસ્મિન્ શોભાં

ન પ્રાપ્નોતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—અમુત્ર-અમુષ્મિન્ લોકે નનુ-નિશ્ચિતમુદવિન્દુઃ-દકસ્ય વિન્દુઃ-
જલકળો મલિને ઋજીષપૃષ્ઠે-પિષ્ટપાકમૃત્પીઠે કિં મુક્તાફલદ્યુતિ-મૌક્તિકકાન્તિ [કિં] ઉપૈતિ-
પ્રાપ્નોતિ ? ન પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । ઋજીષપૃષ્ઠતુલ્યોઽન્યસુરઃ, તત્ર વીર इति નામોદકવિન્દુર્ન શોભત
इत्यर्थः ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યદ્યપિ 'વીરઃ' इति ત્વત્-નામ કેન અપિ પરસ્મિન્ સુરે ધૃતં, તથાપિ (તત્ તસ્મિન્)
શોભાં ન પ્રાપ્નોતિ; અમુત્ર (હિ) મલિને ઋજીષ-પૃષ્ઠે ઉદન્-વિન્દુઃ મુક્તાફલ-દ્યુતિં નનુ ઉપૈતિ કિમ્ ? ।

શીખદાર્થ

ત્વન્નામ=તાઈ નામ.

વીરઃ (મૂ. વીર)=વીર.

इति=એમ.

દેવ ! (મૂ. દેવ)=હે પરમેશ્વર !

સુરે (મૂ. સુર)=દેવને વિષે.

પરસ્મિન્ (મૂ. પર)=અન્ય.

કેનાપિ (મૂ. કિમ્)=કોઈકથી.

યદ્યપિ=જોકે.

ધૃતં (મૂ. ધૃત)=સ્થાપન થયું

ન=નહિ.

તથાપિ=તોપણ.

શોભાં (મૂ. શોભા)=શોભાને, તેજને

પ્રાપ્નોતિ (ધા. જાણ)=પામે છે.

અમુત્ર=આ લોકને વિષે.

મલિને (મૂ. મલિન)=મલિન, મેલવાળા.

કિં=શું.

ઋજીષ=એક જાતનું પાત્ર, તળવાના પેણા.

પૃષ્ઠ=પીઠ.

ઋજીષપૃષ્ઠ=ઋજીષની પીઠ ઉપર.

મુક્તાફલ=મોતી.

દ્યુતિ=પ્રકાશ.

મુક્તાફલદ્યુતિ=મોતીના પ્રકાશને.

ઉપૈતિ (ધા. હ)=પામે છે

નનુ=પરેપર.

ઉદન્=જલ

વિન્દુ=ટીપું.

ઉદવિન્દુઃ=જલનું ટીપું.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના નામની વિશેષતા—

“ હે પરમેશ્વર ! જોકે કોઈકે તારૂં વીર એવું નામ અન્ય દેવને વિષે સ્થાપન કર્યું, તો-
પણ તે ત્યાં શોભા પામતું નથી. (કેમકે) આ લોકને વિષે ઋજીષ પાત્રની મલિન પીઠ ઉપર
(રહેલું) જલનું બિન્દુ શું મુક્તાફલની કાન્તિને ખરેખર પામે કે ? ” —૮

રૂપાંટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે જમ સિંહનું યામડું પહેરવાથી શિયાળ સિંહ બનતો
નથી, તેમ મનુષ્ય તો શું પણ કાઠક (હનુમાન્) દેવ પણ જો વર્ધમાન સ્વામીનું વીર એવું
નામ ધારણ કરે, તોપણ તે તેને ચરિતાર્થ કરી શકે નહિ. અત્ર આ વાત ‘બાવન વીર’ને નામે
ઓળખાતા દેવ આશ્રીને કહેવામાં આવી છે. આ ‘બાવન વીર’થી ધર્મટાકણું વિગેરે સમજવા.

મગવતો જ્ઞાનોત્પત્તિવિશેષમાહ—

જ્ઞાને જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જાતે

લોકેષુ કોમલમનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ ।

પ્રયોતને સમુદિતે હિ ભવન્તિ કિં નો

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમામ્નિ ? ॥ ૧ ॥

ટીકા

હે જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જ્ઞાને જાતે—ઉત્પન્ને સતિ લોકેષુ—સ્વર્ગ-મર્ત્ય-પાતાલેષુ કોમલ-મનાંસિ લક્ષણયા ભવ્યજનનાં મનાંસિ મૃશં—અત્યર્થ જહર્ષુઃ—હર્ષ પ્રાપ્તુઃ । હીતિ ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—પ્રયોતને—શ્રીસૂર્યે સમુદિતે—ઉદ્ગતે સતિ પદ્માકરેષુ—તટાગેષુ જલજાનિ—કમલાનિ વિકાશમામ્નિ—વિકસ્વરાણિ કિં નો ભવન્તિ ? ભવન્ત્યેવ । “ પ્રયોતનસ્તપનઃ ” (કાં ૨, શ્લો ૧) इति हैमः ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-ઇન્દ્ર ! તવ કેવલ-નામ્નિ જ્ઞાને જાતે લોકેષુ કોમલ-મનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ; હિ પ્રયોતને સમુદિતે કિં પદ્મા-આકરેષુ જલજાનિ વિકાશમામ્નિ નો ભવન્તિ ? ।

શીલ્પાર્થ

જ્ઞાને (મૂં જ્ઞાન) = જ્ઞાન, બોધ.

જિનેન્દ્ર ! (મૂં જિનેન્દ્ર) = હે જિનેન્દ્ર, હે જિનવર !

તવ (મૂં યુક્ત) = તારે વિષે.

કેવલ = કેવલ-જ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.

કેવલનામ્નિ = કેવલ એ છે નામ જેનું એવા.

જાતે (મૂં જાત) = ઉત્પન્ન થયે,

લોકેષુ = (તથા) લોકોને વિષે.

કોમલ = નરમ.

મનસ = ચિત્ત.

કોમલમનાંસિ = નરમ ચિત્તો.

મૃશં = અત્યંત.

જહર્ષુઃ (ધાં હર્ષ) = આનંદ પામતા હવા.

પ્રયોતને (મૂં પ્રયોતન) = સૂર્ય.

સમુદિતે (મૂં સમુદિત) = ઉદ્યે.

હિ = કારણ કે.

ભવન્તિ (ધાં ભૂ) = થાય છે.

કિં = શું.

નો = નહિ.

પદ્માકરેષુ (મૂં પદ્માકર) = નળાવોને વિષે, સરોવરોને વિષે.

જલજાનિ (મૂં જલજ) = કમળો.

વિકાશમામ્નિ (મૂં વિકાશમાજી) = વિકાસને લગનારા, વિકસર.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા—

“ હે જિનેન્દ્ર ! જ્યારે તને કેવલ એ નામનું જ્ઞાન (કેવલ-જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે) લોકોને વિષે (ભવ્ય પ્રાણીઓનાં) કામળ ચિત્તો અત્યંત આનંદ પામ્યાં; કમળ જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય છે, ત્યારે શું (કમળના સમૂહવાળાં) સરોવરોને વિષે કમળો વિકસર થતાં નથી કે ? ” —૯

સ્પષ્ટીકરણ

કૃત્યાણુક-વિચાર—

હરેક તીર્થંકરના (૧) અવન, (૨) જન્મ, (૩) દીક્ષા—ગ્રહણ, (૪) કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને (૫) નિર્વાણ એ પાંચ સમયે અર્થાત્ એ પાંચે કૃત્યાણુકો વખતે કેટલીક અલૌકિક ઘટનાઓ બને છે. જેમકે એક તો આ વાતની ખબર ઇન્દ્રે પોતાનાં આસનો કમ્પવાથી બાણે છે. ૫ળી આ પાંચે કૃત્યાણુકોને વિષે સર્વ જીવોને થોડીક વારને સાડ શાન્તિ મળે છે, તેમજ તેમને હર્ષ પણ થાય છે. વિશેષમાં નરક જેવા સ્થાનમાં પણ પ્રવેશ અને સાતા (સુખ) થઈ રહે છે.

પ્રસ્તુતમાં કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી બન્ધ-કમલો ખીલી રહે છે. ઇન્દ્રે સમસ્ત-રણ (ધર્મ-દેશના-મણુક) ની રચના કરવા અને કેવલજ્ઞાનીની અમૃત દેશનાનું પાન કરવા અધીર! બની બય છે.

સેવકે ઉપકારવિશેષમાહ—

વાદાય દેવ ! સમિયાય ય 'ઇન્દ્રભૂતિઃ'

તસ્મૈ પ્રધાનપદવીં પ્રદદે સ્વકીયામ્ ।

ધન્યઃ સ એવ ભુવિ તસ્ય યશોઽપિ લોકે

ભૂત્યાઽઽશ્રિતં ય હહ નાઽઽત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે દેવ ! ય ઇન્દ્રભૂતિઃ—ગૌતમગોત્રીયો બ્રાહ્મણો વાદાય—વાદં કર્તુમનાઃ સમિયાય—સમાજ-ગામ, તસ્મૈ સ્વકીયાં પ્રધાનપદવીં ભવાન્ પ્રદદે । પ્રદદે હિત પ્રથમપુરુષૈકવચનસ્ય ક્રિયામિસંવન્ધાદ્ મહાનિતિ કર્તૃપદં ગ્રાહ્યમ્ । તસ્મૈ ઇન્દ્રભૂતયે દાનપાત્રે ચતુર્થી । ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—ભુવિ—પૃથિવ્યાં સ એવ ધન્યો લોકેઽપિ તસ્ય યશઃ—તસ્ય કીર્તિઃ । તસ્યેતિ કસ્ય ? યો ના—યઃ પુમાન્ આશ્રિતં—સે-વાર્થમાગતં પુરુષં ભૂત્યા—શ્રદ્ધયા કૃત્વા આત્મસમં—આત્મના તુલ્યં કરોતિ, સ એવ ના । નૃશબ્દસ્ય પ્રથમૈકવચનમ્ । સ એવ નરો ધન્ય इत्यर्थः ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યઃ 'ઇન્દ્રભૂતિઃ' વાદાય સમિયાય, તસ્મૈ (ભવાન્) સ્વકીયાં પ્રધાન-પદવીં પ્રદદે; યઃ ના હહ આશ્રિતં ભૂત્યા આત્મન-સમં કરોતિ, સઃ એવ ભુવિ ધન્યઃ, તસ્ય યશઃ અપિ લોકે ।

શીખદાર્થ

વાદાય (મૂ० ૧૪)=વાદાયે.

દેવ ! (દેવ)=હે ઇશ્વર !

સમિયાય (યા० ૬)=આવ્યો.

યઃ (મૂ० ૧૪)=તે.

ઇન્દ્રભૂતિઃ (મૂ० ઇન્દ્રભૂતિ)=ઇન્દ્રભૂતિ, વીર પ્રભુના

પ્રથમ ગણધર.

તસ્મૈ (મૂ० ૧૪)=તેને.

પ્રધાન=ઉત્તમ, મુખ્ય.

પદ્મી=હોદ્દો, પદ.
 પ્રધાનપદ્મી=મુખ્ય પદ.
 પ્રવદે (ધાં વા)=આપું.
 સ્વકીયાં (મૂં સ્વકીયા)=નિજ, પોતાનું.
 ધન્યઃ (મૂં ધન્ય)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.
 ત્વઃ (મૂં ત્વ)=તે.
 યથા=જા.
 મુષિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.
 તસ્ય (મૂં ત્વ)=તેની.
 યશઃ (મૂં યશસ)=શીર્ષી.

અપિ=પણ.
 લોકે (મૂં લોક)=જગતને વિષે.
 મૂલ્યા (મૂં મૂલિ)=ઋદ્ધિ વડે.
 આશ્રિતં (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાને,
 શરણે આધારને.
 હ્રદઃ=આ જગતમાં.
 ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.
 આત્મનઃ=આત્મા.
 સમઃ=સમાન, તુલ્ય.
 આત્મસમઃ=પોતાના સમાન.
 કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

“ હું દેવાધિદેવ ! જે ઈન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, કેમકે જે મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગતમાં ઋદ્ધિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગતમાં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

‘ નાત્મસમ ’ નું ‘ ન+આત્મસમ ’ એમ પદરહેદ કરવાથી બીજો અર્થ સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જે (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ધટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુખ્યારકજ છે । । । આ ‘વક્રોક્તિ’ છે, અર્થાત્ કટાક્ષના ઉદ્દગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે સ્વામીની સાચા દ્વિલથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુખ્યારક હોજો.

ખરો ઉપકારી કોણ ?—

આના ઉત્તર સાડ વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

“ ઉપકારિણ યઃ સાધુઃ, સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ? ।

અપકારિણ યઃ સાધુઃ, સ સાધુઃ સન્નિવચ્યતે ॥ ”

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જે સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ? અપકાર કરનાર તરફ જે સદર્શન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ ટૂંકા આપે છે, કેમકે ઉપાધ્યાયશ્રી ‘વિનયવિજયજી’ કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઢાલમાં તેઓ કથે છે કે—

૧ ‘ શ્રીપાલરાસ ’ વિનયવિજયજીએ બનાવવા માંજો હતો, પરંતુ તેની સાતસે અને પચાસ ગાથા રમ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાબ્યા અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ બાકીનો રાસ પૂરો કર્યો. જુઓ આ અંબધર્મ એ રાસનો કળસ.

“સજ્જન જે ભુંડું કરતા રૂડું કરે રે,
તેહના જગમાં રહેશે નામ પ્રકાશ રે;
આંખો પથર મારે તેહને ફલ દીયેરે,
અંદન આપે કાપે તેહને વાસરે—સાંભળજે હવે કર્મવિપાક કહે સુનિ રે.”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે પોતાની સાથે બાથ બીડવાને તૈયાર થયેલા એવા ઇન્દ્ર-ભૂતિને પણ જે વીર પરમાત્માએ ઉત્તમ પદ આપી પોતાના સમાન બનાવ્યા તેમને ખરેખર ધન્યવાદ થટે છે, તેમજ સજ્જન કે સાધુ કહેા તે તે પણ તેવાજ પુરૂષો છે.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ખરેખરા સજ્જનની સજ્જનતા નિરપેક્ષ હોય છે, અર્થાત્ એવા સજ્જનો સજ્જનતાની ખાતરજ—પોતાના સ્વભાવાનુસારજ સજ્જનતા દાખવે છે. શું પુણ્યને કોઈએ વિજ્ઞાપિ કરી છે કે તમારે અમને સુવાસ આપવી ? શું વનદેવીએ કોઈ દિવસ કોઈની સાથે પણ વસન્તને સંદેશો કહાવ્યો છે કે તારે આવીને મારી શોભામાં વધારો કરવો ? શું કોઈ ચક્રવાકે સૂર્યને પ્રાર્થના કરી છે કે તારે પૃથ્વી અને નભોમંડલને પ્રકાશિત કરવાં, શત્રુરૂપ અંધ-કારને દૂર કરવો અને ચક્રવાક અને ચક્રવાકીનો સંયોગ કરાવવો ? શું મેઘને ચાતક કે પર્વતે કદી વિનવ્યો છે કે તારે તાપનો વિનાશ કરનારી જલ-વૃષ્ટિ કરવી, ચાતકને જીવાડવા અને તેમના નાદ દ્વારા વૈદ્ય રત્નનો પ્રાકુર્ણવ કરવો ? શું ચન્દ્રને કદી પણ કુમુદે કે ચંદ્રારે વિનતિ કરી સાંભળી છે કે તારે અમને આનન્દ આપવો ? શું ચન્દ્રિકા અને પૃથ્વી સગોત્રીય છે કે જથી કરીને તે પૃથ્વીને સુધાના સમાન ધવલ બનાવે છે ?

૧ સરખાવો શ્રીકૃષ્ણવિભલગણિયુત હીરસૌભાગ્યનાં નિમ્ન-લિખિત પદો.

“ અયંક્ષાં વ ન કાપિ કુર્વન્તિ સન્ત.

સ્વભાવેન કિં તૂપકુર્વન્તિ સર્વાન્ ।

કિમભ્યર્થિતાનિ પ્રમૂનાનિ કેશ્ચિન્-

જનાન્ સૌરભેઃ સ્વૈયંદામોદયન્તિ ॥—મુજક્ષ પ્રયાનમ્ (૬,૬)

કદાચિદ્ વસન્તસ્ય સન્દેશવાચો-

ડપિ ચ પ્રેષિતાઃ કાપિ કિં કુજલક્ષ્મ્યા ।

મૃગાક્ષીમિવોત્કળકાં મન્ત્રરોમિ-

પ્રમૂનેરયં દાસયામામ યત્ તામ્ ॥—મુજક્ષ ૦

કિમભ્યર્થ્યેતે કેનચિષ્ણંદરોચિ-

યેદુર્વાદિવો ભાસયસ્યેષ ચદ્ વા ।

વિપ્લાનિવોદ્દાસયત્યન્વકારાન્

પુનર્યોજયત્યજ્ઞનામી રથાજ્ઞાન્ ॥—મુજક્ષ ૦

અયાચ્યન્ત કિં વાડમ્બુદાઃ કેનચિત્ કિં

ચકુર્જાધરાણાં વ્યપોહન્તિ તાપમ્ ।

જલૈર્જાવયન્તીહ અપ્પીહ્વાલાન્

સ્વનાદૈષ્વ વૈદ્(હ)યમુદ્ઘાવયન્તિ ॥—મુજક્ષ ૦

ઢપાકારિ કિં કૈરવૈર્વા ચકોરૈ-

યંચેતાન્ સિતાશ્ચ. ધૃત્યેવ કિં વા ।

સગોત્રાઃ પુનશ્ચન્દ્રિકાઃ કિં ધરિત્ર્યા-

શુભીકુર્વેતે તાં યદેતા. સુધાવત્ ॥—મુજક્ષ ૦

—૧૧ મે સર્ગ, શ્લો ૬૨-૬૬

ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી શ્રીએણિકના ‘ ઓર્વર ’ (ગુંબર) ગામમાં વસુભૂતિ નામનો વિપ્ર વસતો હતો. તેને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું ગૌતમ ગોત્ર હોવાને લીધે ઇન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને ગૌતમ(ગૌતમ)સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ ગૌતમ સ્વામી અર્થાત્ ઇન્દ્રભૂતિ ચૌદ^૧ વિદ્યાના પારગામી જ્ઞાન્યા હતા, તેમણે ચાર^૨ વેદોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ‘ સર્વજ્ઞ ’ તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત પાવાપુરીની સમીપમાં મહાસેન વનમાં રહેતા સોમિલ નામના વિપ્રને ત્યાં અગ્નિભૂતિ પ્રમુખ દર્શ બ્રાહ્મણો સહિત ઇન્દ્રભૂતિ યજ્ઞને માટે ગયા. ત્યાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉદોત ઝેરો અને તદનંતર દેવાને મર્ત્ય-લોક ઉપર ઉતરી આવતા જોયા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રસાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ જ્યારે તે દેવો ત્યાં નહિ આવતાં પાવાપુરીમાં દેવોએ રચેલા વીર પ્રજુના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાખીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષ્ટા છે). વિશેષમાં લોકોને મુખેથી અત્ર સમીપમાં વીર ભગવાન્ સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્થ્ય ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઇ ધુતારો આવ્યો લાગે છે અને તેને ઇન્દ્રબળ પાથરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રજુનું માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવ-કૃત જ્ઞહિનું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ વીર પ્રજુના મુખ્યારવિંદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડાગાર થઇ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરે વીર ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.^૩ આથી કરીને ઇન્દ્રભૂતિનો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રજુના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનંતિ કરી. આ વિનંતિને સ્વીકારીને પ્રજુએ તેમને દીક્ષા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ જાણે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

૧ ચૌદ-વિદ્યાઓ— “ ષઙ્ગી વેદાશ્વતારો, મીમાંસાડન્વીક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણં ચ, શિલા દ્વાલચતુર્દશ ॥ ”

અર્થાત્ ૭ ઝેરો, ચાર વેદો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મહિડક, મૌર્યપુત્ર, અકમ્પિત, અચલજ્ઞાતા, એતાર્ય અને પ્રભાસ એ ઉપર્યુક્ત દસ બ્રાહ્મણો છે.

૪ આ વાત વિશેષાવશ્યકર્મના ‘ ગણધરવાદ ’ના નામથી ઓળખાતા પ્રકરણ ઉપરથી જોઇ શકાશે, જોકે એની સ્થૂળ રૂપરેખા તો શ્રીકૃષ્ણ-દ્વંદ્વવિકૃત ગૌતમીય મહાકાવ્યમાં પણ આવેખવામાં આવી છે.

પોતે એક પૌરૂષી પર્યંત દેશના આપ્યા બાદ તરતજ તરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણમાં પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો. આ તેમની સન્નતા સૂચવે છે. આમાં પણ હજી બાકી કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ ગઈ હોય કે શું કે જીતી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ-સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા. પોતાનામાં ઇન્દ્રભૂતિને ‘મારાજ વીર’ એવી જ મમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતાં તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલંકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું. આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી ચૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન કરતાં વધારે આબેહુલ્ય મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરીકે ? ખરેખર મહાપુરુષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે.

સર્વજ્ઞ-પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર-નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા. આ દ્વિતીય મંગલરૂપ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારંવાર પ્રણામ હોજો એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામાં આવે તે પૂર્વે નિમ્નલિખિત ‘ગૌતમીક’ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો એ આવશ્યક નહિ ગણાય.”

શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃત ગૌતમીકમ્

“ શ્રીન્દ્રભૂતિ વસુભૂતિપુત્રં

પૃથ્વીમવં ગૌતમગોત્રરત્નમ્ ।

સ્તુવન્તિ દેવાસુરમાનવેન્દ્રાઃ

મ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

શ્રીવર્દ્ધમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય

મુહૂર્ત્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન ।

અજ્ઞાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

શ્રીવીરનાથેન પુણ પ્રણીતં

મન્ત્રં મહાનન્દસુલાય યસ્ય ।

ધ્યાયન્ત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૩ ॥—ઉપ૦

૧ ‘પૌરૂષી’ એટલે પ્રહર અર્થાત્ ત્રણ કલાક.

૨ કેટલાક દર્શનકારોએ ઇશ્વરને નિત્ય-મુક્ત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તો તેના સેવકો નજ થઈ શકે એવું જે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે, તે વિચારણીય છે.

૩ અર્થાં મળીને મંગલો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મે માતે સ્માદાદ દર્શન. કહ્યું પણ છે કે—

“મંગલં મગવાન્ ‘વીરો’, મંગલં ‘ગૌતમ’પ્રયુઃ ।

મંગલં ‘સ્થૂલભદ્રા’વા, જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્ ॥”

૪ ગૌતમસ્વામીને ભગતી હકીકત શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ગૌતમ-સ્તોત્રમાંથી તેમજ આવશ્યક, વિશેષાવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આગમોમાંથી પણ મળી શકે છે.

યસ્યાભિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે
 ગૃહ્ણન્તિ મિથ્યાભ્રમણસ્ય કાલે ।
 મિથ્યાન્ન-પાના-ઝમ્બરપૂર્ણકામાઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૪ ॥—ઉપ૦
 અષ્ટાપદાદ્રૌ ગગને સ્વશત્તયા
 યયૌ જિનાનાં પરવન્દનાય ।
 નિશમ્ય તીર્થાતિશયં સુરેભ્યઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૫ ॥—ઉપ૦
 ત્રિપચ્ચસદ્ગુણ્યાશતતાપસાનાં
 તપઃકુશાનામપુનર્ભવાય ।
 અક્ષીણલબ્ધ્યા પરમાશ્વદાતા
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૬ ॥—ઉપ૦
 સદક્ષિણં મોજનમેવ દેયં
 સાધર્મિકં(કે) સદ્ગુસપર્યયેવ ।
 કેવલ્પવશ્નં પ્રદદૌ મુનીનાં
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૭ ॥—ઉપ૦
 શિવં ગતે મર્તરિ વીરનાથે
 યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્યા ।
 પટ્ટામિષેકો વિદધે સુરેન્દ્રેઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૮ ॥—ઉપ૦
 શ્રીગૌતમસ્યાષ્ટકમાદરેણ
 પ્રબોધકાલે મુનિપુત્રવા ચે ।
 પઠન્તિ તે સૂરિપદં ચ દેવા—
 નન્દં લમન્તે નિતરાં ક્રમેણ ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

અર્થાત્—“વસુભૂતિના નન્દન, (તેની પત્ની) પૃથ્વીના સુત, અને ગૌતમ ગોત્રને વિષે

૧ ‘પૃથ્વીના સુત’નો ખીજો અર્થ ‘મગલ’ થાય છે, એ વાત ખ્યાનમાં લઈને તો શ્રીદેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્યમાં અત્યંત સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદો દ્વારા નીચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે:—

“મમૂલ મુખ્યો વસુભૂતિસુત—

સ્તેષાં ગણીનામિહ ગૌતમાઃ ।

યો વકમાવં ન વમાર પૃથ્વી—

સુતોઽપિ નો વિષ્ણુપદાવલમ્બી ॥”—ઉપખ્યાતિ

અર્થાત્ જોણે પૃથ્વી-સુત હોઈ કરીને પણ વકના ધારણ કરી નહિ તેમજ નારાયણના ચરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે ગૌતમ નામના વસુભૂતિના પુત્ર તે ગણધરોમાં મુખ્ય બન્યા (મગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વકતા સુમ્મસદ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશનો આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

રત્નસમાન એવા જે શ્રીધન્વન્ત્રભૂતિની દેવેન્દ્રા, દાનવેન્દ્રા અને નરેન્દ્રા સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત અર્પો.”—૧

“શ્રીવર્ધ્ધમાન (બિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જેણે સુહૃત્તમાત્રમાં (ખાર) અંગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યાં, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પણ કરેા.”—૨

“ભિક્ષના સુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જે ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મંત્ર કહ્યો હતો અને જે મંત્રનું ધ્યાન સમગ્ર સૂરીશ્વરો કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત સમર્પો.”—૩

“સર્વે મુનિઓ પણ ભિક્ષા-શ્રમણના સમયે જેનું નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ધરજાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પો.”—૪

“સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણ કરીને જે ગગનમાં ચાલવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચોવીસ) બિનેન્દ્રાનાં ચરણના વન્દનાર્યે ગયા, તે ગૌતમ (મુનીશ્વર) મને મનોવાંછિત આપો.”—૫

“તપશ્ચર્યા કરવા વડે કૃશ બનેલા એવા પંદરસેં (૧૫૦૦) નાપસોને મુક્તિને માટે જેઓ અક્ષીણ લક્ષ્મિ વડે તેમના પરમાત્મા (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણેશ) મને અભીષ્ટ સમર્પો.”—૬

“સાધર્મિકાને દક્ષિણાની સાથેજ ભોજન દેવું ને સંધની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ થાય છે તેવી રીતે મુનિઓને જેણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્નની સાથે અર્પણ કર્યું, તે ગૌતમ (ચોગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો.”—૭

“પોતાના સ્વામી વીર પ્રભુ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-પ્રધાનપણું શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જેમનો દેવેન્દ્રાએ પદ્મભિષેક કર્યો, તે ગૌતમ (મુનિવર) મને મનોવાંછિત અર્પો.”—૮

“જે મુનીશ્વરો અગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમમાષ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સૂરિ-પદને અને તદનંતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ અચ્ચિત પ્રાપ્ત કરે છે. (કર્તા શ્રીમાન્ દેવાનન્દ સૂરિશ્વરે પોતાનું નામ પણ આ અન્ત્ય પદમાં સૂચવ્યું છે.)”—૯

* * * * *

સાથે સાથે ‘વિરોધાભાસ’ નામના અલંકારથી વિભૂષિત આના પછીનું નવમું પદ પણ નોંધ લેઇએ.

“યત્પાપિપદઃ સપુનર્થવોડપિ

દક્ષે નતાનામપુનર્થવં યત્ ।

ક્ષિપ્તીકૃતા યેન મર્થં વિહાય

ક્ષિવં શ્રમ્યોતે ચ તદત્ર વિત્રમ્ ॥”

—ઉપગતિ.

અર્થાત્ જેનું કરે-કમલ પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોઇ કરીને પણ પ્રણામ કરનાર પુનર્ભવ (મોક્ષ) અર્પણ કરે છે તેમજ વળી જેણે શિષ્ય કરેલા છવો ભવ (અહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)ને માત્ર લે છે, તે અત્ર આશ્ચર્ય-ગ્રન્થક છે (‘ભવ’નો અર્થ ‘સંસાર’ કરવાથી અને ‘શિવ’નો અર્થ ‘મોક્ષ’ કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે.)

મગવતો વચનમાધુર્યમાહ—

ગોક્ષીરસત્સિતસિતાધિકમૃ(મિ)ષ્ટમિષ્ટ—

માકર્ણ્ય તે વચ્ચે રહેપ્સતિ નો પરસ્ય ।

પીયૂષકં શશિમયૂસ્વવિભં વિહાય

ક્ષારં જલં જલનિધે રસિતું કં રહેછેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

ટીકા

હે જિન ! તે-તવ વચો-વચનમાકર્ણ્ય-શ્રુત્વા પરસ્ય-અન્યદેવસ્ય વચો જનો નો રહેપ્સતિ-નામુ-મિચ્છતિ । કિંવિશિષ્ટં વચ્ચે ? ગોક્ષીરં-દુગ્ધં સતી ચારૌ સિતસિતા-ઉજ્જ્વલા શર્કરા તાભ્યાં દ્વાભ્યામધિકમૃ(મિ)ષ્ટં વિશેષેણ મૃ(મિ)ષ્ટં-મધુરતરમ્ । પુનઃ (કિંભૂતં વચ્ચે ? રહે-વાચ્છિતં) । ઉક્તમર્થં દ્રઢયતિ—શશિમયૂસ્વવિભં-ચન્દ્રકિરણતુલ્યં નિર્મલં પીયૂષકં-અમૃતં વિહાય-ત્યક્ત્વા જલનિધેઃ-લવણસમુદ્રસ્ય ક્ષારં જલં રસિતું-સ્વાદિતું કં રહેછેત્-કો વાચ્છેત્ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । પીયૂષમેવ પીયૂષકં સ્વાર્થે કપ્રત્યયઃ । યદ્વા પીયૂષતુલ્યં કં-જલં અમૃતજલં પીત્વા ક્ષારં જલં રસિતું, રસ આસ્વાદને (હિતિ ધાતોઃ) તુમ્પ્રત્યયે રહ્યાગમે ચ રસિતુમિતિ સુપાઠઃ । અશિતુમિતિ પાઠોઽજ્ઞાનમૂલકઃ, ભોજનાર્થાભાવાત્ ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

તે ગો-ક્ષીર-સત્-સિત-સિતા-અધિક-મૃ(મિ)ષ્ટં, રહે વચ્ચે આકર્ણ્ય પરસ્ય (વચ્ચે) રહે (જનો) નો રહેપ્સતિ; (હિ) શશિ-મયૂસ્વ-વિભં પીયૂષકં [પીયૂષ-કં વા] વિહાય જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં રસિતું કં રહેછેત્ ? ।

શબ્દાર્થ

ગો=ગાય.

ક્ષીર=દુગ્ધ, દૂધ.

ગોક્ષીર=ગાયનું દૂધ.

સત્=ઉત્તમ.

સિત=ઉજ્જ્વલ, શ્વેત.

સિતા=શર્કરા, સાકર.

અધિક=વિશેષ.

મૃષ્ટ=નિર્મલ.

મિષ્ટ=મધુર, મીઠું.

ગોક્ષીરસત્સિતસિતાધિકમૃ(મિ)ષ્ટં=દૂધ અને ઉત્તમ

તેમજ ઉજ્જ્વલ એવી સાકરથી વધારે નિર્મલ

[અથવા મધુર] એતું.

રહે (મૂં રહે)=મિથ.

આકર્ણ્ય (ધાં કર્ણ)=સાંભળીને.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

વચ્ચે (મૂં વચ્ચ)=વચનને.

રહે=આ દુનિયામાં.

રહેપ્સતિ (ધાં ભાવ)=મેળવવા ઇચ્છે છે.

નો=નહિ.

પરસ્ય (મૂં પર)=અન્યના.

પીયૂષકં (મૂં પીયૂષક)=અમૃત.

પીયૂષ=અમૃત.

કં=જલ.

પીયૂષકં=અમૃતસમાન જલ.

શશિન્=ચંદ્રનીકાન્ત, ચન્દ્ર.

મયૂસ્વ=કિરણ.

વિભં=તુલ્ય.

શશિમયૂસ્વવિભં=ચન્દ્રના કિરણોની તુલ્ય.

વિહાય (જાં હા)=પછી દબને, મૂકીને.
હાર (મૂં હાર)=ખારા.
જલ (મૂં જલ)=પાણીને.
જલ=પાણી.
નિષિ=સમૂહ.

જલનિષેઃ (મૂં જલનિષિ)=સાગરનું.
રસિતું (જાં રસ)=સ્વાદ લેવાને.
કઃ (મૂં કિમ્)=કાણુ.
ઈચ્છેત્ (જાં ઈષ્ટ)=ઇચ્છા કરે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની વાણીની મધુરતા—

“(હે જગન્નાથ !) ગાયના દૂધથી તેમજ ઉત્તમ અને ઉજ્જવલ એવી શર્કરાથી પણ વધારે નિર્મલ [અથવા મધુર] તથા પ્રિય એવું તારું વચન શ્રવણ કર્યા બાદ અન્યના વચનનું શ્રવણ કરવા (કાઠ પણ મનુષ્ય) અત્ર ઇચ્છતો નથી. (ક્રમકે) ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવા (નિર્મલ) અમૃતને [અથવા અમૃત સમાન જલને] મૂકીને (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો સ્વાદ લેવાને કાણુ ઇચ્છે ? ”—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પાઠાન્તર-વિચાર—

‘અર્થાન્તરન્યાસ’થી અલંકૃત એવા આ શ્લોકની વૃત્તિમાં ‘જલનિષેરશિતું’ (જલનિષે + અશિતું) એ પાઠાન્તરના સંબંધમાં ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં ‘અશિતું’ એ પાઠ અશુદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ વાતના સમર્થનમાં એ ઉમેરવાનું કે સમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભ-ભક્તામરમાં, રત્નસિંહકૃત નેમિ-ભક્તામર (યાને પ્રાણુપ્રિય કાવ્ય)માં તેમજ કાવ્ય-માલાના સત્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલ ભક્તામર સ્તોત્રમાં પણ ‘રસિતું’ પાઠ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ભાવપ્રભસૂરિવિરચિત નેમિ-ભક્તામરમાં, કીર્તિવિમલકૃત શાન્તિ-ભક્તામરમાં તેમજ ધર્મસિંહસૂરિ રચિત સરસ્વતી-ભક્તામરમાં પણ ‘અશિતું’ એવો પાઠ છે. વળી ‘સુવા-શિનો દેવાઃ’, ‘વાતાશિનો નાગાઃ’ એવાં વાક્યો પણ જોવામાં આવે છે. વાસ્તે આ વાત વિચારણીય છે.

* * * * *

મગવતો રૂપાધિક્યમાહ—

અઙ્ગુષ્ઠમેકમણુભિર્મણિજૈઃ સુરેન્દ્રા

નિર્માય ચેત્ તવ પદસ્ય પુરો ધરેયુઃ ।

પૂર્ણોઽપ્ર ઉલ્મુકમિવેશ ! સ દ્રશ્યતે વૈ

યત્ તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! સુરેન્દ્રા-દેવેન્દ્રા અણુભિઃ—પરમાણુભિઃ એકમઙ્ગુષ્ઠ નિર્માય—નૂતન નિષ્પાદ્ય ચેદ્યદિ તવ પદસ્ય—ચરણસ્ય પુરઃ—અગ્રે ધરેયુઃ—તવ ચરણસ્યાઙ્ગુષ્ઠેન તુલ્યતાકરણાય સ્થાપયેયુઃ । કિંવિશિષ્ટેર-

ણુમિઃ? ‘મણિજૈઃ’ મળય-ચન્દ્રકાન્તાદિરત્નાનિ તેષુ જાતા મણિજાસૈર્મણિજૈઃ—રત્નોદ્ભૂતૈઃ પરમાણુમિ-
રિત્યર્થઃ । હે ર્શ ! સોઽક્ષુદ્ધો વૈ ર્શિતિ નિશ્ચિતં પૂર્ણઃ—સૂર્યસ્યાગ્રે ઉલ્લુકમિવ-અલાતમિવ દ્રશ્યતે । યદ-
યસ્માત્ કારણાદ્ હીતિ નિશ્ચિતં તે—તવ સમાનમપરં રૂપં નાસ્તિ, ત્વત્તલ્યરૂપોઽન્યો નાસ્તીત્યર્થઃ ॥૧૨॥

અન્વયઃ

(હે) ર્શ ! જે ર્શુર-ઇન્દ્રાઃ મણિ-જૈઃ અણુમિઃ એકં અઙ્ગુલં નિર્માય તવ પદસ્ય પુરઃ ધરેયુઃ,
(તાર્હિ) સઃ પૂર્ણઃ અગ્રે ઉલ્લુકં ર્શુ વૈ દ્રશ્યતે; યદ્ તે સમાનં અપરં રૂપં ન હિ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

અઙ્ગુલ (મૂ. અઙ્ગુલ) = અંગુલ.
એકં (મૂ. એક) = એક.
અણુમિઃ (મૂ. અણુ) = પરમાણુઓ વડે.
મણિ = રત્ન.
મણિજૈઃ = રત્નોભાંથી ઉત્પન્ન થયેલ.
સુર = દેવ.
સુરેન્દ્રાઃ = સુરપતિઓ.
નિર્માય (વા. મા) = બનાવીને.
જેદ્ = જો.
તવ (મૂ. યુષ્મદ્) = તારા.
પદસ્ય (મૂ. પદ) = ચરણની.
પુરસ્ = આગળ.
ધરેયુઃ (વા. ધૃ) = ધરે.
પૂર્ણઃ (મૂ. પૂર્વ) = સૂર્યની.

અગ્રે (મૂ. અગ્ર) = અગ્રે.
ઉલ્લુક (મૂ. ઉલ્લુક) = અંગારો.
ર્શુ = જોય.
ર્શા ! (મૂ. ર્શ) = હે પરમેશ્વર !
સઃ (મૂ. તદ્) = તે.
દ્રશ્યતે (વા. દ્રશ) = દેખાય (છે).
વૈ = નક્કી.
યદ્ = જોથી કરીને.
તે (મૂ. યુષ્મદ્) = તારા.
સમાન (મૂ. સમાન) = સુલભ.
અપરં (મૂ. અપર) = અન્ય.
ન = નહિ.
હિ = નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
રૂપં (મૂ. રૂપ) = રૂપ, સ્વરૂપ.
અસ્તિ (વા. અસ્) = છે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રણુનું અનુપમ રૂપ—

“ હે પરમેશ્વર ! (ચન્દ્રકાન્તાદિક) રત્નોભાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાણુઓ વડે (કદાચ)
એક અંગુલો (નવીન) બનાવીને જો દેવેન્દ્રો તારા ચરણના અંગુલાની આગળ ધરે, તો તે નક્કી
સૂર્યની સામે અંગારા જેવો દેખાય છે; જોથી કરીને (ખાતરી થાય છે કે) નક્કી તારા સમાન અન્ય
રૂપ આ જગતમાં નથી.”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકના સાર સંબંધી વિચાર—

આ શ્લોકમાં જે એમ કહ્યું છે કે દેવો વિવિધ રત્નોના પરમાણુઓ વડે એક અંગુલો
બનાવે, તો તે પણ પ્રણના અંગુલ આગળ કથી ગણતરીમાં આવી શકે તેમ નથી, તે વાતની
આવશ્યક-નિર્ણય ક્તની પદ્ધતિ ગાથા પણ સાક્ષી પૂરે છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“સઘસુર જહ કચં, અંગુઠપમાણયં વિઙ્ગવેજ્ઞા ॥

જિણપાર્યગુદ્ધં પદ, ણ સોહય તં ઝહિંગાલો ॥”

પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સમવસરણમાં તે પ્રભુના પ્રભાવથી પ્રભુના સમાન તેમની તણ શ્રુતિઓ બનાવવામાં દેવતાઓ સમથ થાય છે.

* * * * *

ભગવદ્દર્શને મિથ્યાત્વં નોદ્ઘટતીત્યાહ—

ઉજ્જાઘટીતિ તમસિ પ્રચુરપ્રચારં

મિથ્યાત્વિનાં મતમહો ન તુ દર્શને તે ।

કાકારિચ્છરિવ વા ન હિ ચિત્રમત્ર ।

યદ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! મિથ્યાત્વિનાં મતં તમસિ-અજ્ઞાને ઉજ્જાઘટીતિ-અતિશયેન ઉદ્ઘટતિ-પ્રકટીભવતિતરામ્ । કિંમૂતં મતં ? પ્રચુરો-બહુલઃ પ્રચારો-વિસ્તારો यस્ય તત્ પ્રચુરપ્રચારમ્ । અહો इत्या-શ્ચર્યે । તન્મિથ્યાત્વિનાં મતં તે-તવ દર્શને ન તુ ઉજ્જાઘટીતિ, દર્શને-સમ્યક્ત્વે ભગવતોઽવલોકને વા મિથ્યાત્વસ્ય વિલયાત્ । હીતિ નિશ્ચિતમ્ । અત્ર ચિત્રં ન કિંચિત્, તત્રાશ્ચર્યં નેત્યર્થઃ । યદ-યસ્મા-દ્ધેતોઃ કાકારિચ્છુર્વાસરે પાણ્ડુપલાશકલ્પં ભવતિ, કાકાનાં-કાકપક્ષિણામરિઃ-શત્રુર્ધ્વકસ્તસ્ય ચ્છુઃ-નેત્રં દિવસે પાણ્ડુ-પાણ્ડુરવર્ણં યત્ પલાશપત્રં તેન કલ્પં-તુલ્યં ભવતીત્યર્થઃ । વાસરે ધૂકચ્છુષો નિસ્તે-જસ્ત્વાત્, તમસિ પ્રચુરપ્રચારત્વાત્ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ ।

(હે જિન !) અહો ! મિથ્યાત્વિનાં પ્રચુર-પ્રચારં મતં તમસિ ઉજ્જાઘટીતિ, ન તુ ને દર્શનેઃ વા ન હિ અત્ર ચિત્રં યદ વાસરે કાક-અરિ-ચ્છુઃ इव પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પં ભવતિ ।

શીખરાર્થ

ઉજ્જાઘટીતિ (ધા• ઘટ)=અતિશય પ્રકટ થાય છે.

તમસિ (મૂ• તમસૃ)=અજ્ઞાનને વં.

પ્રચુર=અત્યંત.

પ્રચાર=વિસ્તાર.

પ્રચુરપ્રચારં=અત્યંત છે વિસ્તાર જેનો એવા.

મિથ્યાત્વિનાં (મૂ• મિથ્યાત્વિનૃ)=મિથ્યાત્વીઓનું.

મતં (મૂ• મત)=દર્શન.

અહો=આશ્ચર્યવાચક અવ્યય.

ન=નહિ.

તુ=પરંતુ.

દર્શને (મૂ• દર્શન)=(૧) સમ્યક્ત્વને વિષે,(૨) અવ-લોકનને વિષે,(૩) મતને વિષે.

તે (મૂ• યુષ્મદ)=તારા.

કાક=કાચડી.

૧ સંસ્કૃત અર્થ—

સર્વસુરા યસિ રૂપ, અદ્યુષ્ટપ્રમાણં ચિકુર્વીરન્ ।

જિનપદ્માદ્યુષ્ટં પ્રસિ, ન યોમતે તદ્ યથાઽજ્ઞારઃ ॥

ઝરિ=ફુરમન, શત્રુ.
 કાકારિ=કાગડાનો શત્રુ, ધુવડ.
 વામુસ=નેત્ર.
 કાકારિચ્છુ=ધુવડનું નેત્ર.
 દ્વ=એમ.
 વા=અથવા.
 હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 ચિત્ર (ચિત્ર)=આશ્ચર્યજનક.

અત્ર=અહીં.
 યદ્=જે માટે.
 વાસરે (ચૂં વાસર)=દિવસે.
 મવાતિ (વાં મૂં)=થાય છે.
 પાણુ=પીળા.
 પલાશ=ખાખરાનું પાંદડું.
 કલ્પ=સમાન, તુલ્ય.
 પાણુપલાશકલ્પ=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

“હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જનો એવું મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ધુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ધોળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (જ્યારે રાતે અંધારામાં તો તે લીલા લહેર ઉડાવે છે). ”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અંધારામાંજ બધી ‘પોલ’ ચાલે અને અજ્ઞવાળામાં તો તે ઉધાડીજ પડી જાય, તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જનો-નેજ રૂચિકર થઇ શકે અને તેનું જોર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક-નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીંમત તરતજ અંકાઇ જાય.

વિશેષમાં સત્ય માર્ગે ચાલનારા જનોની સંખ્યા પણ ઉન્માર્ગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે ખનવા જોગ છે. આ વાત તો મહાવીર સ્વામીના અને ગોશાળાના શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઇ શકાય છે, કેમકે જ્યારે મહાવીર સ્વામીના ૧૫૯૦૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી બમણી શ્રાવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે ગોશાળાના ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ‘પ્રચુરપ્રચાર’ એવું જ વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઇ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં અહો, ન, તુ, દ્વ, વા, હિ, અત્ર અને યદ્ એમ અવ્યયોનું વહાણ ફાટ્યું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

*

*

*

*

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा

भञ्जन्ति नूतनतरुनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कषायवर्गाः कषति-दहति प्राणिनां (नो) जीवानामिति (निति) कषः—संसारस्तस्यायो—लाभो येभ्यस्ते कषायाः—क्रोधादयस्तेषां वर्गाः, “वर्गस्तु सदृशां स्कन्धः” (का० ६, श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्वर्णो वर्गः अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिताः कषाय-वर्गाः वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरुनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति निश्चितम् । भवन्तं विना—त्वां विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंविशिष्टं भवन्तं ? ‘सिंहातिरेकतरसं’ सिंहादतिरेकं—अधिकं तर्गः—पराक्रमो यस्य स तं सिंहातिरेकतर-सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम-आत्मन् !) कषाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन-तरुन् इव सदैव भञ्जन्ति ; सिंह-अतिरेक-तरसं भवन्तं (हि) विना तान् यथेष्टं सञ्चरतः (कषाय-द्विपान्) कः निवारयति ? ।

शब्दार्थ

वन्याः (मू० वन्य)=जंगली, वनभां वसनाशा.
द्विपाः (मू० द्विप)=कुञ्जरी, हाथीयो.
इव=जैव.
सदैव=सर्वदा.
कषाय=क्रोधादिक कषाय.
वर्गः=(१) समूहः (२) (अश्रित प्रसिद्ध) वर्ग.
कषायवर्गाः=कषायेना वर्गाः.
भञ्जन्ति (चा० भञ्ज)=भङ्गि छे, नाश करे छे.
नूतन=नवीन.
तरु=वृक्ष, अश्व.
नूतनतरुन्=नवीन वृक्षाने.
सर्व=समस्त.
जन्तु=प्राणी.

सर्वजन्तून्=समस्त प्राणीआने.
सिंह=सिंह.
अतिरेक=अधिक.
तरसु=पराक्रम.
सिंहातिरेकतरसं=सिंहथी अधिक छे पराक्रम जेनुं
येवा.
हि=निश्चयवाक्यक अव्यय.
विना=वगर.
भवन्त (मू० भवत्)=आप.
कः (मू० किम्)=केशु.
तान् (मू० तद्)=तेभने.
निवारयति (चा० वार)=अटकवे.
सञ्चरतः (मू० सचरत्)=वर्तनाराने.
यथेष्टं=भरथ मुज्ज्.

શ્લોકાર્થ

કપાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

“ (હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને લાંગી નાંખે છે, તેમ કપાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરણમુજળ વર્તનારા તે (કપાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જુવું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંદર્પરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોઈક વાર પણ તેને વશ બની બચે છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે ? કશું પણ છે કે—

“ સિંહો બલી ક્ષિરદશૂકરમાંસમોજી, સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલૈકવારમ્ ”

કપાય-મીમાંસા

‘ કપાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કષતિ-દહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષઃ ” અર્થાત્ જ પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કપાય ’ છે. આ કપાયના કોષ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો ઓછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

કોષ—

કોષને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે. તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીકું ઝડપ્યું હોય એમ લાગે છે. હુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શરૂાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે—

“ આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

વસ્તે ચૈરપરસ્પરાં પરિજનસ્યોદ્દેગમાપાદયેત્ ।

ધસ્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિષ્ઠૌ ગન્ધહિપત્થં તતઃ

ક્રોધસ્તેત્યમરે ! રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં લીયતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, શ્લોક ૫

૧ સરખાવો—

“ ક્રોધો હિ ક્રતુઃ પ્રથમો નરાણાં

દેહસ્થિતો વેદવિનાશનાય ।

યથા સ્થિતઃ કાષ્ઠગતો હિ વહિઃ

સ દૃષ્ય વહિર્વેદતે શરીરમ્ ॥ ”

અર્થાત્—અરે ! કોધ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમાં પણ અત્યંત વેરની પર-
પરાનું પોષણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ
કરવામાં ગન્ધ-હુસ્તીની ગરજ સારે છે; વાસ્તે આ કોધરૂપી વૈરીને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન કેમ
અપાય ?

કોધના સંબંધમાં શ્રીમેરૂવિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિગિનાનન્દસ્તુતિ (પૃ૦ ૨૨)માં
તથા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૫૧)માં વિશેષતઃ વિચાર કરેલો હોવાથી આ સંબંધમાં તે
આટલું જ નિવેદન કરવું બસ સમબળ છે.

માન—

માનના સંબંધમાં પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨-૫૪)માં ઉદ્દેશ્ય કરેલો હોવાથી
અહિં આ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો ફક્ત એક જ શ્લોક વિચારી લઈએ.

“ભ્રામ્યત્યૂર્ધ્વમુખઃ ક્ષમો નમયિતું પૂજ્યેડપિ નો કન્ધરા-
મન્તઃક્ષિપ્તકુશીલતાવશતનુઃ પ્રાણી ચઘધ્યાસિનઃ ।
તં માનં વિપદાં નિધાનમયશોરાશોર્નિદાનં સદા
મુક્ત્વા માર્દવમાદરેણ મહતા ચેતઃ । સમમ્યસ્યનામ્ ॥”

—સંવેગ૦, શ્લો૦ ૪.

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનના સેવનથી પ્રાણીના દેહ અન્તઃકરણમાં ખોરી દીધેલી લોખંડની
સળીથી [અથવા કુબટ આચરણથી] જકડાઈ બંધ છે અને એથી કરીને જીવું મુખ રાખીને ચાલતો તે
માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તે પછી આપત્તિઓના
ભંડારરૂપ અને અપકીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો ત્યાગ કરીને મોટા આદરપૂર્વક તારે
ચૂકતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

માયા—

માયા કહો કે કપટ કહો કે દગો કહો એ બધું એક જ છે. દંભ, કુટિલતા. પ્રપંચ, વિશ્વા-
સઘાત અને ઠગાઈ એ એના પયથિ છે. અસત્ય વચન બોલાવનારી, અધ્યાત્મ સુખને અંટકાવ-
નારી, આચાર-વિચારને જલાંજલિ અપાવનારી અને સત્ક્રિયાને આચ્છાદિત કરનારી એવી
આ માયાને શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનું પ્રમાણ-પત્ર મળેલું છે.

“અસુત્તસ્ય જનની, પરશુઃ શીલશાસ્ત્રિનઃ ।
જન્મભૂમિરવિધાનાં, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૫.

અર્થાત્—માયા એ મૃષાવાદ (અસત્ય)ની માતા છે, શીલરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુહાડી છે,
અવિધાની જન્મ-ભૂમિ છે અને કુગતિનું કારણ છે.

૧ સરખાવો—

“દમ્ભો મુક્તિતાવહિ-દમ્ભો રાહુઃ ક્રિયાવિધૌ ।
સૌર્ભાગ્યકારણં દમ્ભો, દમ્ભોઽધ્યાત્મસુખાર્ણભઃ ॥”

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઇ જવું નથી, પરંતુ ‘ખાડે ખોદે તે પડે’ એ કહેવત મુજબ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“કૌટિલ્યપટવા પાપા, માયયા લકષ્મણયઃ ।

શુભનં વચ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો. ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગતને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષસીના પંજમાં અનેક જનો સપડાઇ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ-જાળ પાથરવામાં કર્યાસ ન રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થોની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

“શુભમે રામ, બગલમે છુરી,

ભગત ભયે પણ દાનત છુરી.”

પરંતુ માફ રાખવું જોઈએ કે ‘હગો કોઇનો સગો નથી’. તેનો અર્થ સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“વસ્મલેશોઽપિ મહુષાદેઃ, સ્ત્રીત્વાનર્ચનિબન્ધનમ્ ।

મતસ્તત્પરિહારાય, યતિતત્ત્વમ્ મહાત્મના ॥”

અર્થાત્—મહિલોનાથ જો તીર્થંકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપસ્યા માટે કરેલો) દંડનો અંશ પણ સ્ત્રી-વેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઇ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષસીના ફંદમાં ફસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઈએ).

લોભ—

આ ત્રિજીવનમાં કોઇનું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાંઝધિરાજનું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાનું કે—

“અહો લોભસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં મહીતલે ।

તરવોઽપિ નિર્ધિ પ્રાપ્ય, પાદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥”

અર્થાત્—અહો ! ભૂમંડળમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્તે કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે.

૧ રાજધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર રક્ત મર્મ-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પટ્ટામ ફરફરી રહે છે.

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાનાં પૂર્વ નિધાનોનાં સ્થાનોમાં સર્પ, ગરુડા, ઉદર ઇત્યાદિ અધમ પંચેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો જૂત, પિશાચ ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, કેમકે તેઓ લોભને વશ થઈ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ફર્યા કરે છે. વળી ઉચ્ચ ભક્તિના દેવોની પણ લોભ દુર્દશા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ભૂષણોદ્યાનવાપ્તવાદૌ, મૂર્ચ્છિતાસ્ત્રિવશા અપિ ।
ઋયુત્વા તત્રૈવ જાયન્તે, પૃથ્વીકાયાદિયોનિષુ ॥”

અર્થાત્—ધરણી, આગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ બનેલા દેવો પણ અવધાને તેજ પૃથ્વીકાયાદિક થોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભના પરાક્રમના સંબંધમાં જટલું કથન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે, કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“સર્વ મઘગુણકો ગુણ લોભ મયો
તવ ઔર અવગુણ મયો ન મયો”

અર્થાત્ જ્યારે સંમત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી બીજા અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખું જ છે.

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના પંજમાં સપડાયેલા સાધારણ મનુષ્ય સંબંધી વિચાર કરી લઈએ. આ સંબંધમાં શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ કહ્યું છે કે—

“યદ્ ધુર્ગામટવીમટન્તિ વિકટં કામન્તિ દેશાન્તરં
ગાહન્તે ગહનં સમુદ્રમતનુલ્લેશં કૃષિં કુર્વેતે ।
સેવન્તે કૃષ્ણં પતિં ગજઘટાસંઘટ્ટકુઃસંચરં
સર્પેન્તિ પ્રધનં ધનાઘ્નિનધિયસ્તલ્લોમવિસ્ફૂજિતમ્ ॥”

—સિન્ધુ-પ્રકર, શ્લોક ૫૭.

અર્થાત્—ધન મેળવવામાં આંધળા બનેલા એવા મનુષ્યો દુર્ગમ્ય અરણ્યમાં રખડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં ભટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, અત્યન્ત ક્લેશકારી ખેતી કરે છે, (મમ્મણુ

૧ સરખાવો—

“મુજ્જગૃહ્મગોષાઃ સ્યુ-મુલ્યા. પન્નેન્દ્રિયા અપિ ।
ધનલોભેન જાયન્તે, નિધાન સ્થૂભમિષુ ॥”

૨ સરખાવો—

“પિશાચમુદ્ગલપ્રેત-મૃતયક્ષાદયો ધનમ્ ।
સ્વકીયં પરકીયં વા-ડપ્પચિત્તિષ્ઠન્તિ લોભતઃ ॥”

૩ દેવોના મરણને ‘અવન’ કહેવામાં આવે છે

૪ ‘પૃથ્વીકાયાદિક’થી અત્ર પૃથ્વીકાયા, જડ-કાચ અને વનસ્પતિ-કાચ સમજવા.

૫ સરખાવો—

“હિસેવ સર્વેરાપાનાં, મિથ્યાત્વમિવ કમૈનામ્ ।
રાજવક્ત્રેભ રોગાનાં, લોભઃ સર્વાંગસાં યુઃ ॥”

શેઠ જવા) કૃપણ સ્વામીની પણ સેવા કરે છે અને હાથીઓના સમુદાયના સંઘર્ષે કરીને અગમ્ય (જમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઈ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણ જાય છે, એ બધા લોકોનો પ્રતાપ છે.

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને ‘ઉપ-શાન્ત મોહ’ નામના અધ્યારમાં ગુંચુસ્થાન સુધી જઈ પહેચિલા મુનિવરોનું પણ અધઃપતન કરાવવાનું લોક સિવાય અન્ય કોઈ કપાય બીકું ઝડપી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જતું છે તેની સાથે એ પણ વિચારવા જવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પુત્રો ભરત અને આહુબલિ કે જ્યાં તેજ ભવમાં મોસે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણ રાજ્ય બાબત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણ દાણુ યુદ્ધ સળગી ઊઠ્યું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અદ્યપ સત્ત્વવાળા રાજાઓ આમાદિકની સીમાના લોકોથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવું જ શું ?)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોક ત્રેલોક્યના ઉપર કાળો ઢેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ સદ્-ગુણોનો સંહાર કરવામાં એકલા છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

“કોહો પીઈ પળાસેઈ, માળો વિળયનાસળો

માયા મિત્તાળિ નાસેઈ, લોહો સર્વવિનાસળો ॥”

—દશવૈકાલિક, અ. ૮, સૂ. ૩૮

અર્થાત્ કોઈ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો ધ્વંસ કરે છે, જ્યારે લોક તો સર્વ (ગુણો)નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોકરૂપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય રચેલા—

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિકાસનાં ૧૪ સ્થાનો ‘પનાગ્યાં’ છે. આ સ્થાનોને ‘ગુણસ્થાન’ કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ શ્રીરત્નશેખરસંસ્કૃત ‘ગુણસ્થાન-કમારોહ’ અને શ્રીહરિભદ્રસંસ્કૃત ‘યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય’ જોવા.

૨ સંસ્કૃત હાયા—

કોધઃ પ્રીતિ પ્રણાશયતિ, માનો વિનયનાશકઃ ।

માયા મિત્રાણિ નાશયતિ, લોભઃ સર્વવિનાશકઃ ॥

૩ આમ કહેતું જરાબર છે, કેમકે લોકોનો કષ્ટ થોભ નથી. આ સંબંધમાં કપિલ કેવલીનું દ્ષાન્ત વિચારવા જેવું છે કહ્યું પણ છે કે—

“જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવજ્જહ ।

દોમાસાકળયકજ્જં, કોઢીણ્વિ ન નિવઠ્ઠિય ॥”

[યથા લાભસ્તથા લોભો, લામાત્ લોભઃ પ્રવર્ધતે ।

દ્વિમાષકનકાર્ય, કોઢ્યાપિ ન નિવર્તિતમ્ ॥]

અર્થાત્ જેમ લાભ તેમ લોભ, લાભથી લોભ વધે છે. એ માસા (તેલા) કાંચનનું કાર્થ કરોઃ માસાથી પણ સર્જું નહિ.

“ લોમસાગરમુદ્વેલ—મતિવેલં મહામતિઃ ।
સન્તોષસંતુલ્યેન, પ્રસરન્તં નિવારયેત્ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૨૨

—શ્લોકના દર્શન કરી લઇએ.

ઉપર્યુક્ત કષાય-ભીમાંસાના વિવેચનમાંથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધાદિક કષાયો ઉપર વિજય મેળવવા બનતો પ્રયાસ કરવો જોઇએ. કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“ સકષાયો નરઃ સત્સુ, ગુણવાનપિ નાર્થયેતે ।
યતો ન વિપસંપૃક્તં, પરમાત્મમણીયતે ॥ ”

અર્થાત્—ક્રોધક મનુષ્ય ગુણવાન્ હોય પરંતુ જો ને કષાયથી યુક્ત હોય, તો સત્જનોમાં તે ધટ નથી, કેમકે જો પરમાત્મ પણ (અદ્વૈત) વિષથી પણ ભિન્નિત હોય, તો શું તે ધટ્કવા યોગ્ય ગણાય !

* * * * *

ઉપસર્ગસહને ભવગતો દૃઢતાં દર્શયન્માહ—

દ્વિટ્સદ્ગમેન મહતામુપમર્ગકાણાં

યા વિંશતિસ્તુ સમૃજે જિન ! નક્તમેકમ્ ।

ચિત્તં ચચાલ ન તયા તવ શ્ચ્ચયા તુ

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

ટીકા

હે જિન ! દ્વિટ્સદ્ગમેન દ્રેષ્ટીતિ દ્વિટ્ અભવ્યત્વાભિત્યદ્રેષી યઃ સદ્ગમો દેવસ્તેન યા મહતા-મુપસર્ગકાણાં વિંશતિઃ સમૃજે-ચક્રે । કિયત્ કાલં ? એકનક્તં-એકરાત્રિં યાવત્ । તથોપસર્ગવિંશત્યા તવ ચિત્તં ન ચચાલ-નો ચલતિ સ્મ । દૃષ્ટાન્તમાહ—શ્ચ્ચયા તુ-વૃષ્ટિયુક્તમહાવાતેન મન્દરાદ્રિશિ-ખરં કિં કદાચિત્ ચલિતં ? ન ચલિતમિત્યર્થઃ । મન્દરો-મેરુઃ સ ચાસાવદ્રિશ્ચ-પર્વતસ્તસ્ય શિખરમ્ । “ ધૂલીપિવીલિયાઓ ” (આવશ્યકનિર્યુક્તૌ ગા૦ ૫૦૨-૫૦૪) ઇત્યાદ્યુપસર્ગકાણાં વિંશતિઃ ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! દ્વિટ્-સદ્ગમેન મહતાં ઉપસર્ગકાણાં યા વિંશતિઃ તુ એકં નક્તં સમૃજે, તયા તવ ચિત્તં ન ચચાલ, શ્ચ્ચયા તુ કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

૧ આ વિજય મેળવવાનો સાચો, સીધો અને સરલ માર્ગ એ છે કે—

“ ક્ષાન્ત્યા ક્રોધો મૃદુલેન, માનો માયાડડજેન ચ ।

લોમધાનીહયા જેયાઃ, કષાયા ઇતિ સદ્ગ્રહઃ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૨૩

અર્થાત્ ક્રોધનો ક્ષમા વડે, માનનો નમ્રતા વડે, માયાનો સરલતા વડે અને લોભનો અનિચ્છ (સંતોષ) વડે જ્ય કરવો. આ પ્રમાણે સમસ્ત કષાયોને છતવાનો સંગ્રહ છે.

શબ્દાર્થ

દ્વિદ્ (મૂ. દ્વિ) = દેવી.

સન્ન્યમ = સંગમ (નામનો દેવ).

દ્વિદ્સન્ન્યમેન = દેવી સંગમ વડે.

મહતાં (મૂ. મહત્) = મોટા.

ઉપસર્ગકાણાં (મૂ. ઉપસર્ગક) = ઉપસર્ગોની, ઉપદેવોની.

યા (મૂ. યદ્) = જે.

વિંશતિઃ (મૂ. વિંશતિ) = વીસ

તુ = વિશેષતાવાચક અન્યથા.

સચ્ચુજે (ધા. સ્વ) = કરવામાં આવી.

જિન ! (મૂ. જિન) = હે વીતરાગ !

નર્ક (મૂ. નર્ક) = રોત્તિ.

एक (મૂ. एक) = એક.

ચિત્ત (મૂ. ચિત્) = મન.

ચચ્ચાલ (ધા. ચલ) = ચળવું.

ન = નહિ.

તયા (મૂ. તદ્) = તેનાથી.

મન્દરાયા (મૂ. મન્દરા) = વૃષ્ટિ-યુક્ત પ્રયત્ન પવનથી.

કિં = શું.

મન્દર = મેરૂ (પર્વત).

અગ્નિ = પર્વત, ગિરિ.

શિખર = શિખર, ટોચ.

મન્દરાગ્નિશિખરં = મેરૂ ગિરિનું શિખર.

ચલિતં (મૂ. ચલિત) = ચલાયમાન થયેલું.

કદાચિત્ = કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુનાં દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અભવ્ય હોવાને લીધે સન્ન્યમેનના નિત્ય) દેવી એવા સંગમે જ મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યા, તેથી કરીને તારૂં ચિત્ત ચળવું નહિ (તે યુક્તજ છે, કેમકે) શું (સુસળધાર) વૃષ્ટિયુક્ત એવા પ્રયત્ન પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણુ કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મન્દ્ર (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણુ મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેદાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈત્યમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન કાયાત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કોઈ મુર કે અસુર—અરે ત્રૈલોક્યમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જે સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચઢ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રક્ષાં છે અને જનાં મૂળ પાતાળમાં ઝીંડા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હસ્ત વડે એક પત્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, શ્રદ્ધાળુને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ઘટડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક અમણુ મહાવીરની આટલી બધી

૧ દેવાના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્વિક પ્રત્યાદિ જે દશ બેદો પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો બેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરુ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્ય (ઠકુરાણ)વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણથી રહિત છે.

પ્રશંસા કરેા છે ! હું હમણાજ બઈ છું અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળું છું.” આ સમયે ધનંત્રે વિચાર કર્યો કે જે હું આને રોકીશ, તો આના મનમાં પ્રભુના સામર્થ્ય વિષે શંકા ઉદ્ભવશે. આથી તેણે તેને જવા દીધો.

એક શિલાતલ ઉપર જતુ પર્યંત હસ્તને લંબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંદમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતાં તો સંગમના કાપનો પાર રહ્યો નહિ; કેમકે સજ્જનને જોતાં કુર્બન કોમ કરે, તો તેમાં શી નવાઈ? તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો સંગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રભુનાં સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રા તેથી પુરાઈ ગયાં અને આસોચ્છ્વાસ હોવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સંગમે બીજે ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૨) વજ્રમુખી કીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કં- વજ્ર્ય નહિ, ત્યારે સંગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રભુના શરીરના ઉપર કીડીઓ વિકુર્વી. આ કીડીઓ પ્રભુના શરીરરૂપી વસ્ત્રમાં એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોયની જેમ બહાર નીકળતી હતી. કીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાથ વડે પ્રભુનું આખું શરીર વીધાઈ ગયું. પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જેમ નિષ્ફળ બન્યું છે, તેમ આવો ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રવાર ન વળ્યો. ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધરી કાઢી.

(૩) પ્રચંડ ઠંસો—કુર્બનતાની કંઈ હદ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રચંડ ઠંસો વિકુર્વ્યા. તેના પ્રહારથી પ્રભુના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જેવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું. આથી પણ પ્રભુ તો હોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે સંગમ વધારે ધોર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો.

(૪) ધીમિહો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામાં પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમિહો વિકુર્વી. આ ધીમિહો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રભુના શરીર ઉપર એવી ચાંટી જતી હતી કે જાણે તે ક્રેહની શામ-પંક્તિજ હોય એમ દેખાવા લાગી. આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સંગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું? વીલે મોઢે સુર-સભામાં જવું તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીમત ન હારતાં મારે ફરી ઉઘમ કરવો.

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વ્યા. તેના આંકડા-ઓના પ્રહારથી પ્રભુનું શરીર છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું. પરંતુ પ્રભુ તો ધ્યાનાન્નદબ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છઠો ઉપસર્ગ કર્યો.

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉચ્ચ દાંત વડે પ્રભુના શરીરમાંથી તોડી તોડીને તેનું માંસ બહાર કાઢવા લાગ્યા. આથી પણ જ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

૧ આની મહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૧૩).

૨ તીર્થકરના શ્વિરનો વર્ણ આખા દૂધ જેવો સ્વેદ છે. આ તેમના ચોત્રીસ અતિશયોમનિ એક છે.

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજે કાઢ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જેવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુવ્યાં. જેમ વૃક્ષને લતા વીંટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીંટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી અને તેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખી. કિન્તુ આથી પણ સગમનું કાર્ય સર્થ નહિ, એટલે તેણે ‘હાયો બુગારી બમણું રમે’ તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉંદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વજ્ર જેવા દાંતવાળા ઉંદરો વિકુવ્યાં. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે કોષથી ભૂત જેવો બનેલા એવો સંગ્રમ વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો.

(૯) કુંજર—જેનાં ચરણના ધખકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુજી ઊઠે એવો અને જેની સૂંઢ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મદોન્મત્ત કુંજર (હાથી) વિકુવ્યો. આ કુંજર એકદમ દોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે સીમને પોતાની સૂંઢ વડે અક્કર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાળ્યા. આથી પણ બહુ તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતરણ ઝાંચા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતરણ વડે ઝીલવા કે જથી તેની છાતી ચીરાઈ અથ અને તેના દેહનો અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્નજ રહ્યા એટલે સંગ્રમે વળી કાઢ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે લેદવા લાગી અને વિષની જેમ પોતાના મદજલનું તે તે ભાગ ઉપર સિંચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિજ પામ્યા. એટલે સંગ્રમ અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયો.

(૧૧) પિશાય—પ્રજ્વલિત અગ્નિકુડને પણ લજ્જારંપદ કરનારો એવો અનેક જ્વાલા-ઓથી વ્યાપ્ત મુખવાળો, યમરાજના ગૃહ-સ્તંભ જેવી જાળવાળો, તાડ વૃક્ષ જેવી ગંધાવાળો, ચર્મ-વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અદાદહાસ્ય કરતો અને ‘કિલ’ ‘કિલ’ શબ્દ કરી કુંટકારા કરતો એવો એક પિશાય તેણે વિકુવ્યો. આ પિશાય કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ દોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે સંગ્રમે એક ભયંકર વ્યાધ (વાધ) વિકુવ્યો.

(૧૨) વ્યાધ—પુચ્છ(પૂછડા)ની છટાના આચ્છાટનથી બહુ પૃથ્વીને ફાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાધ વજ્ર જેવી પોતાની દાંડોથી અને ત્રિશૂળના જેવા નખાઓથી પ્રભુને ડુઝ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ થઇ ગયો એટલે વળી કાઢક નવીન ઉપસર્ગ કરવા સંગ્રમ તૈયાર થયો.

(૧૩) સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા—સંગ્રમ મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના પિતા (સિદ્ધાર્થ) રાજનું રૂપ લઇ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારો વડીલ બંધુ નંદિવર્ધન મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષા-વ્રત મૂકી દઇ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર થતી જલની વૃદ્ધિની જેમ નિષ્ફળ ગયા. આથી સંગ્રમ પ્રભુની માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

અરણ્યમાં રૂઢન કરે તો તેની કાણુ દરકાર કરે તેમ તે આ કાર્યમાં પણ કાંઈ નહિ. ત્યારે તે બહુજ કાપાયમાન થયો અને તેણે મનુષ્યોની એક છાવણી વિકુર્વી.

(૧૪) રસોઇઓ—આ છાવણીમાં એક રસોઇઓ ભાત રાંધવા તૈયાર થયો. તેને ચૂસો નહિ મળવાથી તેણે પ્રભુનાં ચરણોને ચૂસો કલ્પીને તેના ઉપર ભાતનું ભાજન ચડાવ્યું અને તેમનાં ચરણોની વચ્ચે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો. પ્રભુએ આતુ અધોર દુઃખ પણુ ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યું અને તેઓ પોતાના ધ્યાનમાં એકતાન રહ્યા. આથી સંગમ ઉલટો ચીડાયો અને તેણે ચંડાળનું રૂપ વિકુર્વ્યું.

(૧૫) ચંડાળ—આ ચંડાળે પ્રભુના કંઠમાં, કાનમાં અને જુઝમાં શુદ્ધ પશ્ચીઓનાં પાંજરાં લટકાવ્યાં. આ પશ્ચીઓએ ચાંચ અને નખના પ્રહારથી પ્રભુની કાયાને ચાળણીની જમ અનેક છિદ્રવાળી બનાવી દીધી. પરંતુ તેથી આ યોગીશ્વરને શું ? તેઓ તો પોતાના ધ્યાનમાં નિશ્ચળ રહ્યા. આથી સંગમે નવી યુક્તિ શોધી કાઢી.

(૧૬) પ્રચંડ પવન—સંગમે પ્રૌઢ વૃક્ષોને પણુ તૂટાણીનાં માર્ક આકાશમાં ઉછાળતે. ચારે દિશાઓમાં પથરા અને કાંકરાઓનો વરસાદ વરસાવતો અને ચાતરદ્ધ ધૂળ ઉડાડતો એવો પવન વિકુર્વ્યો. આ પવન પ્રભુને ઊંચડી ઊંચડીને પટકવા કાઢ્યો. પરંતુ ધ્યાનમાં આરદ્ર તંત્રા આ યોગીશ્વરને તેની ક્યાં પરવા હતી. આથી સંગમ નૂતન ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો.

(૧૭) વંટાળીઓ—પર્વતોને પણુ ભમાડવાને પરિપૂર્ણ પરાક્રમવાળો વંટાળીઓ વિકુર્વીને સંગમ પ્રભુને કુંભારના ચક્રની જમ ભમાડવા લાગ્યો. પરંતુ પ્રભુનું ચિત્ત ધ્યાનથી ચલિત થયું નહિ. એટલે તેણે નવીન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૧૮) કાલ-ચક્ર—સંગમે હજાર ભાર લોહથી ઘડેલું, પૃથ્વીનો સપુટ કરવામાં સહાયક અને તેટલા પ્રમાણુવાળું, ઉછળતી જ્વાલાઓથી દશે દિશાઓને વિકરાળ બનાવતું અને કુલ-પર્વતોના પણુ ચૂરેચૂરા કરવામાં સમર્થ એવું એક કાલ-ચક્ર વિકુર્વ્યું. ત્યાર પછી રાવણે જમ કૈલાસ પર્વત ઉપાડ્યો હોતો તેમ તેને ઉપાડીને પ્રભુનો પ્રાણ લેવાના ઇરાદાથી તેણે તે તેના ઉપર ફેંક્યું. આથી પ્રભુ જનુ પર્યંત જમીનમાં દટાઇ ગયા, પરંતુ તેમણે પોતાનું ધ્યાન તો ચાલુજ રાખ્યું. આથી સંગમે વિચાર્યું કે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કર્યા વિના પ્રભુને ક્ષોભ પમાડવા તે અશક્ય છે.

(૧૯) પ્રભાત—તે દુષ્ટ દેવે અકાલે પ્રભાતની રચના કરી. પરંતુ આ માયાવીના કપટથી પ્રભુ અજાત નહિ હોવાને લીધે તેઓ લગાવે ચલાયમાન થયા નહિ. આથી તે દેવે એક નવીન યુક્તિ શોધી કાઢી. આ યુક્તિ-અનુસાર સંગમે એક વિમાન વિકુર્વ્યું અને તેમાં તે દેવનું રૂપ લઇને પ્રભુ પાસે આવ્યો. જાણે પ્રભુના ધૈર્યથી, પરાક્રમથી, તપથી અને તેના ટેકથી પાતે પ્રસન્ન થઇ વરદાન નહિ આપતો હોય તેમ તેણે આચરણ કર્યું. મધુર વચન વડે અનેક વસ્તુઓ અર્પણ કરવાને તે તૈયાર છે એમ કહી તેણે પ્રભુને લોભાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેમાં પણુ તેનો પારો સવળો પડ્યો નહિ. આથી તેણે નવીન યુક્તિ અજમાવવા વિચાર કર્યો.

(२०) द्विवांगनाना हाव-भाव—आना परिष्णामरूपे तेषु कंदर्पनी सेनारूप देवांगना-
आने तेमज तेना विश्रमभां सहायक छ ऋतुआने समकाले प्रकट करी. आ देवांगनाआने गीत,
वाध, नृत्य, अंग-येष्टा तेमज आहु वयनो धत्यादिथी प्रभुने यथायमान करवा पूर्ण प्रयास कर्यो,
परंतु तेभां तेमनुं कंध वण्णुं नहि.

१ आ स ५५भां श्रीहृभयन्दसुरिअे त्रिपटिशलाकापुत्रपथरित्रभां आबेहुअ यित्र आलेण्णुं छे.
तेमनी अपूर्वे प्रतिभा प्रकट करनां ते पवो नीअे मुण्णुं छे:—

“ कृतप्रस्तावना मत-कोकिलाकलकूजितैः ।
कन्दर्पनाटकनटी, 'बसन्त' श्रीरशोमत ॥
मुखवासं सज्जयन्ती, विकसन्नीपरेणुभिः ।
सैरन्ग्रीव दिग्बधूनां, 'प्रीष्म' लक्ष्मीरज्जुम्भत ॥
राज्याभिषेक कामस्य, मगस्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्ग केतकभ्याज्वात्, कुर्वती 'प्रावृष्टा' बभौ ॥
सहस्रनयनीभूय, नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्वसम्पदमिवोद्दामा, पश्यन्ती शुशुभे 'शरद्' ॥
जयप्रशस्ति कामस्य, श्वेताक्षरमहोदरैः ।
'हेमन्त' श्रीलिखेखेव, प्रत्यग्रैः कुन्दकुङ्कुमलैः ॥
गणिकेवोपजीवन्ती, हेमन्तसु' भीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च, 'शिशिर' श्रीरचीयत ॥
एवमुज्जुम्भमाणेषु, सममेवर्तुषु क्षणात् ।
मीनध्वजपताकिन्यः, प्रादुरामन् सुराजना ॥
संगीतमविगीतांग्यः, पुरो भगवतस्तत ।
ताः प्रचक्रमिरे जैनं, मन्त्रास्त्रमिव मान्मथम् ॥
तत्राविसृजितलय, गान्धारमामबन्धुरम् ।
कामिश्चिदुदगीयन्त, जातय. शुद्धचंतमः ॥
क्रमव्युत्क्रमगैस्तानै-व्यैर्चैर्व्यञ्जनधातुभिः ।
प्रवीणाऽवादयद् वीणां, काचिन् सकलविष्कलाम् ॥
स्फुटत्रकारधौकार-मकारैर्मंबनिस्वनान् ।
काश्चिच्च वादयमासु-शृङ्गास्त्रिविधानपि ॥
नभोभूगतचारीक, विचित्रकरणोद्भूटम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः, काश्चिदप्यनरीनृतुः ॥
दृढांगहाराभिनयैः, सद्यस्त्रुटितकचुका ।
बध्नन्ती श्वघम्मिमा, दोमैलं काऽप्यदोदृष्टान् ॥
दंडपादाभिनयन-च्छलात् काऽपि मुहुर्मुहुः ।
वाहगोरोचनागौर-मूकमूलमदक्षैयत् ॥
श्वचंडातकप्रन्थि-दृढीकरणलीलया ।
काऽपि प्राकाशयच्च बापी-सनाभि नाभिमण्डलम् ॥
व्यपदेश्येभदन्ताख्य-हस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमगपरिष्वग-संज्ञां काश्चिच्च निर्यमे ॥
संचारयन्त्युत्तरीयं, नीवीनिषिद्धनच्छलात् ।
जितम्बविम्बफलकं, काश्चिदाकिरभाचयत् ॥

આ મમાણે સંગમે એક રાત્રિમાં પ્રભુને વીસ ઉપસર્ગો કર્યા, પરંતુ તેમાં તે તલમાત્ર જ્ઞાન્યો નહિ; તે પણ તે નિરાશ ન થયો, પરંતુ તેણે પ્રભુના ઉપર ઉપસર્ગોની વૃષ્ટિ વરસાવવી ચાલુ રાખી. એકંદર રીતે છ મહિના સુધી તેણે અનેક ઉપસર્ગો કર્યા; પરંતુ પ્રભુ તે પોતાના સન્માર્ગથી સ્વદ્વારે પણ પતિત થયા નહિ. આથી ઉપસર્ગ કરવાનું માંડી વાળીને તે દેવલોકમાં જવા તૈયાર થયો. પોતાના કદા શત્રુની આ દશા જોઈને પ્રભુને ગુસ્સો ન ચડતાં તેના તરફ ઉલટી દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમનાં નેત્રમાં અશ્રુ આવ્યાં. આ વાત શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ‘સકલાર્હત્’ ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેના ૨૧મા પદમાં કહ્યું છે કે—

“કૃતાપરાધેડપિ જને, કૃપામન્થરતારયોઃ ।

ઈષદ્વાષ્પાર્દયોર્મદ્રં, શ્રીવીરજિનનેશ્વરયોઃ ॥”

સંગમ તે દેવલોકમાં ચાલ્યો ગયો. પરંતુ તેને આવતો જોઈ જોણે તેની અત્યાર સુધી ઉપેક્ષા કરી હતી એવો તેનો સ્વામી ઇન્દ્ર તે ક્રોધાતુર બની ગયો. તેણે આ સંગમ દેવને તિરસ્કાર કર્યો અને તેને દેવલોકમાંથી કાઢી મૂક્યો, એટલે તે મેરૂની યુવિકા ઉપર જઈ રહ્યો.

* * * * *

મગવાનપૂર્વદીપોસ્તીત્યાહ—

નિઃસ્નેહ ! નિર્દશ ! નિરઞ્જન ! નિઃસ્વભાવ !

નિષ્કૃણ્ણવર્ત્મ ! નિરમત્ર ! નિરઙ્કુશોશ ! ।

નિત્યથુતે ! ગતસમીરસમીરણાત્ર

દીપોડપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥ ૧૬ ॥

દીકા

હે નાથ !—હે સ્વામિન્ ! અત્ર ત્વં અપરો દીપોડસિ । દીપયતિ—વસ્તુજાતમિતિ દીપઃ । કિમ-પરત્વમિતિ સંબોધનગર્ભિતવિશેષણૈર્ભિન્નલક્ષણત્વમાહ—હે ઈશ ! હે નિઃસ્નેહ ! નિર્દશ ! નિર્ગતઃ સ્નેહાત્ યઃ સ

અન્નમન્નાપદેશેન, વક્ષઃ પીનોન્નતસ્તનમ્ ।

સુચિરં રોચયામાસ, કાચિદ્ રુચિરલોચના ॥

યદિ ત્વં ચીતરાગોડસિ, રાગં તન્ન તનોષિ કિમ્ ? ।

શરીરનિરપેક્ષચેદ, દત્તે વક્ષોડપિ કિં ન ન ? ² ।

દચાલ્ભ્યદિ વાડસિ ત્વ, તદાનીં વિષમાયુષાત્ ।

અકાળ્ઘાકૃષ્કોદ્ઘ્ઘા-દસ્માન્ ન પ્રાયસે કથમ્ ? ॥

ઉપેક્ષસે કૌતુકેન, યદિ નઃ પ્રેમલાલસાઃ ।

કિંચિન્માત્રં હિ તત્ સુકં, મરણાન્તં ન યુજ્યતે ॥

સ્વામિન્ ! કઠિનતાં મુક્ત, પૂરયાસ્મન્મનોરથાન્ ।

પ્રાર્થનાષિમુલ્લો મા મુઃ, કાચિદિત્યુચિરે ચિરમ્ ॥

પ્રવં ગીતાતોચનૃતૈર્વિકારૈરાગ્નિકૈરપિ ।

ચાદ્યમિશ્ચ મુરલીનાં, ન સુક્ષોમ જગદ્ગુહઃ ॥

નિઃસ્નેહસ્તત્સંબોધનં હે નિઃસ્નેહ ! “નિરાદયઃ ક્રાન્તાઘર્થે પશ્યમ્યા” (કાત્યાયનપ્રણીતે બાર્તિકપાઠે) इति समासः । अन्यो दीपः सखेहो भवति । हे निर्देश ! निष्क्रान्तो दशाया इति निर्देशस्तत्सं-
 बोधनं हे निर्देश ! “अवस्था तु दशा स्थितिः” इति हैमः (का० ६, श्लो० १३) । अन्यः
 सदशो-वर्तिसहितः । हे निरञ्जन ! अन्यस्तु साञ्जनः । हे निःस्वभाव !-निर्द्रव्यभाव !
 अन्यस्तु सद्रव्यभावः । कृष्णवर्त्म-मलिनमार्गस्तस्मात् कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा,
 ‘टाडकाः’ (सा० सू० ५३३) इति डप्रत्यये हे निष्कृष्णवर्त्म ! अन्यः कज्जलसद्भावात् सकृष्णवर्त्मा । हे
 निरमत्र !-अमत्रवर्जित ! अन्यस्त्वमत्रमहितः । हे निरङ्कुश ! अन्यस्तु साङ्कुशः । हे नित्यद्युते !
 अन्यस्त्वनित्यद्युतिः । हे गतसमीरसमीरण ! गतं समीरेण-वायुना समीरणं-कम्पनं यस्य तत्सं-
 बोधनम्, अन्यो वायुकम्पसहितो भवेत् । अत एव विपरीतविशेषणैरत्र लोके त्वं जगति प्रकाशो यस्य
 स जगत्प्रकाशः, अन्यस्तु गृहमात्रप्रकाशो भवतीति त्वमपरः-अधिक इत्यर्थः ॥ १६ ॥

અન્યથા:

(હે) નાથ ! નિર-સ્નેહ ! નિર-દશ ! નિર-અજ્ઞન ! નિર-સ્વભાવ ! નિર-કૃષ્ણ-વર્ત્મ ! નિર-અમત્ર !
 નિર-અકુશ ! રૂંશ ! નિત્ય-દ્યુતે ! ગત-સમીર-સમીરણ ! અત્ર ત્વં જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ ।

શીખદાર્થ

નિર=અભાવસૂચક અવ્યય.

સ્નેહ=(૧) રાગ; (૨) તેલ.

નિઃસ્નેહ ! =રેતેહનો અભાવ છે જેમાં એવા ! (સં૦)

દશા=(૧) અવસ્થા; (૨) દીવાની વાટ.

નિર્દેશ ! =અવિષ્માન છે દશા જેને વિષે એવા ! (સં૦)

અજ્ઞન=(૧) લેપ, (૨) કાળજી.

નિરજ્ઞન ! =હે અજ્ઞનથી વિમુક્ત !

સ્વ=દ્રવ્ય.

સ્વભાવ=દ્રવ્યપણું.

નિઃસ્વભાવ ! =હે દ્રવ્યપણુથી મુક્ત, હે નિષ્કાંચન !

કૃષ્ણ=શ્યામ.

વર્ત્મન=માર્ગ.

નિષ્કૃષ્ણવર્ત્મ ! =હે શ્યામ માર્ગથી નિવૃત્ત !

અમત્ર=મોજનનું પાત્ર.

નિરમત્ર ! =હે પાત્ર-રહિત !

અકુશ=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.

નિરકુશ ! =હે અકુશ-રહિત !

રૂંશ ! (મૂં રૂંશ) =હે નાથ !

નિત્ય=સ્થાયી.

દ્યુતિ=તેજ, પ્રકાશ

નિત્યદ્યુતે ! =સ્થાયી છે પ્રકાશ જેનો એવા ! (સં૦)

ગત (ધા૦ ગમ્) =ગયેલ.

સમીર=પવન.

સમીરણ=કમ્પન, હાલવું તે.

ગતસમીરસમીરણ ! =ગયું રહ્યું છે પવન વડે હાલ-
 વાનું જેનું એવા ! (સં૦)

અત્ર=અહીં.

દીપઃ (મૂં દીપ) =દીપક, દીવો.

અપરઃ (મૂં અપર) =અપૂવ.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્) =તું.

અસિ (ધા૦ અસ્) =છે.

નાથ ! (મૂં નાથ) =હે પ્રભુ !

જગત્=દુનિયા.

પ્રકાશ=તેજ.

જગત્પ્રકાશઃ=જગતે વિષે પ્રકાશ છે જેનો એવા !
 (સં૦)

૧ एतत्सूत्रस्यापरिमितविषयकत्वात् “ निष्कृष्णवर्त्म ” इत्यादौ ङप्रत्ययाऽयोगः, किंच “ कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा ” इति व्युत्पादने तत्पुरुषविषयत्वाद् बहुव्रीहिविषयकङप्रत्ययविधानं चिन्त्यम् । एतदपि न नियतम् ।

૨ આ અવ્યયનો અનેક વાર આ શ્લોકમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, એ એની વિચિત્રતા સૂચવે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા—

“ હે પ્રભુ ! હે રાગ (અને દ્રેષ)થી રહિત (ચોવીસમા જિનેશ્વર) ! અવિધમાન છે દશા જાને વિષે એવા હે (નન્દિવર્ધનના બાંધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (મહાવીર) ! હે નિષ્કાંચન (વર્ધમાન) ! હે મહિન માર્ગથી બહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! હે પાત્ર-રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અંકુશથી મુક્ત (યશોદા-પતિ) ! (હે ત્રેલોક્યના) સ્વામી ! સ્થાયી છે (કેવલજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ જાનો એવા હે (ગૌતમભદ્રિક ગણધરોના ગુરુ) ! જતું રહ્યું છે (ક્રોધાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જતું એવા હે (યોગીશ્વર) ! તું આ દુનિયામાં (સમસ્ત) જગત્તે વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જાનો એવા અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોક ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિનુંજ કામ કરે છે તેમ નથી, પરંતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રદ્યોતનનું પણ કામ કરે છે.

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ધટતી નથી. કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂત્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમાં તો દ્રેષરૂપી ધૂત્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે. વળી લૌકિક દીપક કાજલસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અંજન (કાજલ)થી સર્વથા મુક્ત છે. વિશેષમાં લૌકિક દીપક તો પવનથી પૂગ્રાધ જાય છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન-દીપક ગમે તેવા પ્રચંડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાજીત થતો નથી. તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ થોડા સ્થલમાં વ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

વિશેષમાં આ શ્લોકમાં નિર્દેશ, નિઃસ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને ઉદ્દેશીને વાપરવામાં આવ્યાં છે તે પણ સાર્યક છે. કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેનાં અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ જાની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જ આત્મ-સ્વભાવમાંજ રમણ કર્યા કરે તે નિર્દેશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ધટે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ યસ્ય ન હર્ષો, વિષદિ વિષાદો રજે ચ ધીરત્વમ્ ।

સં મુચનત્રયતિલર્ક, જનયતિ જનની સુતં વિરલમ્ ॥ ”—આમાં

વળી પ્રભુ નિઃસ્વભાવ અર્થાત્ અર્કિચન છે એ તો કેળીતું છે; કેમકે રાજ્ય-લક્ષ્મીનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર-રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ કે આહાર યોગ્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણ કરે છે, નહિ કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમાં.

*

*

*

*

*

*

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह—

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह—अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह—किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः—अज्ञानस्यान्धकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
र्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तत् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽन्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने—विज्ञानतया वितर्कं—असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? ‘दुर्दिनहतेः करणात्’
दुर्-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं—मेघजं तमः तद्वन्तुं सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने, दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने—(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

शब्दार्थ

विस्तारकः (मू० विस्तारक) = ईवाव ३२॥२.

निज=प्रेतानी.

गो=(१) वाष्पि; (२) डि२थु.

निजगवां=निज वाष्पिना [अथवा डि२थोना]

तमसः (मू० तमस)=(१) अज्ञानना, (२) अंधका-
रना.

प्रहर्ता (मू० प्रहर्तृ)=धा१क, नाथ ३२॥२.

मार्गस्य (मू० मार्ग)=२२॥१॥

दर्शकः (मू० दर्शक)=५॥१॥२.

इह=अहिं आ.

असि (वा० अस)=छे.

च=अने.

सूर्यः (मू० सूर्य)=सूर्य, २वि, ३२॥४.

एव=एव.

स्थाने=प्रेतवायक अन्यथ.

दुर्दिन=(१) अरा५ दिवस; (२) मेघथी छायेव
अधिकार.

हति=नाथ.

दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाथना.

करणात् (मू० करण)=३२॥१॥

विजाने (वा० ज्ञा)=हु वितर्क करं छुं.

सूर्य=२वि.

अतिशायिन्=अधिक.

महिमन्=महिमा, माहात्म्य.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यथी अधिक छे महिमा जेने।
जेने।

मुनि=साधु.

इन्द्र=यु५५.

मुनीन्द्र ! =छे मुनिओभां यु५५ ।

लोके (मू० लोक)=एवतने विधे.

१ अत्र “ गोस्तप्युक्तात् ” (सिद्ध० ७३११०५) इत्यनेन टप्रत्ययप्राप्तिः, नच निजाव ता गावथेहि विशेषण-
विशेष्येकार्ष्ये कथं तत्सुखप्रयुक्तप्रत्ययापत्तिरिति वाच्यं “ विशेषणं विशेष्येनैकार्यं कर्मधारयश्च ” (सिद्ध० ३१११५६)
इत्यनेन तस्यापि तत्सुखसंज्ञाविधानात्, तथापि समाख्यानप्राप्तनस्याऽनित्यत्वाप्रवणं समाधेयम् ।

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

“(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિસ્તાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુંજ આ જગતને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) યોગ્ય છે. (પરંતુ) તું (તો) કુદિનનો નાશ કરનારો હોવાને લીધે, હું એમ તર્ક ઊઠાવું છું કે હે મુનીશ્વર ! તું શ્લોકને વિષે સૂર્ય કરતાં પણ અધિક મહિમાવાળો છે.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ જોઈને ક્રાંતિક લૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે બને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજ પ્રભુને દીપકની ઉપમા આપી, પરંતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક લાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લલચાયા છે. આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમાં તો સૂર્ય તેમજ પ્રભુની સામ્યતા કંઈક અંશે સચવાઈ પણ રહે છે, કેમકે જમ પ્રભુ વાણીનો વિસ્તાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દરે દિશામાં પોતાનાં કિરણોનો પ્રચાર કરે છે; વળી જમ પ્રભુ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અંધકારનો વિનાશ કરે છે; તેમજ વળી પ્રભુ જમ સકુપદેશ આપી સન્માર્ગનું ભાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવે છે. પરંતુ અંતિમ ચરણોમાં તો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમાં ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આચ્છાદિત થયેલું હોય, અર્થાત્ અતિશય કાળુ વાદળું ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂર્યે નહિ એવું ધાર અંધાર થઈ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઈ જાય છે. પરંતુ કેવલજ્ઞાની પ્રભુનો પ્રકાશ તો ક્રાંતિ પણ કાળે ઓછો થતોજ નથી. વિશેષમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ જાય છે, તેનું ગ્રહણ પણ થાય છે, અરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એકી સાથે ત્રણે જીવનનોને પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે પ્રભુ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાજય પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે જીવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે.

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક ‘વ્યતિરેક’ અલંકારથી વિભૂષિત છે. આ અલંકારનું લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ ‘કાવ્યાનુશાસન’ના છઠા અધ્યાયમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ उत्कर्षापकर्षहेत्वोः साम्यस्य चोक्तावनुक्तौ चोपमेयस्याधिक्यं व्यतिरेकः ”

* * * * *

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुबलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

વર્વર્તિ લોકબહુકોકસુખંકરત્વાદ્

વિદ્યોતયજ્જગદપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવેદં ત્વદીયં યશોઽપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બં વર્વર્તિ-અતિશયેન વર્તેતિ । કિંવિશિષ્ટં શશાઙ્કચિમ્બં ? કુવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્-પ્રમોદકારિ, યશસ્તુ કુવલયસ્ય-ભૂવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્ । કલાનિધાનં દ્વયોસ્તુલ્યવિશેષણમ્ । પુનઃ કિં કુર્વત્ ? પૂર્ણશ્રિયં વિદધત્, દ્વયમપિ તુલ્યં, વિશેષણેસ્તુલ્યત્વાત્ । યશસઃ કિમપૂર્વત્વં ? તત્ર હેતુમાહ-લોકા એવં વહવઃ કોકાઃ-ચક્રવાકાસ્તેષાં સુખંકરત્વાત્ । ભગવદ્દયશઃ શ્રુત્વા લોકાઃ કોકા દ્વ સુખં ગ્રાપ્નુવન્તિ । અત એવં ત્વદીયયશોઽપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બમિતિ તાત્પર્યાર્થઃ । પુનઃ કિંમૂતં તત્ (યશઃ) ? જગત્ વિદ્યોતયત્-વિશ્વં વિશેષેણ દ્યોતયત્ ॥૧૮॥

અન્વયઃ

(હે જિન-રાજ !) ત્વદીયં જગત્ વિદ્યોતયત્, કુવલયસ્ય પ્રહાદ-કૃત્, કલા-નિધાનં ચ પૂર્ણશ્રિયં ચ વિદધત્ યશઃ બહુ-લોક-કોક-સુખંકરત્વાત્ અ-પૂર્વ-શશાઙ્ક-ચિમ્બં વર્વર્તિ ।

શીખરાર્થ

પ્રહાદ=આનંદ.

કૃત્=કરનાર.

પ્રહાદકૃત્=આનંદ આપનાર.

કુવલયસ્ય (મૂ. કુવલય)=(૧) ચન્દ્રવિકાસી કમલના, (૨) ભૂમંડળના.

કલા=કળા.

નિધાન=ખંડાર.

કલાનિધાનં=કળાના ભંડાર

પૂર્ણ=પરિપૂર્ણ.

શ્રી=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા

પૂર્ણશ્રિયં=(૧) સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને, (૨) સમસ્ત શોભાને.

ચ=અને.

વિદધત્ (ધા. ધા)=ધારણ કરનારા.

યશઃ (મૂ. યશસ)=કીર્તિ.

ત્વદીયં (મૂ. ત્વદીય)=નાની.

વર્વર્તિ (ધા. વૃત્)=અત્યંત વર્તે છે

લોક=મનુષ્ય.

બહુ=વધુ.

કોક=ચક્રવાક.

સુખંકર=સુખ કરનારા

લોકબહુકોકસુખંકરવાન્=મનુષ્યાદિ વધુ ચક્રવાકોને સુખ કરનારા હોવાને લીધે.

વિદ્યોતયત્ (ધા. દ્યુત)=વિશેષણ પ્રકાશિત કરતું.

જગત્=દુનિયા.

અપૂર્વ=અસાધારણ, અલૌકિક.

શશ=શય, હરણ.

અઙ્ક=લાંછન

શશાઙ્ક=મૃગનું લાંછન છે જેને તે, ચન્દ્ર.

ચિમ્બ=ચિંમ.

શશાઙ્કચિમ્બં=ચન્દ્રનું ચિંમ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના યશસ્ચન્દ્રની અપૂર્વતા—

“(હે જિનેશ્વર !) જગત્ના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારો, ભૂમંડળ (વાસી પ્રાણીઓ) ને આનંદ આપનારો, કળાનો ભંડાર એવો તેમજ સંપૂર્ણ શોભાને ધારણ કરનારો એવો તારો યશ (રૂપી ચન્દ્ર) ચન્દ્ર-વિકાસી કમલને આનંદ ઉપાપનારા, કલાના નિધિરૂપ એવા તેમજ સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા એવા (લૌકિક) ચન્દ્ર કરતાં અનેક જનરૂપી ચક્રવાકને સુખકારી હોવાને લીધે અત્યંત વર્તે છે.”—૧૮

૧ ચન્દ્રોદય થતાં ચક્રવાક અને ચક્રવાકોને વિશેષ દશા અનુભવવી પડે છે.

મગવતા (યત્) સાંવત્સરિકં દાનં દત્તં તદાહ—

યદ્ દેહિનાં જિનવરાબ્દિકભૂરિદાનૈ—

દૌઃસ્થ્યં હતં હિ ભવતા કિમુ તત્ર ચિત્રમ્ ? ।

દુર્મિશ્વકષ્ટદલનાત્ ક્રિયતે સદૌપ—

કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલમારનઘ્રૈઃ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા

હે જિનવર ! ભવતા-ત્વયા આબ્દિકભૂરિદાનૈઃ—વાર્ષિકસ્વર્ણદાનૈર્યદ્ દેહિનાં—પ્રાણિનાં દૌઃસ્થ્યં—દારિદ્યં હતમ્ । હીતિ નિશ્ચિતમ્ । તત્ર ચિત્રં કિમુ ?—તત્ર ચિત્રમ્-આશ્ચર્યં (કિમ્), ન કિમપી-ત્યર્થઃ । દૃષ્ટાન્તમાહ—જલમારનઘ્રૈર્જલધરૈઃ—મેઘૈઃ સત્-મમીચીનં ઉપકારમ્ ભાવ ઔપકાર્યં કિયત્ (ક્રિયતે—વિધીયતે) કા સંગ્યા યસ્ય તત્ કિયત્, બહુતરમિત્યર્થઃ । કસ્માત્ ? દુર્મિશ્વકષ્ટદલનાત્—સુમિશ્વકરણાત્ ॥ ૧૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-વર ! યદ્ ભવતા આબ્દિક-ભૂરિ-દાનૈઃ દેહિનાં દૌઃસ્થ્યં હિ હતં, તત્ર કિમુ ચિત્રમ્ ? જલ-માર-નઘ્રૈઃ જલધરૈઃ દુર્મિશ્વ-કષ્ટ-દલનાત્ કિયત્ સત્-ઔપકાર્યં કિયતે ? ।

શીખરાર્થ

યદ્=એ.

દેહિનાં (મૂ. દેહિન)=પ્રાણીઓની.

જિનવર ! =હે જિનેશ્વર ! વિષે શ્રેષ્ઠ !

આબ્દિક=વાર્ષિક, વર્ષ-પર્યંતના.

ભૂરિ=સુવર્ણ.

દાન=દાન, અર્પણ.

આબ્દિકભૂરિદાનૈઃ=વર્ષ પર્યંત સુવર્ણનાં દાનો વડે.

દૌઃસ્થ્યં (મૂ. દૌઃસ્થ્ય) દુઃશા, દરિદ્રતા.

હતં (મૂ. હત)=નષ્ટ થયું.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ભવતા (મૂ. ભવત)=આપ વડે.

કિમુ=અર્થનાર્થક અવ્યય.

તત્ર=તેમાં.

ચિત્ર=આશ્ચર્યવાચક અવ્યય.

દુર્મિશ્વ=દુઃકાળ.

કષ્ટ=સ કટ, દુઃખ.

દલન=વિનાશ.

દુર્મિશ્વકષ્ટદલનાત્=દુઃકાળના દુઃખ દણી નાખનાર હોવાને લીધે.

કિયતે (ઘા. ક)=કરાય છે.

સત્=સાચી.

ઔપકાર્ય=ઉપકારતા.

સદૌપકાર્ય=સાચી ઉપકારતા.

કિયત્=કેટલી બધી.

જલધરૈઃ (મૂ. જલધર)=મેઘો વડે.

જલ=પાણી.

માર=ખોળે.

નઘ્ર=નખી પડેલા.

જલમારનઘ્રૈઃ=પાણીના ખોળ વડે નમેલા.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુએ દીધેલું સાંવત્સરિક દાન—

“હે જિનેશ્વર ! જે આપે (એક) વર્ષ પર્યંત સુવર્ણનાં દાનો દઈને પ્રાણીઓની દરિદ્રતાનો નાશ કર્યો, તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? (કમઠે) જલના માર વડે નખ ખનેલા એવા મેઘો દ્વારા દુકાળના દુઃખનું દલન થવાને લીધે દુઃકાળ (બધો) સાચો ઉપકાર કરાય છે !”—૧૯

સ્વપ્તીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન સૂર્યોદયથી માંડીને તે લોજનના સમય સુધી દેવામાં આવે છે. પ્રતિદિન એક કરોડ અને એંસી લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર આવશ્યક—નિર્યુક્તિ પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" ઇંગા હિરણ્યકોટી, અઢેઘ અણૂળગા સયસહસ્સા ।

સૂરોદયમાર્દ્દઞં, વિજ્ઞાઢ જા પાયરાસાઘો ॥ "

—ગ્રાંથાંક ૨૧૭.

* * * * *

ભગવચ્ચરણદર્શને ફલાધિક્વમાહ—

યાદૃક્ સુખં ભવતિ તે ચરણેઽત્ર દૃષ્ટે

તાદૃક્ પરમુવદનેઽપિ ન દેહભાજામ્ ।

પ્રાપ્તે યથા સુરમણૌ ભવતિ પ્રમોદો

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે ધીર ! યાદૃક્ સુખં તે—તવ ચરણે—પાદે દૃષ્ટે સતિ ભવતિ તાદૃક્ પરઃ—અન્યો ય ક્રમ્ધુઃ—દેવ-સ્તસ્ય વદનેઽપિ—મુખેઽપિ દૃષ્ટે મતિ ન । “સુરનિર્જરદેવતર્થુ” (અભિધાન૦ કા૦ ૨, શ્લો૦ ૨) ઇતિ હૈમઃ । કેષાં ? ‘દેહભાજાં’ દેહ-શરીરં ભજન્તે-સેવન્તે ઇતિ દેહભાજઃ—પ્રાણિનસ્તેષાં । દૃષ્ટાન્તમાહ—યથા સુરમણૌ—ચિન્તામણૌ પ્રાપ્તે સતિ પ્રમોદો—દર્ષો ભવતિ । કિરણાકુલેઽપિ કિરણૈરાકુલે—વ્યાપ્તેઽપિ ચાકચિક્યાધિકેઽપિ કાચશકલે એવં ન—સુરમણાવિવ પ્રમોદો ન ભવતિ । તવ ચરણચિન્તામણિઃ, પરદેવમુખં (તુ) કાચશકલમિતિ સ્પષ્ટાર્થઃ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

(હે ‘સિદ્ધાર્થ’-સુત !) અત્ર તે ચરણે દૃષ્ટે યાદૃક્ સુખં દેહ-ભાજાં ભવતિ, તાદૃક્ પર-ક્રમ્ધુ-વદને અપિ ન (ભવતિ), યથા સુર-મણૌ પ્રાપ્તે પ્રમોદઃ ભવતિ, (તથા) કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન એવમ્ ।

૧ આ સંપ્રધર્માં જુઓ સ્તુતિ-ત્ર્યતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૮૩).

૨ સસ્તુત ડાખા—

एका हिरण्यकोटिः अष्टैव अनूकानि सप्तसहस्रानि ।

सूर्योदयादरभ्य दीपते यावत् प्रातरस्तनम् ॥

શબ્દાર્થ

યાદક્ષ=જેવું.
સુહૃં (મૂં સુહ)=સુખ.
ભવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.
તે (મૂં યુષ્મદ)=તાર.
ચરણે (મૂં ચરણ)=પાદ, પગ
અન્ન=અહિંઆ.
દષ્ટે (મૂં દષ્ટ)=જોયેલ.
તાદક્ષ=તેવું.
પર=અન્ય.
કમ્બુ=દેવ.
વદન=મુખ.
પરમુવદને=અન્ય દેવનું મુખ.
ન=નહિ.
દેહભાજાં (મૂં દેહભાજ)=શરીરધારી જીવોને.
પ્રાપ્તે (મૂં પ્રાપ્ત)=પ્રાપ્ત.

યથા=જેમ.
સુર=દેવ.
મણિ=રત્ન.
સુરમણી=ચિન્તામણિ.
ભવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.
પ્રમોદ (મૂં પ્રમોદ)=હર્ષ.
પર્વ=આ પ્રમાણે, એમ.
તુ=વિશેષનાવાચક અવ્યય.
કાચ=કાચ.
શકલ=કકડો, ટુકડો.
કાચશકલે=કાચનો કકડો.
કિરણ=કિરણ.
આકુલ=વ્યાપ્ત.
કિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યાપ્ત.
અપિ=અને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના ચરણ-દર્શનનો પ્રભાવ—

“(હે આ અવસરપિણી કાલમાં થઈ ગયેલા અંતિમ જિનેશ્વર !) જ્યારે અત્ર તારા ચરણના દર્શન થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓને જટલું સુખ થાય છે, તેટલું અન્ય દેવના વદનના પણ દર્શનથી થતું નથી. (પરંતુ આ હકીકત યથાર્થ છે, કેમકે) સુર-મણિ મળવાથી જે આનંદ થાય છે તે કિરણો વડે વ્યાપ્ત (અર્થાત્ ચક્રચક્રિત) એવો કાચનો કકડો મળવાથી થતો નથી.”—૨૦

* * * * *

મક્તો મગવત્સેવાં પ્રાર્થયન્નાહ—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ ૨૧ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વમેવં પ્રસીદ—પ્રસન્નો ભવ યેનાત્ર ભવે સદા-સર્વદા મે-મમ ત્વચ્છાસનં ત્વદાજ્ઞા સુમનોહરં લગતિ । ચ—પુનર્હે નાથ ! યસ્ત્વત્સેવકો ભવતિ સ કશ્ચિજનો મદીયં મનો ભવાન્તરેઽપિ હરતિ, મવાન્તરે ત્વત્સેવકો મમ મનોહરો લગતીત્યર્થઃ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! (ત્વં) પર્વં પ્રસીદ યેન અત્ર ભવે સદા ત્વત્-શાસનં મે સુ-મનોહરં લગતિ, નાથ ! યઃ ચ ત્વત્-સેવકઃ ભવતિ, સ કશ્ચિત્ જનઃ મવાન્તરે અપિ મદીયં મનઃ હરતિ ।

શબ્દાર્થ

एवं=એ પ્રકારે.

प्रसीद (घा० सद)=તું પ્રસન્ન થા.

जिन ! (मू० जिन)=હે તીર્થકર !

येन (मू० यद्)=જેથી કરીને.

सदा=સર્વદા, અહોનિશ.

मवे (मू० भव)=મને વિષે.

अत्र=આ.

त्वत् (मू० युष्मद्)=દ્વિતીયપુરૂષ સર્વનામ.

शासन=આગ્રા.

त्वच्छाशनं=નારી આગ્રા.

लगति (घा० लग्)=લાગે છે.

मे (मू० अस्मद्)=મને

सु=અત્યંતનાવાચક અન્યથ.

मनोहर=ચિત્તાકર્ષક.

सुमनोहरं=અત્યંત ચિત્તાકર્ષક.

ख=અને.

सेवक=સેવા કરનાર, ભક્ત.

त्वत्सेवकः=તારો સેવક.

भवति (घा० भू०)=થાય છે.

यः (मू० यद्)=જે.

सः (मू० तद्)=તે.

जनः (मू० जन)=મનુષ્ય

मदीयं (मू० मदीय)=મારું.

कश्चित् (मू० किम्)=કાંઈ.

मनः (मू० मनम्)=ચિત્તને.

हरति (घा० ह)=હરે છે.

नाथ ! (मू० नाथ)=હે પ્રભુ !

भवान्तरे (मू० भवान्तर)=અન્ય ભવને વિષે.

अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-સેવાની પ્રાર્થના—

“ હે તીર્થકર ! તું એવો પ્રસન્ન થા કે જેથી કરીને આ ભવને વિષે મને તારૂં શાસન સર્વદા અત્યંત ચિત્તાકર્ષક લાગે અને વળી હે સ્વામિન ! જે કાંઈ તારો સેવક હોય, તે મનુષ્ય અન્ય ભવને વિષે પણ મારૂં ચિત્ત હરે (અર્થાત્ ભવાન્તરમાં પણ તારો સેવક મને પ્રિય લાગે એમ હું ઇચ્છું છું). ”—૨૧

* * * * *

જિનસ્ય મામણ્ડલમ્—

મામણ્ડલં જિન ! ચતુર્મુખ ! દિક્ચતુષ્કે

તુલ્યં ચકાસદવલોક્ય સમા વ્યમૃક્ષત્ .

સૂર્ય સમા અપિ દિશો જનયન્તિ કિં વા

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદ્શુજાલમ્ ? ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! હે ચતુર્મુખ ! સમવસરણે મગવ(મવ)તર્થત્વારિ મુક્તાનિ દેવૈર્વિનિર્મિતાનિ દશ્યન્તે . મમા-પરિપદ્ મામણ્ડલં દિક્ચતુષ્કે તુલ્યં ચકાસત્-તુલ્યં દીપ્યમાનમવલોક્ય વ્યમૃ-

શ્વદ-વિમર્શમકાર્ષત । કિં વ્યમૃશદિત્યાહ-સૂર્ય સમા અપિ-સર્વા અપિ-ચતસ્રોઽપિ દિશો જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચ્યેવ-પૂર્વદિગેવ જનયતિ ? । કિંમૂતં સૂર્ય ? સ્ફુરદંશુજાલં-દીવ્યત્કિરણસમૂહમ્ ॥૨૨॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! (હે) ચતુર્-મુલ્લ ! (તવ) મા-મણ્ડલં દિક્-ચતુષ્કે તુલ્યં ચકાસત્ અવલોક્ય સમા વ્યમૃશત્ (યદ્) સમાઃ અપિ દિશઃ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં સૂર્ય જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચી એવ દિક્ (તં) જનયતિ ? ।

શીખદાર્થ

મા=પ્રકાશ, તેજ.
મણ્ડલ=ધેરાવો.
મામણ્ડલં=મામડળ, તેજનો ધેરાવો.
જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર
ચતુર્=ચાર
મુલ્લ=વદન.
ચતુર્મુલ્લ !-ચાર છે વદન જેનાં એવા ! (અં)
દિશ=દિશા
ચતુષ્ક=ચાર.
દિક્ચતુષ્કે=ચારે દિશામાં.
તુલ્યં=સરખી રીતે.
ચકાસત્ (ધાં ચકામ્)=પ્રકાશતું.
અવલોક્ય (ધાં લોક)=એધેડી.
સમા=પરિપક્વ, પર્પદા.
વ્યમૃશત્ (ધાં મૃશ)=વિતર્ક કરતી હવી.

સૂર્ય (મૂં સૂર્ય)=રવિને.
સમાઃ (મૂં સમા)=અર્થે.
અપિ=પણ.
દિશઃ (મૂં દિશ)=દિશાઓ.
જનયન્તિ (ધાં જન)=ઉત્પન્ન કરે છે
કિં=શું
વા=અથવા.
પ્રાચી=પૂર્વ
એવ વર.
દિગ્ (મૂં દિગ્)=દિશા.
જનયતિ (ધાં જન)=ઉત્પન્ન કરે છે
સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=દેવીપ્યમાન
અંશુ=કિરણ
જાલ=સમૂહ.
સ્ફુરદંશુજાલં=દેવીપ્યમાન છે કિરણોના સમૂહ જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરનું ભામણ્ડલ—

“ હે તીર્થંકર ! હે ચાર વદનવાળા (સ્વામિન્) ” (સમવસરણુંમાં આપના, ભામંડળને ચારે દિશામાં સરખી રીતે પ્રકાશતું જોધને (ત્યાં એઠેલી ઔર) પર્યદા વિતર્ક કરતી હવી કે શું સર્વે દિશાઓ, સ્ફુરાયમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા સૂર્યને ઉત્પન્ન કરે છે કે દ્વક્ત પૂર્વજ દિશા તેમ કરે છે ! ”—૨૨

* * * * *

૧ બ્રહ્માને ચતુર્મુખ કહેવામાં આવે છે એ વાત જોડેલે અગે પ્રસિદ્ધ છે, તેટલે અગે જિનેશ્વર ચતુર્મુખ છે એમ જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ જિનેશ્વરે માટે આરે પાદાતી દેશના માટે જોડેલી ચતુર્મુખની જરૂર છે, તેટલી જરૂર બ્રહ્મા માટે નહિ હોય છતાં પણ તેમનો મહિમા વધારવા માટે આવી કલ્પના કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે.

૨ સમવસરણુના સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૩ આનાં નામો સાદ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પદ).

લોકૈર્યઃ શિવઃ શિવ ઇતિ ધ્યાયતે સ મગવાનેવેત્યાહ-

શમ્ભુર્ગિરીશ હ્રદ દિગ્વસનઃ સ્વયમ્ભૂ-

મૃત્યુજયસ્ત્વમાસિ નાથ ! મહાદેવઃ ।

તેનામ્બિકા નિજકલત્રમકારિ તત્ત્વન્-

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા

હે નાથ ! હ્રદ-અસ્મિન્ લોકે શં-સુખં ભવત્યસ્માદિતિ શમ્ભુઃ । ગિરાં-વાણીનામીશો ગિરીશઃ । દિગેવ વસનં યસ્ય સ દિગ્વસનઃ । સ્વયમાત્મના ભવતીતિ સ્વયમ્ભૂઃ । મૃત્યું જયતીતિ મૃત્યુજયઃ । મ ત્વમાસિ-ત્વમેવાસિ । હ્રદપ્રામા યો મહાદેવસ્તેન અમ્બિકા-અમ્બા એવ વાક્લલેન માતા, સા નિજકલત્રમકારિ, સા રુદ્રેણ સ્ત્રીકૃતેતિ વ્યક્ત્યર્થઃ । તત્-તસ્માત્ કારણાત્ ત્વદન્યઃ-ત્વત્તોજ્વરઃ મુનીન્દ્ર ! શિવઃ શિવપદસ્ય પન્થાથ ન, નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! ત્વં હ્રદ શં-ભુઃ ગિર-ઈશઃ, દિશ્-વસનઃ, સ્વયં-ભૂઃ મૃત્યું-જયઃ મહત્-આદિ-દેવઃ અસિઃ તેન અમ્બિકા નિજ કલત્રં અકારિ, તત્ત્વન્ અન્યઃ (હે) મુનિ-ઈન્દ્ર ! શિવઃ શિવ-પદસ્ય પન્થાઃ (શ્વ) ન (અસ્તિ) ।

શીખરાર્થ

શમ્ભુઃ (મૂં શમ્ભુ)=(૧) જેથી સુખ થાય તે, (૨) મહાદેવ.

ગિર=વાણી.

ગિરીશઃ (મૂં ગિરીશ)=વાણીઓના સ્વામી.

ગિરિ=કૈલાસ.

ગિરીશઃ (ગિરિ+ઈશ)=કૈલાસના સ્વામી, મહાદેવ.

દિશ્=દિશા

વસન=વસ્ત્ર.

દિગ્વસનઃ=(૧) દિશા છે વસ્ત્ર જેનું તે, દિગ્મખર, (૨) મહાદેવ.

સ્વયમ્ભૂઃ (મૂં સ્વયમ્)=પોતે પોતાની મેળે (યુદ્ધરૂપ) થનાર; (૨) મહાદેવ.

મૃત્યુ=મરણ.

મૃત્યુજયઃ=(૧) જે મૃત્યુને હરાવે છે તે; (૨) મહાદેવ

ત્વં (મૂં યુગ્મવ)=તું.

અસિ (ઘાં અમ્)=છે

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે પ્રભુ !

મહત્=મહા.

આદિ=શરૂઆત.

દેવ=દેવ.

મહાદેવઃ=મહા શબ્દ આદિમાં છે જેની એવા દેવ, મહાદેવ.

તેન (મૂં તદ્)=તેનાથી.

અમ્બિકા=(૧) અંબિકા, મહાદેવની પત્ની, પાર્વતી; (૨) માતા.

નિજ=પોતાની.

કલત્ર=પત્ની.

નિજકલત્રં=પોતાની પત્ની.

અકારિ (ઘાં ક)=કરવામાં આવી

તદ્=તેથી કરીને.

ત્વત્ (મૂં યુગ્મવ)=તારાથી.

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો.

શિવઃ (મૂં શિવ)=શિવ, મહાદેવ.

શિવ=બોક્ષ.

પદ્=સ્થાન.

શિવપદસ્ય=બોક્ષના સ્થાનનો.

મુનીન્દ્ર !=હું યોગીશ્વર !

પન્થાઃ (મૂં પન્થિ)=માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરજી ખરેખરા શંભુ છે—

‘હે નાથ ! આ જગતમાં તું (સુખનું કારણ હોવાથી) શંભુ છે, તું (વાણીનો સ્વામી હોવાથી) ગિરીશ છે, (વસ્ત્ર રહિત હોવાને લીધે) તું દિગમ્બર છે, (સ્વયંબુદ્ધ હોવાને લીધે) તું સ્વયંભૂ છે, (મૃત્યુનો પરાજય કરેલો હોવાથી) તું મૃત્યુંજય છે, અને તું (મહાપ્રભાણવાળી દ્વાદશાંગીની શરૂઆત કરનાર હોવાથી) મહાદેવ છે. (બાકી આ નામધારી મહાદેવે તો) અંબિકાને સ્ત્રી તરીકે સ્વીકારી છે (‘અંબિકા’નો અર્થ માતા પણ થાય છે એ વ્યંગ્યાર્થ છે). વાસ્તે હે યોગીશ્વર ! તારા સિવાય અન્ય દોષ (શિવ નથી તેમજ મોક્ષ-પદનો માર્ગ નથી).’— ૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

મધ્યસ્થ-ભાવ—

જિનેશ્વરને મહાદેવ એવું નામ આપીને આ શ્લોક દ્વારા ક્ષત્રીશ્વરે પાતાનો મધ્યસ્થ-ભાવ પ્રકટ કર્યો છે. આવોજ ભાવ મૂળ ભક્તામરના કર્તા માનતુંગસૂરિજીના સંબંધમાં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે, કેમકે પ્રભુનું સંકીર્તન કરતાં તેઓએ નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે —

“બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ષિતબુદ્ધિબોધાત્
ત્વં શક્કરોઽસિ સુવનત્રયશક્કરત્વાત્ ।
ઘાતાઽસિ ધીર ! શિવમાર્ગવિધેર્વિધાનાત્
વ્યક્ત્ત્વમેવ મગધન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥”

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! તું બુદ્ધ છે, કેમકે વિબુધાએ તારા દેવલજ્ઞાનના વસ્તુ-સમૂહના પરિચ્છેદનું પૂર્ણન કર્યું છે. વળી શંકર પણ તુંજ છે, કેમકે તે ત્રિભુવનને સુખ અર્પણ કર્યું છે. હે ધીર ! વાસ્તવિક રીતે તો બ્રહ્મા પણ તુંજ છે, કેમકે સુક્રિત-માર્ગની વિધિની પ્રરૂપણા તે કીધી છે અને હે નાથ ! એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે તું પુરુષોત્તમ (નારાયણ) પણ છે.^૧

સાધારણ રીતે સામાન્ય પુરૂષો નામોને અંગે ઝગડા કરતા જોવામાં આવે છે. જમંકે કોઈકે કહે છે કે શંકરનેજ ઈશ્વર માનવા જોઈએ; બ્યારે બીજો કહે છે કે સાચા દેવ તો બ્રહ્માજ છે; ત્યારે વળી ત્રીજો વિષ્ણુ-ભક્ત હોવાથી એમ કહેવા તૈયાર થઈ જાય છે કે ખરૂં પૂજાવો તો દેવ તો વિષ્ણુજ કહેવાય. કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“જલે વિષ્ણુ. સ્થલે વિષ્ણુર્વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે ।
સર્વભૂતમયો વિષ્ણુસ્તસ્માદ્ વિષ્ણુમયં જગત્ ॥”

આવી રીતની ખોટી ખેંચતાણ કરવામાં આવે તે લાભકારી નથી. કેમકે એક વખત જ સર્વથા વીતરાગ હોય તે ઈશ્વર કહેવાય એવું ઈશ્વરનું લક્ષણ જણે ગળે ઉતરી ગયું હોય, તે મનુષ્ય

૧ ‘વિબુધાર્ષિત !’ इति पृथक् पदं सम्बोधनार्थेऽपि समीचीनम् ।

૨ બુદ્ધ અસર્વજ્ઞ હોવાને લીધે, શંકર સૃષ્ટિના સંહાર કરનાર હોવાને લીધે, બ્રહ્મા હિસાબકે વેદની પ્રરૂપણા કરનાર હોવાને લીધે તેમજ કુબુદ્ધ કપટ-ક્રિયામાં કુશલ હોવાને લીધે આ નામોમાં રહેલા અર્પણ ગુણો તો આપનામાંજ છે, એવા આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે.

ઈશ્વરની પ્રહારા, વિષ્ણુ, મહેશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ખોટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદ્ધર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે કાંઈ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા કાણુ તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઇ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“યસ્ય સંક્લેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેષ સર્વથા ।
 ન ચ દ્વેષોઽપિ સસ્ત્વેષુ, શમેન્ધનદવાનલઃ ॥ ૧ ॥
 ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાન-ચ્છાદનોઽશુઙ્ગવૃત્તકૃત્ ।
 ત્રિલોકલ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥—યુગમ્
 યો વીતરાગઃ સર્વજ્ઞો, યઃ શાશ્વતસુજ્ઞેશ્વરઃ ।
 ક્ષિપ્તકર્મકલાતીતઃ, સર્વથા નિષ્કલસ્તથા ॥ ૩ ॥
 યઃ પૂજ્યઃ સર્વદેવાનાં, યો ધ્યેયઃ સર્વયોગિનામ્ ।
 યઃ ક્રષ્ટા સર્વનીતીનાં, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥—યુગમ્

* * * * *

પદમ્ભૂતાય શાન્તાય, કૃતકૃત્યાય ધીમતે ।
 મહાદેવાય સતતં, સમ્યગ્મક્ત્યા નમો નમઃ ॥ ૮ ॥”

અર્થાત્—ક્લેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ઇન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા દ્વેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મલિન કરનારા એવા મોહનો જનોમાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જનો મહિમા ત્રિલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે ક્ષિપ્ત કર્મની કલાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિઃશેષ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રજ્ઞે મહાદેવ કહેવામાં આવે છે.

x x x x x

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાલી એવા મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન લિખિત પદમાં પણ દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે.

૧ આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીભંજલિજયકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ) માં ઉપર મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

“મહાવીરજાનકુરજનના, રાગાચાઃ ક્ષયમુપાગતા યસ્ય ।
બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મે ॥”

—શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્યકૃત ઈશ્વર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મહાપાધ્યાય શ્રીચારિત્રમુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ-ચરિત્રમાં આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ) દ્વિઅર્થી પદ તરફ દષ્ટિપાત કરી લઈએ.

“યોઽમાર્યન્મારમરં વિમૂર્તિ

વિમ્બદ્ ભવાનીહિતકારકશ્ચ ।

આદીશ્વરો ભૂતપતિર્વૃષાઢઃ

સ ત્વામહીનામરણ. પુનાતુ ॥” —૬-૬૧૭

—સં ૪ ૧૦ ૧, શ્લોક ૧૭

અર્થાત્ જોણે કામદેવ અને મૃત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ) સંપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિદને (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી, વૃષભ (બળદ)ના લાંછનવાળા, (વિશ્વવિશ્વના) સંપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (ઋષભપત્નિ) તને પવિત્ર કરે.

જે બીજે અર્થે મહાદેવને લાગૂ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે.—

જોણે કામદેવને જલદી મારી નાંખ્યો, તે. વિમૂર્તિ (રાખેલી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા, પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, બળદના લાંછનવાળા, સર્પરાગરૂપી ભૂષણવાળા આદિદેવ તને પવિત્ર કરે.

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોકો દ્વારા પણ જિનેશ્વરની જૈનેતર મન્યોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ તો હુદ્દ કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

“કલ્યાણસાર સચિતા ન હરેષ્મમોહ

કાન્તારવારણસમાન જયાચદેવ ।

ધર્માર્થકામદમહોદયવીર ધીર

સોમપ્રભાવપરમાગમસિદ્ધસૂર ॥”

—શતાર્થિક પદ દ્વારા તેમણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ કરી છે. આ સ્તુતિમાં તેમને અંગે જે જે વિશેષણો વાપર્યા છે તે તે દર્શનમાં આપેલાં વિશેષણો સાથે ખરાબર મળતાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો—હિંદુ પુરાણોનો પણ સચોટ અભ્યાસ કરતા હોવા બેઠ્યા. આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાસ્થિત વસ્તુ આલેખવાની અમિલાખા પ્રકટ કરે છે.

* * * * *

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ ભોજ રાજને આશીર્વાદ રૂપે શ્રીમાનતુંગસૂરિએ નાચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક કહ્યો હતો.

“જટાશાલી ગણેશાલી, શઙ્કરઃ શાઙ્કરાક્રિતઃ ।

યુગાદીશઃ ત્રિય કુર્ચાદ, વિલસત્સવંમંજલ ॥”

૨ આ સૂરિજીની રચૂલ રૂપરેખા સાર જુઓ શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

સર્વશાસ્ત્રાધ્યયનાદપિ સમ્યક્ત્વમધિકમિતિ દર્શયન્નાહ—

જાનન્તિ યદ્યપિ ચતુર્દશ ચારુ વિદ્યા
 દેશોનપૂર્વદશકં ચ પઠન્તિ સાર્થમ્ ।
 સમ્યક્ત્વમીશ ! ન ધૃતં તવ નૈવ તેષાં
 જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા

હે જિન ! યે ચતુર્દશ વિદ્યા જાનન્તિ । યતઃ—

“૧૬ઠ્ઠી વેદાશ્વત્વારો, મીમાંસાઽઽન્વીક્ષિકી તથા ।
 ધર્મશાસ્ત્રં પુરાણં ચ, વિદ્યા એતાશ્ચતુર્દશ ॥ ૧ ॥”

ચ—પુનર્દેશોનપૂર્વદશકં—દેશેનોનં પૂર્વાણાં દશકં ચ સાર્થમ્—અર્થયુક્તં પઠન્તિ, પરં તવ સમ્યક્ત્વં યનં ધૃતં તેષાં જ્ઞાનસ્વરૂપં સન્તઃ—સજ્જનાઃ અમલં—નિર્મલં નૈવ પ્રવદન્તિ—નૈવ કથયન્તિ । યત ઉક્તં નન્દિવૃત્તા—“મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ઉત્કૃષ્ટતઃ શ્રુતમવગાહમાનો દેશોનાનિ દશ પૂર્વોણ્યવગાહતે, પરિ-પૂર્ણાનિ ત્વવગાહું ન શક્નોતિ” । એતાવચ્છાસ્ત્રાધીત્યપિ સમ્યક્ત્વાભાવેઽજ્ઞાનવાનેવેત્યર્થઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! યદ્યપિ (યે) ચતુર્દશ વિદ્યાઃ ચારુ જાનન્તિ, દેશ-ઝન-પૂર્વ-દશકં ચ સ-અર્થે પઠન્તિ (પરં) તવ સમ્યક્ત્વં (યૈ.) ન ધૃતં, તેષાં જ્ઞાન-સ્વરૂપ સન્તઃ અ-મલં ન એવ પ્રવદન્તિ ।

શીખદાર્થ

જાનન્તિ (ધા० જ્ઞા) = જાણે છે

યદ્યપિ = છોકે.

ચતુર્દશ (મૂ० ચતુર્દશાન્) = ચૌદ

ચારુ = સુ દર રીતે.

વિદ્યાઃ (મૂ० વિદ્યા) = વિદ્યાઓ.

દેશ = ભાગ.

ઝન = અપૂર્ણ, ઉચ્છ્વં.

પૂર્વ = જૈન શાસ્ત્રના એક વિભાગનું નામ.

દશક = દશ.

દેશોનપૂર્વદશકં = ૩૪/૩ અપૂર્ણ એવા દશ પૂર્વો.

ચ = અને.

પઠન્તિ (ધા० પઠ) = શીખે છે.

સાર્થ (મૂ० સાર્થ) = અર્થસંહિત.

સમ્યક્ત્વં (મૂ० સમ્યક્ત્વ) = સમ્યક્ત્વ

ઈશ ! (મૂ० ઈશ) = હે ઈશ્વર !

ન = નહિ

ધૃતં (મૂ० ધૃત) = ધારણ કરાવુ

તવ (મૂ० તુષ્મદ્) = તારા.

એવ = નહીં.

તેષાં (મૂ० તદ્) = તેમનું.

જ્ઞાન = જ્ઞાન, બોધ

સ્વરૂપ = સ્વરૂપ.

જ્ઞાનસ્વરૂપં = જ્ઞાનનું સ્વરૂપ.

અમલં (મૂ० અમલ) = અવિષમાન છે મેલ જેને વિષે એવું, નિર્મલ.

પ્રવદન્તિ (ધા० વદ) = કહે છે.

સન્તઃ (મૂ० સદ્) = સજ્જનો.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! જોકે (જે મનુષ્યો) ચૌદ વિદ્યાઓ સારી બધી છે તેમજ કંઈક અપૂર્ણ એવાં દશ પૂર્વોનું અર્થ-સહિત પઠન (પણ) કરે છે, છતાં પણ જો તેમણે તારૂં સમ્યક્ત્વ (યથાર્થ દર્શન) ખારણુ કયું નથી, તો તેના જ્ઞાન-સ્વરૂપને સંજ્ઞાનો નિર્મલ કહેતા નથીજ.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિદ્યાઓ—

આપણે જોઈ ગયા તેમ ચૌદ વિદ્યાઓ તે બીજી ઢાઢ નહિ પણ ચાર વેદો, વેદનાં છ અંગો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે. તેમાં ચાર વેદોથી ઋગ-વેદ, યજુર્વેદ અને સામ-વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાંત પાછળથી ઉદ્ધાર થઈને ઉમેરાયેલો (એમ કહેવાતો) અથર્વ-વેદ સમજવામાં આવે છે. વેદના કરતાં ઉતરતા દરજ્જાના પરતુ તેના સહાયક ગ્રન્થોને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે. એકંદર અંગો છ છે—(૧) શિક્ષા. (૨) છંદ-શાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરૂક્તિ, (૫) ન્યૈતિક અને (૬) કલ્પ.

પૂર્વ-મીમાંસા

તીર્થંકરના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જુઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન્ દોષ છે અને જમને ‘ગણધર’ એવા નામથી સંબોધવામાં આવે છે, તેઓ જૈન શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. આ દરેક વિભાગને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે (ન્યારે આ બારે વિભાગોના સમન્ત સૂત્રને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે). આચારાદિક બાર અંગોમાંના ‘દષ્ટિવાદ’ નામના બારમા અંગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વાનુ-યોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાંચ ભેદો છે. આ ભેદોમાંના ‘પૂર્વગત’ નામના ભેદમાં ‘ચૌદ પૂર્વ’નો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને ‘પૂર્વ’ કહેવામાં આવે છે.

ચૌદ પૂર્વોનાં નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અગ્રાયણીય (૩) વીર્ય-પ્રવાદ, (૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાદ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ, (૬) સત્ય-પ્રવાદ, (૭) આત્મ-પ્રવાદ, (૮) કર્મ-પ્રવાદ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદ, (૧૧) અવન્ધ્ય, (૧૨) પ્રાણાયુઃ, (૧૩) ક્રિયા-વિશાલ-પ્રવાદ અને (૧૪) લોકખિન્દુસાર.

૧ એ પણ સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈનોએ પણ પોતાના શાસ્ત્રના વિભાગ-વિશેષને ‘અંગ’ એવી સંજ્ઞા આપી છે.

૨ સરખાવો—

“ઋગ્વલ્લુઃસામાયર્વાજો, વેદા ભજ્જાનિ ચ્દ પુનઃ ।

શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં, છન્દો જ્યોતિર્નિરુક્તયઃ ॥”

૩ વર્ણ-સ્વરાદિકના ઉચ્ચારણના ભેદોને જણાવનારૂં શાસ્ત્ર. ૪ વેદમાંના સ્વરાદિકના ઉપર પ્રકાશ પાડનારૂં શાસ્ત્ર. ૫ ખગોળ-વિદ્યા. ૬ વૈદિક-વિધાન-શાપક શાસ્ત્ર.

૭ આને સમય-પ્રવાદ પણ કહેવામાં આવે છે. જુઓ શ્રીનિમિત્ત-પ્રસૂતિ-પ્રવચન-સારોદ્ધાર.

ધીરે ધીરે બારમું અંગ નષ્ટ થતાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કાઢને પણ એક પૂર્વ જટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવદિગ્ગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉચ્છેદ થતો જોઈને જે કંઈ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકાણું કર્યું. પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અવેક્ષાએ) ‘પૂર્વ’ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે. આથી ‘પૂર્વ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગમોમાં ‘પૂર્વ’ ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જમ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગમોમાં ‘પૂર્વ’નું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાધ્વીઓને પૂર્વનું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્રાર અંગ સુધીનું અધ્યયન કરવામાં તેને કાંઈ રોકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય જટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હકીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે એક હસ્તિ(હાથી) પ્રમાણ મસી (શાહી) જોઈએ. બીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે આઠ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. એ પ્રમાણે પાંચમા ‘પૂર્વ’ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠાને સાડે ૩૨, સાતમાને સાડે ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્રારમાને સાડે ૧૦૨૪, બારમાને સાડે ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. અર્થાત્ કાંઈ એક ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે તેની પૂર્વેના ‘પૂર્વ’ કરતાં બમણી શાહી જોઈએ. એકંદરે રીતે સમસ્ત ‘પૂર્વો’ લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઈએ. કદપસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી સુબોધિકા નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) ઉત્પાદ પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં એક કરોડ પદો છે.

(૨) અગ્રાયણીય પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણનું વર્ણન છે. તેમાં ૯૬ લાખ પદો છે.

૧ આ સંગ્રહમાં મતાન્તર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર-શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિ અંગો રચે છે. પરંતુ આ રચાપના આશીને છે એમ નન્દી-સૂત્ર તેમજ પ્રવચન-સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, બ્યારે પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાં ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

(૩) વીર્ય-પ્રવાદ પૂર્વમાં જીવાદિકની શક્તિનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં ૭૦ શ્લોક પદો છે.

(૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાદ પૂર્વમાં કયા પદાર્થ છે અને કયા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, સેતુ, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સત્તા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામાં આવી છે. આમાં સપ્તભંગીની પણ પ્રરૂપણા છે. તેમાં ૬૦ શ્લોક પદો છે.

(૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ પૂર્વમાં મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સવિસ્તર વર્ણન છે. તેમાં ૬૬, ૬૬ ૬૬૬ પદો છે.

(૬) સત્ય-પ્રવાદ પૂર્વમાં સંયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને છ પદો છે.

(૭) આત્મ-પ્રવાદ પૂર્વમાં આત્માનું અનેક નયપૂર્વક અને વિશેષમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિશેષન. પ્રકાશ પાડે છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૮) કર્મ-પ્રવાદ પૂર્વમાં જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચાર અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં એક કરોડ અને એંસી હજાર પદો છે.

(૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ પૂર્વમાંથી પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી માહિતી મળે છે. એમાં ૮૪ શ્લોક પદો છે.

(૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વમાં અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને દશ લાખ પદો છે.

(૧૧) અવનંદ્ય પૂર્વમાં જ્ઞાન, તપ, સંયમ ઇત્યાદિ શુભ કૃણરૂપ સદૃશ અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ કૃણરૂપે અદૃશ છે એ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવી છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૧૨) પ્રાણાયુઃ પૂર્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારનાં વાત્ર, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ તેમજ અનેક પ્રકારનાં આયુષ્ય સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે.

(૧૩) ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વમાં સંયમાદિક ક્રિયાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં નવ કરોડ પદો છે.

(૧૪) લોકખિન્દુસાર પૂર્વ જગત્માં તેમજ શ્રુત-લોકમાં અક્ષરની ઉપર ખિન્દુની જમ સર્વોત્તમ છે. એમાં સાડા બાર કરોડ પદો છે.

આ પૂર્વ-મીમાંસાનું પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ શ્લોકાર્થ ઉપરથી એમ બોધ શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કંઈક ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વથી વંચિત હોઈ શકે અને આછામાં આછા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત હોય છે.

૧-૩ પ્રવચન-સારોદ્ધાર પ્રમાણે સાતમા, આઠમા અને દશમા પૂર્વમાં અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એંસી શ્લોક અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે.

વિશેષમાં ચૌદ પૂર્વધર યાને શ્રુતકવલીની તો ખલિહારીજ છે, કેમકે સેન-પ્રશ્નના ઉદ્દેશ્ય મુજબ તે અસંખ્યાત ભવ બેધ શકે. વળી તે મરીને જ્યન્યથી લાન્તક દેવલોકે અથ (જુઓ તત્ત્વાધિગમસૂત્ર અં ૫, સૂં ૨૨ નું બાધ્ય.)

* * * * *

પુરુષોત્તમોઽયં વીર એવેત્યાહ—

નૃનાં ગણા ગુણચનાઃ પતયોઽપિ તેષાં

યે યે સુરાઃ સુરવરાઃ સુખદાસ્તકેઽપિ ।

કૃત્વાઽઙ્ગલિં જિન ! ચરિક્રતિ તે સ્તુતિં તદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા

હે જિન ! યે નૃનાં-મનુષ્યાનાં ગણાઃ । કિંવિશિષ્ટા ગણાઃ ? ‘ગુણચનાઃ’ ગુણૈર્વિભક્તયાતાઃ । “તેન વિત્તે ચુ [ચ] =ચુપ્ચનપૌ” ઇતિ ચળપ્રત્યયઃ । યે તેષાં નૃગણાનાં પતયો-રાજાનશ્ચક્રિણઃ । યે પુનઃ સુરાઃ સુરવરા-ઇન્દ્રાઃ સુખદાસ્તકેઽપિ, સ્વાર્થેઽકચ્ પ્રત્યયઃ । તે-તવ સ્તુતિં ચરિક્રતિ-અતિશયેન કુર્વન્તિ । કિં કૃત્વા ? અઙ્ગલિં કૃત્વા । તત્-તસ્માત્ કારણાદ વ્યક્તં-સ્પષ્ટં યથા સ્યાન્ તથા હે ભગવન્ ! પુરુષોત્તમઃ-પુરુષેષૂત્તમસ્ત્વમેવાસિ, અન્યો ન કોઽર્પીત્યર્થઃ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન । યે નૃનાં ગુણ-ચનાઃ ગણાઃ તેષાં પતયઃ અપિ યે (ચ) મુરાઃ સુર-વરાઃ સુખ દાઃ તકે અપિ અઙ્ગલિં કૃત્વા તે સ્તુતિં ચરિક્રતિ, તદ્ વ્યક્તં (યદ્) ભગવન્ ! ત્વં એવ પુરુષ-ઉત્તમઃ અસિ ।

શીખદાર્થ

નૃનાં (મૂં ન)=મનુષ્યાના

ગણાઃ (મૂં ગણ)=સમુદાયો, ટોળાંઓ.

ગુણ=ગુણ.

ચના=અસિદ્ધતાવાચક પ્રત્યય.

ગુણચનાઃ=ગુણોથી પ્રસિદ્ધ.

પતયઃ (મૂં પતિ)=રાવામીઓ.

અપિ=પણ.

તેષાં (મૂં તદ્)=તેમના.

યે (મૂં યદ્)=જેઓ.

સુરાઃ (મૂં સુર)=અમરો, દેવો.

સુર=દેવ.

સુર=ઉત્તમ.

સુરવરાઃ (મૂં સુરવર)=સુરેન્દ્રો, સુરપતિઓ.

સુખદાઃ (મૂં સુખદ)=સુખ આપનારા.

તકે (મૂં તકદ્)=તેઓ.

કૃત્વા (કાં કૃ)=કરીને.

અઙ્ગલિં (મૂં અઙ્ગલિ)=અઙ્ગલિ.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

ચરિક્રતિ (કાં કૃ)=અનિશ્ચય કરે છે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

સ્તુતિં (મૂં સ્તુતિ)=સ્તુતિને, પ્રશંસાને.

તદ્=તેથી.

વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તુ.

એવ=જ.

ભગવન્ ! (મૂં ભગવદ્)=હે નાથ !

પુરુષ=પુરુષ, મરદ.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=(૧) પુરુષોને વિષે શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.

અસિ (કાં અસ્)=છે.

‘૧ તેન વિત્તે ચચુર્ચર્ણા’ ઇતિ શ્રીસિદ્ધહેમસૂત્રમ્ (૫૧૧૧૭૫) ।

શ્લોકાર્થ

મહાવીરજ પુરુષોત્તમ છે—

“ હે વીતરાગ ! ગુણોએ કરીને વિખ્યાત એવા માનવોના સમુદાયો તેમજ તેના સ્વામીઓ (ચક્રવર્તી પ્રમુખ નૃપતિઓ) તેમજ સુખ અર્પણ કરનારા જે દેવો તથા જે દેવેન્દ્રો છે તેઓ પણ મે હાથ બેસીને તારી અતિશય સ્તુતિ કરે છે, તેથી એ સ્પષ્ટ (સિદ્ધ થાય) છે કે હે ભગવન્ ! તુંજ પુરુષોને વિષે ઉત્તમ છે [તુંજ નારાયણ છે, બાકી બીજા તો નામધારી બાણુવા].”—૧૫

* * * * *

રોગા ક્ષણા बहुमहामकराः कषाया-

श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।

वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ ૨૬ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વયેવ ત્વયકા સ ભવઃ—સંમારો વાર્ધિઃ—સમુદ્રઃ સર ઇવ—તટાક ઇવ કૃતઃ । સ હિતિ કઃ ? યત્ર રોગા ક્ષણા—મત્સ્યાઃ, કષાયા बहुमहामकराः, ચિન્તૈવ વડવાગ્નિઃ—વડવાનલઃ, અસાતં—દુઃસ્વપ્નમ્—જલં યત્ર । તત્—તસ્માન્ કાગ્ણાન્ ભવોદધિશોષણાય (સંમાગસમુદ્રનિર્જલીકાર-કાય) તુભ્યં—ભવતે નમો—નમસ્કારોઃસ્તુ ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ' યત્ર રોગાઃ ક્ષણાઃ, કષાયાઃ बहु-મહત્-મકરાઃ, ચિન્તા એવ વડવાગ્નિઃ, અ-સાતં અમ્ભઃ (સઃ) ભવઃ વાર્ધિઃ ત્વયકા સરઃ ઇવ કૃતઃ, તદ્ ભવ ઉદધિ-શોષણાય તુભ્યં નમઃ ।

શ્લોકાર્થ

રોગાઃ (મૂ. રોગ) =રોગો.

ક્ષણાઃ (મૂ. ક્ષણ) =મત્સ્યો, માછલી.

बहु=બહુ.

महत्=મોટા.

मकर=મગર.

बहुमहामकराः=બહુ મોટા મગરો.

कषायाः (મૂ. કષાય) =કષાયો.

चिन्ता=ચિન્તા, શીકર.

एव=એ.

यत्र=જ્યાં.

वडवाग्निः (મૂ. વડવાગ્નિ) =વડવાનલ, દરિયામતિ અગ્નિ.

असातं (મૂ. અસાત) =દુઃખ.

अम्भः (મૂ. અમ્ભ) =જળ.

वार्धिः (મૂ. વાર્ધિ) =સમુદ્ર

भवः (મૂ. ભવ) =સંસાર

सरः (મૂ. સર) =નાનાવ, સરોવર.

इव=એમ.

त्वयका (મૂ. ત્વયક) =તારા ને

कृतः (મૂ. કૃત) =કરો.

तद्=તેથી.

तुभ्यं (મૂ. તુભ્ય) =તને.

नमस्=નમસ્કાર.

जिन ! (મૂ. જિન) =હે વીતરાગ !

भव=સંસાર.

उदधि=સાગર, સમુદ્ર.

शोषण=સૂકવી નાંખવું તે, નિર્જલ કરવું

भवोदधिशोषणाय=સંસાર-સમુદ્રનું શોષણ કરનારા.

૧ વારીણિ થીયન્તે યત્ર સ વાર્ધિઃ ।

શ્લોકાર્થ

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રોગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષા-યોરૂપી ઘણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજ એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તે (જ) સરોવર જોવા કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજો). ”—૨૬

રૂપરૂપીકરણ

શ્લોક-તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જેમકે સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઈએ. એવું કાર્ય હે વીર પ્રભુ ! તેજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી અગરત્ય નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજો, એ આ શ્લોકનો ફલિતાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કાણુ અજ્ઞાન હોઈ શકે ? તંથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે—

“ ચિન્તા ચિતાતોઽપ્યધિકા—ડુસ્વારેણ યુતા યતઃ ।
ચિત્તૈકશો દદેદ્ દેહં, ચિન્તા દ્વહતિ સર્વદા ॥ ”

—શ્રીપાલે-ચરિત્ર

અર્થાત્ ચિન્તા અતુસ્વારથી યુક્ત છે તંથી કરીને તે ચિતાથી અધિક છે, કેમકે ચિતા તો એક વાર દેહને બાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા બાળે છે.

*

*

*

*

*

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-

मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।

तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं

स्वप्मान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

ટીકા

હે જિન ! યન્મયા યસ્ય તસ્ય જનસ્ય પારવશ્ય-પરવશત્વમાત્મ-પ્રાપ્તમ્ । કયા ? વરિવસ્યયા-સેવયા । તત્-તસ્માદ્દેતોરહમિતિ તર્કયામિ-વિચારયામિ । ઇતીતિ કિં ? બહુમોહતયા-પ્રભુરાજ્ઞાન-તયા મયા ત્વં કદાચિદપિ સ્વપ્માન્તરેઽપિ નેષિતોઽસિ-ન દ્રષ્ટોસિ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યદ્ મયા હિ યસ્ય તસ્ય ચ જનસ્ય આવશ્યકં પારવશ્યં વરિવસ્યયા આત્મં, તત્ તર્કયામિ
બહુ-મોહતયા મયા ત્વં સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ ન કદાચિત્ અપિ ર્દક્ષિતઃ અસિ ।

શીખરાર્થ

યદ્=જે કારણુને લીધે.

યસ્ય (મૂ० યદ્)=જેની.

તસ્ય (મૂ० તદ્)=તેની.

ચ=અને.

જનસ્ય (મૂ० જન)=મનુષ્યની.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

પારવશ્યં (મૂ० પારવશ્ય)=પરતન્ત્રતા

આવશ્યકં (મૂ० આવશ્યક)=જરૂરી

જિન ! (મૂ० જિન)=હે વીનરાગ !

મયા (મૂ० અસ્મદ્)=મારાથી.

વરિવસ્યયા (મૂ० વરિવસ્યા)=મેવા વડે

આત્મં (ધા० આપ્)=આમ થયું

તદ્=તેથી.

તર્કયામિ (ધા० તર્ક)=હું તર્ક કરું છું.

બહુ=બહુ.

મોહતા=અજ્ઞાનપણુ

બહુમોહતયા=અત્યંત અજ્ઞાનપણુને લીધે.

ત્વં (મૂ० યુગ્મશ્ચ)=તુ

સ્વપ્ન=સ્વપ્ન

અન્તર=મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નમાં

અપિ=પણુ.

ન=નહિ.

કદાચિત્=કદાપિ.

ર્દક્ષિતઃ (મૂ० ર્દક્ષિત)=જોવાયેલ.

અસિ (ધા० અસ)=હે.

પ્રલોકાર્થ

પરતન્ત્રતાનું કારણુ—

“ હે વીતરાગ ! મારે જેવા તેવા મનુષ્યની (પણ) અવશ્ય (ભોગવવાની એવી) પર-
તન્ત્રતા સેવારૂપે પ્રાપ્ત થઈ છે (અર્થાત્ મારે ગમે તેવા માનવની ગુલામગીરી પણ કરવી પડે છે)
તેથી હું એમ તર્ક કરું છું કે પ્રચુર અજ્ઞાનપણુને લીધે મારાથી તું સ્વપ્નમાં પણ કદાપિ જોવાયો
નથી (અર્થાત્ હું પરતન્ત્રતારૂપી વિડંબનાથી વ્યાકુળ રહું છું એજ ખતાવી આપે છે કે સ્વપ્નમાં
પણ હું તારા દર્શન કરવાને બાંધશાળી થયો નથી). ”—૨૭

સ્તનન્ધયસ્ય ભગવતો રૂપસ્વરૂપમાહ—

રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેષભૂતો જનન્યાઃ

પાર્શ્વે શ્રિતસ્ય ધંયતશ્ચ પયોધરં તે ।

રૂપં રરાજ નવકાન્ધનરુક્ તમોમં

ત્રિમ્બં સ્વેરિવ પયોધરપાર્શ્વવર્તિ ॥ ૨૮ ॥

૧ એતન્ન ભગવતઃ સ્તન્યપાનવર્ણનં લૌકિકરૂઢયા જ્ઞેય, રૂઢિથ યે શિશવસ્તે સ્તન્યપાન કુર્વન્તિ ઇતિ વ્યવહારવિષયા
શાસ્ત્રનીત્યા તુ સ્પષ્ટમેવ વિરોધઃ—

“જિનાદ્ગુણે સુરેન્દ્રેષ, પીયૂષમવતારિતમ્ ।

અપિચત્ ક્ષુધિતો નાયો, ડસ્તન્યપાના જિના યતઃ ॥”

શ્યામુકેઃ પ્રામાભ્યાત્ :

ટીકા

હે જિન ! તે-તવ રૂપં રરાજ-વિરાજતિ સ્મ । કિં કુર્વતસ્તે ? જનન્યા-માતુઃ પાર્શ્વ-સમીપં શ્રિતસ્ય-આશ્રિતસ્ય । ચ-પુનઃ પયોધરં-કુચં ધયતઃ-પિબતઃ । 'ઘેદ પાને' હત્યસ્ય શત્ (વ્રન્તસ્ય) રૂપમ્ । કિંવિશિષ્ટાયા જનન્યાઃ ? રમ્યો-મનોજ્ઞો ય ઇન્દ્રનીલ-શ્યામરત્નવિશેષસ્તદ્વદ્ રુચિર્યસ્ય સ ઇતાદ્ય વેષો-નેપથ્યસ્તં વિભર્તીતિ રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેષભૂત તસ્યાઃ । કિંવિશિષ્ટં રૂપં ? નવકાઞ્ચન-રુક્-નવ્યસ્વર્ણધુતિ । પુનઃ કીદૃશં ? તમોમ્નમ્-અન્ધકારઘાતકમ્ । કિમિવ ? પયોધરપાર્શ્વવર્તિ-મેષ-સમીપવર્તિ રવેઃ સૂર્યસ્ય વિમ્બમિવ રવિમણ્ડલમિવેતિ ઉપમાસામ્યમિતિ ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

(હે જિન !) રમ્ય-ઇન્દ્રનીલ-રુચિ-વેષ-ભૂતઃ જનન્યાઃ પાર્શ્વે શ્રિતસ્ય પયોધરં ચ ધયતઃ તે નવ-કાઞ્ચન-રુક્ તમસ્-પ્નં રૂપં પયોધર-પાર્શ્વ-વર્તિ રવેઃ વિમ્બં ઇવ રરાજ ।

શીખરાર્થ

રમ્ય=મનોહર.

ઇન્દ્રનીલ=એક જાતનું રત્ન.

રુચિ=કાંતિ.

વેષ=પોષાક.

ભૂત=ધારણ કરનારી

રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેષભૂતઃ=મનોહર ઇન્દ્રનીલના

જેવી કાંતિવાળા વેષને ધારણ કરનારી.

જનન્યાઃ (મૂ. જનની)=માતાની.

પાર્શ્વ (મૂ. પાર્શ્વ)=આશ્રુતે.

શ્રિતસ્ય (મૂ. શ્રિત)=આશ્રય કરેલા.

ધયતઃ (મૂ. ધયત્)=પાન કરતા.

ચ=અને.

પયોધરં (મૂ. પયોધર)=રતનને.

તે (મૂ. યુષ્મદ)=તારા.

રૂપં (મૂ. રૂપ)=રૂપ

રરાજ (ધા. રાજ)=ગોભતુ હવું

નવ=નૂતન.

કાઞ્ચન=સુવર્ણ

રુચ્=કાંતિ

નવકાઞ્ચનરુક્=નૂતન સુવર્ણના સમાન કાંતિ છે

જેવી એવું

તમસ્=(૧) અમાન, (૨) અંધકાર.

હન્=નાશ કરવા.

તમોમ્નં=અમાનનો નાશ કરનાર

વિમ્બં (મૂ. વિમ્બ)=બિંબ.

રવેઃ (મૂ. રવિ)=સૂર્યના.

ઇવ=એમ

પયોધર=મેથ

પાર્શ્વ=સમીપ

વર્તિન્=હોનાર.

પયોધરપાર્શ્વવર્તિ=મેથની સમીપ રહેલું.

શ્લોકાર્થ

રતન-પાન કરતી વેળાએ પ્રભુનું રૂપ —

“ (હે નાથ !) મનોહર ઇન્દ્રનીલ (નામના રતન) ના જેવી કાંતિવાળા એવા (અર્થાત્ શ્યામ) વેષને ધારણ કરનારી માતાની સમીપનાનો આશ્રય કરેલા એવા તેમજ તેના સ્તનનું પાન કરનારા એવા તારે [નૂતન સુવર્ણના જેવી પ્રમાવાળું તેમજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર] રૂપ નવીન કાંચનના જેવી કાંતિવાળું તેમજ અંધકારનો અંત આણનાર એવું મેથની પાસે રહેલા રવિના બિંબની જેમ શોભતું હવું. ” — ૨૮

સ્પષ્ટીકરણ

શું તીર્થેકર સ્તન-પાન કરે છે?—

વીર ભગવાન સ્તન-પાન કરતા હતા એવો ધ્વનિ આશ્લોકમાંથી નીકળે છે. પરંતુ એ તો લૌકિક ન્યાય પ્રમાણેનું વર્ણન છે એમ સમજવું બેધર્મ. કેમકે તીર્થેકરો સ્તન-પાન કરતા નથી એ વાત તો સુસ્પષ્ટ રીતે આવશ્યક-ચૂંણી તેમજ આવશ્યકની શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરકૃત ટીકા (પત્રાંક ૧૨૫) ઉપરથી બેધ શકાય છે.

* * * * *

પ્રમોર્જનમ—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

દોષાપહારકરણઃ પ્રકટપ્રકાશ-

स्तुङ्गेदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २५ ॥

ટીકા

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते-तव उद्भवो-जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले-निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णे । पुनः (किंविशिष्टे) मद्रिः-ममीचीनं रत्नैः-पुरुषरत्नं गजत इत्ये-वंशीलस्तस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुङ्गेदयाद्रिशिरसि-उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः-सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव-प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषाणामपहारस्य करणं-विधानं यस्य सः । उभयत्र विशेषणं तुल्यमिति ॥ २५ ॥

અન્વયઃ

(हे जिन !) 'इक्ष्वाकु'-नामनि विमले विशाले सद्-रत्न-राजिनि कुले ते दोष-अपहार-करणः उद्भवः तुङ्ग-उदय-मद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मेः दोषा-अपहार-करणः प्रकट-प्रकाशः इव विराजते ।

શબ્દાર્થ

इक्ष्वाकु=इक्ष्वाकु.

नामन्=नाम.

इक्ष्वाकुनामनि='इक्ष्वाकु' नामना.

कुले (मू० कुल)=वंशेने વિષે.

विमले (मू० विमल)=निર્મળ.

विशाले (मू० विशाल)=विस्तीर्ण.

सत्=अथ.

रत्न=રત્ન.

राजिन्=शोभायमान, सुशोभित.

सद्रत्नराजिनि=એજ રત્ન વડે સુશોભિત.

विराजते (धा० राज्)=શોભે છે.

उद्भवः (मू० उद्भव)=અવ્યય.

ते (मू० पुण्यव्)=તારા.

दोष=અપરાધ.

दोषा=રશ્મિ.

अपहार=દૂર કરવું તે.

करण=કાર્ય.

दोषापहारकरणः=અપરાધને અથવા રશ્મિને દૂર કરવાનું કાર્ય છે એનું તે.

प्रकट=સ્પષ્ટ, પ્રસિદ્ધ

प्रकाश=તેજ

प्रकटप्रकाशः=પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ.

तुङ्ग=ગિચા.

उदय=ઉદય.

मद्रि=પવેત, અચળ.

शिरस्=ટોચ.

तुङ्गेदयाद्रिशिरसि=ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખર ઉપર.

इव=એમ.

सहस्र=હજાર.

रश्मि=રશ્મિ.

सहस्ररश्मेः (मू० सहस्र-रश्मि)=સૂર્યના.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્મ—

“(હે તીર્થરાજ !) ‘ધક્ષવાકુ’ નામના નિર્મળ તેમજ વિસ્તીર્ણ તથા ઉત્તમ (પુરુષરૂપ) રત્નો વડે શોભતા એવા વંશને વિષે દોષોનો નાશ કરનારો તારો જન્મ ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખરને વિષે રાત્રિનો અંત આણનારા એવા સૂર્યના પ્રસિદ્ધ પ્રકાશની માફક વિશેષતઃ શોભે છે.”—૨૯

રૂપબદ્ધીકરણ

ધક્ષવાકુ વંશની ઉત્પત્તિ—

પ્રથમ તીર્થેકર શ્રીઋષભદેવનો જન્મ થયાને એક વર્ષ વીત્યા બાદ સૌધર્મેન્દ્ર વંશ સ્થાપન કરવાને માટે પ્રભુ પાસે આવવા તૈયાર થયા. સ્વામીનું દર્શન કરવા જનારા સેવક બાહી હાથે જવું તે થોડું નથી એમ વિચારી તે ઇન્દ્રે એક મોટા ઇક્ષુ-દણ્ડ (શેરડીનો સાંઠો) સાથે લીધા. આ લઇને તે ઇન્દ્ર નાભિ રાજના ઉત્સંગ (ખોળા)માં બેઠેલા પ્રભુ સમીપ આવ્યો. અવધિજ્ઞાન વડે તેનો સંકલ્પ અણી લઇને પ્રભુએ તે ઇક્ષુ-દણ્ડ લેવાને પોતાનો હાથ લંઘાવ્યો, એટલે મસ્તક વડે પ્રણામ કરી ઇન્દ્રે તે પ્રભુને અર્પણ કર્યો. પ્રભુએ ઇક્ષુનું અહણ કર્યું તેથી તેમના વંશનું નામ ઇન્દ્રે ધક્ષવાકુ પાડ્યું.

*

*

*

નાથસ્ય જન્માભિષેકઃ—

સ્નાનોદકૈર્જિન(ર્જનિ)મહે સુરરાજિમુક્તૈ-

ર્ગાત્રે પતન્નિરપિ નૂનમનેજમાનમ્ ।

દૃષ્ટ્વા ભવન્તમમરાઃ પ્રશશંસુરીશ-

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા

જિન(ર્જનિ)મહે-જન્મમહોત્સવે સુરરાજિમુક્તૈઃ-દેવશ્રેણિમુક્તૈઃ સ્નાનોદકૈઃ । ગાત્રે-શરીરે પતન્નિઃ । નૂનં-નિશ્ચિતમ્ । મવન્તમીશં અનેજમાનમ્-અકમ્પમાનં દૃષ્ટ્વા-અમરા-દેવાઃ પ્રશશંસુઃ-પ્રશંસન્તિ સ્મ । કમિવ ? શાતકૌમ્ભં-સૌવર્ણ સુરગિરેઃ-મેરોરુચ્ચૈસ્તટમિવ, નિશ્ચલતયા વર્ષેન ચ તુલ્યત્વાત્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

જિન (ર્જનિ) -મહે સુર-રાજિ-મુક્તૈઃ ગાત્રે પતન્નિઃ અપિ સ્નાન-ઉદકૈઃ મવન્તં દેશં અનેજમાનં દૃષ્ટ્વા અમરાઃ સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભં ઉચ્ચૈઃ-તટં इव (મવન્તં) નૂનં પ્રશશંસુઃ ।

શાબ્દાર્થ

સ્નાન=સ્નાન.

ઉદક=જલ.

સ્નાનોદકૈઃ=સ્નાન-જલો વડે.

ર્જનિ=જન્મ.

મહ=ઉત્સવ.

ર્જનિમહે=જન્મ-ઉત્સવને વિષે.

સુર=દેવ.

રાજિ=શ્રેણિ.

મુક્ત (વા० મુક્ત)=મુક્ત.
સુરપાણિમુક્તિઃ=દેવ-પ્રેમિણીએ મુક્તિ.
ગાત્રે (મૂ० ગાત્ર)=દેહ ઉપર
પતન્નિઃ (મૂ० પતત્)=પડતા.
અપિ=પણ
નૂન=અનિચિત
અનેજમાનં (મૂ० અન-અજમાન)=નિશ્ચય.
હૃદય (વા० હૃદ)=જેઘને
અવન્તં (મૂ० અવત્)=આપને.

અમરાઃ (મૂ० અમર)=દેવા.
પ્રશંસામુઃ (વા० શંસ)=પ્રશંસા કરતા હવા.
દૈશં (મૂ० દૈશ)=નાથને
ઉચ્ચઃ=ઉચ્ચ.
તટં (મૂ० તટ)=તટ.
ગિરિઃ=પર્વત.
સુરગિરેઃ=સુર-ગિરિના, મેરૂના.
હવ=જેમ
શાતકૌમ્ભં (મૂ० શાતકૌમ્ભ)=સુવર્ણમય

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્મભાલિષેક—

“જન્મ-મહોત્સવને વિષે દેવ-પંક્તિએ મુક્તિ આપે અને શરીરના ઉપર પણ પડતાં એવાં રનાન-જલો વડે પણ આપ પ્રભુને નિશ્ચય જોઈને દેવો મેરૂ પર્વતના સુવર્ણમય અને ગિરિ (તથા નિશ્ચય) એવા તટની જેમ આપની ખચિત પ્રશંસા કરતા હવા.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

સ્નાત્ર-જલ—

સુવર્ણાદિક આઠે જાતિઓ પૈકી પ્રત્યેક જાતિના એક યોજન ગિરિ એવા એક હજાર ને આઠ કળશોને ક્ષીર-સાગરના જલથી ભરીને તે વડે પ્રથમ અચ્યુતેન્દ્ર અને ચાર બાદ બીજા દર ઇન્દ્રો પ્રભુનો જલાભિષેક કરે છે. મેરૂ પર્વતના શિખરોમાંથી વેગથી ચારે તરફ પ્રસાર પામતું આ જલ હજારો નદીઓની કલ્પના કરાવે છે. ૬૩ ઇન્દ્રોનું આ કાર્ય પૂર થતાં સૌધર્મેન્દ્ર ચાર દિશામાં ચાર સ્ફટિક મણિના ગિરિ વૃષભો (બળદો) બનાવે છે અને તેને જલથી ભરી દે છે. આ વડે બચારે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુનો જલાભિષેક કરે છે, ત્યારે જાણે પાતાલ ક્રોડ્યું હોય તેમ આ વૃષભોનાં આઠ શૃંગો (શીંગડાં)માંથી જલ-ચંત્રની જેમ નીકળતી જલની ધારાઓ આકાશમાં વહેવા લાગે છે. જુદા જુદા મૂળવાળી પરંતુ અન્તમાં મળી ગયેલી એવી આ જલ-ધારાઓ આકાશમાં નદી-સંગમનો વિશ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે.

આ ઉપરથી પ્રભુના ઉપર કેવો જલ-પ્રપાત થતો હશે તેનો સહજ ખ્યાલ આવી શકશે. વિશેષમાં ઇન્દ્ર પ્રભુને જલાભિષેક કરતાં ખંચાઓ હોતો એ વાંતનું અત્ર સૂચન થાય છે. ઇન્દ્રની શંકાના નિવારણાર્થે પ્રભુએ પોતાના હાથ પગના અંગુઠા વડે મેરૂ ચાંચો અને તેમ કરતાં આવા અચળને પણ ચલાયમાન કર્યો (જુઓ મહાનિશીથ, અં ૩).

૧ સરખાવો શ્રીમહાવીરસ્વામીના પંચકલ્યાણકના સ્તવનની ત્રીજી કાલની નીચે લખેલી કડીઓઃ—

“કંચનમણિ જૂઝાર, અન્ધોદકે ભર્ષા એ;
કિમ સહસે લલુ વીર, હરિ સથપ ધર્ષા એ.
વહેસે નીર-પ્રવાહ, કેમ તે નાભીએ રે;
ન કરે નમણ સનાહ, જાણ્યું સ્વામીએ રે.”

વપ્રત્રયવિચાર:—

યે ત્રિપ્રદક્ષિણતયા પ્રમજન્તિ વીરં
તે સ્યુર્નરા અહમિવાન્નુતકાન્તિભાજઃ ।
વપ્રત્રયં વદદિતિ પ્રવિભાતિ તેઽત્ર
પ્રચ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હહ-અસ્મિન્ લોકે તે-તવ વપ્રત્રયં પ્રવિભાતિ-દીપ્યતિ । કિં કુર્વત્ ? इति वदत् ।
इतीति किं ? ये नरा-मनुष्यास्त्रिप्रदक्षिणतया-प्रदक्षिणत्रयेण वीरं प्रमजन्ति-सेवन्ते तेऽद्भुतकान्ति-
भाजः स्युः । क इव ? ‘अहमिव’ यथाऽहमद्भुतकान्तिभागस्मि । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामो
“लिङ्गभेदं तु मे निरे” इत्यलङ्कारः । वप्रत્રयं किं कर्तव्यं ? त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-प्रथ-
यत् ॥ ३१ ॥

અન્વયઃ

“યે નરાઃ ત્રિ-પ્રદક્ષિણતયા ‘વીરં’ પ્રમજન્તિ, તે અહં હવ અદ્ભુત-કાન્તિભાજઃ સ્યુઃ.” इति वदत् त्रि-
जगतः परमेश्वरत्वं (च) प्रख्यापयत् ते वप्रत्रयं अत्र प्रविभाति ।

શીલોકાર્થ

યે (મૂં યદ્)=એઓ.

ત્રિ=ત્રણ.

પ્રદક્ષિણા=પ્રદક્ષિણા.

ત્રિપ્રદક્ષિણતયા=ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને.

પ્રમજન્તિ (ધાં મજ)=મેવા કરે છે

વીરં (મૂં વીર)=વીર (પ્રણ)ને.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

સ્યુઃ (ધાં અસ્)=થાય.

નરાઃ (મૂં નર)=મનુષ્યો.

અહં (મૂં અસ્મદ્)=હું.

હવ=એમ.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.

કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

ભાજ=ભજનાર.

અદ્ભુતકાન્તિભાજ =આશ્ચર્યકારી પ્રભાને ભજનારા.

વપ્ર=૫૬.

ત્રય=ત્રણ

વપ્રત્રયં=ત્રણ ગદો.

વદન્ (ધાં વદ્)=કહેના.

इति=એમ.

પ્રવિભાતિ (ધાં ભા)=વિશેષતઃ શોભે છે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

અત્ર=અહિંઆ.

પ્રચ્યાપયન્ (ધાં ચ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનાર, પ્રકર્ષતઃ

જાણાવનાર.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગતઃ=ત્રેલોકમનું.

પરમેશ્વરત્વં (મૂં પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણુના ગદો—

“જે મનુષ્યો ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને વીર (પ્રણ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક
આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય (છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જીનેશ્વર ! તારા) ત્રેલોક્યના

પરમેશ્વરપણાને વિશેષ પ્રકારે બણાવનારા એવા તારા (સમવસરણના) ત્રણ ગદો આ બગતમાં અત્યંત શોભે છે.”—૩૧

ભગવત્સંસ્મરણે સુરસાન્નિધ્યમાહ—

કાન્તારવર્ત્મનિ નરાઃ પતિતાઃ કદાચિદ્

દૈવાત્ ક્ષુધા ચ તૃષયા પરિપીડિતાઙ્ગાઃ

યે ત્વાં સ્મરન્તિ ચ ગૃહાણિ સરાંસિ ભૂરિ—

પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! કદાચિત્ સમયે કાન્તારવર્ત્મનિ-અરણ્યમાર્ગે પતિતા દૈવાત્ ક્ષુધા-વુષ્ણયા (ચ-પુનઃ) તૃષયા પરિપીડિતાઙ્ગા યે નરાસ્ત્વાં સ્મરન્તિ-ત્વત્સંસ્મરણં કુર્વન્તિ । તત્ર કાન્તારવર્ત્મનિ દૈવા-વિબુધા ગૃહાણિ ચ પુનઃ સરાંસિ પરિકલ્પયન્તિ રચયન્તિ । કિંવિશિષ્ટાણિ ગૃહાણિ ? ભૂરિ-પ્રચુરા પદ્મા-લક્ષ્મીયેષુ તાનિ । કિંવિશિષ્ટાણિ સરાંસિ ? ભૂરિપદ્માનિ-વહુકમલાનિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

કદાચિત્ દૈવાત્ કાન્તાર-વર્ત્મનિ પતિતા ક્ષુધા તૃષયા ચ પરિપીડિત-અઙ્ગાઃ યે નરાઃ ત્વાં સ્મરન્તિ, (તેવાં કૃતે) તત્ર વિબુધાઃ સૂરિ-પદ્માનિ ગૃહાણિ સરાંસિ ચ પરિકલ્પયન્તિ ।

શીખરાર્થ

કાન્તાર=નર, અરણ્ય.

વર્ત્મન=માર્ગ

કાન્તારવર્ત્મનિ=અરણ્યમાર્ગને વિષે

નરાઃ (મૂં નર)=મનુષ્યો.

પતિતાઃ (મૂં પતિત)=પડેલા.

કદાચિત્=કદાપિ, કોઈક વેળા.

દૈવાત્ (મૂં દૈવ)=દૈવને શ્રીધે, કમનસીધે.

ક્ષુધા (મૂં ક્ષુધ)=ભૂખથી

ચ=અને.

તૃષયા (મૂં તૃષા)=તૃષાથી, તરસથી.

પરિપીડિત (પાં પીડ)=અત્યંત પીડાયેલા.

અઙ્ગ=શરીર.

પરિપીડિતાઙ્ગાઃ=અત્યંત પીડાયેલું છે શરીર જેમનું એવા.

યે (મૂં યદ)=જેઓ.

ત્વાં (મૂં તુષ્પદ)=તને.

સ્મરન્તિ (પાં સ્મૃ)=માફ કરે છે

ગૃહાણિ (મૂં ગૃહ)=ધરો.

સરાંસિ (મૂં સરસ)=સરોવરો.

ભૂરિ=મહુ.

પદ્મા=સરખી.

પદ્મા=કમળો.

ભૂરિપદ્માનિ=(૧) બહુ છે લક્ષ્મી જેને વિષે એવાં;

(૨) બહુ છે કમળો જેને વિષે એવાં.

તત્ર=ત્યાં.

વિબુધાઃ (મૂં વિબુધ)=દેવા.

પરિકલ્પયન્તિ (પાં કલ્પ)=રચે છે.

શ્લોકાર્થ

ભગવત્-સ્મરણનો મહિમા—

“કદાચિત્ દૈવ-યોગે કરીને અરણ્યના માર્ગમાં (ભૂલા) પડેલા એવા તેમજ ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી અતિશય પીડા પામેલું છે શરીર જમનું એવા જ મનુષ્યો (આવા સંકટ-સમયમાં) તારૂં સ્મરણ કરે છે, (તેમને માટે) દેવો તે સ્થલમાં બહુ છે લક્ષ્મી જેને વિષે એવાં ગૃહો તેમજ ધણાં છે પદ્મો જેને વિષે એવાં સરોવરો રચે છે.”—૩૨

ભગવદ્વિચિત્તસ્થિરતામાહ—

સંનિશ્ચલા જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ

કસ્યાપિ નૈવમપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ।

યાદક્ સદા જિનપતે ! સ્થિરતા ધ્રુવસ્ય

તાદક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા-સ્થિરા વર્તેતે, એવમ્-અમુના પ્રકારેણ કસ્યાપ્યપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ન । દૃષ્ટાન્તમાહ-હે જિનપતે ! મદા-મર્વદા ધ્રુવસ્ય-ઉત્તાનપાદજતાગકસ્ય યાદક્ સ્થિરતા તાદક્ સ્થિરતા વિકાશિનોઽપિ-પ્રકાશવતોઽપિ ગ્રહગણસ્ય કુતઃ ? , તાદક્ સ્થિરતા નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યથા તવ ચિત્ત-વૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા, एवं कस्य अपि अपरस्य तपस्विनः अपि न हे जिन-पते ! यादक् ध्रुवस्य सदा स्थिरता (वर्तते), तादक् विकाशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? ।

શીખરાર્થ

સંનિશ્ચલા=અનિશ્ચય સ્થિર.

જિન ! (મૂં જિન)=હે નીર્થકર ।

યથા=જેવી રીતે

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

ચિત્ત=મન.

વૃત્તિ=વળણ.

ચિત્તવૃત્તિઃ=મનોગતિ

કસ્ય (મૂં કિમ્)=કોની.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

एवं=એ પ્રકારે.

અપરસ્ય (મૂં અપર)=અન્યની.

તપસ્વિનઃ (મૂં તપસ્વિન્)=તપ કરનારાની.

યાદક્ (મૂં યાદક્)=જેવું.

સદા=હમેશાં.

જિન=વીરરાજ.

પતિ=સ્વામી.

જિનપતે ! =હે જિનેશ્વર !

સ્થિરતા=સ્થિરપણ.

ધ્રુવસ્ય (મૂં ધ્રુવ)=ધ્રુવનું.

તાદક્ (મૂં તાદક્)=તેવું.

કુતઃ=ક્યાંથી.

ગ્રહ=ગ્રહ.

ગણ=સમૂહ.

ગ્રહગણસ્ય=ગ્રહોના સમૂહપણ.

વિકાશિનઃ (મૂં વિકાશિન્)=પ્રકાશમાન.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની મનોવૃત્તિની નિશ્ચલતા—

“હે વીતરાગ ! જીવી રીતે તારી મનોવૃત્તિ અત્યન્ત નિશ્ચળ છે, તેવી રીતે અન્ય કોઈ તપસ્વીની પણ નથી. હે જિનેશ્વર ! જીવી જાતની ધ્રુવ (ના તારા)ની સ્થિરતા છે, તેવી સ્થિરતા પ્રકાશમાન એવા ગ્રંથોના સમુદાયની પણ ક્યાંથી હોઈ શકે ? ”—૩૩

અથ મગવદર્શને આજન્મવૈરિણામપિ વિરોધો ન ભવતીત્યાહ—

ઓત્વાસ્વવોઽહિગરુડાઃ પુનરેણસિંહા

અન્યેઽદ્વિનોઽપિ ચ મિથો જનિવૈરબન્ધાઃ ।

તિષ્ઠન્તિ તે સમવમૃત્યવિરોધિનં ત્વાં

દૃષ્ટ્વા ભયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા

હે જિન ! તે તવ સમવસૃતિ । સૃ ગતૌ સમવર્ણઃ ક્વિપ્રત્યયાન્તઃ તત્ર સમવમગ્ને । જનિવૈર-
બન્ધા અપિ જન્મવૈરવન્તોઽપિ મિથઃ—પરસ્પરં તિષ્ઠન્તિ । કે તે इत्याह—ઓતુમિઃ—માર્જાયુતા આસ્વવો—
મૂષકા ઓત્વાસ્વઃ, અહિમિઃ—મર્પૈયુતા ગરુડા અહિગરુડાઃ, પુનરેણઃ—મૃગૈયુતાઃ મિંહા ઇણસિંહાઃ,
ચ—પુનરન્યેઽપ્યદ્વિનઃ—પ્રાણિનાં મિથસ્તિષ્ઠન્તિ । કિં કૃત્વા ? ત્વામવિરોધિનં-વિરોધવર્જિતં દૃષ્ટ્વા ।
અત એવ ભવન્તમાશ્રિતા (ભવદાશ્રિતા) સ્તેષાં ભવદાશ્રિતાનાં ભયં નો ભવતિ । ન ચ નિત્યવિરોધિનાં
દ્વન્દ્વ એકવદ્ભવતીતિ કથમત્ર વહુન્વમિતિ વાચ્યં । દ્વન્દ્વે એવૈકત્વનિયમાત્ । અત્ર તુ શાકપાર્થિ-
વાદિવન્મધ્યમપદલોપિતત્પુરુષમમામત્વાત્ સ્પષ્ટં નિર્દોષતા ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન !) તે સમવસૃતિ ત્વાં અ-વિરોધિન દૃષ્ટ્વા ઓતુ-આસ્વઃ, અહિ-ગરુડાઃ, પુનઃ
ઇણ-સિંહા જનિ-વૈર-બન્ધાઃ અપિ અન્યે ચ અદ્વિનઃ મિથ તિષ્ઠન્તિ; (અતઃ એવ) ભવત્-આશ્રિતાનાં
(પ્રાણિનાં) ભયં નો ભવતિ ।

શીખરાર્થ

ઓતુ=ખિલાડી.

આસ્વ=ઉંદર.

ઓત્વાસ્વઃ=ખિલાડીઓથી યુક્ત ઉંદરો.

અહિ=સર્પ.

ગરુડ=ગરુડ.

અહિગરુડાઃ=સર્પોથી યુક્ત ગરુડો.

પુનર=વળી.

ઇણ=મૃગ.

સિંહ=સિંહ.

ઇણસિંહાઃ=મૃગોથી પરિચિત સિંહો.

અન્યે (મૂં અન્ય)=મીઠા.

અદ્વિન (મૂં અદ્વિન)=પ્રાણીઓ.

અપિ=પણ.

ચ=અને.

૧ ધ્રુવના સંબંધી માહિતી માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમમૂત્ર (અ. ૪ સૂ. ૧૪) ની ટીકા.

૨ જેન શાસ્ત્રમાં ૮૮ મહો હોવાનો ઉલ્લેખ છે (તેનાં નામો માટે જુઓ સૂર્ય-પ્રકાશિત, ૨૦ પુ પ્રાબુત, સૂ. ૧૦૭); પરંતુ તેમાં (૧) ચન્દ્ર, (૨) સૂર્ય, (૩) મંગલ, (૪) બુધ, (૫) શુક્રસ્પતિ, (૬) શુક્ર, (૭) શનિ, (૮) રાહુ અને (૯) કેતુ એ મુખ્ય મહો છે.

મિથ્યસ=અરરપરસ.

જનિ=જન્મ.

વૈર=દુરમનાવટ.

જન્મ=પદ.

જનિવૈરજન્મધા=જન્મથી વૈરનો પદ છે જેમને એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધા० સ્થા)=રહે છે.

તે (મૂ० તદ્)=તેઓ.

સમવસૃતિ (મૂ० સમવસૃત)=સમવસરણુમાં.

અવિરોધિનં (મૂ० અવિરોધિન)=વિરોધ રહિત.

ત્વાં (મૂ० યુષ્મદ્)=તને.

જન્મદુષા=જન્મને.

મયં (મૂ० મય)=ભય, બીક.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=હોય છે

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય કરેલ.

મમદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-દર્શનનું માહાત્મ્ય—

“(હે નાથ !) તારા સમવસરણુમાં તને વિરોધ-વાંઝિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળો) જેમને બિલાડીઓ ઉદ્દેશની વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોની વચ્ચે અને હરણો સિંહોની વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણિઓ પણ અરરપરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી.”—૩૪

મગવચ્ચરણશરણગતં ન કોઽપિ પરામવતીત્યાહ—

યસ્તે પ્રણય ચમરોઽહિતલે પ્રવિષ્ટ-

સ્તં હન્તુમીશ ! ન શશાક મિદુશ્ચ શક્રઃ ।

તદ્ યુક્તમેવ વિબુધાઃ પ્રવદન્તિ કોઽપિ

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

હે ईશ ! યશ્ચમરઃ-ચમરેન્દ્રઃ પ્રણય તે-તવાંહિતલે પ્રવિષ્ટસ્તં હન્તું શકશ્ચ-પુનર્મિદુઃ-ચક્રં ન શશાક-ન સમર્થો બભૂવ. તદ્દેતોવિવુધાઃ-પણ્ડિતા દેવા વા યુક્તમેવ પ્રવદન્તિ. કિં તદિત્યાહ-તે-તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગમપર્વતાશ્રિતં કોઽપિ નાક્રામતિ-કોઽપિ ન પરામવતિ. અત્ર મગવતીસૂત્રાત્ (શ્લો ૩, ૩૦ ૨, સૂ. ૧૪૩-૧૪૬) ચમરપ્રવચ્ચો જ્ઞેયઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ईશ ! ય. ‘ચમર.’ પ્રણય તે અંહિ-તલે પ્રવિષ્ટઃ તં હન્તું ‘શક્ર.’ મિદુ. ચ ન શશાક; તદ્ ‘ક.’ અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ન આક્રામતિ (ઇતિ) વિવુધાઃ યુક્તં एव પ્રવદન્તિ.

શીખાર્થ

યઃ (મૂ० યદ્)=જો.

તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.

પ્રણય (ધા० નચ)=નાચાને.

ચમરઃ (મૂ० ચમર)=ચમર, અમુરકુમારોનો ઇન્દ્ર.

અંહિ=અરણ્ય.

તલ=તળિયુ.

અંહિતલે=અરણ્ય-તલમાં.

પ્રવિષ્ટઃ (મૂ० પ્રવિષ્ટ)=અવેશ કર્યો.

તં (મૂં તવ)=તેને.

હનુ (ઘાં હન)=હણવાને.

ઈશ ! (મૂં ઈશ)=હે નાથ !

ન=નહિ.

શશાક (ઘાં શક)=સમર્થ થયો.

મિદુઃ (મૂં મિદુ)=વજ્ર.

ચ=અને.

શક્રઃ (મૂં શક)=શક્ર, સૌધર્મ દેવલોકનો ઇન્દ્ર

તત્=તેથી કરીને.

યુક્ત (મૂં યુક્ત)=વ્યાજબી.

एव=અ.

વિબુધાઃ (મૂં વિબુધ)=(૧) દેવો; (૨) પણ્ડિતો.

પ્રવદન્તિ (ઘાં વદ)=કહે છે.

ક (મૂં કિમ્)=કાઠ.

અપિ=પણ.

આકામતિ (ઘાં કમ્)=આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ=ચરણ.

યુગ=યુગ, જોડયું.

અચલ=પરવત.

સંશ્રિત (ઘાં શ્રિ)=૩ડી રીતે આશ્રય કરેલ.

ક્રમયુગાચલસંશ્રિત=ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો ૩ડી રીતે આશ્રય કરેલાને

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ—

“હે નાથ ! જ્યારે નારીને તારા ચરણ-નલમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને હણવાને (સૌધર્મ દેવલોકનો સ્વામી) શક્ર તેમજ વજ્ર (પણ) સમર્થ થયાં નહિ. તેથી કરીને કાઠ પણ તારા ચરણ-યુગલ રૂપી પર્વતોનો ૩ડી રીતે આશ્રય કરેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો (અર્થાત્ પરાભવ કરી શકતો) નથી એમ વ્યાજબીજ (વાત) દેવો [અથવા પણ્ડિતો] કહે છે.”—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

અમરેન્દ્રનો ઉત્પાત—

વિંધ્યાચળની તળેટીમાંના ‘બિન્દુ’ ગામમાં વસનારો પૂરણ નામનો એક તાપસ મરીને ખાલ-તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી ‘અમરચંદ્ર’ નગરીમાં અમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થતાંજ તે અવધિજ્ઞાન વડે જોવા લાગ્યો. અનુક્રમે ઉપર દ્રષ્ટિ કરતાં તેણે પોતાની ઉપર સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી શક્રને જોયો. આથી તે ક્રોધાચ્છાન થયો અને તેને નિંદિત પાડવાને તે તૈયાર થઈ ગયો. તેના સામાનિક સુરોએ આ વાતની ના કહી, કિન્તુ તેણે માન્યુ નહિ. પરંતુ તેને એમ વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા કરતાં વધારે પુણ્યશાળી શક્રથી કદાચ મારો પરાભવ થાય, તો પછી મારે કાને શરણે જવું ! આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગ વડે તેણે જોયું કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીર પ્રજા ‘સુસુમાર’ પુરમાં હાલ વિરાજે છે; તેમને શરણે હું જઈશ તો મારું શ્રેય થશે, કમંઠે તેઓ ત્રેલોક્યના પિતા છે. આમ વિચારી તે પોતાની ‘તુબાલય’ નામની આયુધ-શાળામાં ગયો. ત્યાંથી એક મુદ્દગર લઈ તે નગરી બહાર નીકળ્યો. આ વખતે સામાનિક દેવતાઓએ તે અજ છે એમ જાણી તેની ઉપેક્ષા કરી. કાણ વારમાં તે મહાવીર પ્રજા પાસે આવ્યો અને આયુધને દૂર મૂકી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને તેમને કહેવા લાગ્યો કે મારા મરતક ઉપર પગ મૂકીને શક્ર રહેલો છે, વાસ્તે તે દુર્જય શક્રને હું આપના પ્રભાવથી જીતી લઈશ. આ પ્રમાણે કહીને ઈશાન દિશામાં જઈને તેણે વૈદ્ય લખ્યું વડે એક લાખ યોજન પ્રમાણનું અતિ ભયંકર રૂપ વિકુર્ણુ અને તેમ કરીને તે સૌધર્મ દેવલોક તરફ ઉડ્યો. આને જોઈને તો વ્યંતરો પણ ગભરાઈ ગયા અને ન્યૈતિષ્ક દેવો પણ ત્રાસ પામી ગયા. એત જોતામાં તો સૂર્ય-ચન્દ્રના મંડળનું ઉલ્લંઘન કરી તે સૌધર્મ દેવલોક-

ક્રમાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને ત્યાં વસતા અનેક જીવો ભયભીત બની ગયા. આ ચમરેન્દ્રે એક પગ પદ્મ-વેદિકાની ઉપર મૂક્યો અને બીજો પગ સુધર્મા સભામાં મૂક્યો અને પોતાના આયુધ વડે ઇન્દ્ર-કીલ ઉપર ત્રણ વાર તાડન કર્યું અને શકુને તુચ્છકારી કાઢ્યો. શકુને વિસ્મય થયો અને અવધિજ્ઞાન વડે તેનો વિચાર કરતાં તેને ખબર પડી કે આ તો ચમરેન્દ્ર છે. એટલે તેણે કહ્યું કે અરે ચમર ! તું આહિથી નાસી જ. આમ કહીને તેણે ચમરના તરફ પ્રજ્વલિત વજ્ર મૂક્યું. આથી ચમરેન્દ્ર ભયભીત થઈ નાસવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે પોતાનું રૂપ નાનું બનાવતો ગયો.

આહિ વજ્ર મૂક્યા બાદ શકુ વિચારવા લાગ્યો કે તીર્થંકર, તીર્થંકરનું ચેત્ય કે કોઈ મહર્ષિના શરણના પ્રતાપથીજ કોઈ અસુર આહિ આવી શકે, બાકી તો કદાપિ તેમ બને નહિ; અને જો તેમ હશે, તો હું તેમની આશાનના કરનારો થઈશ. આથી આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાન વડે જોતાં તેને માલુમ પડ્યું કે તે મહાવીર પ્રજુના પ્રભાવથી અત્ર આગ્યો હતો અને અત્યારે તેમનેજ શરણે ગયો છે. આથી તો તે વિચારવા લાગ્યો કે અરરર ! મેં ધણુ અનુચિત કાર્ય કર્યું, હું માર્યો ગયો. એમ વિચારી તે એકદમ ચમરેન્દ્રની અને વજ્રની પાછળ ખૂબ વેગથી નીકળી પડ્યો અને ફાણવારમાં તો તે નેની સમીપ આવી પહોંચ્યો. વજ્ર ચમરેન્દ્રની અતિશય નજદીક આવી પહોંચતા ‘શરણુ, શરણુ’ એમ પોકારતો તે ચમરેન્દ્ર પોતાનું શરીર અત્યંત લઘુ કરીને મહાવીર પ્રજુનાં ચરણની વચ્ચે કુન્થુની જેમ ભરાઈ ગયો. આ વખતે વજ્ર પ્રજુના ચરણથી ચાર તસુ જટલુજ આધું રહ્યું હતું અને તે આગળ વધે તેટલામાં તો શકે તેને પકડી લીધું. ત્યાર બાદ પ્રજુને વન્દના કરી તેણે તેમની કામા માગી લીધી. પોતાના કોબંધે શમાવવાની ખાતર શકે ઈશાન કોણમાં જઈને ત્રણ વાર પોતાનો ઠાથો પગ પછાડ્યો અને પછી ચમરેન્દ્રને કહ્યું કે તે મહાવીર પ્રજુનું શરણુ લીધું, તેથી મેં તારી સાથેની દુશ્મનાવટ ત્યજી દીધી છે, વાસ્તે મુખેથી તું તારે સ્થાનકે જ. આમ કહી શકે પ્રજુને વન્દના કરી અને પછીથી તે પોતાના દેવલોકમાં જતો રહ્યો. ત્યાર પછી ચમરેન્દ્ર પ્રજુના ચરણમાંથી બહાર નીકળ્યો અને અંજલિ જોડીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રજુને નમીને તે પોતાની નગરીમાં ગયો અને લજ્જાથી નીચું મુખ રાખીને પોતાની હુકીકતથી સર્વને વાકેફગાર કર્યા. અંતમાં તે સમસ્ત પરિવારસહિત વીર પ્રજુ પાસે આવી તેમને વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે આપ્યો ગયો.

* * * * *

મગવન્નામતોઽતિ(પિ)મયં ન ભવતીત્યાહ—

पूर्व त्वया मदुपकारपरेण तेजो—

लेख्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेख्याम् ।

अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयार्ति

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् । ३६ ॥

टीका

हे जिन ! पूर्व—छद्मस्वावस्थायां मदुपकारपरेण त्वया तेजोलेख्या हता । किं कृत्वा ? सुशी-
तलेख्यां विधाय । यूक्ताशयान्तरेण गोशालके तेजोलेख्या युक्ता, अर्थात् मैत्रं धाक्षीदिति भगवता

સુશીતલેશ્યાવિધાનેન સા હતેતિ ભગવત્યાં (શૃ ૧૫, સૂ ૫૪૩) પ્રોક્તમ્ । ઈશ ! તથાઽઘા-
પીદં યુક્તં ત્વન્નામકીર્તનજલં તવ નામ્નઃ કીર્તનં-શંસનં તદેવ જલં અશેષં-મમસ્તં ભયાગ્નિં શમ-
યતિ-વિધ્યાપયતીતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! પૂર્વે સન્-ઉપકાર-પરેણ ત્વયા સુ-શીત-લેશ્યાં વિધાય તેજમ્-લેશ્યા હતાઃ તથા
(હે) ઈશ ! હદં યુક્તં (યદ્) અઘાપિ ત્વન્-નામન્-કીર્તન-જલં અ-શેષં મય-અગ્નિં શમયતિ ।

શીખદાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.

ત્વયા (મૂ૦ યુગ્મદ)=તારાથી

સન્=સજ્જનો

ઉપકાર=ઉપકાર.

પર=તત્પર.

સદુપકારપરેણ=સજ્જનો પ્રતિ ઉપકાર કરવામાં
તત્પર.

તેજોલેશ્યા=તેજોલેશ્યા

હતા (મૂ૦ હત)=તબ યત્

જિન ! (મૂ૦ જિન)=હે તીર્થંકર !

વિધાય (ધા૦ ધા)=કરીને.

સુ=સુ-દરતાવાચક અવ્યય

શીતલેશ્યા=શીતલેશ્યા

સુશીતલેશ્યાં=સુદર શીતલેશ્યાને

અઘ=અઘા

અપિ=પણ

યુક્તં (મૂ૦ યુક્ત)=યુક્ત વ્યાજ્ઞર્થી.

હદં (મૂ૦ હદમ્)=ના.

ઈશ ! (મૂ૦ ઈશ)=હે નાથ !

તથા=તેથી - ત

મય=માન

અગ્નિ=અગ્નિ.

ભયાગ્નિ=ભયરૂપી આગને

કીર્તન=કથન

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામનું નિવનરૂપી જલ.

શમયતિ (ધા૦ શમ)=શાંત કરે .

અશેષ (મૂ૦ અશેષ)=સમસ્ત

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના નામનો મહિમા—

“હે જિન ! સજ્જનો પ્રતિ અથવા સારો। ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા તે પૂર્વે [અર્થાત્
છદ્મરથ અવસ્થામાં] સુદર શીત-લેશ્યા મૂકીને (વૈશિકાયન તાપસે ગોશાળકના ઉપર મુકેલી)
તેજોલેશ્યાનો નાશ કર્યો. તેની રીતે હે નાથ ! આ ન્યાય છે કે આજે પણ તારા નામનું કીર્તન-
રૂપી જલ સમસ્ત ભયરૂપી અગ્નિને શાંત કરે છે.”—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

ગોશાળક-ચારત્ર—

ગોશાળકના પિતાનું નામ મંખલી હતું, જ્યારે તેની માતાનું નામ ભદ્રા હતું. આ
ગોશાળકનો જન્મ ગો-શાળામાં થયો હતો, તેથી તેનું આતું નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. આ
ગોશાળક સ્વભાવથીજ ઉત્તૃપ્ત હતો. જ્યારે તે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે તેણે ચિત્ર-પટ
લઈને ફરવાનો પોતાના પિતાનો ધંધો શીખી લીધો. એક દિવસ તે ચિત્ર-પટ લઈને ફરતો ફરતો
‘રાજગૃહ’ નગરે જઈ પહોંચ્યો. આ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પણ વિહાર કરતા કરતા આવી
ચડ્યા. તેમણે વિજય શ્રેણીને ત્યાં માસકષણનું એટલે કે એક મહિનાના ઉપવાસનું પારણું

કર્તુ એટલે ત્યાં રત્ન-વૃષ્ટિ વિગેરે પાંચ દિવ્ય પ્રકટ થયાં. આ હુકીકતની ગોશાળકને ખબર પડી એટલે તે મહાવીર સ્વામીનો શિષ્ય થવા તૈયાર થઇ ગયો. પ્રજ્ઞની પાસે આવી તેણે તદ્દનુસાર ઘણી વિજ્ઞપ્તિ કરી, પરંતુ પ્રજ્ઞ તો મૌનજ રહ્યા. છતાં તે પોતાને તેમનો શિષ્ય માનવા લાગ્યો. પછી તે પ્રજ્ઞની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો.

અનુક્રમે તેઓ ‘કુર્મ’ ગામમાં આવી ચડ્યા. આ ગામમાં એક વૈશિકાયન નામનો તાપસ રહેતો હતો. આ તાપસ ગામની બહાર મધ્યાહન સમયે આતાપના લેતો હતો. તે સ્વભાવથી વિનિત અને ક્ષમાવાન હતો. ગોશાળક આ તાપસ પાસે ગયો અને પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવાનુસાર તે તેને પૂછવા લાગ્યો કે અરે તાપસ ! તું કંઈ તત્ત્વ જાણે છે કે ? અથવા શું તું જૂનો શય્યાતર છે ? અરે તું સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે ? આ પ્રમાણે ઘણી વાર ગોશાળકે તેને કંકર વચ્ચેનો કઢાં, તેથી જન્મ ચંદન પણ ખૂબ ધસવાથી ઉજળું બની બય, તેમ તે ક્ષમાવાન તાપસ પણ કોપાયમાન થઇ ગયો અને તેણે આના ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી. જ્વાળાઓથી અતિશય ભયંકર એવી તેજોલેશ્યાથી ભયભીત બનેલો તે ગોશાળક પ્રજ્ઞ પાસે આવ્યો, એટલે સર્વદા અપકારી જનો ઉપર પણ ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા પ્રજ્ઞએ તેના રક્ષણાર્થે સામી શીતલેશ્યા મૂકી. તેથી જળ વડે જન્મ અગ્નિ શાંત થઇ બય તેમ તે તેજોલેશ્યા શાંત થઇ ગઇ. આથી વૈશિકાયન તો આશ્ચર્યાકિત થઇ ગયો. તે પ્રજ્ઞ પાસે આવી તેજોલેશ્યા મૂક્યા બદલ ક્ષમા યાચી ગયો.

ગોશાળકે પ્રજ્ઞને પૂછ્યું કે—“આ તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે વાઙ ?” પ્રજ્ઞએ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—“જ મનુષ્ય નિયમધારી થઇ હમેશા છંડ કરે અને એક મુદ્ધિ કુદ્માષ (અડદ) તથા અંજલિ-માત્ર જળ વડે પારણું કરે તેને જ મહિનામાં તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

ગોશાળકે ઉપર મુજબની વિધિ અનુસાર ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરીને તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. વિશેષમાં શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનથી વિમુખ બનેલા સાધુઓ પાસેથી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તને પણ બળુકાર થયો. પોતાના દુષ્ટ અર્ધ્યવસાયને લઇને તે લોહામાં પોતાને તીર્થેકર તરીકે ઓળખાવવા લાગ્યો. પરંતુ સર્વજ વીર ભગવાને તેની ખરી હુકીકત લોકો સમક્ષ કહી બતાવી. આથી કોપાતુર થઇને તેણે ભગવાનના ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી, પરંતુ તે તેજોલેશ્યાએ તો પ્રજ્ઞની પ્રદક્ષિણા કરી અને આરું નીચ કાર્ય પોતાની પાસે ગોશાળકે કરાવ્યું તેથી કોપાયમાન થઇ દેાય તેમ તે તેનાજ દેહમાં પેસી ગઇ. ગોશાળકે પ્રજ્ઞ ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી હતી, તેથી પ્રજ્ઞના અંગમાં માત્ર સંતાપ થયો; બાકી ગોશાળકના તો રામ રમી ગયા. સાતમે દિવસે મરણ-સમયે તેને સદ્વિચાર આવ્યો, તેથી તેને બહુજ પશ્ચાન્નાપ થયો. અવસાન-કાલે પોતાના દુષ્ટ કર્મની તેણે નિન્દા કરી,

૧ દેવતાઓએ આકાશમાં રહીને કર્યો (૧) દુર્લભિ-નાદ, તેમણે કરેલી (૨) રત્નની વૃષ્ટિ, (૩) પંચ વર્ણનાં પુષ્પની વૃષ્ટિ અને (૪) ગન્ધાદકની વૃષ્ટિ અને તેમણે કરેલો (૫) વસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ એ પાંચ દિવ્ય છે.

૨ પ્રથમ દિવસે એકાસણું કરવું બાને એક વાર ભોજન કરવું, પછી બે દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ ચાર વાર ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ચાર વાદ પાછું એકાસણું કરવું એમ એકદર રીતે છ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે ‘છંડ’ કહેવાય છે. આ બ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. પ્રકૃતિ તો બે દિવસનો ઉપવાસ કરવાની છે.

तेथी ते आरभा देवलोकांमां उत्पन्न थयो. त्यांथी व्यधीने तेथे आ कावमां अनेक दुष्ट कर्मो करेलां
होवाथी वधुा समथ सुधी ते नरकादिक गतिने। पणु अतिथि अनशे, परंतु अंतमां शुद्ध आरिज
पाणी ते मोक्षे नशे.

* * * * *

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य

यच्चण्डकौशिकफणी शमनामवाप ।

तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे जिन ! (यद्-) यस्मान् कारणान् ते-तव बिलमुखे ऊर्ध्वस्य (ऊर्ध्व स्थितस्य) वचनं निशम्य-
श्रुत्वा चण्डकौशिकः फणी-मर्पः शमतां-क्रोधत्यागतामवाप । तत्-तस्माद्धेतोः साम्प्रतमपि
नागः-सर्पस्तं न स्पृशति-तत्स्पर्शमात्रं (अपि) न करोति । तमिति कं ? यस्य पुंसो-मनुष्यस्य
हृदि त्वन्नामनागदमनी वर्तते । न च (१) नाम नागदमनी जटिकाविशेषः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) बिल-मुखे ऊर्ध्वस्य ते वचनं निशम्य यद् 'चण्डकौशिक'-फणी शमता अवाप, तद्
साम्प्रतं अपि इह यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नागदमनी (वर्तते) तं नागः नो स्पृशति ।

शब्दार्थ

ऊर्ध्वस्य (मू० ऊर्ध्व)=शेला रडुला.

ते (मू० पुष्पव)=तां.

बिल=दर.

मुख=मुण्, मोडु.

बिलमुखे=दरता मुण् पावे.

वचनं (मू० वचन)=वचनं.

निशम्य (धा० शम्)=श्रवणु करीने, सुधीने

यद्=ते भाटे.

चण्डकौशिक=चण्डकौशिक.

चण्डकौशिकफणी=चण्डकौशिक सर्प.

शमतां (मू० शमता)=शान्तिने.

अवाप (धा० आप)=आप्त करतो होवा.

तत्=ते भाटे.

साम्प्रतं=आज.

तं (मू० तद्)=तेने.

अपि=पणु.

नो=नहि.

स्पृशति (धा० स्पृश)=स्पर्श करे छे.

इह=आ इनिभाभां.

नागः (मू० नाग)=सर्प.

त्वत्=द्वितीय पुरुषवाच्य सर्वनाम.

नामन्=नाम.

नागदमनी=जेक नागनी नदीशुटी.

त्वन्नामनागदमनी=तारा नामरूपी नागदमनी.

हृदि (मू० हृद्)=हृदयभां.

यस्य (मू० यद्)=जेनां.

पुंसः (मू० पुंस)=पुरुषाभां.

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

“(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના મુખ સમીપ ઊભા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને ચણ્ડકૌશિક સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેના આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી. ”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

ચણ્ડકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જેણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ કોપને વશ થઇ જેણે તે મલિન કર્યું હતું અને તદ્દનુસાર જે ‘કનકમ્લ’ નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના કૌશિક પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે ક્રોધાયામાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને ચણ્ડકૌશિક નામના દષ્ટિ-વિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા વીર પ્રજા વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે ‘સ્વેતંબી’ નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તો સરળ માર્ગ મૂકીને વક્ર માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દષ્ટિ-વિષ સર્પ રહે છે. પ્રજાએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી ચણ્ડકૌશિક પ્રતિ-બોધ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને-ચક્ષ-મણ્ડપમાં પ્રજા કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રજાને જોઇને તે કોષથી લાલચાળ થઇ ગયો અને તેના સામું વિષમય દષ્ટિથી એવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઇ જોઇને તે વધારે ભયંકર દષ્ટિ-જ્વાલા છાંડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રજાની ઉપર જલધારા જેવી થઇ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઇ જઇને તે પ્રજાને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હઠવા લાગ્યો, કેમકે તે ખીતો હતો કે મારા વિષથી આના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કદાચ તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રજાને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ કોઇ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જીવી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિશ્વખો થઇ પ્રજાના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જોવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઇકે શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રજાએ તેને કહ્યું કે હે ચણ્ડકૌશિક ! તું બુઝ, બુઝ. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉદ્ધાપોહ કરતાં તે સર્પને ભૈતિ-સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રજાને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું મુખ રાખી સ્થિર થઇ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

૧ ભૈતિ-સ્મરણ જ્ઞાન એ ભૈતિ-જ્ઞાનનો પેટા-વિભાગ છે. (જુઓ આચાર્યશ્રી અં ૧, ઉં ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને થાય, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી હુંકે સમૂહને આટો મૂર્ખો પાછો બને છે.

आववा लाव्या अने डेटळाक तो हूष, धी विगेरे पदार्थो तेना शरीर उपर यडाववा लाव्या. आ पदार्थोनी गन्धथी आकषाधने अनेक झीडीओ आची पदार्थी अने तेओ आ सर्पना शरीर उपर डःसह यटका बरवा लागी. थोडा समयभां तो आ सर्पनुं शरीर याणव्ही जतुं यध गयुं, परंतु आ प्रमाणेनुं भरलान्त कष्ट आची पडतां पण ते शान्त दखो अने अंतभां भरीने ते सहस्रार (आहमा) देवलोकां देव तरीडे उत्पन्न थयो.

* * * * *

मगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके-चतुर्थांके यत्र देशे त्वं विचरसि स्म-विजहर्ष, तत्र देशे त्वदागमतः-तवागमनाद् ईतिकुलं-समेतयस्तामां कुलं-समूहो ननाश-नाशं प्राप । यतः-

“अतिवृष्टिरनावृष्टि-भूषकाः शलभाः शुक्राः ।

स्वचक्रं परचक्रं च, सर्पता ईतयः स्मृताः ॥१॥”

अद्यापि ताभ्यो भयं तद्भयं त्वत्कीर्तनादाशु-शीघ्रं भिदां-नाशमुपैति । कस्मात् किमिव ? अहर्मणिधामरूपात्-सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव-ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां-नाशमुपैति, तथे-तिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरके यत्र देशे (हे जिन ! त्वं) विचरसि स्म, तत्र त्वद्-आगमतः ईति-कुलं हि ननाश, अद्यापि तद्-भयं त्वत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदां आशु उपैति ।

शेणार्थ

तुर्य=चतुर्थ, त्रयो

अरक=आरो.

तुर्यारके=त्रयोधा आराभा.

विचरसि स्म (वा० वर)=विचरता हवा.

हि=निश्चयायक अन्वय.

यत्र=या.

देशे (मू० देश)=देशभा.

तम=तम.

आगम=आगमन.

त्वदागमतः=तारा आगमनथी.

ईति=इति, उपद्रव.

कुल=समूह.

ईतिकुलं=इतिनो समूह.

ननाश (वा० नश)=नाश प्राप्तो होवा.

अद्यापि=हय पण.

तद्भयं=तेना भय.

अहन्=हियस.

मणि=मन.

અહર્મણિ=સૂર્ય.

ધામન્=તેજ.

રૂપ=સમાન, જેવા.

અહર્મણિધામરૂપાત્=સૂર્યના તેજ જેવા.

સ્થત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.

તમઃ (યૂં તમસ્)=અંધકાર.

દિવઃ=દેખ.

આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.

મિદાં (યૂં મિદા)=નાશને.

ઉપૈતિ (ધાં દ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

“(હે ભગેશ્વર !) ચોથા આરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, ઉદર, તીડ, પોપટ, સ્વચ્છ અને પરચ્છ એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જેમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હજુ પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ-સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે.”—૩૮

* * * * *

મગવત્પાદસેવાફલમ્—

નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસાશાઃ

સચ્ચુક્લપક્ષવિભવાશ્ચરણેષુ રક્તાઃ ।

રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ ચ સાધુહંસા-

સ્તવત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવ પાદાવેવ પદ્મજે-કમલે તદુપલક્ષિતં વનમાશ્રયન્તીતિ ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ । શીલેઽર્થે ણિન્ પ્રત્યયઃ । હૃદયાઃ સાધુહંસા રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ લભન્તે । સાધુપક્ષે મોક્ષફલાણિ, હંસપક્ષે મુક્તાફલાણિ । કીદયાઃ સાધવો હંસાશ્ર ? વિગ્રહાભિષ્કાન્તા-નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસે-સુચિત્તે માનસસરોવરે (ચ) આશા-ઈચ્છા યેષાં તે શુભમાનસાશાઃ । સાધવઃ કીદયાઃ ? સન્-સમીર્ચનો યઃ શુક્લપક્ષો-માતૃપિતૃપક્ષસ્તત્ર વિભવ-ઉદ્ભવો યેષાં તે । અથવા સમ્યક્ત્વલાભાત્ શુક્લપક્ષઃ-અપાર્થપુદ્ગલસંસારસ્તત્ર વિભવો-જન્મ યેષાં તે, તત્પરતો ભ્રમણાભાવાત્, સચ્ચુક્લપક્ષવિભવાઃ । હંસાસ્તૂજ્જ્વલપક્ષવિભવાઃ । પુનશ્ચરણેષુ-ચારિત્રેષુ રક્તાઃ, હંસાસ્તુ ચલનેષુ રક્તારક્તવર્ણાઃ । ઉભયત્ર વિશેષણાણિ તુલ્યાણિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ, નિર્-વિગ્રહાઃ, સુ-ગતયાઃ, શુભ-માનસ-આશાઃ, સત્-શુક્લ-પક્ષ-વિભવાઃ, ચરણેષુ રક્તાઃ ચ સાધુ-હંસાઃ રમ્યાણિ મૌક્તિક-ફલાણિ લભન્તે ।

૧ આની રચૂસ શાહિતી માટે ભુજો બુનિરાજ મીન્યાયવિજયકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિનું સ્પષ્ટીકરણ (ચૌ ૨૬૪-૨૬૫). આ વિષયના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જગન્મુદીપ-પ્રકાશિતો દ્વિતીય વક્ત્રકાર જેવો.

શબ્દાર્થ

નિર=અભાવવાચક અવ્યય.
 વિમ્બ=(૧) લડાઇ, સંગ્રામ; (૨) કલેશ; (૩) દેહ.
 નિર્વિમ્બાઃ=લડાઇથી અથવા કલેશથી વિમુખ.
 સુ=સુન્દરતાવાચક અવ્યય.
 ગતિ=(૧) ગતિ; (૨) ચાલ.
 સુગતયઃ=સારી છે ગતિ જેમની એવા.
 શુભ=સારું.
 માનસ=(૧) ચિત્ત; (૨) માનસ (સરોવર).
 આશા=અભિલાષા, ઇચ્છા.
 શુભમાનસાદાઃ=(૧) શુભ ચિત્તને વિષે ઇચ્છા છે જેમની એવા, (૨) સુંદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમની એવા.
 સ્વત્=સારા.
 શુક્લ=શ્વેત.
 પક્ષ=પાંખ.
 શુક્લપક્ષ=અર્ધપુદ્ગલ સંસાર, જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ.
 વિમ્બ=(૧) જન્મ; (૨) સંપત્તિ.
 સ્વચ્છુરુપક્ષવિમ્બાઃ=(૧) સારા શુક્લ પક્ષને વિષે જન્મ છે જેમનો એવા; (૨) સમ્યક્ત્વનો લાભ થયેલો હોવાથી અર્ધપુદ્ગલ સંસારને વધે

ઉત્પત્તિ છે જેમની એવા; (૩) સુન્દર સદેહ પાંખરૂપી સંપત્તિવાળા.
 ચરણેષુ (મૂં ચરણ) (૧) ચારિત્રોને વિષે; (૨) ચરણોને વિષે.
 રક્તાઃ (મૂં રક્ત) (૧) રાગી; (૨) લાલ.
 રમ્યાણિ (મૂં રમ્ય) =મનોહર.
 મૌકિક=(૧) મુક્તિ સંબંધી; (૨) મોતી.
 ફલ=ફળ.
 મૌકિકફલાનિ (૧) મુક્તિ સંબંધી ફળો; (૨) મોતીઓ.
 જ્વ=જ્વન.
 સાધુ=મહાત્મા.
 હંસ=હંસ.
 સાધુર્હંસાઃ=સાધુરૂપી હંસો.
 પાદ્=ચરણ.
 પદ્મજ=કમળ.
 વન=વન.
 આશ્રયિનુ=આશ્રય લેનાર.
 સ્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=નારા ચરણ-કમલના વનનો આશ્રય લેનાર.
 લમન્તે (ધાં લમ્)=મેળવે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનુ કળ—

“ તારાં ચરણ-કમલના વનનો આશ્રય લેનારા, વિઘ્નરૂપી વિમુખ, સારી ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, સુંદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમને એવા, સારા શુક્લપક્ષરૂપ વિભવવાળા અને વળી ચરણને વિષે રક્ત એવા સાધુરૂપી હંસો મૌકિક-ફલો પામે છે.”—૩૯

રૂપબદ્ધકરણ

પદ્મ-મીમાંસા—

આ સ્તોત્રમાં જોકે બધાં વસ્તુઓમાં સરખી રીતે ધટી શકે એવાં દ્વિઅર્થી વિશેષણોથી યુક્ત અન્ય પદો (જ્યાંકે ૨૮ માં, ૨૯ માં) પણ છે, છતાં આ પદ્મ વાંચતાં કંઈ ઓરજ લહેર આવે છે, કેમકે એમાં એવાં વિશેષણો વિશેષ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આવાં પદો રચવાં એ કંઈ બાળ-કનો ખેલ નથી; એ તો શબ્દ-શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હોય તેજ રચી શકે. જૈન સાહિત્યમાં આવાં પદોથી વિશિષ્ટ ઘણાં કાવ્યો છે. પરંતુ અત્ર તો તેમાંના એકનોજ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. તે કાવ્ય બીજું કોઈ નહિ પણ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલ શ્રીજમ્બૂમુનિવિરચિત જિનશતક છે. એ કાવ્યનાં સમસ્ત (૧૦૦) પદો સ્મરણ કરવા વિશાળ વૃત્તમાં રચાયાં છે એ પણ એની વિશેષતા સ્પષ્ટ છે.

ઉદાહરણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દર્શનું પદ અત્ર આપવામાં આવે છે:—

“તત્ત્વાના વૈનતેષામિયમંહિતકૃષોત્કર્ષમોષિપ્રતાપાઃ

કામ કૌમોદકીનારાણશરણવા નીરંજોદાપ્તતાઃ ।

સઘઃ પ્રવુદ્ધનયુક્તાઃ સદૈસિકૃતમુદો ચત્ક્રમાચ્ચક્રિણો વા

સ્રાજન્તે સ્રાજિતાશાઃ સુલભમલિલમસૌ શ્રીજિનો વો ત્રિષેયાલ્ ॥”

શુક્લપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત જેટલાજ કાલ સુધી વિલંબ ખમવો પડે તેમ હોય, તે જીવ ‘શુક્લપક્ષી’ કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યંત જેને સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવાની બાકી હોય, તે ‘કૃષ્ણપક્ષી’ કહેવાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્ત નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્ત એ જૈનશાસ્ત્રનો ધણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિભાષિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષ જેટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. આ પુદ્ગલ-પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૩) કાલ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત અને (૪) ભાવ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બધ્ધે અવાન્તર બેઠો છે. આ દરેકનું સ્વરૂપ તો અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તો આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી ફક્ત સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્તનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનુંજ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જેટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને ‘બાહર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જેટલો કાલ ખર્ચ તે બધો વખત ‘સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધારો કે કાંઈ એક જીવનું એક અમુક આકાશ-પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ફરીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થવુંજ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઈ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તો તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણતરી કરવાની નથી, કેમકે તે ક્રમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાંચું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

૧ વૈ-નિષ્કલ્પેન નતે પ્રાણિનિ અદ્યગ્રિયં-શુભાવદ્વિધિસમ્પત્તિમ્, પક્ષે વૈનતેષો-ગદ્ગદઃ । ૨ અદ્વિતી-વિષદ્વો યો વૃષો-વર્મઃ, પક્ષે વૃષઃ-અરિષ્ટાનુરઃ । ૩ કૌ-મૂસૌ મોદસ્ય કીનાચો-નાશકો યો રણસ્તત્ર ધારણવાઃ, પક્ષે કૌમોદકી ગદ્ગદા તત્ત્વા દનાઃ-પ્રમલોડકરણશરણવાઃ । ૪ નીરજેખિવોદારો રાગો યેષુ, પક્ષે નીરજઃ-શંભઃ । ૫ પ્રજ્ઞદં દુર્ગ-તેજઃ, પક્ષે પ્રજ્ઞદ્યો-વાણદેવપુત્રઃ । ૬ સદૈસિ-સમાચારમ્, પક્ષે સંચારસાવલિઃ-સદ્ગો નન્દકલ્પેન કૃતા મુદ્ વૈવામ્ । ૭ કમાઃ-પાવા ચામુદેવા દ્વ ।

સર આવતા જતા સમસ્ત લોકલોકાશના પ્રદેશોમાં કમલઃ મરણ થાય અને તેમ થવામાં જરૂરો સમય પસાર થઈ જાય તેટલો બધો સમય 'સૂક્ષ્મ-સેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત'ના નામથી ઓળખાય છે. આ કાલ અનન્ત કાલ કહેવાય છે. આનાથી અડધો સમય કે જેને અર્ધ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાલ કહેવામાં આવે છે, તે પણ અનન્ત કાલ છે.

* * * * *
ભગવદ્વચનશ્રદ્ધાનાત્ કામિતપ્રાપ્તિર્ભવતીત્યાહ—

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ

હ્રાન્તાઃ કદાપિ દધતે વચનં કૃતં તે ।

તે નામ કામિતપદે જિન ! દેહભાજ-

સ્વાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે જિન ! દેહભાજઃ—પ્રાણિનઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં-મત્પદં ધરન્તિ । તે નામેતિ કોમ-લામન્ત્રણે, કામિતપદે-વાંચિતસ્થાને વ્રજન્તિ-ગચ્છન્તિ । કિંચિદિષ્ટાસ્તે ? સંસારકાનનપરિભ્રમ-ણશ્રમેણ હ્રાન્તાઃ-કેદં(શં) પ્રાપ્તાઃ । કિં કૃત્વા ? ત્રામમ્-આકસ્મિકં મયં વિહાય । કસ્માત્ ? ભવતઃ સ્મરણાત્ । રૂપિતપદપ્રાપ્તો ભવત્સ્મરણમેવ હેતુરિચ્છઃ ॥ ૪૦ ॥

અન્યથા:

(હે) જિન ! (યે) દેહ-ભાજઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં દધતે, તે સંસાર-કાનન-પરિભ્રમણ-શ્રમેણ હ્રાન્તાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ વ્રામ્ વિહાય કામિત-પદે નામ વ્રજન્તિ ।

શીખદાર્થ

સંસાર=સંસાર, ભવ.

કાનન=અરણ્ય, જંગલ.

પરિભ્રમણ=રમણપટ્ટી, ભ્રમણ.

શ્રમ=થાક.

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ=સંસારરૂપી વનમાંની રમણપટ્ટીના થાકથી.

હ્રાન્તાઃ (મૂ. હ્રાન્ત)=ખેડ પામેલા, ખિન્ન થયેલા.

કદાપિ=કોઈક વાર.

દધતે (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

કૃતં (મૂ. કૃત)=આચરણ કરેલ.

તે (મૂ. યુસ્મદ્)=તારા.

તે (મૂ. યદ્)=તેઓ.

નામ=નામી

કામિત (ધાં કમ્)=વાંચિત.

પદ્=સ્થાન.

કામિતપદે=વાંચિત સ્થાનમાં.

જિન ' (મૂ. જિન)=હે તીર્થંકર !

દેહભાજઃ (મૂ. દેહભાજ)=પ્રાણીઓ.

સ્વાસં (મૂ. સ્વાસ)=અપને.

વિહાય (ધાં હા)=પછી છોડે.

ભવતઃ (મૂ. ભવત્)=આપના.

સ્મરણાત્ (મૂ. સ્મરણ)=સ્મરણથી.

વ્રજન્તિ (ધાં વ્રજ)=જાય છે.

સંક્ષેપાર્થ

ભગવત્સ્મરણથી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ—

“ હે વીરરાગ ! (જે જીવો) કોઈક વાર (પણ) તારા વચનને ક્રિયાસહિત ધારણ કરે છે (અર્થાત્ તદ્વતુસાર વર્તન કરે છે), તે સંસારરૂપી વનમાંના પરિભ્રમણના શ્રમથી ખિન્ન થયેલા

(જીવો) તારા સ્મરણથી ત્રાસ-રહિત થઇને ધર્મિષ્ઠ સ્થાનમાં (નિર્વાણ-નગરમાં) ખરેખર બને છે.”—૪૦

* * * * *

‘ મગવદ્રૂપં દષ્ટ્વા સુરૂપા અપિ સ્વરૂપમદં મુશ્ચન્તીત્યાહ—

સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં ચતુરસ્રશોભં

ત્વાં સત્પ્રશસ્યમિહ દૃશ્યતરં પ્રદૃશ્ય ।

તેઽપિ ત્યજન્તિ નિજરૂપમદં વિમો ! યે

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે વિમો ! યે મર્ત્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ—કામદેવમદશરૂપા ભવન્તિ, તેઽપિ ત્વાં પ્રદૃશ્ય—દષ્ટ્વા નિજરૂપમદં ત્યજન્તિ । કિંમૂતં ત્વાં ? સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં—સ્પષ્ટતરમ્, ચતુરસ્રશોભં—મમવતુ-રસસંસ્થાનરાજિનમ્, પુનઃ મદ્भिः—સજ્જનૈઃ (પ્રશસ્યઃ—) પ્રશંસાર્હઃ સત્પ્રશમ્યસ્તમ્, इह-अस्मिन् लोके दृश्यतरं, दर्शनायार्हो दृश्यः, अतिशयेन दृश्यो दृश्यतरस्तम् ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) વિમો ! યે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપા ભવન્તિ, તે અપિ સર્વ-ઇન્દ્રિયૈઃ પટુ-તરં, ચતુરસ્ર-શોભં, સત્-પ્રશસ્યં इह દૃશ્ય-તર ત્વાં પ્રદૃશ્ય- નિજ-રૂપ-મદં ત્યજન્તિ ।

શીખરાર્થ

સર્વે=સમસ્ત.

ઇન્દ્રિય=ઇન્દ્રિય.

સર્વેન્દ્રિયૈઃ=સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વગે.

પટુતરં (મૂં પટુતર)=મતોહર.

ચતુરસ્ર=(સમ-) ચતુરસ્ર (સ સ્થાન).

શોમા=શોભા.

ચતુરસ્રશોભં=(સમ-) ચતુરસ્ર વગે શોભતો.

ત્વાં (મૂં ત્વા)=તને

સત્=સર્વજન, સાધુ.

પ્રશસ્ય=પ્રશંસા કરવા લાયક.

સત્પ્રશસ્યં=સર્વજનોને પ્રશંસા કરવા લાયક.

इह=આ દુનિયામાં.

દૃશ્યતરં (મૂં દૃશ્યતર)=અત્યંત દર્શનીય, અતિશય દેખવા લાયક.

તે (મૂં તત્)=તેઓ.

અપિ=પણ.

પ્રદૃશ્ય (ઘાં દૃશ)=એડને

ત્યજન્તિ (ઘાં ત્યજ)=પછી દે છે

નિજ=પોતાના

રૂપ=રૂપ.

મદ્=અભિમાન.

નિજરૂપમદં=પોતાના રૂપના મદને.

વિમો ! (મૂં વિમ)=હે નાપ !

યે (મૂં યત્)=જેઓ.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=પ્રાણીઓ.

ભવન્તિ (ઘાં ભૂ)=હોય છે.

મકર=મગર

ધ્વજ=ધ્વજ.

મકરધ્વજ=મગર છે જેની ધ્વજમાં તે, કામદેવ.

તુલ્ય=સમાન.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના સમાન રૂપ છે

જેમનું એવા,

પ્રલોકાર્થ

પ્રભુનું અલૌકિક રૂપ—

“હે નાથ ! જે પ્રાણીઓ કામદેવના સમાન રૂપવાળા હોય છે, તેઓ પણ સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે મનોહર, (સમ—) ચતુરસ્ર (સંસ્થાન) વડે શોભતા, સજ્જનોને પ્રશંસા કરવા લાગે તેમજ વળી આ લોકને વિષે અતિશય દર્શનીય એવા તને જોઈને પોતાના રૂપનો અભિમાન સજી દે છે. (અર્થાત્ તારું રૂપ અનુપમ છે).”—૪૧

રૂપટીકરણ

સંસ્થાન-વિચાર—

‘સંસ્થાન’ એટલે અવયવોની રચના પૂર્વકની શરીરની આકૃતિ. આ સંસ્થાનના જૈન શાસ્ત્રમાં છ ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે:—(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોઘપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુખ્જ, (૫) વામન અને (૬) હુણ્ડ.

(૧) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન એ સર્વોત્તમ છે. ‘સમ’ એટલે જનુ જટલું માપ હોવું જોઈએ તેટલું; ‘અસ્ર’ એટલે ચાર દિશાઓથી ઉપસ્રિન શરીરનાં અવયવો આ સંસ્થાનમાં સર્વ અવયવોનું માપ જટલું જોઈએ એટલુંજ હોય છે.

(૨) ન્યગ્રોઘ-પરિમણ્ડલ સંસ્થાન એ એના નામ પ્રમાણે વડના જેવા પરિમણ્ડલવાળું છે. અર્થાત્ જમ વડનું ઝાડ ઉપરના ભાગમાં પરિપૂર્ણ અવયવવાળું હોય છે, પરંતુ તેનો નીચલો ભાગ તેવો નથી, તેવી રીતે આ સંસ્થાનવાળોના નાભિથી ઉપરનો ભાગ બહુ વિસ્તારવાળો યાને સુઠર હોય છે જ્યારે નીચલો ભાગ આછાવત્તા પ્રમાણવાળો હોય છે.

(૩) સાદિ શબ્દમાંના ‘સાદિ’ શબ્દથી નાભિની નીચેનો ઉત્સેધના નામથી ઓળખાતો દેહનો એક ભાગ સમજવો. જમ ઉપર્યુક્ત સંસ્થાનનો ઉપરનો ભાગ શુભ છે, તેમ આ સંસ્થાનનો નીચેનો ભાગ શુભ છે.

(૪) કુખ્જ સંસ્થાનવાળોનાં મસ્તક, ઠોક, હાથ અને પગનું પ્રમાણ યથોચિત હોતું નથી, પરંતુ તેનાં બાકી બધાં અવયવોનું પ્રમાણ ખરાબર હોય છે.

(૫) વામન સંસ્થાન આનાથી ઉલટું છે. અર્થાત્ એ સંસ્થાનવાળા પ્રાણીના મસ્તક ઇત્યાદિ ખરાબર પ્રમાણવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીનાં અવયવોનું પ્રમાણ યથોચિત હોતું નથી.

૧ સરખાવો—“છન્નિદે સંઘણે પળ્લસે, તજ્જહા—(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોઘપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) હુણ્ડ, (૫) વામન, (૬) હુણ્ડ.”—સ્થાનાંગે, મૂ. ૪૧૫.

૨ પંચસંમહની વૃત્તિમાં સૂચવ્યા મુજબ કેટલાકો આને ‘સાયિ’ના નામથી ઓળખાવે છે અને ‘સાયિ’નો અર્થ શાદમલી વૃક્ષ કરે છે. આ વૃક્ષ મૂળમાં ગોળા અને પુષ્પ હોય છે, જ્યારે તેનો ઉપરનો ભાગ તેમજ તેની શાખા-મશાખા તેમ નથી.

૩ કેટલાકો વામન સંસ્થાનને ‘કુખ્જ’ અને કુખ્જ સંસ્થાનને ‘વામન’ કહે છે, કેમકે તેઓ તેનાં વિપરીત બક્ષણો આપે છે.

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો 'હંગ ધડો' હોતો નથી. કંઈ પણ છે કે—

“તુંહં ૧ વિસ્થરબહુલં ૨ ઉસ્સેહબહુલં ચ ૩ મહકોટં ૪ ચ ।
દેહિલકાયમહદં ૫ સવ્વથાસંઠીર્યં હુંહં ૬ ॥”

• પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુન્દરતા અવર્ણનીય છે; કેમકે દરેક તીર્થંકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની છાયા), ગતિ (યાત્ર), સત્ત્વ, સાર અને ઉચ્છ્વાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુરવામી સ્વયં કહે છે કે—

“ગણહર-આહાર-મણસરા (ય) જાવ વળ-ચલિક-વાસુ-ચલા ।
મખ્લિયા તા હીના છટ્ટાળગયા મવે સેસા ॥”

—આવશ્યક-નિર્ધુક્તિ, ગા. ૫૫૦

અર્થાત્ તીર્થંકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનંતગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરવાસી દેવોનું, તેના કરતાં ખારમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવોનું, આ દેવોથી વ્યન્તરોનું, વ્યન્તરોથી અકવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી બળરામનું અને તેનાથી મણ્ડ-સિક શામળોનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અકૌટિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી પણ વીર પ્રભુની સાથે વાદ કરવાને આવેલા ગૌતમસ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કહાવે છે:—

“ચન્દ્રઃ કિં ? સ ન. યત્ કલકલિનઃ, સૂર્યોઽપિ નો તીવરક
મેઘઃ કિં ? ન સ, યજિતાન્તકઠિનો વિષ્ણુર્ન યત્ સોઽસિતઃ ।
બ્રહ્મા કિં ? ન જરાનુરઃ સ ચ જરામીઢર્ન યત્ સોઽતનુ-
ર્જાતં દોષધિવર્જિતાષિલગુણાકીર્ણાન્તિમસ્તીર્યકન્ ॥”

—સુખોપદિ (૬૧૦ :)

૧ સરકૂત ડાયા—

તુલ્ય ૧ વિસ્તારબહુલ ૨ ઉસ્સેહબહુલ ૩ ચ મહાકોટ ૪ ચ ।
અધસ્તનકાયમહદમ ૫ સર્વવ્રાસંસ્થિતં હુણ્ડમ ૬ ॥

૨ સહનન એટલે શરીરનો આધાર. આ સંહનનના પણ સરકાનની પેઠે છ પ્રકારો છે. તેમાં વળ-ચલિકાનારાય સંહનન અર્વોત્તમ છે.

૩ સરખાવો આવશ્યક-નિર્ધુક્તિની ૫૭૧ માં નીચે મુજબની આધા—

“સંચયણ-રુઢ-સંઠાળ-વળા ગહ-સત્ત-સાર-ઉસ્સાસા ।
આહણુત્તરાઈં હવસિ નામોદેણ તસ્સ ॥”

[સંહનન-રૂપ-સંસ્થાન-વર્ણ-ગતિ-મત્ત્વ-સારોચ્છ્વાસા ।
અવમાદીવ્યનુત્તરાણિ મવન્તિ નામોદયાત્ તસ્ય ॥]

૪ સરકૂત ડાયા—

ગણહરઆહારકાણુત્તરાઃ (ચ) યાવદ્ વ્યન્તર(?)ચલિકાસુ(ચેષ)ચલ(ચેષ)ઃ ।
મખ્લિકાસ્તાવદ્ હીનાઃ વદસ્વાજગતા મવન્તિ સોઘાઃ ॥

અર્થાત્ શું આ ચન્દ્ર છે ? ના એમ તો નહિ, કેમકે તે તો કલંકી છે. આ સૂર્ય પણ નથી, કારણકે તેનું તેજ અસહ્ય છે. ત્યારે શું આ મેઝ છે ? એમ પણ નથી, કેમકે તે તો અત્યંત કઠિન છે. વળી આ વિષ્ણુ પણ નથી, કેમકે તે તો શ્યામ(વર્ણી) છે. ત્યારે શું આ બ્રહ્મા છે ? નહિ, તેમ નથી, કેમકે આ કંઈ વૃક્ષ નથી તેમજ આ અનંગ (કામદેવ) પણ નથી, કેમકે તે તો દહ્ન-રહિત છે. ઠીક, હવે મને માલૂમ પડ્યું કે આ તો સર્વ દોષોથી મુક્ત અને સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત અન્તિમ તીર્થંકર (મહાવીર) છે.

નિર્બન્ધનં જિનં ધ્યાયન્તો નિર્બન્ધના ભવન્તીત્યાહ—

છિત્ત્વા દૃઢાનિ જિન ! કર્મનિબન્ધનાનિ

સિદ્ધસ્ત્વમાપિથ ચ સિદ્ધપદં પ્રસિદ્ધમ્ ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વં દૃઢાનિ કર્મનિબન્ધનાનિ છિત્ત્વા (સિદ્ધઃ) પ્રસિદ્ધં સિદ્ધપદં મોક્ષપદ-માપિથ-પ્રાપ્તવાન્(ચ) । એવમ્-અમુના પ્રકારેણ યે તવાનુકરણં-ત્વદૃપમાચરણં દધતે-ધગન્તિ તે એવ તકે. સ્વાર્થેઽકપ્રત્યયઃ, તકેઽપિ જનાઃ સદ્યઃ-તત્કાલં સ્વયં-સ્વતો વિગતબન્ધભયા-બન્ધનભયરહિતા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! ત્વં દૃઢાનિ કર્મનિબન્ધનાનિ છિત્ત્વા સિદ્ધ (જાતઃ) પ્રાપ્તિદં સિદ્ધ-પદં ચ આપિથઃ એવં (યં) તવ અનુકરણં દધતે, તકે અપિ સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-ભયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

છિત્ત્વા (ધા૦ છિદ્)=કાપીતે.

દૃઢાનિ (મૂ૦ દૃઢ)=મજબૂત

જિન ! (મૂ૦ જિન)=હે તીર્થંકર !

કર્મન=કર્મ.

નિબન્ધન=કારણ.

કર્મનિબન્ધનાનિ=કર્મના કારણો.

સિદ્ધઃ (મૂ૦ સિદ્ધ)=મુક્ત

સ્વં (મૂ૦ સુખમ્)=તુ.

આપિથ (ધા૦ આપ્)=પ્રાપ્ત કરતો હવે.

ચ=અને.

સિદ્ધ=મોક્ષે ગયેલા.

પદ=સ્થાન.

સિદ્ધપદ=મોક્ષે ગયેલાના સ્થાનને.

પ્રસિદ્ધં (મૂ૦ પ્રસિદ્ધ)=પ્રસિદ્ધ.

એવં=એવી રીતે.

તવ (મૂ૦ તુમ્હવ)=તારા

અનુકરણં (મૂ૦ અનુકરણ)=અનુકરણ, સમાન આચરણ

દધતે (ધા૦ ધા)=ધારણ કરે છે

તકે (મૂ૦ તકદ્)=તેઓ

અપિ=પણ.

સદ્યઃ=તરતજ.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (વા૦ ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલો.

બન્ધ=બન્ધન.

ભય=શ્રીક.

વિગતબન્ધભયાઃ=વિશેષે કરીને જતો રહ્યા છે બન્ધ-નાના ભય જેવા એવા.

ભવન્તિ (ધા૦ મૂ૦)=થાય છે.

શ્લોકાર્થ

“હે જિન ! કર્મનાં મજબૂત બંધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયેા અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુક્તિ-પદને (પશુ) પામ્યેા. આવી રીતે જ્યેા તારૂં અનુકરણ કરે છે, તેજ્યેા પણ પોતાની ભેગે સત્વર બંધનના ભયથી રહિત બને છે.”—૪૨

મગવત્સ્તોત્રાધ્યયનાત્ સર્વોપદ્રવનાશો ભવતીત્યાહ—

‘ન વ્યાધિરાધિરતુલોઽપિ ન મારિરાં

નો વિહ્વરોઽશુભતરો ન દરો જ્વરોઽપિ ।

વ્યાલોઽનલોઽપિ ન હિ તસ્ય કરોતિ કષ્ટં

યસ્તાવકં સ્તવામિમં મતિમાનધીને ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યો મતિમાન હમં તાવકં સ્તવમધીતે, તસ્ય મતિમત્તો વ્યાધિગધિશ્ચ કષ્ટં ન કરોતિ । “ વ્યાધિઃ શરીરજા પીડા, સ્વાદાધિર્માનસી વ્યથા ” હિતિ વિવેકઃ । કિંવિશિષ્ટો વ્યાધિસ્ત-થાઽઽધિઃ ? અતુલો-મહત્તરઃ । ચ-પુનર્મારિઃ-મગ્કોપદ્રવઃ, પુનઃ આરમ્-અરીણાં સમૂહ આરં કષ્ટં ન કરોતિ । અપિ પુનર્વ્યાલો-દુષ્ટગજઃ સર્પો વાઽનલો-વહ્નિસ્તસ્ય કષ્ટં ન કરોતિ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન્ !) યઃ મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય અ-તુલઃ અપિ વ્યાધિઃ આધિઃ કષ્ટં ન હિ કરોતિ, ન મારિઃ, આરં, નો વિહ્વરઃ અશુભ-તરઃ દરઃ જ્વરઃ અપિ ન, વ્યાલઃ અનલઃ અપિ ન (કષ્ટં કરોતિ) ।

શબ્દાર્થ

ન=નહિ.

વ્યાધિઃ=(મૂં વ્યાધિ) ગેગ્ર, શારીરિક પીડા.

આધિઃ=(મૂં આધિ) માનસિક પીડા.

અતુલઃ (મૂં અતુલ)=અસાધારણ.

અપિ=પશુ.

મારિઃ (મૂં મારિ)=મરડી.

આરં (મૂં આર)=થયેાનો સમુદાય.

નો=નહિ.

વિહ્વરઃ (મૂં વિહ્વર)=રાજ્ય-શત્રુનો ઉપદ્રવ.

અશુભતરઃ (મૂં અશુભતર)=અનિશય ખરાબ.

દરઃ (મૂં દર)=ભય

જ્વરઃ (મૂં જ્વર)=તાવ.

વ્યાલઃ (મૂં વ્યાલ)=(૧) દુષ્ટ હાથી, (૨) સર્પ.

અનલઃ (મૂં અનલ)=અગ્નિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

કષ્ટં (મૂં કષ્ટ)=દુઃખ

યઃ (મૂં યદ્)=જે

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા સંનધી

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તુતિનં.

હમં (મૂં હદમ્)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમન્)=ચુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=અણે છે.

૧ આ પદ્યના પ્રથમના ત્રણ ચરણો શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યાં છે.

श्लोकार्थ

लगवत्-स्तोत्रना पठनशी सर्व उपद्रवो नो नाश—

“(हे नाथ !) के बुद्धिशाणी (अनुष्य) आ तारा स्तोत्रने बल्ले छे, तेने असाधारण व्याधि, आधि, अरुण, शत्रुनो समुदाय, राज्य-शत्रुनो उपद्रव, अत्यंत अशुभ लय के जनर, (दुष्ट कुंजर अथवा) सर्प के अग्नि अमांशी काष्ठ पण्डु देवा (समर्थ) नथी । ”—४३

* * * * *

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-

स्तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यः पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते—कण्ठे दधाति । तव स्तोत्रं त्वत्स्तोत्रं तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलतां ? शोभना गुणा औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशीं ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्याः सा तां सुवर्णां-मनोज्ञाक्षरां, शोभनवर्णां च । पुनस्त्वन्नामधाम-सहिताम् । अन्या अपि मौक्तिकलता धाममहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः—दूषणै रहितां, एता-दृशीं यः कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो यः ? धृता धर्मस्य वृद्धिः—वर्धनं येन स धृतधर्मवृद्धिः, धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भितं विशेषणम् । तं पुरुषं लक्ष्मीः समुपैति-समागत्य वृणुते । किंविशिष्टं तं ? ‘मानतुङ्गं’ मानेन-स्वाभिमानेन तुङ्गम्—उच्चं, अप्राप्यमभवत्वादखण्डिताभिमानमित्यर्थः । मानतुङ्ग इति भक्तामरस्तोत्रकारकस्य नामगर्भितं विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः धृत-धर्म-वृद्धिः सु-गुणां, सु-वर्णां, त्वद्-नामन्-धामन्-सहितां, दोषैः च रहितां त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लतां कण्ठे कुरुते, तं मान-तुङ्गं अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

स्तोत्र=स्तोत्रना, स्तुति.

मौक्तिक=भोती.

लता=वेध.

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां=तारा स्तोत्रशी भोतीना
धारने.

सु=सुन्दरतावाचक अत्यथ.

गुण=(१) शुभ, (२) दोष.

सुगुणां=सुन्दर शुभ जेना अवा.

वर्ण=(१) अक्षर, (२) रंग.

सुवर्णां=सुन्दर वर्णवाणा.

नामन्=नाम.

धामन्=तेज.

सहित=युक्त.

त्वन्नामधामसहितां=तारा नामशी तेजशी युक्ता.

राहना (मू० रहिता)=रहित.

दोषैः (मू० दोष)=दोषापी

१ अशुद्धं स्थलमेतत्, प्रत्यन्तराभावात् तु कः कर्तुंस्तात्पर्यविषयकः शब्द इति न निश्चेतुं शक्यते । ‘सितादीनि’ इति स्यात् ।

કણ્ઠે (મૂં કઠ)=ગળાને વિષે.

યઃ (મૂં યઃ)=જે.

ઈદા ! (મૂં ઈદા)=હે નાથ !

કુરુતે (ધાં કુ)=કરે છે.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ધર્મ=ધર્મ.

વૃદ્ધિ=વધારો.

ધૃતધર્મવૃદ્ધિઃ=ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જેણે

એવો.

તં (મૂં તં)=તેને.

માન=અભિમાન

તુલ્ય=જેવો.

માનતુલ્ય=અભિમાનથી જેવો.

અવશા= (મૂં અવશ) (૧) પરતન્ત્ર, (૨) સ્વતન્ત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=પાસે આવે છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ—

“(હે ઈશ્વર !) ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જેણે એવો જ (ધર્મવર્ધન ગણિ) સુંદર ગુણથી યુક્ત, સુશાભિત વર્ણવાળો, તારા નામરૂપી તેજથી યુક્ત અને દોષોથી રહિત એવા તારા સ્તોત્રરૂપી મોકિતક-હારને કંઠમાં (ધારણ) કરે છે, તે અભિમાનથી પ્રૌઢ(માનતુલ્ય)ની સમીપ પરતન્ત્ર [અથવા સ્વતન્ત્ર] લક્ષ્મી અથ છે.”—૪૪

રસગુણમુનિભૂમેઽન્દે (૧૭૩૬)ઽત્ર મન્તામરસ્યૈઃ

ચરમચરમપાદૈઃ પૂરયન્ સત્સમસ્યાઃ ।

સુગુરુ‘વિજયહર્ષા’ વાચકાસ્તાદિનેય—

શ્વરમજિનનુર્તિ જો ‘ધર્મસિંહો’ વ્યવચ્ચ ॥ ૧ ॥—માલિની

॥ હત્યુપાધ્યાયશ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃતં શ્રીમન્તામરસ્તોત્રમમસ્યારૂપશ્રીવીરજિનસ્તવનં તદ્વચ્ચિથ ॥



(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं ॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामकं स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीदृष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय. गुग्गे वाणयेऽपि च ।

भक्तामरस्तवान्पादौ-नमस्यागचनाश्रितम् ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

नेमिसम्बोधनं काव्यं. कृतं यन्मयका मृदा ।

तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्रीभावप्रभसूरिणा ॥ २ ॥-युग्मम्

(अवतरणम्)

तत्र प्रथमकाव्ये समुद्रविजयनपशिवादेवीपुत्रे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहमामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणमसीपं नमागतेऽपि नाताविधपशूनां ब्रह्मपून्कारं ध्रुत्वा दयां विधाय तान् बन्धनान् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति उग्रमेनैगजपुत्री राजीमती प्रियविद्योगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिनं संबोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव गजी-

मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुग्वोऽसुग्वार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

टीका

भक्ताः-सेवका अमरा-देवा यस्य स नेमिस्तस्य संबोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या आलम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्यां सत्यां ? असुखार्ता-त्वद्विरहलक्षणपीडायां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्ती-त्यतो देवानां पूज्य(ज ?)कत्वान्मङ्गलशब्दोपन्यासः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अयं-विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोषोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'दृढतापनुत्' दृढं-कठोरं तापं-विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्वं ? पद्माकरः-लक्ष्मीणां खानिः, लक्ष्मीवानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्द्यः । यदुक्तं-

“ वासश्चर्म विभूषणं श्वशिरो भस्माङ्गरागः सदा
 गौरैकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।
 ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्नवी
 कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ ”—शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुकलः ’ वसुषु-द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुषु-धनरत्नवस्तुषु कला-शुद्धाशुद्धपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुषु-रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु कला-दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुखः ’ वसुभिः-तेजोभिरुपलक्षितः खः-सूर्य इव वसुखः-तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? ‘ उत्कमनसः ’ उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्कमनास्वस्या उत्कमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपमेवने एव-तत्र सेवायामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावामः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले-जडस्वरूपे मार्गे डलयोर्गव्यत्वान् पततां-पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड ! पततां जनानां उपलक्षणत्वान् पतच्छब्दमाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वान् गौगवदानार्थं संमीलितानां पक्षिणां मयूरादीनां अजादीनां चामुखातीं सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशूपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् वलितः, परं विग्रहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोषोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वान् बहवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिल्लिख्यन्ते-हे नेमे ! त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः-तडाग इव । यथा तडागोऽमुखातीं तृषाकान्तायामवस्थायां अथवा उष्णतृपीडायां सत्यां जले-जलनिमित्तं पतताम्-आगच्छतां जनानां-मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? ‘ सुकलः ’ सुष्ठु-शोभनानि कानि-जलानि लाति-गृह्णातीति सुकलः, स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः, वाद्-वरुणात् सुखं यस्य स वसुखः, जलस्वामित्वान्, यो यस्य म्यामी (तस्मान्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः “ अर्थव्ययज्ञः सुकलः ” (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखातीं-दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्-आगच्छतां जनानां-याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः-लक्ष्मीवान्, ‘ वसुखः ’ वसुभिः-तेजोभिः खः-सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु-शोभनाः कला यस्य स सुकलः-चन्द्रः । असुखातीं सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थे सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्पातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः-शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? ‘ वसुखः ’ वो-रुद्रन्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः-किरणैरुपलक्षितं खं-निजमण्डलं यस्य स वसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुखः-सूर्य इव, यथा सुष्ठु-शोभनः खः-सूर्यः सुम्नः उपरागादिघृक्तः शुभसूर्यः । असुखातीं रात्रौ सञ्जातविरह-

पीडायां सत्यां जले उपलक्षणत्वान्नीराश्रयसमीपे, आधारे मसमी, तत्र वसतां पततां जनानां अर्थात् चक्रवाकपक्षिणां आलम्बनं भवति, विरहविनाशकत्वान् । चक्रवाकमिथुनं हि रात्राववश्यमेव विश्लेषं गच्छति, मुर्योद्रमे तु संयोगं प्राप्नोति, तत्रापीदृशं कर्तुमुचितमिति सूचितम् । दृढतापनुत् एतद्विशेषणं सर्वत्र योज्यमिति । पतत् पक्षी “पतत्रिपतत्पतङ्गाः” इति हैमः (का० ४, श्लो० ३८२), “खः मुर्ये” इति हैमानेकार्थ्या महीपकोषे च । “वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने” इत्येकाक्षरनिघण्टौ । खं चन्द्रमण्डलं, यतः “खं नृपे गगने बिन्दाविन्द्रिये चन्द्रमण्डले” इत्यादि महीपसत्के । इति प्रथमकान्वयार्थः ॥ १ ॥

अन्वयः

(यथा) जले (डे) (अथवा इ जड) । भक्त-अमर ! (अथवा भक्त-अम-र) ! पततां जनानां अ-सुख-आर्तां (सत्या) आलम्बनं (भवसि तथा) दृढ-ताप-नुद्, पद्मा-आकरः, वसु-कलः वसु-ख त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख-आर्तां जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, सु-क-लः व-सु-खः पद्मा-करः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! इ जड ! अ-सुख-आर्तां पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, वसु-खः, पद्मा-आकरः सुकलः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख-आर्तां जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, व-सुखः (अथवा वसु-खः), पद्मा-आकरः सुकलः व (अथवा (हे) भक्त-अमर !दृढ-ताप-नुद् पद्मा-आकरः वसु-कलः, वसु-खः व) त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

शब्दार्थः

भक्त=मे १६

अमर=५२

अम=३१३.

रा=२५।५५.

भक्तामर !=(१) सुरा छ भयका केता भेवा !, (२)

छे भक्ताने राग व्यर्थु करेनारा ।

त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीया पुरुषवाचक सर्वनाम.

उपसेवन=सेवा.

त्वदुपसेवने=तारी भेवाभां.

पद्म=४८.

राजीमत्याः (मू० राजीमती)=राजभतीता.

मम (मू० अस्मद्)=मारा.

उत्क=उत्कृष्टत.

मनस=चित्त.

उत्कमनसः=उत्कृष्टित छे चित्त मरेनु भेवा.

दृढ=६६।२.

ताप=(१) ७५२, (२) दुःख, (३) शाङ्क, (४) गरभी.

नुद्=३२३, ६२ ३२३

दृढतापनुद्=(१) ६६२ तापते ६२ करेनारा; (२)

संभोधनार्थे.

त्वं (मू० युष्मद्)=तु.

पद्मा=(१) लक्ष्मी, (२) शाभा.

पद्म=५५

आकर=(१) भाषु, (२) समुद्र.

पद्माकरः=(१) लक्ष्मीनी भाषु; (२) शाभानो लक्ष्मि; (३) कर्मनोता समुद्र.

वसु=(१) द्रव्य, (२) रत्न; (३) किरण, (४) तेज.

कल=कला.

કલઃ=મનોહર.

વસુકલઃ—(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન.

(૨) રત્નને વિષે કુશળ, (૩) કિરણો અથવા પ્રકાશ વડે મનોહર.

વ=ઉપમાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ક=જળ.

લા=અહણ કરવું.

સુકલઃ=(૧) સુદર જલને ધારણ કરનાર; (૨) પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર, (૩) ચન્દ્ર

લઃ (મૂં લ) =(૧) સૂર્ય, (૨) માંડળ

લ=(૧) વરુણ; (૨) રૂદ્ર

સુલ્લ=સુખ.

લસુલ્લઃ=(૧) તેજ વડે સૂર્ય, (૨) કિરણ વડે (ઉપલક્ષિત છે) મણિ જેવું એવા

વસુલ્લઃ=(૧) વરુણથી સુખ છે જેને એવા; (૨) રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા

સુલ્લઃ=સુદર સૂર્ય.

અસુલ્લઃ=દુઃખ

આર્તિ=પીડા.

અસુલ્લાર્તિઃ=દુઃખની પીડાને વિષે.

આલમ્બન (મૂં આલમ્બન)=આધાર

મલ (ધાં મૂ)=થા

જલે (મૂં જલ)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ નિમિત્તે

જડ (મૂં જડ)=હે જડ!

ક=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

પતતાં (મૂં પતત) =(૧) પડતા; (૨) આવતા; (૩) પક્ષીઓના.

જનાનાં (મૂં જન)=લોકોના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાહમતીના ઉદ્દગારો—

“મુરો છે સેવકો જેના એવા (હે દેવાધિદેવ)! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્ ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જેમ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [અથવા હે (મારા જેવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક! હે જડ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવન્દન આપવાને અર્થે એકત્રિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આપી પડતાં જેમ તું તેમનો આધાર બન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-મુક્ત કર્યાં) તેમ જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો એવો, વળી લક્ષ્મીની ખાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય (સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (એટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં ઉત્કૃષ્ટિત ચિત્તવાળી જ હું (ધારણીની નંદિની) રાહમતી તેનો આધાર થા.”

અથવા

“દેવો છે ભક્ત જેના એવા હે (નાથ)! (તુષાથી અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપથી) જ્યારે પીડા થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જેમ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને ધારણ કરનારો તેમજ વરુણ (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જેને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ [અથવા જ્યારે (દારિદ્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જેવા ધનિકની સમીપ) આવતા મનુષ્યોનો જેમ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભંડાર છે જની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને ખાણનારો (મનુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તું, હે જડ ! (સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામાં ઉત્કણિત મનવાળી એવી જ હું (સત્યભામાની બેન) રાણમતી તેનો આધાર બન.”

અથવા

“હે સુરેશ્વર ! જમ અત્યંત સંતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા દિરણુ વડે (વ્યાપ્ત છે) મહાદેવ જનું એવો [અથવા (બુધ્ધરૂપ હોવાથી) મહાદેવને સુખકારી એવો] તેમજ શાભાના ભંડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતનું પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેલા અને એથી કરીને) દુઃખથી પીડાતા એવા (ચંદ્રાર) પક્ષિ જનોનો આધાર છે તેમ [અથવા જમ (ચક્રાકેના વિરહરૂપી) કઠોર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ વિરણું [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ અદુર્લાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિ જનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતાં વિરહરૂપી) દુઃખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યગ્દર્શનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમાં) કુશળ એવો તું તારીજ સેવા (કરવામાં) આતુર છે મન જનું એવી હું જ (ઉપસેનના પુત્રી) રાણમતી તેનો આધાર થા.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્પિણી કાલમાં થઇ ગયેલા બાવીસ તીર્થંકરોમાંના શ્રીનેમિનાથ એ જનોના બાવીસમા તીર્થંકર છે. એમને અરિષ્ટ નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. સૌર્યપુરના સમુદ્રવિજય રાજની રાણી શિવા દેવી ચૌદ સ્વપ્નો વડે સૂચિત એવા આ પુત્ર-રત્નને શ્રાવણ શુક્લ પંચમીએ જન્મ આપવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી. નેમિનાથ પ્રભુ બાદ્યાવસ્થામાંથીજ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લગ્ન-ગાંધથી અંધાઇ પોતાની સતત તતા વેચવા માંગતા હતા નહિ.

એક વખત આ પ્રભુ પોતાના કાકા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામાં જઈ ચડ્યા અને ત્યાં તેમણે એવું અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી ભયભીત થઇ ગયા. તેમને શકા થઇ કે આ નેમિકુમાર માટે રાજ્ય લઇ લેશે. એટલામાં આકાશ વાણી થઇ કે એના તો યોગ્ય વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે. આ સાંભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા પરંતુ બંધુ સ્નેહનં વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદગ વિવાહ મનાવવાનું કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીઆન સોંપ્યું. તેઓ પોતાના દીયર નેમિનાથને જલ-ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યાં તેમને અતિશય ઉપાલંભો આપ્યા. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે કલપસૂત્ર ઉપર તેમણે રચેલી સુખોધિકા નામની દીકામાં નીચે મુજબનું વર્ણન કર્યું છે:—

૧ સરખાવો સરસ્વતીચન્દ્રના નાટકમાં કુસુમના ઉદ્ગારો—

“પરણીને પરવશ થઇ રહેતું, પિંજરમાં પૂરાતું, સુખમાં ફરતાં સ્વતન્ત્ર જીવને બધનમાં બધાતું.”

નિર્વાહકાતરતયોદ્વહસે ન યત્ ત્વં
કન્યા તદેતદવિચારિતમેવ નેમે ! ।

ભ્રાતા તવાસ્તિ વિદિતઃ સુતરો સમર્થો

દ્રાવિંશદુન્મિતસહસ્રવધૂર્વિવોદા ॥ ૧ ॥—વસન્તતિલકા

“ (પ્રથમ રૂકિમણીએ કહ્યું કે) નિર્વાહ કરવાની કાયરતાથી જો તું કન્યાનું પાણિ-અહણુ નહિ કરે, તો હે નેમિ (નાથ) ! તે અવિચારી (કાર્ય) છે. (કેમકે) ખત્રીસ હુઆર વનિતાઓનાં બર તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા તમારા બાપ (તમારા બધાનું પોષણ કરવા) સર્વથા સમર્થ છે. ”—૧

ઋષભમુખ્યજિનાઃ કર્મપીઠનં

વિદધિરે દધિરે ચ મહીશતામ્ ।

બુદ્ધજિરે વિષયાંશ્ચ બહુન્ સુતાન્

સુપુત્રિરે શિવમપ્યથ લેભિરે ॥ ૨ ॥—દ્રુતવિલમ્બિત

ત્વમસિ કિં નુ નવોઽથ શિવંગમી

ભુશમરિષ્ટકુમાર ! વિચાગ્ય ।

કલય દેવર ! ચારુગૃહસ્થતાં

રચય વન્ધુમનસ્સુ ચ સુસ્થતામ્ ॥ ૩ ॥—દ્રુત૦

“ (ત્યાર બાદ સત્યભામા બોલવા લાગી કે) ઋષભ (સ્વામી) પ્રમુખ તીર્થકરોએ પાણિ-અહણુ કર્યું, પૃથ્વીના સ્વામીપણાન (અર્થાત્ રાજ્યને) ધારણ કર્યું, અનેક (ભોગ-હાપ-ભોગના) વિષયો ભોગવ્યા અને વર્ણી તેઓ પણા પુત્રોના પિતા (પણ) બન્યા અને તેમ છતાં (અંતમાં) તેમણે ભોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. તો હે અરિષ્ટકુમાર ! શું તું આજ નવો ભોક્ષે જનાર છે ! વાસ્તે તું ખૂબ વિચાર કર. હે દીયેર ! તું મનોહર ગૃહસ્થપણું ધારણ કર અને બન્ધુ (જનો) નાં મનોને સુસ્થ (ચિન્તા રહિત) બનાવ. ”—૨-૩

અથ જગદ ચ જામ્બુવતી જવાત્

ગૃણ પુરા હરિવંશવિભૂષણમ્ ।

સ મુનિસુવ્રતતીર્થપતિર્ઘૃહી

શિવમગદિદ્ધ જાનસુતોઽપિ હિ ॥ ૪ ॥—દ્રુત૦

“ (આ પ્રમાણે સત્યભામા બોલી રહી એટલે) ત્યાર બાદ જામ્બુવતી સત્વર બોલી કે હે નેમિ (કુમાર) સાબળો. પ્રાર્થીન સમયમાં હરિવંશના ભૂષણરૂપ તે મુનિસુવ્રત તીર્થેશ્વર ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં અને પુત્રવાન્ બનવા છતાં (અંતમાં આરિત્ર અહણુ કરી) ભોક્ષે ગયા. ”—૪

પદ્માચતીતિ સમુવાચ વિના વધૂર્તી

શોભા ન કાચન નરસ્ય મવત્યવશ્યમ્ ।

નો કેવલસ્ય પુસ્ત્ય કરોતિ કોઽપિ

વિશ્વામયેષ વિટ ણ્વ મવેદમાર્યઃ ॥ ૫ ॥—વસન્તઃ

“ (આ પછી) પદ્માવતી એમ બોલી કે સ્ત્રી વિનાના પુરુષની અવશ્ય જરા પણ શોધા નથી. એકલા પુરુષનો કામ પણ (માનવ) વિશ્વાસ કરતો નથી, કેમકે પત્ની વિનાનો પુરુષ અરજ બને. ”—૫

સજ્જન્યાત્રાશુભમહિમાર્થ—

પર્વોત્સવા વેદ્યમ વિવાહકૃત્યમ ।

ઉદ્યાનિકાપુરુષધર્મપર્વદશ

શ્રોમન્ત ઇતાનિ વિનાઙ્ગનાં નો ॥ ૬ ॥—ઇન્દ્રવજ્ર

“ (ત્યાર બાદ આપ્તારી બોલી કે) નવોદા સ્ત્રીના સારા જ્ઞાતિ-મિત્રો, યાત્રા, શુભ સંધ, સાર્થ, પર્વ, મહોત્સવ, ધર, લક્ષ્મણ કાર્ય, ઉત્સર્ગ, (વિવાહમાં) ખોળવું તેમજ સમા એ બધું સુંદરી વિના શોભતું નથી. ”—૬

બ્રહ્માનભાજઃ કિલ પક્ષિણોઽપિ

ક્ષિતૌ પરિભ્રમ્ય વયન્તિ માયમ્ ।

નીડે સ્વકાન્તામહિતાઃ સુખેન

તતોઽપિ કિં દેવ ! મૃદદૃક્ ત્વમ્ ! ॥ ૭ ॥—ઉપમાતિ

“ (ગૌરીએ એમાં ઉમેરે કથા કે) બરેબર અજાની એવા પક્ષીઓ પણ ભૂમિ ઉપર રખડ્યા પછી સાંજના સુખેથી પોતાના માળામાં પોતાની કાન્તા સાથે રહે છે, તે હે દીવર ! શું તેનાથી પણ તમે અધિક મૂઠ દટિવાળા છો ? ”—૭

સ્નાનાદિમર્વાહપરિક્રિયાયાં

વિચક્ષણઃ પ્રીતિગ્માભિરામઃ ।

વિશ્રમ્મપાત્રં વિધુરે મહાયઃ

કોઽયો મવેન્નૂનમૃતે પ્રિયાયાઃ ? ॥ ૮ ॥—ઉપ૦

“ (આ સાંભળીને લક્ષ્મણાએ કહ્યું કે) પ્રિયાના સિવાય બીજા કોણ સર્વ શરીરના સ્નાનાદિક સંસ્કારમાં અતુર, પ્રીતિ-રસ વડે મનોહર તથા વિશ્વાસ બાળન હોય શકે અને વિધુર (અવસ્થા) માં મદદગાર બને ! ”—૮

વિના પ્રિયાં કો ગૃહમાગનાં

પ્રાઘ્વર્ણકાનાં મુનિમત્તમાનામ્ ।

કરોતિ પૂજાપ્રતિપત્તિમન્યઃ

કથં ચ શોભાં લભતે મનુષ્યઃ ? ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

“ (ત્યાર પછી સુસીમાએ કહ્યું કે) ઘેર આવેલા પરોણાની તેમજ મુનિવરોની પૂજની ક્રિયા પ્રિયા વિના કોણ કરે તેમજ (તેવા) મનુષ્યને શોભા (પણ) કેમ મળે ? ”—૯

આ પ્રમાણેના ઉપાલંબો સાંભળી પ્રજાથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કંસના પિતા) ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજમતી સાથે તેમની સગાઈ કરી. લગ્ન દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણ નેમિનાથને સાથે લઈને છાપન ડાઠિ યાદવોની જન સહિત ઉગ્રસેન રાજને ત્યાં ગયા.

તેમણે આવતાં નેમિનાથ પ્રજાએ પશુઓનો અતિશય કડ્ડણ પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાતનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લગ્ન પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાંજ દયાના સાગર એવા નેમિનાથે પોતાનો રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઈ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને તરતજ તેમણે તેમને છોડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને ફરમાવ્યું.

નેમિકુમારને પાછા વળતાં જોઈને તેમના માત-પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધી-ઓએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી રાજમતી અતિશય દાઝણુ વિલાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ રાજમતીના મુખથી તેમને ઉપાલંબો અપાવે છે. એક પછી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંબોની શ્રેણી આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગમૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું અંતિમ ચરણ દષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તો વિશેષના એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના ‘મક્તામર’ એવા પ્રારંભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તનિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ ‘ઉક્તા વસન્તતિલકા તમજા જગૌ ૮:’ એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એ ત્રણથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉદાવવામાં આવે છે કે ત્રણનું ક્ષણ શૂન્ય હોવાથી આ ત્રણથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું યોગ્ય છે? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે ભાગ્ય અને ચાગ્ય એ ભૂત્ય (ચાકર) ગણા છે, જ્યારે જગણ અને ત્રણ ઉદાસીન છે. તેમાં ઉદાસીન ગણની પછી જો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમદ્વિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિના પ્રથમ પદનું સ્પષ્ટીકરણ (૫૦૪).

૨ સરખાવો—

“મનો મિત્રે મયો મૃત્યા—જુલાહીનો જતો મૃત્યો ।
સ્વામરી નીચહી, દો દાવેતો મનોમિત્ર: ॥”

ભૂત્યગણ આવે તો શુભ થાય અને જય મળે.' આ હકીકત તો વસન્તતિલકા છે અને લાગૂ પડે છે, કેમકે તેમાં પ્રથમ તગણ છે અને ત્યાર બાદ ભગણ છે.

એકે આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનું સમાધાન થયું જાય છે, છતાં પણ 'મઃ પ્રમુક્ષોમકારકઃ' અર્થાત્ ભ એ અત્યંત ખળભળાટ કરનાર છે, વાસ્તે એ અક્ષરથી કાવ્યનો પ્રારંભ કરવો ઉચિત નથી એવો નવીન પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

આનો ઉત્તર એ છે કે વર્ણુ-શુદ્ધિની ખાખતમાં સંયોગવાળા ભકારનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એકલો ભકાર તો ભગવાનને જણાવનાર હોવાથી તે હાનિકારક નથી.^૧

હવે એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે 'ભક્તામર'માં જ 'મર' એવો અપશબ્દ આવે છે તે ઠીક નથી તેનું શું ? આનું સમાધાન એ છે કે 'આ' એ મન્ત્ર-બીજ છે અને કાવ્યની આદિમાં તેમજ અન્તમાં તેનો પ્રયોગ કરવાથી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે. વળી 'આ' એ અક્ષર ચક્રેશ્વરી મન્ત્રનું બીજ છે એવી આશ્નાયિકા પણ છે.

* * * *

પિત્રોર્મુદે સહ મયોપયમં યદીન્દ્ર !

નોરીકરિષ્યસિ તદા તવ કાઽત્ર કીર્તિઃ ? ।

જગ્રાહ યો હિ ગૃહિકર્મ વિધાય વૃત્તં

સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥ ૨ ॥

ટીકા

હે ઇન્દ્ર !—હે સ્વામિન્ ! યદિ-ચેત્ ત્વં ઉપયમં-વિવાહં ન ડરીકરિષ્યસિ । કયા સહ ? મયા સહ । કસ્યૈ ? પિત્રોઃ-માતરપિત્રયોર્મુદે-હર્ષાય । તદાઽત્ર-લોકે તવ કા કીર્તિઃ-કીદૃશ્ચ યશઃ ? ન કાઽપિ, અથવા કૃત્તિમતા કીર્તિરિત્યર્થઃ, સામ્યમૂયવચનત્વાત્ । એતદેવ દ્રઢયતિ-હીતિ નિશ્ચિતં યો મરુદેવામૃતઃ વૃત્તં-દીક્ષાં જગ્રાહ-ગૃહ્ણાતિ સ્મ । કિં કૃત્વા ? ગૃહિકર્મ વિધાય-વિવાહાદિભોગકૃત્યં કૃત્વા । ચત્તદોર્નિત્યસંબન્ધાત્ કિલેતિ સત્યે અહં તં પ્રથમં જિનેન્દ્ર-ઋષભં સ્તોષ્યે । અપિશબ્દાદન્યેઽપિ વિચક્ષણજનાઃ સ્તોષ્યન્તે । અથવા પ્રથમં જિનેન્દ્ર ઋષભં, અપિશબ્દાદન્યાનપિ ર્દેશાન્ જિનાન્ સ્તોષ્યે-સ્તુતિમાર્ગે નેષ્યામિ । અતસ્ત્વાં વિહાય અન્યે મર્વેઽપિ જિનાઃ કીર્તનીયા इति કાકુઃ । અત્ર મણ્ણિસ્તુ સ્ત્રીવેદત્વાદનપેક્ષિતઃ । इति પ્રથમોઽર્થઃ ॥

અથ દ્વિતીયોઽર્થઃ—યઃ અહિ इति, અત્ર અકારગ્રસ્થેષઃ, ન વિદ્યતે હે સંચોધનં “હે કમલ-નેત્રે ! અત્રેહિ, મમ સમીપં નિષીદ” इत्यादિલક્ષણં તદ્ અહિ । નપુંમકે સન્ન્યક્ષરાણાં ન્હસ્વત્વમ્ । एवंविधं ગૃહિકર્મ વિધાય અપરિણીતત્વાત્ સ્ત્રીવર્જિતં ગૃહિકાર્યં કૃત્વા યો મવાન્ નેમિઃ વૃત્તં જગ્રાહ ।

૧ આ ઉપરાંત મિત્ર મણુની પાછળ મિત્રમણુ આવે તો ઉત્કૃષ્ટથી જુદું જ રૂપ આવે છે અને વળી બીજા સર્વ મણુનો યોગ શુભ દર્શક નથી એમ પરિણત થાને છે.

૨ આ સંખ્યમાં જુઓ શ્રીભક્તકેહારકૃત પુત્રરતનાકરની નારાયણભદ્રે રચેલી વૃત્તિ.

किलेत्सत्ये । अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं—प्राक् तं जिनेन्द्रं स्त्वां अरिष्टनेमिं स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः । इति द्वितीयोऽर्थः ॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः—कृष्णः अहिः—सूर्य इव, “अहिः सूर्य” इति महीपानेकार्थकोषे, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म—विहारिकार्यं तस्य या विधा—क्रिया भोगविलासादिका तस्मात् आयो—लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं—शीलं जग्राह । एतेन जनार्दनेन षोडशसहस्रसंख्यामितकलत्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थावासो गीयते । किलेति सत्ये । अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं—नारायणस्वामिनं स्तोष्ये । “मार्ज्जिनिं कुमोदकः” इति हैमः (का० २, श्लो० १३०) । एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुकत्वेन निश्चयमत्वादिति काङ्क्षुः । इति तृतीयोऽर्थः ॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य—ईश्वरो हि—निधितं गृहिकर्म विधाय—हिमाञ्चलपुत्रीं परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह—भिक्षाटनं चकार । अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं—वृषाहं (शिवं) स्तोष्ये । त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, उमो—परि परमप्रीतित्वान् । गौरीशिवयोरप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति । त्वं तु महत्यां ममृद्धौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काञ्च कीर्तिरिति निश्चितम् । जिन—ईश्वरः स चासौ इन्द्रः—स्वामी च जिनेन्द्रः । यतः—

“कन्दर्पवीरे निहते जिनेन

किं दुःखितं बाढमभूत् उदानीम् ।

इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं

न वेत्ति मोघं वहते स गर्वम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

इति द्वितीयकाव्यार्थः ॥ २ ॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र ! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यासि, तदा तव अत्र का कीर्तिः ? यः हि (अथवा अहि—) गृहिन्-कर्म विधाय वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अहि-गृहाटन-कर्म-विधा-आय-वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये] ।

शेषार्थः

पित्रोः (मू० पितृ)=मान-पिताना.

मुदे (मू० मुद)=हर्षणे भाटे.

सह=सहित, साथे.

मया (मू० अस्मद्)=भारती.

उपयमं (मू० उपयम)=धमने.

यदि=नो.

इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=दे नाथ ।

न=नहि.

ऊरीकरिष्यासि (वा० ऊ)=तु स्वीकारशी.

तदा=तो.

तत्र (मू० युष्मद्)=तारी.

का (मू० क्तिम्)=(१) पुं; (२) अराग.

अत्र=आ लोकभां.

कीर्तिः (मू० कीर्ति)=आपार.

जग्राह (वा० ग्राह)=अहं गृह्ये.

यः (मू० यद्)=ये.

या (मू० व)=(१) दृष्टुः, नारायणः; (२)

अहं देव.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ગૃહિન્=ગૃહસ્થ.

કર્મન્=કાર્ય.

ગૃહિકર્મ=ગૃહસ્થનું કાર્ય.

હે=સંબોધનાથક અવ્યય.

અહિ=(૧) (હે કમલાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે એસ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત; (૨) સૂચ.

અહિગૃહિકર્મ=હે યુગલોચની ! મારી સમીપ એસ ઇત્યાદિ સંબોધનથી રહિત એવા ગૃહસ્થના કાર્યને

વિચાર્ય (વાં વા) =કરીને.

કૃત્ (મૂં કૃત) =દીક્ષાને, ચારિત્રને.

વિચા=વિધાન

કાચ=લાભ.

અહિગૃહિકર્મવિચાર્યકૃત્=સૂચના એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા વૃત્તને.

સ્તોત્ર્યે (વાં તુ) =હું સ્તુતિ કરીશ.

કિલ=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય; (૨) અસત્યતા-સૂચક અવ્યય

અહં (મૂં અહમ્) =હું

અપિ=પણ

તં (મૂં તદ્) =તે.

પ્રથમં (મૂં પ્રથમ) =પ્રથમ.

,, =પહેલાં (અવ્યય)

જિન=(૧) સામાન્ય કેવલી, (૨) નારાયણ; (૩) મહાદેવ.

જિનેન્દ્રં (મૂં જિનેન્દ્ર) =(૧) જિનેન્દ્રવરને; (૨) નારાયણ નામને, (૩) શંકર સ્વામીને.

સ્લોકાર્થ

“હે નાથ ! જે તું માતા-પિતાના હર્ષની ખાતર મારી સાથે લગ્ન સ્વીકારશે નહિ (અર્થાત્ મારૂં પાણિ-ઋણ નહિ કરશે), તો આ જગત્માં તારી શી આખરૂં ? (વિશેષમાં જે નાભિ-નન્દને) (વિવાહાદિક) ગૃહસ્થનું કાર્ય કર્યા બાદ દીક્ષા ઋણ કરી તે પ્રથમ જિનેન્દ્રની (તો) હું પણ નક્કી સ્તુતિ કરીશ [અથવા ‘હે (મૃગાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે એસ’ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત એવું (અર્થાત્ લગ્ન કર્યા વિનાનું) ગૃહસ્થ-કર્મ કરીને જે (તે) દીક્ષા ઋણ કરી તે તું જિનેન્દ્ર (અરિષ્ટનેમિ) ની પ્રથમ તો હું પણ સ્તુતિ નહિ કરીશ (કેમકે તે અનુચિત કાર્ય કર્યું છે)].”

અથવા

“હે સ્વામિનું ! જે તું માતા-પિતાને પુશ્પી કરવાને માટે મારી સાથેના લગ્ન કપૂલ રાખશે નહિ, તો તારી આખરૂં ખમાબ ગણાશે. (વળી) સૂર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા (અર્થાત્ સોળ હજાર સુંદરીઓની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી બેઠાવાના એવા) વૃત્તને જેણે ઋણ કર્યું, તે નારાયણ નાથની ખરેખર (સૌથી) પહેલાં હું પણ સ્તુતિ કરીશ. (કેમકે તું તો બીકણ હોવાને લીધે કે નિઃશ્વર હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણ તો સોળ હજાર સુંદરીઓનું પૂરું કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવ) ખરેખર (પાર્વતીનું પાણિ ઋણ કરવારૂં) ગૃહસ્થને થોડાં કાર્ય કરીને (વિસાટનરૂપી) વૃત્તને ઋણ કર્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર) ની હું પણ ખરેખર પ્રથમતઃ સ્તુતિ કરીશ (કારણ કે ભીખ મારીને પણ તે પોતાની પત્નીનો નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ-બદ્ધ છે, જ્યારે તું તો ધનિક હોવા છતાં તે કાર્ય કરી શકતો નથી)].”—૨

* * * * *

૧ અત્ર ‘પણ’ શબ્દથી મારા જેવા અન્ય જનો પણ તેમની સ્તુતિ કરશે એવા અર્થ નીકળે છે. પરંતુ ‘પણ’ શબ્દનો અવ્યય જે પ્રથમ જિનેન્દ્રની સાથે કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ જિનેન્દ્રની પણ એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે, ત્યારે ગૃહ-કાર્ય કરી દીક્ષા લેનારા એવા અજિતસ્વામી પ્રમુખ અન્ય જિનેન્દ્રોની પણ હું સ્તુતિ કરીશ એવા અર્થ સ્પષ્ટ છે.

रम्यं गृहं च रमणीं रमणीयराढां
भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
तारुण्ययुग् यदुपते ! त्वद्वत्तेऽङ्ग दीक्षा-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

अङ्ग इति संबोधने । हे यदुपते ! कोऽन्यो जनः सहसा-शीघ्रं दीक्षां ग्रहीतुमिच्छति-वा-
च्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । कस्मात् ? त्वत् क्रते-त्वां विना । किं कृत्वा ? रम्यं गृहं च-पुनः
रमणीयराढां-मनोहरशोभा एवंविधा रमणीं-प्रियां पुनः भोगान् अपास्य-त्यक्त्वा । कैः समं ?
बन्धुजनैः-सहोदरादिभिर्जनैः समं-सार्धम् । कथंभूतोऽन्यो जनः ? तारुण्ययुग्, यौवनयुक्त इति ॥३॥

अन्वयः

अङ्ग 'यदु'-पते ! रम्यं गृहं रमणीय-राढां रमणीं प्रवर-बन्धु-जनैः समं भोगान् (च) अपास्य
त्वत् क्रते कः तारुण्य-युग् जनः सहसा दीक्षां ग्रहीतुं इच्छति ? (न कः अपि) ।

शिल्पार्थ

रम्यं (म० रम्य)=भनो६२.
गृहं (म० गृह)=धरने.
च=अने.
रमणीं (म० रमणी)=सुंदरीने.
रमणीय=भनो६२, यित्ताकर्षक.
राढा=शोभा.
रमणीयराढां=यित्ताकर्षक शोभा छे जेनी अेवा.
भोगान् (म० भोग)=भोगोने.
समं=साथे, युक्त.
प्रवर=उत्तम.
बन्धु=आ-सव.
जन=लोक.
प्रवरबन्धुजनैः=उत्तम अंधु-जनोर्था.
अपास्य (वा० अम्)=दूर ईडी दधने, त्यज् दधने.
तारुण्य=यौवन, युवानी.

युज्=जोडना.
तारुण्ययुग्=यौवनयुक् युक्त, युवक.
यदु=यदु.
पति=नाथ.
यदुपते ! =हे यदु-नाथ, हे नेमिनाथ !
त्वत् (म० तुम्हारे)=तारा.
क्रते=विना.
अङ्ग=संभोधनवाचक अन्वय.
दीक्षा (म० दीक्षा)=दीक्षाने, आरित्रने.
अन्यः (म० अन्य)=अपर.
कः (म० किम्)=को.
इच्छति (वा० इच्छे)=चाछे.
जनः (म० जन)=भनुज.
सहसा=अेकदम.
ग्रहीतुं (वा० ग्रह)=अङ्गु करवाने.

श्लोकार्थ

“ हे यदु-नाथ ! भनो६२ सुंदरीने तथा यित्ताकर्षक सौन्दर्यवाणी सुंदरीने तेभज उत्तम अंधु-
जनोनी साथेना भोगोने (अेकदम) त्यज् दधने तारा सिवाय क्यो अन्य युवक अेकदम दीक्षा
देवाने छच्छे ! ”—३

રોહુ ક્ષમો જિન ! કરોડપિ મમાબલાયા—

સ્વામુદ્ગલ્લં હિ ભવદાગમજાતવીર્યઃ ।

ન સ્યાન્મુનીશ ! લવણેશગૃહીતશક્તિઃ

કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતમ્ । હે જિન ! મમાબલાયા અપિ કરો—હસ્તસ્ત્વાં રોહુ ક્ષમઃ—સમર્થો વર્તેતે । (કથંભૂતઃ કરઃ ? 'ભવદાગમજાતવીર્યઃ' ભવત આગમ—સિદ્ધાન્ત આગમને વા તેન જાતમ્—ઉત્પન્ન વીર્ય—બલે યસ્ય સઃ) । કથંભૂતં ત્વાં ? ઉદ્ગલ્લમ્—ઉત્કટપરાક્રમમ્ । વા ઇતિ પશ્ચાન્તરં કરોતિ—હે મુનીશ ! કો નરોમ્બુનિધિં—સમુદ્રં તરીતુમલં—મમર્થાં ન સ્યાત્ ? અપિતુ સ્યાદેવેત્યર્થઃ । કામ્યાં ? મુજામ્યામ્ । કથંભૂતઃ કરઃ ? 'લવણેશેતિ' લવણસમુદ્રસુરાદ્ ગૃહીતા—પ્રાપ્તા શક્તિઃ—સામર્થ્ય યેન મ ઇતિ ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! મમ અબલાયાઃ અપિ ભવત્—આગમ—જાત વીર્યઃ કરઃ ઉદ્—બલં (અપિ) ત્વાં રોહુ હિ ક્ષમઃ । વા (હે) મુનિ—ઈશ ! લવણ—ઈશ—ગૃહીત—શક્તિઃ કઃ અમ્બુ—નિધિં મુજામ્યાં તરીતું અલં ન સ્યાત્ ? ।

શીખરાર્થ

રોહુ (ધા० રહ) = રોકવાને.

ક્ષમઃ (મૂ० ક્ષમ) = સમર્થ.

જિન ! (મૂ० જિન) = હે વીતરાગ !

કરઃ (મૂ० કર) = હસ્ત, હાથ

અપિ = પણ.

મમ (મૂ० અસ્મદ્) = મારો.

અબલાયાઃ (મૂ० અબલા) = નારીનો.

ત્વાં (મૂ० ત્વમ્) = તને.

ઉદ્ = પ્રવલતાસૂચક અન્વય.

બલ = પરાક્રમ.

ઉદ્બલં = પ્રવળ છે પરાક્રમ જેનુ એવા.

હિ = નિશ્ચયવાચક અન્વય.

ભવત્ = આપ.

આગમ = (૧) સિદ્ધાન્ત; (૨) આગમન.

જાત (ધા० જન્) = ઉત્પન્ન થયેલ.

વીર્ય = બળ.

ભવદાગમજાતવીર્યઃ = આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન] થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિષે

એવો.

ન = નહિ.

સ્વામ્ (ધા० અસ્) = થાય.

મુનિ = યોગી, સાધુ.

ઈશ = નાથ, સ્વ.મી.

મુનીશ ! = હં યોગીશ્વર !

લવણ = લવણ (સમુદ્ર).

ગૃહીત (ધા० ગ્રહ) = ગ્રહણ કરેલ.

શક્તિ = શક્તિ.

લવણેશગૃહીતશક્તિઃ = લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી પાસેથી ગ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવો.

કઃ (મૂ० કિમ્) = કોણ.

વા = અથવા.

તરીતું (ધા० તૃ) = તરી જવાને.

અલં = સમર્થ.

અમ્બુ = જલ.

નિધિ = ભંડાર.

અમ્બુનિધિ = સમુદ્રને.

મુજામ્યાં (મૂ० મુજ) = એ હાથ વડે.

૧ 'લવણેશેત્યાદિ' ઇતિ ક-પાઠઃ ।

૨ જેન આન્યતા પ્રમાણે ને દીપમાં આપણે વસીએ છીએ, તે જમ્બુ-દીપ છે. આ દીપની ચારે બાજુએ આવી રહેલા સમુદ્રને લવણના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. આ સમુદ્રનું જગ તેના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ ખદ્ છે. એના સંબંધી વિશેષ માહતી મારે જુઓ જીવાસગમ તથા પ્રમંથાકરણ.

સ્લોકાર્થ

“ હે વીતરાગ ! આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન] થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ બને વિષે એવો મારો અબળાનો પણ હસ્ત પ્રબળ પરાક્રમવાળા આપને શકવાને (અર્થાત્ તોર-લેથી નહિ પાછા ફરવા દેવામાં) ખરેખર સમર્થ છે; કેમકે હે યોગીશ્વર ! હાલુ (સમુદ્ર) ના સ્વામી પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે પરાક્રમ જોયે એવો હાલુ સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવામાં સમર્થ ન થાય ? ”—૪

* * * * *

મદ્રં ચકર્ય પશવેऽપિ યથા તથા ત્વં

તૂર્ણં કૃપાપર ! મમૈહસુરક્ષણાર્થમ્ ।

રિષ્ટાશ્રિતાં સ્વલુ ધવો મહિલાં સમન્તું

નામ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

હે કૃપાપર !—હે દયાપ્રવીણ ! તથા ત્વં તૂર્ણ—શિષ્યં મમ અસુરક્ષણાર્થ—પ્રાણરક્ષણાય एहि—આગચ્છ । યથા ત્વં મદ્રં—કલ્યાણં ચકર્ય—કરોષિ સ્મ । કસ્મૈ ? પશવેऽપિ—હરિણાદિતર્યગ્જાત યેऽપિ દૃષ્ટાન્તેન । સ્વલુ इति નિશ્ચિનમ્ । ધવઃ—પતિઃ મહિલાં—ભાર્યા કિં નામ્યેતિ—સંપ્રુચ્છં ન ગચ્છતિ ? અપિ(તુ) ગચ્છત્યેવ । કિમર્થ ? નિજશિશોઃ—સ્વકીયશાલકસ્ય પરિપાલનાર્થમ્ । કથં—ભૂતાં મહિલાં ? મમન્તું—સાપરાધામપિ । પુનઃ કિંભૂતાં મહિલાં ? રિષ્ટાશ્રિતાં—કષ્ટાક્રાન્તામિતિ । “ રિષ્ટં ક્ષેમેऽશુમે ચ ” इत्यनेकार्थः ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) કૃપા-પર ! યથા ત્વં પશવે અપિ મદ્રં ચકર્ય, તથા મમ અસુ-રક્ષણ-અર્થે તૂર્ણ एहि । કિં ધવઃ નિજ-શિશોઃ પરિપાલન-અર્થે સહ-મન્તું, રિષ્ટ-આશ્રિતાં મહિલાં સ્વલુ ન અમ્યેતિ ? ।

શીખદાર્થ

મદ્રં (મૂ. મદ્ર) = ૩૬ શાશ્વતે.

ચકર્ય (ષા. કૃ) = તેં કર્યું.

પશવે (મૂ. પશુ) = પશુ પ્રતિ.

અપિ = પણ.

યથા = જેમ.

તથા = તેમ.

ત્વં (મૂ. યુષ્મદ્) = તું.

તૂર્ણ = સત્વર.

કૃપા = દયા.

પર = તત્પર.

કૃપાપર ! = હે દયા કરવામાં તત્પર !

મમ (મૂ. અસ્મદ્) = મારા.

एहि (ષા. હ) = તું આવ.

અસુ = પ્રાણ.

રક્ષણ = અચાપ.

અસુરક્ષણાર્થ = પ્રાણ અચાપવાને માટે.

રિષ્ટ = કષ્ટ.

આશ્રિતા (ષા. શ્રિ) = આશ્રય લીધેલ.

રિષ્ટાશ્રિતાં = કષ્ટ વડે આક્રાન્ત.

સ્વલુ = ખરેખર, નક્કી.

ધવઃ (મૂ. ધવ) = પતિ.

મહિલાં (મૂ. મહિલા) = ભાવિને.

સહ = સહિત.

મન્તુ = અપરાધ.

સમન્તુ=અપરાધીને.

ન=નહિ.

અમ્યેતિ (જા. ૬)=સંબુધ્ન ભાષે છે.

કિં=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=બાળક.

નિજશિશો=પોતાના બાળકના.

પરિપાલનાર્ય (મૂ. પરિપાલન)=રક્ષણાર્ય.

શ્લોકાર્થ

“ હે હયા (કરવા)માં તત્પર (નાથ) ! જમ તે પશુનું પણ કલ્યાણ કર્યું તેમ તું મારા પ્રાણના રક્ષણ અર્થે (મારી સમીપ) સત્વર આવ. પોતાના બાળકના બચાવ અર્થે કપટમાં સપડાયેલી એવી અપરાધી સાર્યાની સંબુધ્ન શું તેનો પતિ ખરેખર જતો નથી ? ” — ૫

* * * * *

તીક્ષ્ણં વચોડ્યમિહિતં મયકા હિતં યત્
તત્ તે ભવિષ્યતિતરાં ફલવૃદ્ધિસિદ્ધયૈ ।
યદ્દેલિધામ તપતીશ ! મૃશં નિદાષે
તચ્ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા

હે ર્શ ! મયા એવ મયકા યત્ તીક્ષ્ણં-મવદીયકર્ણપુટાનીખિતમપિ વચઃ હિતં-હિતકૃત્ અમિહિતં-કથિતમ્ । તદ્ વચઃ કર્તૃપદં તે-તવ ફલવૃદ્ધિસિદ્ધયૈ ભવિષ્યતિતરામ્, ફલસ્ય રાજ્યાદિ-સમૃદ્ધિસુલ્લક્ષણોદયસ્ય પ્રવર્ધનનિષ્પત્તયે ઇતિ । દૃષ્ટાન્તમાહ—યત્તદિત્યવ્યયૌ હેત્વર્થે । યત્ હેલિ-ધામ-સૂર્યકિરણઃ મૃશમ્-અત્યર્થ નિદાષે-ઉષ્ણકાલે તપતિ, તત્ ચારવઃ-મનોહરાઃ ચૂતસ્ય-આમ્રસ્ય કલિકા-મઞ્જર્યસ્તાસાં નિકરૈકહેતુઃ-સમૂહૈકકારણમસ્તિ ઇતિ સ્પષ્ટમ્ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) ર્શ ! મયકા યદ્ તીક્ષ્ણં અપિ હિતં વચઃ અમિહિતં, તદ્ તે ફલ-વૃદ્ધિ-સિદ્ધયૈ ભવિષ્યતિ-તરામ્ । યદ્ નિદાષે હેલિ-ધામ મૃશ તપતિ, તદ્ ચાર-ચૂત-કલિકા-નિકર-૯ક-હેતુઃ (અસ્તિ) ।

શ્લોકાર્થ

તીક્ષ્ણં (મૂ. તીક્ષ્ણ)=કટુ, કટોર.

વચઃ (મૂ. વચસ)=વચન.

અપિ=પણ.

અમિહિતં (મૂ. અમિહિત)=કથન કરાયું.

મયકા (મૂ. અસ્મદ)=મારાથી.

હિતં (મૂ. હિત)=કલ્યાણકારી.

યદ્ (મૂ. યદ)=તે.

તદ્ (મૂ. તદ)=તે.

ભવિષ્યતિતરાં (જા. ૫)=અત્યંત ઘરો.

ફલ=ફળ.

વૃદ્ધિ=વૃદ્ધિ.

સિદ્ધિ=સિદ્ધિ.

ફલવૃદ્ધિસિદ્ધયૈ=ફળની વૃદ્ધિની સિદ્ધિને માટે.

યદ્=જે કારણને લીધે.

હેલિ=ચપ્.

ધામન=કિરણ.

હેલિધામ=સૂર્યનું કિરણ.

તપતિ (જા. તપ)=તપે છે.

ર્શ ! (મૂ. ર્શ)=હે નાથ !

મૃશ=અત્યંત.

નિદાષે (મૂ. નિદાષ)=ગ્રીભ (ઝડપ)માં, ઉનાળામાં.

ચૂત=તેથી કરીને.

ચારુ=મનોહર.

ચૂત=આમ્ર, આંબો.

કલિકા=મંજરી, મોર.

નિકર=સમૃદ્ધ.

ચક્ર=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

હેતુ=કારણ.

ચારુચૂતકલિકાનિકરકેતુઃ=મનોહર આંબાના મોરના સમૃદ્ધના અદ્વિતીય કારણ (૩૫).

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! મેં જ કઠોર (અપ્રિય) પણ હિતકારી વચન (આપને) કહ્યું, તે વચન (રાજ્યાદિક સમૃદ્ધિના સુખની પ્રાપ્તિરૂપ) ક્ષણની વૃદ્ધિની સિદ્ધિને માટે થશે, (કેમકે) મીઠા (ઋતુ)માં સૂર્ય-કિરણ અત્યંત તપે છે, (પરંતુ) તેથી કરીને તો તે મનોહર આમ્ર-મંજરીના અદ્વિતીય હેતુરૂપ અને છે.”—૬

આગચ્છ કૃચ્છ્રહર ! હચ્છયચિત્રપુદ્ગલ—

લક્ષીકૃતાં કૃશતનું ક્ષમ ! રક્ષ માં ત્વમ્ ।

ત્વત્સદ્ગમે ક્ષયમુપૈષ્યતિ મેડતિદુઃસ્વં

સૂર્યોશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા

હે કૃચ્છ્રહર !—હે કષ્ટનિવારક ! ત્વં આગચ્છ—અગ્રેહિ । હે ક્ષમ !—હે સમર્થ ! ત્વં માં રક્ષ, મમ સંયોગકવચં ધારયેત્યર્થઃ । યતઃ કથંભૂતાં માં ? ‘હચ્છેતિ’ હચ્છયઃ—કન્દર્પસ્તનસ્ય ચિત્રપુદ્ગલો—બાળસ્તેન લક્ષીકૃતા—વેધ્યીકૃતા તામિતિ । “લક્ષ્મં વ્યાજશબ્દયોઃ” इति हैमाने कार्यः । પુનઃ કથંભૂતાં માં ? કૃશતનું—દુર્બલશરીરમ્ । હે જિન ! ત્વત્સદ્ગમે—તવ સંયોગે સતિ મમાતિદુઃસ્વં કર્તૃપદં ક્ષયં—વિનાશમુપૈષ્યતિ—પ્રયાસ્યતિ । કિમિવ ? અન્ધકારમિવ, યથાઅન્ધકારં ક્ષયમુપૈતિ । કથંભૂતમન્ધકારં ? સૂર્યોશુભિન્નં સત્ । પુનઃ કથંભૂતમન્ધકારં ? શાર્વરં—રજનીસમ્બન્ધિ इति ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) કૃચ્છ્ર-હર ! ત્વં આગચ્છ । (હે) ક્ષમ ! (ત્વં) હચ્છય-ચિત્રપુદ્ગલ-લક્ષીકૃતાં, કૃશ-તનું માં રક્ષ । (હે જિન !) ત્વન્-સદ્ગમે (સતિ) મે અતિ-દુઃસ્વં સૂર્ય-અંશુ-ભિન્નં શાર્વરમ્ અન્ધકારં इव ક્ષયં ઉપૈષ્યતિ ।

શીખરાર્થ

આગચ્છ (જા. ગમ્)=આગ.

કૃચ્છ્ર=કષ્ટ.

હર (જા. હ)=હરનાર.

કૃચ્છ્રહર !—હે કષ્ટ-નિવારક !

હચ્છય=કંદર્પ, કામદેવ.

ચિત્રપુદ્ગલ=આશુ.

લક્ષીકૃત=વીંધાયેલ.

હચ્છયચિત્રપુદ્ગલલક્ષીકૃતાં=કંદર્પના આશુ વડે વીંધાયેલા.

કૃશ=પાનળું, દુર્બળ.

તનુ=થરીર, દેહ.

કૃશતનું=દુર્બળ છે દેહ જેનો એવી.

ક્ષમ ! (મૂ. ક્ષમ)—હે સમર્થ !

રક્ષ (જા. રક્ષ)=તું રક્ષણ કર, તું બચાવ.

ગ્રાં (મૂં અસ્મદ્)=મને
સ્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.
સન્નમ્=સંયોગ.
સ્વત્સ જ્ઞમે=તારા સંયોગને વિષે.
હ્યયં (મૂં હ્ય)=નાશને.
ઉપૈષ્યતિ (ઘાં હ)=પામશે.
મે (મૂં અસ્મદ્)=મારું.
અતિ=અતિશયવાચક અવ્યય.

દુઃખ=દુઃખ, પીડા.
અનિદુઃખ=અતિશય દુઃખ.
સૂર્ય=સૂર્ય, રવિ.
અંતુ=કિરણ.
મિત્ર (ઘાં મિત્ર)=મેદાયેલું.
સૂર્યાગ્નિમિત્ર=સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલું.
હવ=જેમ.
શાર્વરં=(મૂં શાર્વર)=રાત્રિ સંબંધી.
અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર)=અંધારું.

શ્લોકાર્થ

“ હે કષ્ટ-નિવારક (નાથ) ! તું આવ. હે સમર્થ (સ્વામિન) ! કંઠર્પના ખાણો વડે વીધાયેલી તેમજ દુર્બળ દેહવાળી એવી મને (તું કામદેવના આધાતથી) બચાવ. હે જિન ! તારા સંયોગ થશે, ત્યારે મારૂં (વિરહરૂપી) અતિશય દુઃખ સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલા રાત્રિ સંબંધી અંધકારની જેમ નાશ પામશે. ”—૭

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

અત્ર જ ‘શાર્વર’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે શબ્દ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન વિચારવામાં આવે છે. સિદ્ધહેમના ‘તત્ર કનલ્લઘ્નક્રીતસમૂત્તે’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૯૪) સૂત્રાનુસાર શર્વર્યો સમૂત્ત શાર્વર એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તેમાં દોષાપત્તિ છે; કેમકે શું ‘સંભવ’ શબ્દથી તો તાત્કાલિક અભાવનું સૂચન થતું નથી ! આના ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ કહે છે કે જેમ સૂર્યાસ્ત થતાં રાત્રિનો પ્રારંભ થાય છે તેમ અન્ધકારનો થતો નથી એટલે ‘સંભવ’ શબ્દ ધટી શકે છે. આથી કરીને તો ‘શર્વર્યો મત્ર શાર્વર’ એ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ કરનાર મુનિવર્યશ્રી કનકકુશલની વાત સાચી ઠરે છે.

આ સંબંધમાં સિદ્ધહેમના ‘વર્ષાકાલેમ્યઃ’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૮૦) સૂત્ર પ્રમાણે ફક્ત તેમજ પાણિનીય વ્યાકરણુતા ‘કાલાદ્વ’ (અં ૪, પાં ૩, સૂં ૧૧) સૂત્ર પ્રમાણે અત્ર ઠ઼્ પ્રત્યય કેમ હોઈ શકે નહિ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. કેટલાક આનું સમાધાન એમ કરે છે કે અર્થ-વિશેષતાને લઈને એ દોષનું નિવારણ થાય છે. વિશેષમાં મહાકવિઓએ પણ આવાં રૂપોનો પ્રયોગ કર્યો છે. હામણ તરીકે ‘શાર્વરસ્ય તમસો નિષિદ્ધયે’ માં ‘શાર્વર’ શબ્દનો કાલદાસે, ‘અનુદિતૌષસરાગ’ માં ‘ઔષસ’ શબ્દનો ભારવિએ અને ‘સમાનકાલીન, પ્રાક્કાલીન’ એ શબ્દોનો નૈયાયિકે, વળી ‘નૈશો માર્ગઃ સચિતુરુદયે સૂચ્યતે કામિનીનાં’ એમાં ‘નૈશ’ શબ્દનો અને ‘શારદં પાર્વણઃ શર્વરીસારઃ’ એમાં ‘શારદ’ શબ્દનો મહાકવિઓએ પ્રયોગ કરેલો દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એમ ભક્તામર-સ્તોત્રની ટીકા રચનારા ઉપાધ્યાય શ્રીમેધવિજય કથે છે.

૧ આ સૂત્રોમાં જ ‘ભવ’ અર્થમાં પ્રત્યય લીધો છે, તેનાથી અહિં જુદો અર્થ કરવામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં તો આખા માસ (મહિના)માં થનારાને માસિક એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, જ્યારે અહિં કંઈ આખી રાત્રિનું એકદું અંધારું એમ કહેવાનો આશય નથી.

આ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે મહાકવિઓએ પ્રયોગ કર્યો છે, વાસ્તે આ રૂપ બોદું નથી; બાકી ચાલુ વ્યાકરણથી તો એ સ્વારસિક સિદ્ધ થતું નથી. એથી કરીને તો પ્રામાણિકના નામથી બોળખાતો પક્ષ એનો 'અપભ્રંશ' તરીકે ઉદ્ભવ્ય કરે છે.

વિશેષમાં એ પણ નિવેદન કરવું બેઠએ કે વ્યાકરણના સાધારણ નિયમે પ્રમાણે બ્યારે આ રૂપ સિદ્ધ થતું નથી, ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે 'શર્વર્કાં ર્દ શર્કરમ્' એમ કેટલાક સિદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ બય છે.

* * * * *

ઉચ્ચત્તિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતેઽહિ-

મુગ્ધમાવિતે નમસિ નૌ નમસીન ! દેહે ।

ઘર્મોત્કટાદિરિવ દન્તુરતાં વિષણ્ણો

મુક્તાફલદ્યુતિમપૈતિ નનૂદબિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે હન !-હે સ્વામિન્ ! નનુ-નિશ્ચિતં નૌ-આવયોર્દેહે-શરીરે ઉદબિન્દુઃ-જલકણઃ મુક્તાફલદ્યુતિમપૈતિ-મૌક્તિકકાન્તિ પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ મતિ ? નમસિ-આકાશે નમસિ-શ્રાવણમાસે ઉચ્ચત્તિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે-ઉત્કટવિદ્યુત્માન્દ્રમેધગર્જારવે મતિ । કથંભૂતે ઉચ્ચ ? અહિમુગ્ધમાવિતે-મયૂરશબ્દમિશ્રિતે । કસ્માત્ ? ઘર્મોત્કટાન્-ઉષ્મોત્કર્ષાન્ । હવ ઉત્પ્રેક્ષતે । ર્દ-ક્રામઃ દન્તુરતાં-ઉચ્ચત્તિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે । કથંભૂત ર્દ ? વિષણ્ણઃ-વિષાદં પ્રાપ્તઃ । કથંભૂતાં દન્તુરતાં ? મુક્તાફલદ્યુતિ સ્પષ્ટમ્ । ઉદકસ્યોદન્ આદેશઃ તેનોદબિન્દુઃ । ઉચ્ચતા દન્તા અસ્યેતિ દન્તુરસ્તદ્વાવો દન્તુરતેતિ ॥૮॥

અન્વયઃ

(હે) હન ! નમસિ નમસિ અહિ-મુગ્ધ-માવિતે ઉચ્ચત્-તદિત્-ઘન-ઘનાઘન-ગર્જિતે (સતિ) ઘર્મ-ઉત્કટાત્ વિષણ્ણઃ ર્દઃ હવ મુક્તાફલ-દ્યુતિ દન્તુરતાં નૌ દેહે ઉદન્-બિન્દુઃ નનુ મુક્તાફલ-દ્યુતિ ઉપૈતિ ।

શીખદાર્થ

ઉચ્ચત્ (જા. ૬)=ઉદ્ભવમાં આવતી.

તદિત્=સાદામિની, વીજળી.

ઘન=માદ.

ઘનાઘન=મેધ.

ગર્જિત=ગર્જના.

ઉચ્ચત્તિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે=અમકતી છે વિજળીઓ જેમાં એવા માદ મેધની ગર્જના છે જેને વિષે તે.

અહિ=સર્પ, સાપ.

મુગ્ધ=ખાડું.

અહિમુગ્ધ=મયૂર, મોર

માવિત=મિશ્રિત.

અહિમુગ્ધમાવિતે=મયૂર (ના સબ્દ) થી મિશ્રિત.

નમસિ (મૂ. નમસ્)=આકાશ.

નૌ (મૂ. જસ્યદ)=આપણા બેના.

નમસિ (મૂ. નમસ્)=શ્રાવણ (માસ) માં.

હન ! (મૂ. હન)=હે સ્વામિન્ !

દેહે (મૂ. ર્દેહ)=શરીરના ઉપર.

ઘર્મ=તાપ.

ઉત્કટ=ઉત્ક્રાંત.

घर्मोत्कटात्=तापना उत्कर्षणे लीधि.

इः (मू० इ)=कामदेव.

इव=जम.

दन्तुरतां (मू० दन्तुरता)=उन्नत दंतपश्याने.

विषण्णः (मू० विषण्ण)=भिन्न.

मुक्ताफल=भोक्तिः, मोती.

द्युति=तेज.

मुक्ताफलद्युति=मोतीना तेजने.

उपैति (वा० इ)=प्राप्त करे छे.

ननु=वञ्जी.

उदन्=जग, पाणी.

बिन्दु=रीपु.

उदबिन्दुः=जगनु पिन्दु.

श्लोकार्थ

“ न्याये श्रावण भासभां आकाश मयूर(ना शङ्क)थी मिश्रित थयेला तेमज स्फुरायमान सौदाभिनीथी अलंकृत भनेला तेमज गाढ जेवा मेधनी गर्जनाथी युक्त भने छे, सारे उष्णताना उत्कर्षणे लीधि जम भिन्न थयेला कामदेव मुक्ताङ्गना ज्वरी प्रभावाणी दन्तुरताने प्राप्त करे तेम आपना जेना हेछे उपरनुं जल-पिन्दु मुक्ता-ङ्गनी प्रमाने पाभशे.”—८

* * * * *

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षे

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

टीका

हे भगवन् !—हे ज्ञानिन् ! सखिता-मैत्री ईदृशी भवति इति त्वं पश्य-विलोक्य । इतीति किं ? अयं मयूरनिकरः—केकिसमूहो नृत्यन्-नृत्यं कुर्वन् सन् वर्तते । किं कृत्वा ? अब्दघटां—मेघमालां समीक्ष्य-विलोक्य । पुनः पद्माकरेषु—सरसीषु जलजानि—कमलानि विकाशभाञ्जि—प्रकाशयुक्तानि भवन्ति । कथं ? प्रकर्षे यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणम् । कया ? प्रभया । कथं-भूतया प्रभया ? ‘मैत्र्या’ मित्रस्य-सूर्यस्येयं प्रभा मैत्री तथा, सूर्यसंबन्धिद्युत्येत्यर्थः । अतः कारणात् हे यादव ! मदनादरः किं ?—कोऽर्थः ? । त्वया मदनादरो न कर्तव्य इत्यर्थः । मयि विषये न आदरः अनादरः, अनासक्त इत्यर्थः । अथवा मयि विषये न नादं-शब्दं अनादम् अर्थात् मौनं राति-ददाति (इति) मदनादरः । “ हे प्रिये ! अहमागतः, त्वं मम समीपमलङ्कुरु” इत्याद्युक्तिरहित इत्यर्थः । अथवाऽकारप्रक्षेपात् अमदने—कन्दर्परहिते वस्तुनि आदरः—अभिलाषः किं ? अर्थात् विवाहादि कार्यं मुक्त्वाऽन्यत्रादरः तव न युक्त इत्यर्थः । इत्येवं मदनादरपदस्य बह्वर्थाः सन्ति, (ते) स्वयंमूढा इति ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भगवन् ! अब्द-घटां समीक्ष्य मयूर-निकरः नृत्यन् (वर्तते), पद्माकरेषु जलजानि मैत्र्या प्रभया प्रकर्षे विकाश-भाञ्जि भवन्ति, सखिता ईदृशी (भवति) इति पश्य । किं मद-अन्-आदरः [अथवा मद-अ-नाद-रः, (अथवा अ-मदन-आदरः)] ? ।

શબ્દાર્થ

પશ્ય (ધા० દશ)=તું જો.

ઈદત્તી (મૂ० ઈદત્ત)=આવી.

ઈતિ=એમ.

સચ્ચિતા=મિત્રતા, દોસ્તી.

આદર=સત્કાર.

નાદ=ધ્વનિ.

રા=અર્પણ કરવું.

મદન=કંદર્પ, કામરૂપ.

મદનાદરઃ=(૧) મારા તરફ આદર નથી જેનો એવો;
(૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્
મારી સાથે નહિ બોલનારો).

અમદનાદરઃ=(૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જેની
એવો, (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર
છે જેનો એવો.

ક્ષિં=કેમ.

નૃત્યન્ (ધા० નૃત)=નાચ કરતો.

મયૂર=મયૂર, મોર.

નિકર=સમુદાય, સમૂહ.

મયૂરનિકરઃ=મોરોનો સમૂહ.

અઘ્=મેધ.

ઘટા=માળા, શ્રેણી.

અઘ્ઘટાં=મેધ-માળાને.

સમીક્ષ્ય (ધા० રીક્ષ)=જોધને.

મૈઙ્યા (મૂ० મૈત્રી)=સૂર્યના સખ ધી.

મવન્તિ (ધા० મૂ)=થાય છે

મગબન્ ! (મૂ० મગબત્)=હે જાની !

પ્રમયા (મૂ० પ્રમા)=તોજ વડે.

પ્રકર્ષે=અત્યંત.

પષ્ટાકરેણુ (મૂ० પષ્ટાકર)=સરોવરોને વિષે.

જલજાનિ (મૂ० જલજ)=કમળો.

વિકાશ=વિકસરના, વિકાસ.

ભાજુ=ભજનાર.

વિકાશભાજિ=વિકસરતાને ભજનાર.

શ્લોકાર્થ

“ હે જાની ! મેધ-માલા જોધને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રભાને
લીધે તો સરોવરોમાં કમલો અત્યંત વિકાસત થાય છે. મિત્રતા તો આવી દેાય છે તે તું જો.
મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [અથવા મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી,
અથવા મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, અથવા કંદર્પ રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ
પ્રીતિ રાખે છે] ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

‘ મદનાદરઃ ’ પરત્વે વિચાર—

આ પદના બીજા પલ્લુ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો
પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી અતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રજૂ
કરું છું:—

(૧) મદન+અદરઃ અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જેને એવો.

(૨) મદન+અદન+અરઃ અર્થાત્ મદનને બાંધનાર યાને તેનો લક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.

(૩) મદન+નાદ+રઃ અર્થાત્ હર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હર્ષપૂર્વક બોલનાર.

(૪) મદનાત્+અરઃ=મદનથી ઉતાવળીઓ.

(૫) મત્+અન+આદરઃ=મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

(૬) મદ-નાદ-રઃ અર્થાત્ (એક યોગન મુધી વાણી સંભળાતી હોવાને લીધે) વીર્યપૂવક કથન કરનારો અથવા કલ્યાણકારી વસ્તુનો ઉપદેશ આપનારો.

‘અ’કારના પ્રશ્લેષપૂર્વક અર્થો—

(૧) અ-મદ ! ન અ-દરઃ અર્થાત્ હે ગર્વ રહિત ! તું નિર્ભય નથી.

(૨) અમ-દ ! ન આ દરઃ અર્થાત્ હે (વિરહરૂપી) રોગદાયક ! અથવા હે (વિરહરૂપી) રોગને છેદનારા ! તું સર્વથા ભય-રહિત છે.

(૩) અ-મદન ! અ-દરઃ અર્થાત્ હે કામદેવથી રહિત (એટલે કે-હે વીતરાગ) ! તું નિર્ભય છે.

(૪) અમ્+અદન+આદરઃ અર્થાત્ બહદી (મુક્તિના ભોગરૂપી) ભોગ પ્રતિ આસક્તિવાળો.

(૫) અ-મદન-અ-દરઃ અર્થાત્ નિષ્કામપણે ભોગન-લેનારો.

(૬) અ-મદન-અ-દરઃ અર્થાત્ વીતરાગ (અવસ્થા) માં નિર્ભય.

(૭) અ-મદ-નાદ-રઃ અર્થાત્ હૃષી વિના (ખેદથી) (પશુઓને છોડવાનો) નાદ કરનારો.

‘આ’કારના પ્રશ્લેષપૂર્વક અર્થો—

(૧) આમ-દ ! ના અ-દરઃ અર્થાત્ હે રોગ-દાયક ! તું નિર્ભય મનુષ્ય છે.

(૨) આમ્+અદન+આદરઃ અર્થાત્ (મુક્તિના) ભોગ પ્રતિ પ્રીતિવાળો.

* * * * *

કિં ત્વં સ નૈવ ચલ ! કાઽગતિકા તવૈષા

જન્યાઃ પ્રસૂર્જનયિતા સહજાશ્ચ જામિઃ ।

શ્યામાઽપ્યહં ચ હિતિ વર્ગમિમં વિવાહ—

મૂંત્યાઽઞ્ચિતં ય હહ નાત્મસમં કરોતિ ॥૧૦ ॥

ટીકા

હે ચલ !—હે ચપલસ્વભાવ !—હે અનવસ્થાનચિત્ત ! તવ ઇષા કા આગતિકા—કુત્સિતમાગમનં વર્તેત્ હત્યર્થઃ । યદિ ત્વં નાગમિષ્યસ્તદા વરમભવિષ્યત્, યતોઽહં સસ્ત્રીનાં મધ્યે ઉપહાસ્યતાં ગતેતિ વ્યર્થમ્ । અથવા તવૈષા કા ગતિકા—કા દશા-અવસ્થા જ્ઞાનં ચ (વા) વર્તેતે—તવ કીદશી અવસ્થા ? કીદશં જ્ઞાનં ? અહં ન જાને, અગ્રે ત્વમસ્ત્રીકત્વાદ્ દુઃસ્ત્રી ભવિષ્યસીતિ કાકુઃ । હે ચલ ! સ ત્વં કિં ? (નૈવ) અકિંચિત્કરત્વાભિરર્થકોઽસિ હિતિ । અથવા હે સના—સદા એવ ચલ ! ત્વં કિમ્, કિંશબ્દોઽન્ન-કુત્સિતાર્થઃ, તેન ત્વં કુત્સિતોઽસીત્યર્થઃ । અન્યે જના બાલત્વે ચપલસ્વભાવા ભવન્તિ, ત્વં તુ સદૈવ ચપલ હિતિ હેતોઃ । યતઃ—

“ ન ક્રોધિનોઽર્થો ન શઠસ્ય મિત્રં

ક્રૂરસ્ય ન સ્ત્રી મુખિનો ન વિદ્યા ।

૧ ‘મૂંત્યા ઞ્ચિતં’ ‘મૂંત્યા ઞ્ચિતં’ હિતિ ચા પદબ્દેદઃ સમીચીનઃ ।

न कामिनां वीरलसस्य न श्रीः

सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ १ ॥” (—उपजातिः)

इति । “सदा सनाऽनिशं शश्वत्” इति हैमः (का० ६, श्लो० १६७) । अथवा हे चल ! स त्वं किं ना—पुरुषः ? अपितु पुरुषो न अस्ति । नृशब्दस्य ना (प्रथमैकवचनं), पौष्पाभावात् । यतो मागितां सम्पद्यमानां भार्या न निषेधयतीति क्षत्रियधर्मोऽस्ति, त्वं तु तं धर्मं त्यजसि, निर्लज्जत्वात्, अतोऽहं त्वां पुरुषं न कथयामि इति । विरहपीडितो हि जनः परमपरम्पु उचित-मनुचितनपि सर्वं वाक्यं जल्पति, मोहितत्वेन विवेकाभावात् । अथवा हे चल ! स त्वं किं नैवासि ? स एव त्वं स्वेच्छाचारी वर्तसे इत्यर्थः । स कः ? यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यो भवान् इह—विवाहमण्डपे इति इमं वर्ग—स्वजनसमूहं विवाहभूत्याभितं—विवाहस्य सुवस्त्रभूषणभोजनविलेपनादिममृद्वियुक्तं न करोति । कथंभूतमिमं वर्गं ? आत्मसमम्—आत्मना तुल्यमिति । इति वर्गं इतीति किं ? जन्मा—वरयितृमित्राणि, “जन्मास्तु तस्य सुहृदः” (का० ३, श्लो० १८१) इति हैमवचनात्, प्रसूः—माता, जनयिता पिता, सहजा—भ्रातरः, जामिः भगिनी कुलस्त्री च, “जामिः स्वस्रकुलस्त्रियोः” इति हैमनेकार्थः, अहं श्यामाऽपि—नवयौवनाऽपि । चः समुच्चये । इति समस्तस्वजनवर्ग-मिति । श्लोकः—

“श्यामा श्यामेन वर्णेन, श्यामा स्त्री नवयौवना ।

अप्रसूता मवेच्छषामा, श्यामा षोडशवार्षिकी ॥ १ ॥” (—अनुष्टुप्)

इति ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) चल ! यः जन्मा, प्रसूः, जनयिता, सहजा, जामिः च अहं श्यामा अपि इति इमं आत्मन्—समं वर्गं इह विवाह—भूति—आभितं [अथवा विवाह—भूत्या आभितं] न करोति, तत्र एषा का गतिका [अथवा आगतिका] ? सः त्वं किं ? न एष [अथवा (हे) सना एव (चल !) त्वं किं, अथवा सदा एव (चल !) सः त्वं किं ना ?] ।

श्लोकार्थः

किं=(१) भ्रातरः; (२) पुत्रः

त्वं (मू० युष्मद्)=तुम्हें.

सः (मू० तद्)=ते.

न—नहि.

एव=एव.

सना=सदा.

ना (मू० नृ)=मनुष्य.

चल ! (मू० चल)=हे अस्थिर (चिरवाणी) ।

का (मू० किम्)=(१) भ्रातरः; (२) कवी.

गतिका=(१) अपरथा; (२) गान.

आगतिका=आगमन.

तत्र (मू० युष्मद्)=तत्र.

एषा (मू० एतद्)=आ.

जन्माः (मू० जन्म)=वरराजानां मित्रो, जनैश्च.

प्रसूः (मू० प्रसू)=जननी, माता.

जनयिता (मू० जनयितृ)=जनक, पिता.

सहजाः (मू० सहज)=भ्रातृभ्यो, भावभ्यो.

च=चने.

जामिः (मू० जामि)=(१) भगिनी, भेन; (२) कुलस्त्री.

श्यामा=युवति.

अपि=एव.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

इति=मेव.

वर्गं (मू० वर्ग)=समुदाय.

इमं (मू० इम्)=आ.

विवाह=विवाह.

મૃતિ=અપતિ.

વિવાહમૃત્યા=અમની સંપતિ વડે.

આશ્રિત (ધા. ણિ)=આશ્રય કરાયેલ.

વિવાહમૃત્યાશ્રિત=અમની સંપતિ વડે આશ્રય કરાયેલ.

યઃ (યુ. યષ)=એ.

દૃષ્ટ=અન.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=ગુણ, સમાન.

આત્મસમ=પોતાના સમાન.

કરોતિ (ધા. કૃ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

“હે (સર્વદા) અપણ (ચિત્તવાળા નાથ) ! જનૈયા, જનની, જનક, ખંધુ અને અગિની [અથવા કુળ-સ્ત્રી] તેમજ હું યુવતિ એવા આ પોતાના સમાન (કુટુંબ-) સમુદાયને જ વિવાહની (સુંદર વસ્ત્ર, આભૂષણ, ભોજન, વિલેપન ઇત્યાદિ) સમૃદ્ધિ વડે આશ્રિત કરતો નથી, એવો જ તું (છે) તેના આગમનથી શું ? (અર્થાત્ તું અત્ર નહિ આવ્યો હોત, તો સખીઓમાં મારી હાંસી થાત નહિ.) [અથવા આ તારી શી દશા છે અથવા આ તારૂં શું જ્ઞાન છે ? (ને હું બહુ શક્તી નથી; પરંતુ અવિધ્યમાં સ્ત્રી વિના તું દુઃખી થશે એમ મને લાગે છે, કેમકે ‘ગોળ વિનાનો કંસાર, તેવો ખાયડી વિનાનો સંસાર’)] તેમજ વળી તે તું છે ? ના (અર્કિચિત્કર હોવાથી તું નિરર્થક છે) [અથવા તે તું નથીજ ? (તેજ તું સ્વેચ્છાચારી છે) અથવા તે તું શું પુરૂષ છે, (કેમકે ક્ષત્રિયનો ધર્મ તો શરણાગત અપણાનું રક્ષણ કરવાનો છે) અથવા હે (ખાદ્યાવસ્થામાંજ નહિ પરંતુ) સર્વદા અપણ ! તે તું ખરાબ છે]. ”—૧૦

* * * * *

દૃષ્ટ્વા ભવં તમનિમેષવિલોકનીયં

નાન્યત્ર તોષમુપયાતિ મદીયચક્ષુઃ ।

પીત્વા પયઃ શશિકરચુતિ દુગ્ધસિન્ધોઃ

ક્ષારં જલં જલનિધેરશિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

ટીકા

હે સુમત્ર ! મદીયચક્ષુઃ—મમ નેત્રં કર્તૃપદં તોષં—તુષ્ટિં નોપયાતિ—ન પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ ? અન્યત્ર—શુભસાંસારિકભોગવિલાસસુખં વિહાયાન્યત્ર મુનિધર્મમાર્ગે । કિં કૃત્વા ? તં—પ્રસિદ્ધં સુકૃતોપેતં ભવં—સંસારં ઉપલક્ષણત્વાદ્ વિવિધભોગસંયોગલીલાજનિતસુખાસ્વાદપ્રમોદગેદુર્ગ્ધહુનરનારીરૂપં દૃષ્ટ્વા—વિલોક્ષ્ય । કથંભૂતં ભવં ? અનિમેષવિલોકનીયં—(નેત્ર) નિમીલનરહિતદર્શનીયમ્ । દૃષ્ટાન્તમાહ—કો નરો જલનિધેઃ—લવણસમુદ્રસ્ય ક્ષારં જલમશિતું—જલપાને કર્તુમિચ્છેત્ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિં કૃત્વા ? દુગ્ધસિન્ધોઃ—ક્ષીરસમુદ્રસ્ય પયઃ—જલં પીત્વા । કિંવિશિષ્ટં પયઃ ? શશિકરચુતિ—ચન્દ્રકિરણવલમિતિ । અત્ર મુનિધર્મમાર્ગસ્ય ક્ષારજલોપમાને વિવિધક્લેશજાલમહનત્વાત્, સાંસારિકસુખસ્ય તુ ક્ષીરસમુદ્રનિર્મલજલોપમાને પ્રત્યક્ષસુખત્વાત્ સર્વજનાનુભવસિદ્ધમિતિ । एतेन ‘પુણ્યવતાં ભોગવિલાસં દૃષ્ટ્વા મન્મનસ્તત્ર ધાવતિ, ત્વં તુ તત્ર વિમુક્ષ્ય હિતિ તવ મૂઢત્વમસ્તીતિ ॥

અથ દ્વિતીયમર્થમાહ—હે સુમત્ર ! મદીયચક્ષુઃ—(મમ) નેત્રં તોષં નોપયાતિ । કસ્મિન્ ? ત્વાં વિના—અન્યત્ર કરુણે । કિં કૃત્વા ? મવન્તં—નેર્મિ દૃષ્ટ્વા । કથંભૂતં મવન્તં ? અનિમેષવિલોકનીયં

સ્પષ્ટમ્ । દૃષ્ટાન્તમાહ—કો નર इत्यादि पूर्ववत् अन्यः । परं अन्यपुत्रस्य लवणसमुद्रक्षारजलो-
पमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

અન્યથા:

(હે સુભગ !) અનિમેષ-વિલોકનીયં તં ભવં [અથવા મવન્તં] દૃષ્ટ્વા મરીય-ચક્ષુઃ ન
અન્યત્ર તોયં ઉપયાતિ । દુગ્ધ સિન્ધોઃ શશિન્-કર-દ્યુતિ પયઃ પીત્વા જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં અશિતું કઃ
ઈચ્છેત્ ?

શીખદાર્થ

દૃષ્ટ્વા (ષા० દૃષ)=જોઈને.

મવં (મૂ० મવ)=સંસારને.

તં (મૂ० તદ)=પ્રસિદ્ધ.

મવન્તં (મૂ० મવન્)=આપને.

નિમેષ=મટકું મારવું તે, આંખ માચવી તે.

અનિમેષ=દેવ.

વિલોકનીય=દર્શનીય, જોવા લાયક.

અનિમેષવિલોકનીયં=(૧) એકી ટસે જોવા લાયકઃ

(૨) દેવની જેમ દર્શનીય.

ન=નહિ.

અન્યત્ર=મીઠે સ્થળે.

તોયં (મૂ० તોષ)=સંતોષ.

ઉપયાતિ (ષા० યા)=પામે છે.

મરીય=મારી.

ચક્ષુસ્=આંખ.

મરીયચક્ષુઃ=મારી આંખ.

પીત્વા (ષા० પા)=પાન કરીને, પીને.

પયઃ (મૂ० પયસ્)=(૧) દૂધ; (૨) જળ.

શશિન્=ચન્દ્ર.

કર=કિરણ.

દ્યુતિ=પ્રભા, તેજ.

શશિકરદ્યુતિ=ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવું તેજ છે જેવું
એવું.

દુગ્ધ=ક્ષીર, દૂધ.

સિન્ધુ=સમુદ્ર.

દુગ્ધસિન્ધોઃ=ક્ષીર-સમુદ્રનું.

ક્ષારં (મૂ० ક્ષોર)=ખાર.

જલં (મૂ० જલ)=જળ, પાણી.

જલનિધેઃ (મૂ० જલનિધિ)=સમુદ્રનું.

અશિતું (ષા० અષ)=પાન કરવાને.

ઈચ્છેત્ (ષા० ઇષ)=છાહે.

શ્લોકાર્થ

“(હે નાથ !) (વિવિધ પ્રકારનાં ભોગ, લીલા, લલના ઇત્યાદિથી મનોહર અત એવ)
નિર્નિમેષ જોવા લાયક એવા પ્રસિદ્ધ સંસારને જોવા બાદ મુંદર સાંસારિક ભોગ-વિલાસથી વિમુખ
એવા મુનિ ધર્મરૂપી) અન્ય સ્થળે માફ નેત્ર સંતોષ પામતું નથી [અથવા દેવની જેમ દર્શનીય
એવા આપને જોવા પછી માફ નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી], (કેમકે) ચન્દ્રનાં કિરણોના
સમાન પ્રભાવાળા ક્ષીર-સમુદ્રના જલનું પાન કર્યા બાદ (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો
આરવાદ લેવાને કાણુ ઇચ્છે ! ”—૧૧

* * * * *

રાજો મહામૃગમદાકુલમણ્ડલસ્ય

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય તમોઽવિતસ્ય ।

ચક્ષુષ્ય ! ચારુચતુરાક્ષિગતસ્ય કિચ્ચ

યત્ તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोषं नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रव्ययति-हे चक्षुष्य !-हे सुभग ! “चक्षुष्यः सुभगः” इत्यभिधानचिन्तामणि (का० ३, श्लो० १११) वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूपं ते-तव समानं नहि अस्ति, श्रवणे इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ‘राज्ञः’ राजत इति राजा तस्य महामृगस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘महामृगेति’ महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानवारिभिराकुलं-व्याप्तं मण्डलं-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ‘दैत्येति’ दैत्यारेः-चासुदेवस्य मार्गे-पथि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गे गमनं यस्य स तस्य । एतेन तवाग्रतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैरदितः-अखण्डितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘चारुचेति’ चारुवो मनोहराश्चतुरा-नगनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेष्यस्तस्येति । चक्षुषे हितश्चा(च)क्षुष्यः यं दृष्ट्वा चक्षुः प्रह्लादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, “द्वेष्योऽक्षिगतः” (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमवचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सोऽक्षिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुचतुराक्षिषु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादरविलोकनेन वाङ्मन्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गतं-गमनं यस्य गः, “आः रथं व्याघ्रं गतो गतः” इत्यर्थः । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तव कस्येव ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकाया आकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थानं सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणां-देवानां मार्ग-आकाशस्तस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमसा-गत्रौ उदितः-उदयं प्राप्तः । अथवा तमोभिः-अन्धकारैरदितः-अखण्डितः । अथवा तमसा-गह्वराऽदितः-अखण्डितः, गह्वरा मृतस्येति, शेषं तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञः-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग ऐरावत इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य ! यद् महत्-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्य-अरि मार्ग-गमनस्य, तमस्-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चारु-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

श्लोकार्थ

राज्ञः (म० राजन्) = (१) नृपतिना; (२) यन्त्रना;
(३) छन्दना ।
महामृग = (१) बाघी; (२) (बाघनरपी) हरिणः; (३)
कस्तूरी (विषक्षुष्यार्थे ?) ।
मद = (१) दान-वृक्ष; (२) कस्तूरी ।
आकुल = व्याध ।
मण्डल = (१) विषय; (२) देश ।

महामृगमदाकुलमण्डलस्य = (१) कुंजरोना म० प०
व्याप्त छे देश जेना व्याध; (२) (बाघनरपी)
मृगना कस्तूरी [अथवा कस्तूरी प्रमुख पीपल
सुगन्धी पदार्थो] व० व्याप्त छे म० प० जेनु व्याध ।
दैत्य = दानव ।
आर = रात्र, दुःख ।
दैत्यारि = (१) देव; (२) दुःख ।

માર્ગ=રસ્તો.

ગમન=જવું તે.

વૈરપારિમાર્ગગમનસ્ય=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના]
માર્ગો વિષે ગમન છે જેનું એવા.

તમસ્=(૧) પાપ, (૨) અધિકાર, (૩) રાહુ.

અદિત્ત=અખરિડત.

તમોદિતસ્ય=(૧) પાપ વડે અખરિડત; (૨) અધ-
કાર વડે અખરિડત; (૩) રાહુ વડે નહિ ઘેરા-
યેલ.

તમા=રાત્રિ.

ઉદિત (ધાં ૬૦)=ઉદય પામેલ.

તમોદિતસ્ય=રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા.

ચક્ષુષ્ય ! (મૂં ચક્ષુષ્ય)=હે સુભગ !

ચાલ=મનોહર.

ચતુર=હોંશી આર.

અક્ષિગત=દુરમન.

અક્ષિ=આખ.

ગત=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.

ચાલચતુરઅક્ષિગતસ્ય=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર
(જોતા)ના દુરમન (૩૫), (૨) મનોહર તેમજ
ચતુર મનુષ્યોની આખને વિષે રહેલા; (૩)
મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જેનું
એવા.

કિચ્ચ=વળી.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

યન્=જે માટે.

સમાનં (મૂં સમાન)=સમાન.

અપરં (મૂં અપર)=અન્ય.

ન=નહિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

અસ્તિ (ધાં અસ્)=હે.

શ્લોકાર્થ

“(માફ નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, કેમકે) વળી હે સુભગ ! (લાંછનરૂપી) શ્રુગની
કસ્તૂરિકા વડે અથવા કસ્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જેનું એવા, વળી દેવોના માર્ગને
વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જેનું એવા, તથા અધિકાર અથવા રાહુથી અખરિડત
[અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા
મનોહર (પરંતુ વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુરમનરૂપ] એવા ચન્દ્રની સમાન
જેમ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગજેન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ
જેનું એવા, દૈત્યરૂપી દુરમનોના માર્ગમાં (પણ) ગમન છે જેનું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મ-
નોહર તથા કુશળ મનુષ્યો (ને અતિશય વદ્ધમ હોવાથી તે)ની આંખને વિષે રહેલા એવા ઇન્દ્રના
રૂપ સમાન જેમ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જેનો એવા, વળી
કૃષ્ણ (વાસુદેવ)ના [અથવા દેવોના] માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ કે દેવો
જેની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખરિડત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જનોના
દુરમન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન
છે જેમનું એવા] તારા સમાન ખરેખર અન્ય રૂપ નથી.”—૫૨

* * * * *

ત્વસ્તદ્વિયોગવનમેવ ગતા તથાપિ

ત્રિવ્રાતપોદ્ધતપરામવમાવિતાઽહમ્ ।

‘શૈવેય’ ! દેવ ! જલજાદ્ધિત ! જાતમેતદ્

યદ્ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૨ ॥

टीका

शिवाया अपत्यं शैवेयः, तस्य संबोधने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !—हे शङ्खला-
 ञ्छन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथंभूताऽहं ? 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्-शोभनो विः—पक्षी तस्य
 योगोऽस्मिस्तत् एवंविधं वनं—गृहं जलं काननं वा गता—प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वनं—गृहं जलं
 काननं वा गता चेतसा भावितत्त्वन्मयसकलस्थानेत्यर्थः वर्तर्कः । “वनं प्रश्रवणे गेहे, प्रवासेऽ-
 म्भसि कानने” इति हेमानेकार्थ्याम् । तथापि कथंभूताऽहं ? 'तीव्रेति' तीव्रः—वदुः आतपो—विर-
 हलक्षणसंतापस्तस्योद्धत—उत्कटो यः पराभवः—अभिभवस्तेन भाविता—मिश्रिता, पीडितेत्यर्थः ।
 तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शितः, त्वदु(ष्टु)क्तगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विह-
 ङ्गोपमानमुचितं चञ्चलस्वभावत्वात् स्थितः सन् तत्कालमेवोद्धयनं कुर्यात्, त्वमप्यागतः सन् त्वरितं
 गत इत्यर्थः । अथ विरोधपरिहारमाह—‘त्वत्सेति’ तव सत्—निरन्तरं या वियोगस्तस्य वनं—गृहं
 तव वियोगमन्दिरं प्राप्तेति । अथवा तव निरन्तरवियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषसमामात्, वनं—जलं गृहं
 काननं इत्यादि स्थानं गताऽपि कापि रतिं न लब्धेत्यर्थः । हे देव ! यत् एतद् वनं पाण्डुपलाश-
 कल्पं जातम् । कस्मिन् मति ? भार्ताति भवान् तस्मिन् भवति—त्ययि वासरे—दिवसे सति । पलं—
 मांसमभ्रातीति पलाशो—राक्षसः, पाण्डुः—बुद्धितत्वाच्छ्वेतश्चासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्पं सहस्रं
 भक्षणकारित्वादिति ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) 'शैवेय' ! (हे) देव ! (हे) जलज-अङ्कित ! अहं त्वत्-सत्-वि-योग-वनं एव गता तथापि
 तीव्र-आतप-उद्धत-पराभव-भाविता (अस्मि) यद् भवति वासरे (सति) एतद् (वनं) पाण्डु-
 पलाश-कल्पं जातम् ।

शब्दार्थ

सत्=(१) शोभन, (२) निरन्तर

वि=पक्षी.

योग=संयोग.

वियोग=वियोग.

वन=(१) वनम्; (२) गृह, (३) जल.

त्वत्सहियोगवनं=(१) तारा समान शोभन पक्षीना

योग छेदने विभेजे वा वनम्; (२) तारा

समान सुदूर पक्षीना योगक्षी वनम्; (३)

तारा निरन्तर वियोगक्षी वनम्; (४) तारा

निरन्तर वियोगक्षी वनम्.

एव=ए.

गता (मू० गत)=प्रवेष्टी, प्राप्ते.

तथापि=तथापि.

तीव्र=सप्त.

आतप=संताप.

उद्धत=उद्धत.

पराभव=पराभव.

भाविता=मिश्रिता.

तीव्रातपोद्धतपराभवभाविता=सप्त संतापना उ-

द्धत पराभवधी पीडिता.

अहं (मू० अहम्)=हं.

शैवेय ! (मू० शैवेय)=हे शिवा-न-हन, हे नेमिनाथ !

देव ! (मू० देव)=हे देव !

जलज=जल.

अङ्कित= (पा० अङ्क)=आङ्कित.

जलजाङ्कित ! =हे शोभना भाङ्कनी युक्त !

जातं (मू० जात)=जन्म.

एतद् (मू० एतद्)=मा.

यद्=येथी करीने.

वासरे (मू० वासर)=दिवसे.

મર્ચતિ (મૂં મર્ચત)=પ્રકાશમાન.

પાણ્ડુ=દિક્ષા.

પણ્ડ=માંસ.

અર્ચ=પાવું.

પલાશ=રાક્ષસ.

કલ્પ=સમાન, પુલ્ક.

પાણ્ડુપલાશકલ્પ=દિક્ષા (પડી ગયેલા) રાક્ષસની સમાન.

શ્લોકાર્થ

“ હે શિવા-નન્દન ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનથી લાંછિત (જિનેશ્વર) ! હું તારા સમાન સુંદર પક્ષીનો યોગ છે જોને વિષે એવા વનમાં ગદ્ય તોપણ (તારા વિરહરૂપી) સખ્ત સંતાપના પરાભવથી પીડિત છું; જ્યોત્તી કરીને પ્રકાશમાન (આપરૂપી) દિવસ હોતે છતે આ વન (ક્ષુધાર્ત હોવાને લીધે) દિક્ષા પડી ગયેલા રાક્ષસના જુવુ (ખાવા ધાય) છે.”—૧૩

રૂપાંકરણ

વિરોધાલંકારનો પરિહાર—

હે શિવા દેવીના પુત્ર ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનવાળા (નાથ) ! હું તારા નિરન્તર વિયોગરૂપી વનમાં ગદ્ય તેથી [અથવા તો તારા સતત વિયોગને લીધે જલ, ગૃહ કે જંગલમાં ગદ્ય તો પણ] હું તીવ્ર સંતાપના ઉત્કટ પરાભવથી પીડિત થઈ (અને મને ઠાઠ પણ સ્થલે ગેન પહોં નહિ).

* * * *

વ્યાહારમેઢ હવ મે यदि नो शृणोषि

शब्दादिकं सुखमिदं ब्रज हरि हित्वा ।

नेतर्मरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्जरतो यथेष्टम् ? ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

હે નેતઃ !—હે સ્વામિન ! યદિ-ચેત્ત્વં મે-મમ વ્યાહાર-વચનં એઢ હવ-બધિર હવ નો શૃણોષિ, મમ વચનં નાક્ષીકરોષીત્યર્થઃ, તદા ત્વં વ્રજ-યાહિ । કિં કૃત્વા ? હદં-પ્રત્યક્ષં શબ્દાદિકં શબ્દરૂપરસગન્ધસ્પર્શલક્ષણં સુખં હિત્વા-ત્યક્ત્વા । કિંવિશિષ્ટં સુખં ? હારિ-રમ્યમ્ । હે નેતઃ ! યે નરા મુવિ-પૃથિવ્યાં ગતાઙ્કુશા-નિર્મર્યાદા ભવન્તિ, કો નરસ્તાન્ નરાન્ યથેષ્ટં-સ્વેચ્છં યથા સ્યાત્ તથા સજ્જરતો-ગચ્છતો નિવારયતિ ? । અપિતુ ન કોઽપિ તાન્ નિષેધયતીતિ ॥ ૧૪ ॥

અન્યથા:

(હે) નેતઃ ! યદિ મે વ્યાહારં એઢ હવ (ત્વં) નો શૃણોષિ, (તવા) હદં શબ્દ-માદિકં હારિ સુખં હિત્વા વ્રજ । યે નરાઃ મુવિ ગત-અઙ્કુશાઃ ભવન્તિ, તાન્ યથેષ્ટં સજ્જરતઃ કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

વ્યાહારં (મૂ. વ્યાહાર) = વચનને.
 પદ્મઃ (મૂ. પદ) = પહેરો.
 હવ = જેમ.
 મે (મૂ. અસ્મદ્) = મારા.
 યદિ = જો.
 નો = નહિ.
 શૃણોષિ (ધા. શ) = તું સાંભળે છે.
 શબ્દ = શબ્દ.
 આદિ = પ્રમુખ.
 શબ્દાદિકં = શબ્દ પ્રમુખ.
 સુલ્લં (મૂ. સુલ) = સુખ.
 હવં (મૂ. હવમ્) = આ.
 વ્રજ (ધા. વ્રજ) = તું જા.
 હારિ (મૂ. હારિ) = મનોહર.

હિત્વા (ધા. હ) = સહ કરી.
 નેતઃ ! (મૂ. નેત) = હે નાયક !
 નરાઃ (મૂ. નર) = મનુષ્યો.
 સુવિ (મૂ. મુ) = પૃથ્વીને વિષે.
 મવન્તિ (ધા. મુ) = ગાય છે, હોય છે.
 ગત (ધા. ગમ્) = ગયેલ.
 અરુકુશ = અકુશ, મર્યાદા.
 ગતારુકુશઃ = ગયેલો છે અંકુશ જેમનો એવા.
 યે (મૂ. યદ) = જો.
 કઃ (મૂ. કિમ્) = કોણ.
 તાન્ (મૂ. તદ) = તેમને.
 નિવારયતિ (ધા. વાર) = નિવારે છે.
 સચ્ચરતઃ (મૂ. સચ્ચરત્) = જતા.
 યથેષ્ટં = મરજી મુજબ.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાયક ! જો પહેરાની માફક તું મારે વચન સાંભળતો નથી, તો (પછી) આ શબ્દાદિક મનોહર સુખને છોડીને જા. જે મનુષ્યો જગત્માં નિરંકુશ હોય છે, તેવા ધૃત્વા મુજબ કરતા જોનાર કોણ અટકાવે ! ”—૧૪

* * * * *

ધ્યાનં વિધેહિ કુરુ રૈવતકે તપાસિ

વિદ્ધીતિ માં હરિસુતોઽસ્થિરમાશુ કર્તા ।

યજ્ઞન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંદ્રિતો નો

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વં રૈવતકે ગિરૌ ધ્યાનં વિધેહિ-કુરુ । પુનઃ ત્વં તપાસિ કુરુ । હે નેમે ! હરિ-સુતઃ-કૃષ્ણપુત્રઃ-કામઃ આશુ-શીઘ્રં માં-નેમિં અસ્થિરં વ્રતાદ્ બ્રહ્મં કર્તા-કરિષ્યતિ-ઇતિ ત્વં વિદ્ધિ-જાનીહિ । યદ્-યસ્માત્ કારણાત્ કદાચિત્-કર્સિમશ્ચિત્ કાલે મન્દરાદ્રિશિખરં કિં નો ચલિતં ? અપિતુ કમ્પિતમેવ । કસ્માત્ ? ‘જન્મેતિ’ જન્મમાત્રથાસૌ લઘુગાત્રથાસૌ જિનો-ધીરઃ તસ્યાં-હિતઃ-પાદકમલાત્ । અત્ર મહાવીરચરણત-ઇતિ દૃષ્ટાન્તમાત્રવિવક્ષિતત્વાત્ માવિનિ દૃષ્ટાન્તે ભૂતો-પચારઃ । અથવા “પુલ્વતિત્થયરનિદિદ્ધે”-ઇતિ વચનાત્ પ્રસિદ્ધત્વાદ્ ભવત્યેવ । एवं “ધેમ્મસારહીણં”-ઇતિ પદે માવિનિ મેઘકુમારદૃષ્ટાન્તે ભૂતારોપણા દૃશ્યતે ॥ ૧૫ ॥

અન્યથા:

(હે નેમે !) ધ્યાનં વિષેહિ, રૈવતકે તપાસિ કુરુ । (પરન્તુ) ' હરિ-સુતઃ આશુ માં અ-સ્થિરં કર્તૌ ' इति विद्धि, यद् जन्म[न्]-मात्र-लघु-गात्र-जिन-अंहितः किं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् नो चलितम् ? ।

શીખરાર્થ

ધ્યાનં (મૂં ધ્યાન) = ધ્યાન.
વિષેહિ (ધાં ધા) = તું કર.
કુરુ (ધાં કુ) = તું કર.
રૈવતકે = રૈવત (પર્વત) ઉપર.
તપાસિ (મૂં તપસ) = તપશ્ચર્યાઓ.
વિદ્ધિ (ધાં વિદ્) = તું જાણ.
इति = એમ.
માં (મૂં અસ્મદ્) = મને.
હરિ = કૃષ્ણ.
સુત = પુત્ર.
હરિસુતઃ = કૃષ્ણનો પુત્ર, પ્રહુભેન, કામદેવ.
સ્થિર = સ્થિર.
અસ્થિર = અસ્થિર.
આશુ = સત્વર.
કર્તૌ (ધાં કુ) = કરશે.
યદ્ = જેથી કરીને.
જન્મન્ = જન્મ.

જન્મ = જન્મ.
માત્ર = ફક્ત.
લઘુ = નાનું.
ગાત્ર = શરીર.
જિન = તીર્થંકર.
અંહિ = ચરણ.
જન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંહિતઃ = તરતજ જન્મેલા એવા લઘુ દેહવાળા એવા જિનના ચરણથી.
નો = નહિ.
કિં = શું.
મન્દર = મેરૂ.
અદ્રિ = પર્વત.
શિખર = શિખર.
મન્દરાદ્રિશિખરં = મેરૂ પર્વતનું શિખર.
ચલિતં (મૂં ચલિત) = હાલેલું.
કદાચિત્ = કદાપિ, કોઈક વેળા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નેમિ (નાથ) ! (હલે) તું ધ્યાન ધર (અર્થાત્ યોગી બન) અને રૈવંત પર્વતના ઉપર તપશ્ચર્યાઓ (પણ) કર. પરંતુ કામદેવ મને સત્વર અસ્થિર કરશે એમ જાણુ (અર્થાત્ યાદ રાખજે કે તારા ધ્યાનમાંથી તને કામદેવ જરૂરજ ચલિત કરશે), કેમકે તરતનાજ જન્મેલા (અને એથી કરીને) લઘુ દેહવાળા એવા (વીર) જિનેશ્વરના ચરણથી મેરૂ પર્વતનું શિખર શું કદાપિ ચલાયમાન થયું નથી કે ! ” — ૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકાર્થનું સમાધાન—

આ શ્લોકમાં એમ લખ્યું છે કે રાજમતીના જીવન દરમ્યાન નહિ જન્મ ધારણ કરેલા એવા વીર પ્રણયે મેરૂ પર્વત કમ્પાયમાન કર્યો, તો આ વાન સતી રાજમતીએ કેવી રીતે જાણી એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય છે. એક તો જન્મ મેધકુમારના ભાવિ દશાન્તમાં ‘ ધમ્મસારહોજી ’ એ પદથી ભાવિમાં જીવનો ઉપચાર કર્યો છે તેમ અહિં પણ સમજવું.

૧ કવિવર ધાધે પોને રચેલા શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યમાં આ રૈવતક પર્વતનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે અને તેમ કરતાં તેણે આખો ચોથો સર્ગ રચ્યો છે.

૨ ભાવિમાં જીવનો ઉપચાર કરવો એટલે ભાવિનો જીવ તરીકે આરોપ કરવો એ નૈમિષ નામનો એક પ્રકાર છે. આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-અતુર્દિશતિકા (૫૦ ૨૦).

ખીએ ઉત્તર એ છે કે પુણ્યતિથ્યરનિદિદે અર્થાત્ પૂર્વ તીર્થકરે નિર્દેશ કર્યો હોય કે વીર પ્રભુ મેરૂ પર્વત કંપાવશે એ વાત જન-સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ હોય અને એથી કરીને રાજ્યમતી તે વાત આશ્ચર્યથી હસી એમ કહી શકાય.

* * * * *

તત્રોષિતં નિધુવનાય સમાગતાસ્ત્વાં

દેવ્યઃ સમં સહચરૈઃ સુતનું સમીક્ષ્ય ।

વક્ષ્યન્તિ મોહિતતરા इति कामरूपो

દીપોઽપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા

હે નેમે ! દેવ્યો-દેવનાર્યં इति વક્ષ્યન્તિ-કથયિષ્યન્તિ । કિં કૃત્વા ? ત્વાં સમીક્ષ્ય-વિલોક્ય । કથંભૂતં ત્વાં ? તત્ર રૈવનકે ઉષિતં-સ્થિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં ત્વાં ? સુતનું-શોમનદેહમ્ । કથંભૂતા દેવ્યઃ ? સહચરૈઃ-નિજમિત્રૈઃ સમં-સાર્થ સમાગતા-આયાતાઃ । કસ્મં ? નિધુવનાય-સમ્ભોગાય । પુનઃ કથંભૂતા દેવ્યઃ ? મોહિતતરા-અતિશયમોહં પ્રાપ્તાઃ । इति વક્ષ્યન્તિ, इतीति કિં ? હે નાથ ! ત્વમપરઃ-અપૂર્વો દીપોઽસિ । કથંભૂતસ્ત્વં ? 'જગત્પ્રકાશઃ' જગતિ-વિષ્ટપે પ્રકાશો યસ્યેતિ । તૈલમયદીપસ્તુ ગૃહમાત્રમેવ પ્રકાશયતિ, અતોઽપર इति । કથંભૂતસ્ત્વં ? કામરૂપઃ-કન્દર્પસમાનઃ । અથવા તપઃ-સિદ્ધત્વાદિચ્છાસ્વરૂપઃ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

સહચરૈઃ સહ નિધુવનાય સમાગતાઃ, મોહિત-તરાઃ દેવ્યઃ તત્ર ઉષિતં સુ-તનું ત્વાં સમીક્ષ્ય 'હે) નાથ ! કામરૂપઃ ત્વં જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ' इति વક્ષ્યન્તિ ।

૧૭૦૬૧૧

તત્ર=ત્યાં.

ઉષિતં (મૂ. ઉષિત)=રેલા.

નિધુવનાય (મૂ. નિધુવન)=સંભોગને માટે.

સમાગતાઃ (મૂ. સમાગતા)=આવેલી.

ત્વાં (મૂ. યુષ્મદ)=તને.

દેવ્યઃ (મૂ. દેવા)=દેવીઓ.

સમં=સહિત.

સહચરૈઃ (મૂ. સહચર)=મિત્રો.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

સુતનું=ચરીર.

સુતનું=સુંદર છે ચરીર જેનું એવાને.

સમીક્ષ્ય (ષા. ईक्ष)=અધીને.

વક્ષ્યન્તિ (ષા. वक्ष)=કહેશે.

મોહિતતરાઃ (મૂ. મોહિત-તરા)=અતિશય મોહ

પામેલી.

इति=એમ.

કામ=(૧) કંદર્પ, કામદેવ; (૨) ઇન્દ્રા .

રૂપ=રૂપ.

કામરૂપઃ=(૧) કંદર્પના સમાન રૂપ છે જેનું એવા;

(૨) ઇન્દ્રા મુજબ રૂપ ધારણ કરનારા.

દીપઃ (મૂ. દીપ)=દીપક, દીવો.

અપરઃ (મૂ. અપર)=અપૂર્વ.

ત્વં (મૂ. યુષ્મદ)=તું

અસિ (ષા. अस्)=છે.

નાથ ! (મૂ. નાથ)=હે નાથ !

જગત્=કુનિયા.

પ્રકાશ=પ્રકાશ, તેજ.

જગત્પ્રકાશઃ=જગતને વિષે પ્રકાશ છે જેનો એવો.

૧ અયમર્થઃ સમીચીનો યતો મેષદુતે (સં. ૧, શ્લો. ૬) અપિ આનામિ ત્વાં પ્રકૃતિપુરુષ કામરૂપં મયોનઃ' इत्युक्तेઃ ।

श्लोकार्थ

“पोताना भिन्नानी साधे संभोगार्थे आवेक्षी तेभञ्ज अतिशय मोह पाभेक्षी अवी देवीआ त्यां (रैवतक पर्वत ७५२) रहेला अवे तेभञ्ज सुंदर देहवाणा अवे तने जेधने कहेसे क हे नाथ ! कंदर्पना समान रूपवाणा [अथवा धृच्छित रूपवाणा] अवे तुं जगत्ने विषे प्रकाश पा-
डनासे अपूर्व दीपक छे.”—१६

* * * * *

त्वद्ध्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया—

मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।

सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः

सूर्यातिशायिमाहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

हे नमो ! त्वं मुनीन्द्रलोके—योगीश्वरजने ‘सूर्येति’ सूर्याद् अतिशायी—अधिको महिमा यस्य स एवंविधोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? ‘महजेति’ सहजोद्यमेन—आत्मनिष्ठितारमणेण धौता—प्रक्षालिता दोषा—कर्ममलरूपा रात्रियेन स इति । कथंभूते मुनीन्द्रलोके ? सद्धर्मधाम्नि—शुभधर्ममन्दिरे । पुनर्हे नमो ! त्वं मयि विषये सूर्यातिशायिमहिमा नासि । कथंभूतायां मयि ? त्वद्ध्यानभाज्यपि—तव ध्यानयुक्तायामपि । पुनः कथंभूतायां मयि ? गतायां—प्राप्तायाम् । किं प्रति ? ‘इष्टेति’ इष्टार्थो—वाञ्छितार्थस्तस्य बाधकं—निरोधकं बृहत्—ग्रौहं विरह एवान्धकारमिति स्पष्टम् । एतेन त्वं मुनीन्द्रलोके प्रद्योतकारकोऽसि, मयि तु न, विरहान्धकार(स्य) विद्यमानत्वात् इति तव न युक्तमिति ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) सत्-धर्म-धाम्नि मुनि-इन्द्र-लोकं सहज-उद्यम-धौत-दोषः, सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि, पुनर-त्वत्-ध्यान-भाजि अरि, इष्ट-अर्थ बाधक-बृहत्-विरह-अन्धकारं गतायां मयि नो ।

श्लोकार्थ

ध्यान=ध्यान.

भाज्य=भज्यनार.

त्वद्ध्यानभाजि=तारा ध्यानने भज्यनारी.

मयि=मयि.

पुनर=पुनः.

मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.

नो=नहि.

गतायां (मू० गता)=आप्त थयेदी.

इष्ट=वाञ्छित.

अर्थ=वस्तु.

बाधक=निरोध करनारा.

बृहत्=मोटा.

अन्धकार=अंधकार, अंधाई.

इष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारं=वाञ्छित वस्तुना आ-
धक तेभञ्ज विरतीछुं अवे विरहशी अंधकारने.

सत्=शुभ.

धर्म=धर्म.

धामन्=मंदिर.

सद्धर्मधाम्नि=शुभ धर्म-मन्दिर(इ.प.)

सहज=स्वाभाविक.

ઉદયમ-ઉદય.

ઘૌઠ (વાં. વાજ) = પ્રકાશન કરેલ, ઘોઠ નાંખેલ.

દોષા = રાત્રિ.

સહજોદયમઘૌઠદોષા = સ્વાભાવિક ઉદય વડે ઘોઠ

નાખી છે (કર્મ-મલરૂપી) રાત્રિને જણે એવો.

સૂર્ય = સૂર્ય, રવિ.

અતિશાયિન્ = અધિષ્ઠાતો.

મહિમન્ = મહિમા, ગૌરવ.

સૂર્યોત્થિશાયિમહિમા = સૂર્યથી અધિષ્ઠાતો મહિમા છે જેનો એવો.

મુનિ = યોગી.

ઇન્દ્ર = ઉત્તમ.

લોક = લોક.

મુનીન્દ્રલોકે = યોગીશ્વર લોકને વિષે.

શ્લોકાર્થ

“(હે જિન !) જણે શુભ ધર્મ-મન્દિરરૂપ એવા યોગીશ્વર-લોકને વિષે સ્વાભાવિક ઉદય વડે (કર્મ-મલરૂપી) રાત્રિનું પ્રકાશન કર્યું છે એવો તેમજ સૂર્ય કરતાં અધિક મહિમાવાળો એવો તું છે, પરંતુ તારૂં ધ્યાન ધરનારી (હોવા છતાં) પણ વાંછિત વસ્તુના અધિક તેમજ વિસ્તીર્ણ વિરહરૂપી અંધકારને પ્રાપ્ત થયેલી એવી હું (રાજમતી) તેને વિષે તું તેવો નથી (અર્થાત્ બધે તું યોગિ-જનોનાની કર્મરૂપી રાત્રિનો અંત લાવનાર હોવાથી તેમના સંબંધમાં તો તું સૂર્ય કરતાં વધારે પ્રભાવશાળી હો, પરંતુ મારા વિરહરૂપી અંધકારનો તું નાશ નહિ કરી શકતો હોવાથી હું તને સૂર્ય કરતાં કેવી રીતે અધિષ્ઠાતો ગણું ? ઉલટો તને તેનાથી ઉતરતો ગણવો જોઈએ, કેમકે તે તો અંધકારનો નાશ જરૂર કરે છે).”—૧૭

* * * * *

વક્ત્રં જિનાત્ર વસતઃ પ્રણિધાનભાજો

વિશ્વાસતો મૃગાશિશુવ્રજચુમ્બિતં સત્ ।

સંદૃશ્યતે બહુલલક્ષણભાવિતં તે

વિદ્યોતયજ્ગદપૂર્વશશાકુલિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા

હે જિન !—હે નેમે ! તે-તવ વક્ત્રં-શુભ અપૂર્વશશાકુલિમ્બં સંદૃશ્યતે, લોકૈરિતિ શેષઃ । કથંભૂતસ્ય તે ? અત્ર-નમે વસતો-વાસં કુર્વતઃ । પુનઃ કથંભૂતસ્ય તે ? પ્રણિધાનભાજઃ-સમાધિ-યોગયુક્તસ્ય । કથંભૂતં વક્ત્રં ? ‘મૃગેતિ’ મૃગાણાં-હરિણાનાં શિશવો-બાલાસ્તેષાં વ્રજઃ-સમૂહસ્તેન ચુમ્બિતં સદ્-વર્તમાનમ્ । કસ્માત્ ? વિશ્વાસતો-નિશ્ચલત્વાભિર્ભયત્વેન વિશ્વામહેતુત્વાત્ । અત એવ કથંભૂતં વક્ત્રં અપૂર્વશશાકુલિમ્બં ? ‘બહુલેતિ’ બહુલાનિ લક્ષણાનિ-લાઞ્ઞનાનિ તૈર્ભાવિતં-સહિતમ્ । ચન્દ્રમન્દલમધ્યે તુ એકં લક્ષમ વર્તતે, અત્ર તુ બહુનિ ચિહ્નાનિ સન્તિ, તેન વક્ત્રમપૂર્વશશાકુલિમ્બ-મિત્યુક્તમ્ । કિં કુર્વત્ વક્ત્રં ? વિદ્યોતયત્-પ્રકાશયત્ । ‘કિં ? જગદ્-વિશ્વમિતિ ॥ ૧૮ ॥

અન્યથા:

(હે) જિન ! મત્ર વસતઃ પ્રણિધાન-ભાજઃ તે વિશ્વાસતઃ મૃગ-શિશુ-વ્રજ-ચુમ્બિતં, સત્, બહુલ-લક્ષણ-ભાવિતં, જગત્ વિદ્યોતયત્ વક્ત્રં અપૂર્વ-શશાકુ-લિમ્બં (લોકૈઃ) સંદૃશ્યતે ।

શબ્દાર્થ

વક્ત્રં (મૂ. વક્ત્ર) = મુખ, વદન.

જિન ! (મૂ. જિન) = હે જિન !

અગ્ર=અહિ આ.

વસતઃ (મૂ. વસત) = રહેનાર.

પ્રણિધાન=ધ્યાન.

માજ્=ભજનાર.

પ્રણિધાનમાજ્ઃ=ધ્યાનયુક્ત.

વિશ્વાસતઃ (મૂ. વિશ્વાસ) = વિશ્વાસને લીધે.

ઘૃગ=ઘરથ્થ.

શિશુ=બાળક.

વ્રજ=સમૂહ.

ચુમ્બિત (વા. ચુમ્બ) = ચુંબિત, ચુંબન કરાયેલ.

ઘૃગશિશુવ્રજચુમ્બિત=ઘરથ્થનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત.

સન્ (વા. અસ્) = વિવશાન.

સંદાયતે (વા. દાય) = એવાય છે.

બહુલ=અતિશય.

લક્ષણ=લાંછન.

માવિત=યુક્ત.

બહુલલક્ષણમાવિત=અતિશય લાંછનોથી યુક્ત.

તે (મૂ. યુષ્મદ) = તારૂં.

વિચોતયત્ (વા. ચુત) = પ્રકાશ કરનાર.

જગત્ (મૂ. જગત્) = દુનિયાને.

અપૂર્વ=અસાધારણ.

દાશ=દશ.

અક્ર=લાંછન, ચિહ્ન.

દાશાક્ર=દશનું લાંછન છે જેને રિપે તે, ચન્દ્ર.

ચિમ્બ=ચિંબ.

અપૂર્વદાશાક્રચિમ્બ=અસાધારણ ચન્દ્રનું ચિંબ.

શ્લોકાર્થ

“ હે જિન ! આહિઆ (રૈવતક પર્વત ઉપર) વસનારા તથા સમાધિ યોગથી યુક્ત એવા તારા (નિશ્ચલતા તેમજ નિર્ભયતાને લીધે) વિશ્વાસથી ઘરથ્થનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત થયેલું એવું, વળી અનેક લક્ષણોથી લક્ષિત એવું તેમજ વિશ્વને પ્રકાશમય કરનાર એવું મુખ આસાધારણ ચન્દ્રના બિંબના સમાન (લોકોથી) એવાય છે.”—૧૮

ઉદ્યોગ एष भवता क्रियतां किमर्थ ?

किं वाऽय ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।

त्वामेव वीक्ष्य शितिर्भ समुदो मयूर्यः

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनघ्नैः ? ॥ १९ ॥

ટીકા

अथेति अन्वादेशे प्रश्ने वा । हे नेमे ! भवता-त्वया एष उद्योग-उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? न कोऽपि हेतुर्दृश्यत इत्यर्थः । नुरवधारणे । वरवस्तुनः-प्रधानराज्यादिवस्तुनः सकाशात् इतरत् किं ते-तव ऊनं-असंपूर्णमस्ति ? किमप्यूनं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह-मयूर्यो-मयूरवल्लभाः शितिर्भ-श्यामवर्णं एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य-विलोक्य समुदः-सहर्षा भवन्ति । तदा जलभार-नघ्नैः-नीरमारेण नमनशीलैः जलधरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥

અન્યથા:

एषः उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किं वा अय ते वर-वस्तुनः ऊनं नु अस्ति ? शितिर्भ त्वां एव वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुदः (भवन्ति, तदा) जल-भार-नघ्नैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

૧ આસાધારણ ઘરેવાનું ઘરથ્થ એ છે કે ચન્દ્રમાં તે એક લાંછન છે, બ્યારે નેમિનાથમાં તે અનેક લાંછનો છે

શબ્દાર્થ

ઉચ્ચોગઃ (મૂં ઉચોગ)=ઉચ્ચમ.
 ઘણઃ (મૂં ઘણ)=આ.
 મવતા (મૂં મવત)=આપથી.
 ક્રિયતાં (ધાં ક)=કરાય છે.
 કિમર્થે=શા માટે.
 કિલા=અથવા.
 અથ=પ્રમાર્થક અઅથ.
 તુ=નહી.
 વર=ઉત્તમ.
 વસ્તુ=ચીજ.
 વરવસ્તુનઃ=ઉત્તમ ચીજથી.
 કનં (મૂં કન)=અપૂર્ણ.
 અસ્તિ (વાં અસ્)=છે.

ત્વાં (મૂં તુમ્હા)=તને.
 ઘવ=જ.
 વીર્ય (વાં રી)=જેઘને.
 શિતિમં (મૂં શિતિમ)=શ્યામવર્ણી.
 મુદ્=હર્ષ.
 સમુદ્=હર્ષિત.
 મયૂર્યઃ (મૂં મયૂરી)=મયૂરીઓ, ઢેલો.
 કાર્ય (મૂં કાર્ય)=કાર્ય, ફલ.
 કિયત્=કેટલું.
 જલધરૈઃ (મૂં જલધર)=મેથો વા.
 જલ=જલ, પાણી.
 ભાર=ભાર, બોળ.
 નમ્ર=નમનશીલ.
 જલમારનમ્રઃ=જલના ભાર વડે નમનશીલ.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) આ (તપશ્ચર્યા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ) ઉચ્ચમ તું શાને માટે કરે છે ?
 શું (ઉત્તમ રાજ્યરૂપી) શ્રેષ્ઠ વસ્તુથી કંઈક અપૂર્ણ છે ? શ્યામવર્ણી એવા તનેજ જેઘને મયૂરીઓ
 હર્ષિત થઈ જાય છે, તો પછી જલના ભાર વડે નમ્ર બનેલા એવા મેથોનું (તેમને) શું કામ છે ?
 (તેવીજ રીતે તને ઉત્તમ રાજ્યાદિક સામગ્રી મળેલી હોવા છતાં તું કેમ તપશ્ચર્યા કરે છે ? તારે
 શાની ખોટ છે ?) ”—૧૯

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना

वच्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।

ग्ले यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

હે નેમે ! અહં હિતિ વચ્મિ-કથયામિ । કથંભૂતાહં ? હિતિ સ્વજનેન-વન્ધુવર્ગેણ નુન્ના-
 પ્રેરિતા-કથિતા । હિતીતિ કિં ? હે રાજીમતિ ! ત્વં અવરં-અન્યં વરં-મર્તારં ઇચ્છ-વાચ્છ હિતિ ।
 (પુનઃ) કથંભૂતાહં ? દ્રુતં-શીઘ્રં કરાબ્જાભ્યાં-હસ્તકમલાભ્યાં નિરુદ્ધો-પિહિતો કર્ણો-શ્રવણૌ યયા
 સેતિ । હિતિ વચ્મિ, હિતીતિ કિં ? હે સ્વજન ! યથા જનાનાં-લોકાનાં સમૂહો જનતા તથા રત્ને-મણી
 અભિલાષઃ-વાચ્છા ક્રિયતે, ઇતિ તુ કિરણાકુલે-મરીચિવ્યાપ્તેઽપિ કાચશકલે-કાચસ્રળે ન
 ક્રિયતિ હિતિ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

‘ અવરં વરં ઇચ્છ ’ હિતિ સ્વજનેન નુન્ના અહં દ્રુત-કર-અબ્જ-નિરુદ્ધ-કર્ણો ‘ યયા રત્ને જનતયા
 અભિલાષઃ ક્રિયતે (તથા) કિરણ-આકુલે યપિ કાચ-શકલે તુ ન ઇતિ (અહં) વચ્મિ ।

શબ્દાર્થ

હચ્છ (ધા० હ્ષ)=પસંદ કરે.

અચરં (મૂ० અચર)=અ-ચ.

ચરં (મૂ० ચર)=ચરને.

इति=એમ.

સ્વજનને (મૂ० સ્વજન)=સ્વજન વડે.

જુષા (ધા० જુષ)=પ્રેરિત.

અસ્મિ (ધા० અસ્)=કહું છું.

અહં (મૂ० અસ્મદ્)=હું.

મુત=શીઘ્ર, ઝલદી.

કર=કરત, હાથ.

અવજ=કમળ.

નિરુદ્ધ (ધા० નિરુ)=અપ કરેલ.

કર્ણ=કન.

મુતકરાગ્જનિરુદ્ધકર્ણા=કર-કમળ દ્વારા શીઘ્ર ઢાંકી દીધા છે કાનો જેણે એવી.

રત્ને (મૂ० રત્ન)=રત્નને વિષે.

યથા=જેમ.

જનતયા (મૂ० જનતા)=લોકથી.

ક્રિયતે (ધા० કૃ)=કરાય છે.

અમિલાષઃ (મૂ० અમિલાષ)=અનહિ.

ન=નહિ.

પૃથં=એવી રીતે.

તુ=કિ-તુ.

કાચ=કાચ.

શકલ=ટુકડો, કકડો.

કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.

કિરણ=કિરણ.

આકુલ=વ્યાપ્ત.

કિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યાપ્ત.

અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ (નેમિનાથને મૂકીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાયેલી હું કર-કમળ વડે શીઘ્ર કાન ઢાંકી દઈ એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અમિલાષા રાખે છે, તેમ તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યાપ્ત એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી.”—૨૦

મય્યે ! મનોહરવરો ભવિતા ભવત્યાઃ

કિં નેમિનાઽસહશુચા ચ કિમિત્યમાલ્યા ? ।

વાચ્યં કિમત્ર યદિ મે ન ભવાનિવાન્યઃ

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેઽપિ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા ।

હે નેમે ! તદા આલ્યા-સભ્યા इत्थं કિં વાચ્યં-કથં વક્તવ્યં, અમુના વાચ્યેન સૂતમિત્યર્થઃ । इत्थं કિં તદાહ—મળ્યા-મનોહરા તસ્યાઃ સંવોધનં ક્રિયતે હે મય્યે !—હે રાજીમતિ ! મવત્યાઃ—તવ રાજીમત્યા મનોહરવરો ભવિતા-મવિષ્યતીત્યર્થઃ । અતો નેમિના કિં ? સૂતમિત્યર્થઃ । ચ-પુનઃ અસહશુચા કિં ? ઉત્કટશોકેન સૂતમિત્યર્થઃ । इति હે નાથ ! યદિ-ચેદન્યઃ કશ્ચિજ્જનોઽત્ર-અસ્મિન્ મવે મવાન્તરે-અન્યમવેઽપિ મે-મમ મનઃ-ચિત્તં ન હરતિ । ક હવ ? ભવાનિવ, યથા મવાન્ત્વં મમ મનો હરતિ તથાઽન્યો નેત્યર્થઃ ॥ ૨૧ ॥

૧ આ રાજમતીનું અનુષ્ઠ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કાષ્ઠ પણ સુલક્ષણ સુંદરી પોતાના પતિનું અનિષ્ઠ બોધાતુ હોય, તો તે બિન થયા વિના રહેતી નથી અને અને તો ત્યાંથી તે સત્વર આઘી ખસી જાય છે.

અન્યથા:

યદિ (હે) નાથ ! મવાન્ હવ અન્યઃ કશ્ચિત્ અત્ર મવ-અન્તરે અપિ નેમનઃ ન હરતિ (તર્હિ) મવ્યે !
મવત્યાઃ મનોહર-વરઃ મચિતા, (અતઃ) નેમિના કિં ? અ-સહ-શુચા ચ કિં ? इत्यं आत्म्या किं वाच्यम् ? ।

શબ્દાર્થ

મવ્યે ! (મૂ. મવ્યા) = હે (આ) !
મનોહર = ચિત્કાંક્ષક.
વર = વર, પતિ.
મનોહરવર = મનોહર વર.
મચિતા (જા. મૂ.) = યશે.
મવત્યાઃ (મૂ. મવતી) = આપનો.
કિં = શું.
નેમિના (મૂ. 'નેમિ') = નેમિ વડે.
અસહ = સહન ન થઈ શકે તેવા, અસથ.
શુચ્ = શોક.
અસહશુચા = અસહ શોક વડે.
ચ = વળી.
इत्यं = આ પ્રમાણે.
આત્મ્યા (મૂ. આત્મી) = સખી વડે.

વાચ્યં (મૂ. વાચ્ય) = કહેવાય.
અત્ર = આ સંસારમાં.
યદિ = જો.
મે (મૂ. અસ્મદ્) = મારું.
ન = નહિ.
મવાન્ (મૂ. મવત્) = આપ.
હવ = જેમ.
અન્યઃ (મૂ. અન્ય) = ખીજો.
કશ્ચિત્ (મૂ. કિમ્) = કાણું.
મનઃ (મૂ. મનમ્) = ચિત્તને.
હરતિ (જા. હ) = હરે છે.
નાથ ! (મૂ. નાથ) = હે નાથ !
મવ = અવ.
મવાન્તરે = અન્ય ભવમાં.
અપિ = પણ.

શ્લોકાર્થ

“હે” નાથ ! જ્યારે આપની જેમ કોઈ અન્ય (પુરૂષ) આ ભવમાં તેમજ ભવાન્તરમાં પણ
મારું મન હરનાર નથી, તો પછી હે મનોહર (મુગાક્ષી) ! આપ (રાજમતી) ને મનોહર વર
મળશે, વાસ્તે નેમિથી શું (અર્થાત્ તો પછી નેમિનાથનું શું કામ છે) ? વળી અસહ શોકથી
પણ સર્થ, એમ સખીથી કેમ કહેવાય ? (અર્થાત્ નજ કહેવાય). ”—૨૧

અસ્થા ન દૂષણમતો હિ મવાનસહ્યો—

ડ્વાયઃ કૃતાન્તજન્મકો મવતીશ ! સોડપિ ।

સાતાય સર્વજગતાં ચ શિવા યમર્ક

પ્રાચ્યેવ વિન્ન જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

શિવા-સમુદ્રાધિજયનૃપત્ની પ્રાપ્તી એવ-પૂર્વા એવ દિક્-કાષ્ટા યં નેમિનં ઝર્ક-સૂર્ય
જનયતિ । કસ્મૈ ? સર્વજગતાં-સર્વજનાનાં સાતાય-સુસ્થાય । કથંભૂતં યમર્ક ! સ્ફુરદંશુજાલં—

૧ અત્ર ‘ નેમિન ’ શબ્દ પણ સંભવી શકે છે. જુઓ મોહુ મચ-દ્વિસરિત્ત અભિધાનચિન્તામણિ (કા. ૧, શ્લોક ૨૮) ની સ્વોપદા ટીકા.

૨ આ પદ્યમાં અનેક અન્યથો દષ્ટિએયર થાય છે એ એની વિશેષતા છે.

दीप्यमानकिरणसमूहम् । अत्र शिवैव प्राची यमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः प्रोक्तः, अथ च-
शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा-निरुपद्रवा प्राची एव दिक् यमकं जनयतीति द्वितीयः सूर्यपक्षार्थः ।
शेषं तथैव । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । हे ईश ! हि-यस्मात् कारणात् सोऽपि भवान्-नेमिः एवंविधो
भवति । तदाह-कथंभूतः स भवान् ? 'कृतान्तजनकः' कृतान्तं-वियोगलक्षणं यमं जनयति-
उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, मम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति । पुनः
कथंभूतः स भवान् ? अबाधः-उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । "अबाधोच्छृङ्खलोदामा०" इति
हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः-असहनीयः, कठोरप्रकृतित्वात् ।
अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रसृतः पश्चाद् दृष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरो-
धार्थः । परिहारस्तु-कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं-सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृता-
न्तजनकः । "कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदैवेषु" इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः स
भवान् ? न विद्यते बाधा-पीडा यस्य सोऽबाध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य-उप-
सर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ?
अबाधः-अन्यसर्वतेजोभिरनभिभवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो-दुर्निरीक्ष्यः । अतः
पूर्वार्थापेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न
विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरन्-अंशु-जालं अर्कं सर्व-जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स
अपि भवान् अ-सह्यः, अ-बाध, कृतान्त-जनकः च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

श्लोकार्थ

अस्याः (मू० इदम्)=आनु.

न=नहि.

दूषणं (मू० दूषण)=दूषण.

अतः=अथी करीने.

हि=हे ईश.

भवान् (मू० भवत्)=आप.

असह्यः (मू० असह्य)=सहन न करी शक्य तेवो.

बाधा=पीडा.

अबाधः=(१) उच्छृङ्खलः;(२) अविद्यमान छे पीडा नते
अवेवो.

कृतान्तः=(१) यमः;(२) सिद्धान्तः;(३) उत्था-
पुकारी कार्य.

जनकः=(१) पिता,(२) उत्पन्न करेना.

कृतान्तजनकः=(१) यमना जनक,(२) सिद्धान्त-
ना जनक;(३) उत्थापुकारी कार्य करेना.

भवति (का० भू)=आप छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

सः (मू० तद्)=ते.

अपि=पक्ष.

साताय (मू० सात)=सुभने भाटे.

सर्व=सभरत, आपी.

जगत्=दुनिवा, आलम.

सर्वजगतां=आपी आलमना.

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

"रूपकं यत्र साधर्म्या—द्वयैरभिधा भवेत् ।

समस्तं वाऽसमस्तं वा, सखं वाऽसखमेव वा ॥१॥"

—वाग्भटाच्छारे (प० ४, श्लो० ११)

જા=અને.

શિવા (મૂ. શિવા)=શિવા (રાણી).

શિવા (મૂ. શિવ)=કલ્યાણકારી.

ઈ (મૂ. યદ)=એને.

અર્ક (મૂ. અર્ક)=સૂર્યને, રવિને.

પ્રાચી=પૂર્વ.

જવ=જ.

દિક્ (મૂ. દિક્)=દિશા.

જનયતિ (ઘા. જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (ઘા. સ્ફુર)=સ્ફુરણમાન, પ્રકાશમાન.

અંશુ=કિરણ.

જાલ=સમૂહ.

સ્ફુરત્શુજાલં=પ્રકાશમાન છે કિરણોના સમુદાય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવારૂપી (કલ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરણમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જ આપ (નેમિ) સૂર્યને આપી આલમના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (કઠોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) અસહ્ય, ઉચ્છ્વલ અને (હું વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રતિ) મરણદાયક છો (અર્થાત્ આપ તો દુઃખના હેતુ થઈ પડ્યા છો), એથી કરીને એનો દોષ નથી.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પારહાર—

જગત્ના સુખને માટે જ આપને શિવા દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટદાયક થઈ પડ્યા છો એ વિરોધનો નીચે મુજબ પરિહાર છે:—

શિવા રાણીરૂપી પૂર્વ દિશાએ જ નેમિનાથ રૂપી સૂર્યને સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગોથી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (ક્રોધ પ્રકારની) પીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રપંક છો અથવા કલ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છો, એથી શિવાનો કંઈ દોષ નથી.

+ + + +

ચેતશ્ચરિકરીષિ દરીશ્રિતાનાં

ત્રીવૈવૃતૈર્વિષમરૈવતશુદ્ધગસદ્ગ્ની ।

આદર્શધામ્નિ ધૃતકેવલચક્રિવત્ કિં

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ? ॥ ૨૩ ॥

હે મુનીન્દ્ર ! ત્વં ચેતઃ ચમચરિકરીષિ-અતિશયેનાશ્ચર્યયુક્તં કરોષીત્યર્થઃ । કેવાં ? દરી-શ્રિતાનાં-કન્દરાસ્થિતાનાં જનાનામ્ । કૈઃ ? ત્રીવૈઃ-ઉત્કટૈઃ વ્રતૈઃ-યમનિયમરૂપૈઃ । કથંધૃતસ્ત્વં ? વિષમરૈવતશુદ્ધગસદ્ગ્ની, અસમરૈવતગિરિશિખરસ્થિત્વમિત્યર્થઃ । હે મુનીન્દ્ર ! શિવપદસ્ય પન્થા-માર્ગો-

૧-૩ સૂર્યના સપ્તધર્મા ‘ અસક્ષ’થી ‘ તેના તરફ નહિ બેઠ શકાય એવો ’ અર્થ કરવો. તેવીજ રીતે ‘ અ-પાપ ’ શબ્દથી ‘ અન્ય તેજ વડે પરાબલ નહિ પામનારો એવો ’ અર્થ કરવો. વિશેષમાં લોકોક્તિ પ્રમાણે સૂર્ય યમ-શબ્દનો આપ આપ છે.

અન્ય એતત્કણાત્ હતરઃ કિં ન વર્તતે ? અપિતુ વર્તતે એવં । કથંભૂતઃ પન્થાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ ।
કિંવત્ ? આદર્શધામ્નિ-દર્પણગૃહે ધૃતકેવલચક્રિવત્-લબ્ધકેવલજ્ઞાનભરતચક્રધર इवेति ॥ ૨૩ ॥

અન્યથા:

હે મુનિ-હન્દ્ર ! વિષમ-‘રૈવત’-શૃંગ-સહી ત્વં તીર્થેઃ વ્રતૈઃ દરી-શિતાનાં ચેતઃ જમચ્ચરિકરીષિ ।
આદર્શ-ધારિન ધૃત-કેવલ-ચક્રિન્-વત્ કિં શિવ-પદસ્ય અન્ય. શિવઃ પન્થાઃ ન (વર્તતે) ? ।

શીખદાર્થ

ચેતઃ (મૂં ચેતસ) = ચિત્તને.

જમચ્ચરિકરીષિ (ધાં કૃ) = અતિશય આશ્ચર્યાક્રિત કરે છે, ધણો અચંબો પમાડે છે.

દરી = ગુફા.

શિત (વાં શિ) = આશ્રય કરેલ.

દરીશિતાનાં = ગુફાનો આશ્રય કરેલાના.

તીર્થેઃ (મૂં તીર્થ) = તીર્થ.

વ્રતૈઃ (મૂં વ્રત) = વ્રતો વડે.

વિષમ = વિષમ.

રૈવત = રૈવત (પર્વત).

શૃંગ = શિખર.

સહીન્ = સંઘ કરનાર.

વિષમરૈવતશૃંગસ્વહી = વિષમ રૈવતના શિખરનો સંઘ કરનાર.

આદર્શ = દર્પણ.

આદર્શધામ્નિ = દર્પણ-શુવનમાં.

ધૃત (વાં ધૃ) = પ્રાપ્ત કરેલ

કેવલ = કેવલ (જ્ઞાન), સર્વગતા.

ચક્રિન્ = ચક્રવર્તી.

વત્ = સરખું, અસખર.

ધૃતકેવલચક્રિવત્ = પ્રાપ્ત કર્યું છે કેવલ (જ્ઞાન) જેણે એવા ચક્રવર્તીની જેમ.

કિં = શું.

ન = નહિ.

અન્યઃ (મૂં અન્ય) = બીજો.

શિવઃ (મૂં શિવ) = કલ્યાણકારી.

શિવ = મોક્ષ.

પદ્મસ્થાન.

શિવપદસ્ય = મોક્ષ-સ્થાનનો.

મુનિ = પતિ, સાધુ.

હન્દ્ર = સુખ્ય.

મુનીન્દ્ર ! = હે યોગીશ્વર, હે મુનિરાજ !

પન્થાઃ (મૂં પથિન્) = માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! વિષમ રૈવત (પર્વત)ના શિખર ઉપર રહેલો એવો તું તીર્થ (તપસ્યા-દિક) વ્રતો વડે ગુફામાં વસનારા (જનોના) ચિત્તને અતિશય આશ્ચર્યાક્રિત કરે છે. (પરંતુ આ કષ્ટકારી માર્ગ સિવાય) દર્પણ-શુવનમાં કેવલ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરનારા એવા (ભરત) ચક્રવર્તીની જેમ શું મુક્તિ-પદનો (કાષ્ઠ) અન્ય કલ્યાણકારી માર્ગ નથી વાર ? ” — ૨૩

રૂપાંતરણ

ભરત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન—

એક દિવસ ભરત નરેશ્વરે સ્નાન કરી, બધિ-કર્મ કરી, કેવલ્લેખ વસ્ત્ર વડે શરીર લૂછી, દેશમાં પુષ્પ-ખાસા ગુંથી, ગોશીર્ષ ચંદનનું વિલેપન કરી અને અમૂલ્ય અલંકારો ધારણ કરી અંતઃ-પુરની ઉત્તમ અબલાઓના પરિવાર સહિત પ્રતિહારે ક્ષણિકા માર્ગે થઇને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેઓ રત્નના આદર્શ-ગૃહમાં બધ દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોવા લાગ્યા. તેવામાં તેમની આંગળીમાંથી સુદ્રિકા પડી ગઇ, પરંતુ તેની તેમને ખબર પડી નહિ. ધીરે ધીરે શરીરના સર્વ ભાગને જોતાં જોતાં તેમની નજર સુદ્રિકા વિનાની આંગળી ઉપર પડી. તેને નિસ્તેજ જોઇને તેઓ

વિચારવા લાગ્યા કે શું શરીરના બીજ ભાગો પણ અલંકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અંગ ઉપરથી એક પછી એક આબૂપણ ઉતારવા લાગ્યા.

આતું વર્ણન કરતાં શ્રીહૃમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિ-
મ્બનો સુકુટ ઉતાર્યો; એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. ત્યાર બાદ તેમણે
કાનમાંનાં કુણ્ડળ કાઢી નાંખ્યાં, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
જવા ભાસવા લાગ્યા. ઝીવા (ડોક) ઉપરથી ગળથવો દૂર કરવાથી તેમની ઝીવા નીર (જળ) વિનાની
નહી જવી જણાવા લાગી. પછીથી તેમણે વક્ષઃસ્થલ (છાતી) ઉપરથી હાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું. બાબુખંધ ઉતારતાં તેમના બંને હાથ જાણે
અર્ધલતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા. હાથના મૂળમાંથી તેમણે કડાં
ઉતાર્યાં, એટલે તે આમલસાર વગરની ઇમારત જેવા જણાવા લાગ્યા. તેમણે ત્યાર પછી બીજી
બધી આંગળીઓમાંથી મુદ્રિકા કાઢી નાંખી, એટલે તે આંગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા
લાગી. ત્યાર બાદ તેમણે પાદમાંથી પાદ-કટક દૂર કર્યા, એથી તે રાજકુમારના સુવર્ણ કંકણથી
રહિત દાંતના જેવા જણાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ આબૂપણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું. આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર જોઈને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલંકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે. બાકી આ શરીર તો અંદરથી વિષાદિક મળથી
અને બહારથી મૂલાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે. આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઓછી કરવા માંડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમાં આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ-
શ્રર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક ટ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયા. શુદ્ધ ધ્યાનમાં તદ્દતીન બનેલા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ધન્ય છે આવા રાજર્ષિને કે જમણે
“ મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું તેમજ ગૃહસ્થાવાસમાં
રહીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

* * * *

पूर्ण ब्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ૨૪ ॥

ટીકા

હે જેમે । વ્રતેન પૂર્ણ-સૂતમ્ । ક્રિયયા ભવતુ-સૂતમ્ । ગતૈઃ-ગમનૈઃ-વિહારૈઃ કિં ?-સૂતમ્ ।
કષ્ટૈઃ-સૌખ્યાદિભિઃ કૃતં-સૂતમ્ । તપસાઽસ્તુ-સૂતમ્ । અન્યકૃત્યૈઃ-અન્યધર્માભાસકાર્યૈઃ જલં-સૂતમ્ ।

હે નેમે ! જેદ-યદિ સન્તઃ-પણ્ડિતાઃ કેવલમ્-અસહાયમેકં અમલં-નિર્મલં શિવસુખાન્નવિકાશ-
હેતું-મોક્ષસુખકમલોદ્ભાસનકારણં एवंવિધં જ્ઞાનસ્વરૂપં-જ્ઞાનલક્ષણં પ્રવદન્તિ इति ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) જેદ સન્તઃ કેવલં અ-મલં શિવ-સુખ-અન્ન-વિકાશ-હેતું જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ,
(તર્હિ) વ્રતેન પૂર્ણ, ક્રિયાયા ભવતુ, ગતૈઃ કિં ? કષ્ટેઃ કૃતં, તપસા અસ્તુ, અન્ય-કૃત્યૈઃ ચ અલમ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્ણ=સર્વ.
વ્રતેન (મૂ. વ્રત)=વ્રત વડે.
ભવતુ=સર્વ.
ક્રિયાયા (મૂ. ક્રિયા)=ક્રિયા વડે.
ગતૈઃ (મૂ. ગત)=ગમનો વડે.
કિં=શું, સર્વ.
કષ્ટેઃ (મૂ. કષ્ટ)=કષ્ટો વડે.
કૃતં=સર્વ.
અ=વળી.
તપસા (મૂ. તપસ)=તપશ્ચર્યાથી, તપથી.
અસ્તુ=સર્વ.
અલં=સર્વ.
અન્ય=અપર.
કૃત્ય=કાર્ય.
અન્યકૃત્યૈઃ=અન્ય કાર્યો વડે.

જેદ=મે.
કેવલં (મૂ. કેવલ)=નિઃસહાયી, એકલા.
શિવ=(૧) કષ્ટાણુ; (૨) મોક્ષ.
સુખ=સુખ.
અન્ન=કમળ.
વિકાશ=ખીલવુ તે.
હેતુ=કારણ.
શિવસુખાન્નવિકાશહેતું=શિવસુખરૂપી કમળના
વિકાસના કારણરૂપ.
જ્ઞાન=જ્ઞાન.
સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.
જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.
અમલં (મૂ. અમલ)=નિર્મલ.
પ્રવદન્તિ (ધા. વદ)=કહે છે.
સન્તઃ (મૂ. સન્ત)=સન્તો, પાણ્ડિતો.

સ્તોકાર્થ

“(હે નાથ !) એ સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ સુખ-
રૂપી કમલના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તો પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પણુ) સર્વ; (વિ-
હારાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પણુ) શા કામનાં ? તપશ્ચર્યાથી શી સાર્થકતા ?
અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ અસ થયું (અર્થાત્ આ બધી ક્રિયાઓ નકારી
છે). ”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

‘ સર્વુ ’ શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી સૌભતા આ પદ દ્વારા રાજમત્તી ક્રિયાનો નિષેધ
કરે છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ સુખિત મળે છે. આ
વાતની “ સમ્યજ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ ” સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખવું
છતાં પાંગણું છે, બ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અર-
સ્પરસનો સહયોગ બેઠએ. વિશેષમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સફળતા પણ ઉત્તમ ચારિત્રમાંજ સમાયેલી છે,
એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટેકા આપે છે. કેમકે “જ્ઞાનસ્ય ફલં ચિરતિઃ” યાને “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે”
એ તેમનો મુદ્રાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કૌમિત તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અં-

કાય છે અને દુનિયામાં છાપ પણ ચારિત્રશાળી વ્યક્તિનીજ પડે છે. આ સંબંધમાં ધણું વિવેચન થઇ શકે તેમ છે, પરંતુ અત્ર તે “આચારહીનનં પુનન્તિ વેદાઃ” એ વસિષ્ઠ-સ્મૃતિના છઠ્ઠા અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકના ચરણનો ઉલ્લેખ કરી વિરમણું ઉચિત સમજાય છે. આની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વિશેષાવશ્યક (ગાથાંક ૧૧૪૩—૧૧૬૩).

* * * * *

બાલશ્ચિત્તેલિય સુરૈઃ કૃતનર્મકર્મૈ—

ધીરો ભવંશ્ચ સમિતૌ મુવનેષુ જિષ્ણુઃ ।

મત્ત્વાત્ પુનઃ સ ચ ગૃહીતિ કિમત્ર ગણ્યો

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા

હે ભગવન્ ! વ્યક્તં—પ્રકટં અત્ર—લોકે ત્વં એવ પુરુષોત્તમો ગણ્યઃ—સંખ્યેય इति કિમસિ ? અપિતુ પુરુષોત્તમો ગણ્યો નાસિ । ત્વં બાલઃ સન્ સુરૈઃ—દેવૈઃ મહ ચિત્તેલિય—ક્રીડાં કરોષિ સ્મેત્યર્થઃ । કથંભૂતૈઃ સુરૈઃ ? કૃતાનિ નર્મકર્માણિ—ક્રીડાકર્માણિ યેષાં તૈઃ । કર્મશબ્દોઽત્રાકારાન્તોઽપ્યસ્તિ । ચ—પુનઃ કથંભૂતસ્ત્વં ? ધીરો—દૃઢો ભવન્ । કસ્મ્યાં ? સમિતૌ—ઈર્યાદિપચ્ચસમિતિ-રૂપેઽથવા સામ્યયોગે । યતઃ—“સમિતિર્યુધિ સદ્ગમે । સામ્યે સમાયામીર્ષાદૌ” इति હૈમાને-કાર્થઃ । પુનઃ કથંભૂતસ્ત્વં ? મુવનેષુ—વિષ્ણેષુ જિષ્ણુઃ—જયનશીલઃ । કસ્માત્ ? મત્ત્વાત્—પરાક્ર-માત્ । અથ કૃષ્ણોઽપિ સુરૈઃ મહ ક્રીડાં ચકાર, સમિતૌ—સદ્ગ્રામે સમાયાં વા ધીરો ભવન્ પુનઃ મત્ત્વાત્ વિષ્ણે જયનશીલઃ । इति તવ કૃષ્ણસ્ય ચ સામ્યં પ્રોક્તમ્, અથ કૃષ્ણસ્ય વિશેષમાહ—પુન-રિતિભેદે । સ ચ કૃષ્ણઃ ગૃહી—કલત્રવાન્ इति વર્તતે, ત્વં તુ ન इति, તેન પુરુષોત્તમઃ ગણ્યો નેતિ યુક્તમ્ । પુરુષાણાં મધ્યે ઉત્તમઃ પુરુષોત્તમ इति નિરુક્તિઃ । અથવા “સ ચ ગૃહીતિ ભવાંસ્તુ યોગી” इति પાઠાન્તરમ્ । તત્ર પક્ષે હે ભગવન્ ! ત્વમેવ પુરુષોત્તમોઽસિ, સામ્યધર્મત્વાત્ । પુનઃ સ ચ કૃષ્ણો ગૃહી । પુનઃ ભવાન્ તુ યોગી—યોગધારી । યતઃ (શ્રીષાગ્નમદવિરચિતે) અલङ્કારગ્રન્થે (૫૦ ૪, શ્લો ૮૫, ૮૬)—

“કેનચિદ્ યત્ર ધર્મેણ, દ્વયોઃ સંસિદ્ધસામ્યયોઃ ।

ભવત્યેકતરાધિક્યં, વ્યતિરેકઃ સ ઉચ્યતે ॥૨॥—અતુ ૦

અસ્ત્વસ્તુ પૌરુષગુણાઞ્જયસિંહદેવ—

પૃથ્વીપતેર્મૃગપતેશ્ચ સમાનભાવઃ ।

કિન્ત્વેકતઃ પ્રતિભટાઃ સમરં વિહાય

સઘો વિશન્તિ વનમન્યમશક્કમાનાઃ ॥૨॥”—વસન્ત ૦

इति વ્યતિરેકાલઙ્કાર ઉક્તઃ । લોકમાણ્યા સ્ત્રીરહિતો યોગી કથ્યતે इत्यस्या ઈર્ષ્યાવચનમપિ ॥૨૫॥

૧ ‘સિ ભવાંસ્તુ યોગી’ इति પાઠાન્તરમ્ । ૨ ‘સામ્ય’ इति ક-પાઠઃ ।

અન્વય:

(ત્વં) બાલ: (સન્) કૃત-નર્મન્-કર્મૈ: સુરૈ: ચિલ્લેલિથ, સમિતૌ ધીર: મગવન્ સત્વાત્ ચ મુચ્ચનેષુ
જિષ્ણુ: સ: (પુરુષોત્તમ) ચ મુદ્ધી રિતિ (તસ્માત્) હે મગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં एव अत्र पुरुष-उत्तम:
गण्य: (इति) किं असि ? ।

શાબ્દાર્થ

બાલ: (મૂં બાલ)=બાળક.
ચિલ્લેલિથ (ધાં ચેલ)=કીડા કરી.
સુરૈ: (મૂં સુર)=દેવો સહિત.
કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.
નર્મન્=કીડા.
કર્મ=કૃત્ય.
કૃતનર્મકર્મૈ: =કયાં છે કીડાનાં કૃત્યો જેણે એવા.
ધીર: (મૂં ધીર)=દૃઢ.
મગવન્ (મૂં મગત્)=થતો.
ચ=વળી.
સમિતૌ (મૂં સમિતિ)=(૧) ઈર્ષાદિક સમિતિમાં; (૨)
યુદ્ધમાં, (૩) સભામાં.
મુચ્ચનેષુ (મૂં મુચ્ચ)=કુનિયાઓમાં.
જિષ્ણુ: (મૂં જિષ્ણુ)=જનનશીલ, જીતવાના સ્વભા-
વવાળો.
સત્વાત્ (મૂં સત્)=પરાક્રમને લીધે.

પુનર્=વળી.
સ: (મૂં સત્)=તે.
મુદ્ધી (મૂં મુદ્ધિ)=મુદ્ધસ્થ.
રિતિ=એમ.
કિં=શું.
અત્ર=આ જગતમાં.
ગણ્ય: (મૂં ગણ્ય)=ગણવા લાયક.
વ્યક્તં=રૂપ.
ત્વં (મૂં તુ)=તું.
एव=જ.
મગવન્ ! (મૂં મગત્)=હે ભગવન્ !
પુરુષ=મનુષ્ય.
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.
પુરુષોત્તમ: (મૂં પુરુષોત્તમ)=(૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ;
(૨) નારાયણ.
અસિ (ધાં અસ્)=છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમણે કીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવોની સાથે બાળક હોઇ કરીને તેં જમ કીડા કરી
તેમજ (ઈર્ષાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકા પરાક્રમ વડે
કુનિયાઓમાં તું જનનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે મુદ્ધસ્થ છે (અને તું તો
યોગી છે), એથી કરીને હે ભગવન્ ! તુંજ અત્ર પુરુષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ! ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

‘ સમિતિ ’ શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રની રક્ષાને
માટે સાધુએ સમિતિ પાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્ષ્યા-સમિતિ, (૨) લાપા-સ-
મિતિ, (૩) એપણા-સમિતિ, (૪) આદાન-નિક્ષેપણ-સમિતિ અને (૫) પારિષ્કાપનિકા-
સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે. તેમાં ઈર્ષ્યા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઇ બધ
તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન બધ ઇત્યાદિ ઉભય જીવના

૧ લોકમાં બી વગરનો મનુષ્ય ‘યોગી’ કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને ઝનોગ્રમિ, વચન-ગ્રમિ અને કાષ-ગ્રમિ એ ત્રણ ગ્રમિના સમુદાયને ‘ અષ્ટ પ્રવચન-
આતા ’ કહેવામાં આવે છે.

रक्षार्थं ऐक्युग (दोसरा) ऋटवी अत्र इष्टि सणी यावतुं. बाषा-समितिथी अे समजवानुं डे
पोक्षती वपते सावथेत रहेतुं अर्थात् अहितकारी डे पापभय वयन भोवतुं नडि. अेषणा-समितिनुं
तात्पर्य अे छे डे शास्त्रमां णे वस्तुअो वक्ष्य अने पेय गणुवामां आपी डेय ते अहणु करवी अर्थात्
प्रासुक आहार पाणी लेवा. आदान-निक्षेप-समितिना अर्थ अे छे डे वस्त्र तेमण पात्र लेतां भूकतां
भूमिनुं निरीक्षण अने प्रभाजन करी तेम करतुं. पारिष्ठापनिका-समितिना अर्थ अे छे डे भक्ष-
भूतना योग्य भूमिअे त्याग करवो.

* * * * *

पूर्व प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः

के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारैः ।

मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैव

तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्व-प्रथमं भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः' प्रबलेन-शौर्येण पूरितो-ध्मातः पाञ्च-
जन्यो-वासुदेवशङ्खो येन स इति अभवत् । ततोऽनन्तरं भवान् के-प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशयुक्ते मल्ल-
धाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो-वालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽनन्तरं कशब्दोऽत्रानुवर्तनीयः तेन
के-जले जलाश्रये इत्यर्थः । अस्य कृष्णस्य दारैः सत्यभामादिस्त्रीभिर्भवान् हसितः-हास्यं नीतः ।
ततोऽनन्तरं भवान् परिणये-विवाहमेलननिमित्तं मौनं श्रितः-गृहीतमौनोऽभवत् । ततोऽनन्तर-
मधुना-साम्प्रतम् एवंप्रकारः कोऽर्थः ? तोरण आगतः पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चाद् बलितः, संवत्सरदानं
दत्त्वा व्रतं गृहीत्वा 'रैवतके योगासक्त इत्यर्थः । एवंशब्दः प्रकारार्थः । हे जनभवोदधिशोषणाय !
जनानां संसारसमुद्रशोषणे आयो-लामो यस्य सः । अथवा जनो-मल्लक्षणस्तस्य भवः-जन्म स
एवोदधिः-समुद्रस्तस्य शोषणे-स्थलकरणे आयो-लामो यस्य स तस्य संबोधने इति । वियोगिना-
मेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्तं युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्यं
नमः- नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्वं शिक्षायोम्यो न, अहं तु शिक्षाकथनेन थक्किता इति अत्यन्तति-
रस्कृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैषधे—

“मुखरय स्वयंशोनवहिण्डिमं

जलनिधेः कुलमुज्ज्वलयाधुना ।

अपि गृहाण वधूवधपौलवं

हरिणलाञ्छन ! मुञ्च कदर्थनाम् ॥ १ ॥”

इति ॥ २६ ॥

અન્યથા:

(હે) પ્રમો ! પૂર્વે (મવાન્) પ્રવલ-પૂરિત-પાશ્વજન્ય; (તતઃ) કે પ્રેક્ષિત-‘અચ્યુત’-મુજઃ, કે અસ્ય દારિઃ હસિતઃ, પરિણયે મૌનં ક્ષિતઃ, અધુનાં ઇદં વિમુક્તઃ (અમવત્), (તસ્માત્) જન-મવ-ઉદધિ-શોષણ-આય ! તુમ્યં નમઃ !

શીખદાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.

પ્રમો ! (મૂં પ્રમુ)=હે નાથ !

પ્રવલ=પ્રકૃષ્ટ શૌર્ય.

પૂરિત (વાં પૂર)=પૂરેલ.

પાશ્વજન્ય=પાંચજન્ય (નામનો શંખ).

પ્રવલપૂરિતપાશ્વજન્યઃ=પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પૂરેા છે પાંચજન્ય જેણે એવા.

કે (મૂં ક)=(૧) પ્રકાશમાં; (૨) જલમાં.

પ્રેક્ષિત (વાં દ્રશ)=દલાવેલ.

અચ્યુત=અમર્યુત, કૃષ્ણ.

મુજઃ=હરેન, હાથ.

પ્રેક્ષિતાચ્યુતમુજઃ=વાળો છે કૃષ્ણનો હાથ જેણે તે.

હસિતઃ (મૂં હસિત)=હસી કાઢેલ.

અસ્ય (મૂં અસ્ય)=આની.

દારિઃ (મૂં દારિ)=બી વડે.

મૌનં (મૂં મૌન)=મૌનને.

ક્ષિતઃ (મૂં ક્ષિત)=આશ્રમ કરેલ.

પરિણયે (મૂં પરિણય)=લગ્નને વિષે.

વિમુક્તઃ (મૂં વિમુક્ત)=વિમુખ.

અધુના=હમણા.

ઇદં=આમ.

તુમ્યં (મૂં તુમ્ય)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જન=લોક.

મવ=સસાર.

ઉદધિ=સમુદ્ર.

શોષણ=શોષણું તે.

આય=લાભ.

જનમવોદધિશોષણાય ! =હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા ! (સં.)

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! પહેલાં તો તે પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પાંચજન્ય (નામનો શંખ) પૂરેા હતો. ત્યાર બાદ તે પ્રકાશ (યુક્ત અખાડા)માં કૃષ્ણનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લગ્નના સંબંધમાં તે મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણા તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જેવા અનુભ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજી. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણ-વિચાર—

હરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શંખ, કૌમોદકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્દૂલ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્ર હતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્વમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના ઇજની મધ્યમાં કૌસ્તુભ મણિ હતો. તેને સત્યભામા પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાઠ-વિચાર—

ભક્તામર-સ્તોત્રના ૨૧મા પદનું ચતુર્થ ચરણ તો ‘તુમ્યં નમો જિન ! મનોદધિશોષણાય’ એમ છે, જ્યારે અહિંયા તો ‘જિન’ને બદલે ‘જન’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું શું કા-

૨જી એવો પ્રથમ ઉપસ્થિત થાય છે. શું ભક્તતામર-સ્તોત્રની ગૂની પ્રતોમાં 'જિન' શબ્દને બદલે 'બન' શબ્દનો ઉદ્દેશ્ય હશે કે કચી કરીને આહિં પણ એવો ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે ?

ત્વં ચેષ્ઠિવાત્મજ इतीश ! शिवाय मे किं ?

नारिष्टनेमिरिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥૨૭॥

ટીકા

હે નેમે ! ચેદ-યદિ ત્વં શિવાત્મજ इत्यसि, તદા ત્વં મે-મમ શિવાય-કલ્યાણાય કિં નાસિ ? શિવહેતુત્વાત્ શિવા જનની તત્પુત્રસ્ત્વં તાદૃશો નેતિ । હે નેમે ! ચેદ-યદિ ત્વં અરિષ્ટનોમિરિષિ અસિ, તદા-પિ-પુનઃ ત્વં મે-મમાશુભચ્છિદે-કષ્ટવિદારણાય કિં નાસિ ? અરિષ્ટસ્ય-અશુભસ્ય નેમિરિષિ પ્રધ્વંસકત્વાદરિષ્ટનેમિરિતિ નિરુક્તઃ । વેતિ પશ્ચાન્તરે । હે નેમે ! સ્વૈઃ-સ્વકીયૈર્જનૈઃ કદાચિ-દપિ-કસ્મિંશ્ચિદપિ કાલે સ્વપ્નાન્તરે-પિ-નિદ્રાવસ્થાયામપિ ત્વં મયિ વિષયે માનુકૂલઃ-અનુરાગયુક્તો નેષ્ઠિતો-સિ-ન વિલોકિતો-સિ । કસ્માત્ ? નિરુક્તવશતઃ-નિરુક્ત્યર્ધીનતઃ । શિવાત્મજ इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥૨૭॥

અન્યથા:

(હે) રૂંશ ! એટલે ત્વં 'શિવા'-આત્મજઃ इति (અસિ, તર્હિ) મે શિવાય કિં ન (અસિ) ? એટલે (ત્વં) 'અરિષ્ટનેમિઃ', (તર્હિ મે) અશુભ-ચ્છિદે અપિ (કિં ન ?) । વા સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ સ્વૈઃ (જનૈઃ) નિરુક્ત-વશતઃ મયિ સ-પ્રનુકૂલઃ ન કદાચિત્ અપિ રૂંક્ષિતઃ અસિ ।

૨૧૫૬૧૫

ત્વં (મૂ० વુત્તમ) = તું.

ચેદ = એ.

શિવા = શિવા.

આત્મજ = પુત્ર, ૧-૬૧.

શિવાત્મજઃ = શિવા (દેવી) નો ૧-૬૧.

इति = એમ.

રૂંશ ! (મૂ० રૂંશ) = હે નાથ !

શિવાય (મૂ० શિવ) = કલ્યાણુયે.

મે (મૂ० અસ્મદ) = આર.

કિં = કેમ.

ન = નહિ.

અરિષ્ટ = અશુભ.

નેમિ = ચક્ર.

અરિષ્ટનેમિઃ = (૧) અરિષ્ટનેમિ; (૨) અશુભ

પ્રતિ ચક્ર.

અશુભ = અશુભ.

ચિદ્ = એવું તે, નાથ કર્યો તે.

અશુભચ્છિદે = અશુભના નાથને ખાટે.

અપિ = પણ.

સ્વૈઃ (મૂ० સ્વ) = પોતાના (જનો) વડે.

ચા = પશ્ચાન્તરસૂચક અ-પ-પ.

નિરુક્ત = વ્યુત્પત્તિ.

વશ = આધીન.

નિરુક્તવશતઃ = વ્યુત્પત્તિ અનુસાર, નામના અર્થે પ્રમાણે.

મયિ (મૂ० અસ્મદ) = મારે વિષે.

સાનુકૂલઃ = અનુકૂળ, ઠીક, સાગે.

સ્વપ્ન = સ્વપ્ન.

અન્તર = મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે = સ્વપ્નમાં.

કદાચિત્ = કદાપિ.

રૂંક્ષિતઃ (મૂ० રૂંક્ષિત) = ખેવાયેલ.

અસિ (જા० અસ્) = તું છે.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) ज्ञे तुं शिवा (देवी) नो नन्दनं होय, तो पछी भारा कल्याणार्थे केम थतो नथी ! वणी ज्ञे तुं अरिष्टनेभि होय, तो पछी भारा अशुभतुं छेदन केम करतो नथी ! अथवा निवृत्तने वीधि तुं अनुकूल होवो जेधये तथापि तुं तारा स्व(जनो) वडे पणु स्वप्नभां पणु कदापि भारा प्रति सातुइव जेवार्थो नथी. ”—२७

* * * * *

वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां

सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽऽ

विम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

अद्वौ वसतिर्यस्य स तस्य संबोधने हे अद्रिवसते ! त्वमिति न वेत्थ—न वेत्सि । इतीति किं? कदाह—हे नेमे ! ध्रुवं—निश्चितं, प्रतिविभातं विभातं विभातमित्यव्ययीभावः, प्रभाते प्रभाते । धर-पार्श्ववर्ति—रैवत्तकपर्वतसमीपवर्तमानं पयो—जलं कर्तृपदम् । इदं मतं—मनोऽभिप्रायं त्वां ब्रवीति । ब्रूयं चातुर्दिकर्मकः । कथंभूतं मतं ? स्वस्येदं सौवं—स्वकीयम् । पुनः कथंभूतं ? विशदं—निर्मलम् । पुनः कथंभूतं मतं ? अरम्—अत्यर्थं विकचकोकनदश्रिया—विकस्वरक्तकमलच्छायाया रागीभवत्—स-ज्जायमानरक्तवर्णम् । किमिव ? रवेर्विम्बमिव—सूर्यस्य विम्बमपि मतं त्वां ब्रवीति । शेषं तथैव योजनीयमिति । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि राजीमत्या सह रागीभव इति त्वं न वेत्थ इति स्थितम् । “धरः कूर्माधिपे गिरौ कर्पासमूले” इति हैमानेकार्थः ॥२८॥

अन्वयः

(हे) अद्रि-वसते ! रवेः विम्बं इव विकच-कोकनद-श्रिया (प्रति-विभातं) रागीभवत् धर-पार्श्व-वर्ति पयः इदं विशदं ध्रुवं सौवं अरं मतं त्वां प्रति-विभातं ब्रवीति इति न वेत्थ ।

शब्दार्थ

वेत्थ (वा० विद्)=मनुं छे.

इति=अथ.

न=नहि.

अद्रि=पर्वत.

वसति=निवास.

अद्रिवसते ! =पर्वत उपर निवास छे गतेनो अथा ।

(सं०)

विशदं (सू० विशद)=निर्भय.

१ सरभावा—

“ निरुक्त पदमञ्जनम् ”

—अभिधान-वि-तामसि (३।० २, श्लो० १६८) ”

હુષં (મૂં હુષ)=નિશ્ચિત.
ત્વાં (મૂં ત્વા)=તને.
સૌર્વં (મૂં સૌર્વ)=સ્વકીય, પોતાનો.
મતં (મૂં મત)=મત, અભિપ્રાય.
ચિમાત=પ્રભાત, સવાર.
પ્રતિચિમાત=પ્રત્યેક પ્રભાતે.
દ્વં (મૂં દ્વ)=આ.
બ્રવીતિ (ધાં બ્ર)=કહે છે.
રાગ=રક્તતા.
રાગીમચત્=રક્તતાનું આચરણ કરતો.
વિકચ=વિકસરવર, ખીરેલ.
કોકનદ્=રક્ત કમળ, પદ્મ.

શિયા (મૂં શી)=લક્ષ્મી વડે.
વિકચકોકનદ્શિયા=વિકસરવર પંખોની લક્ષ્મીની સાથે.
અરં (મૂં અર)=અત્યંત.
ચિમ્બં (મૂં ચિમ્બ)=ખિંમ.
રવેઃ (મૂં રવિ)=સૂર્યનું.
દ્વ=એમ.
પયઃ (મૂં પયસ્)=જલ.
ધર=પર્વત.
પાર્શ્વ=સમીપ.
વર્તિન્=હોનાર.
ધરપાર્શ્વવર્તિન્=પર્વતના સમીપ હોનાર.

શ્લોકાર્થ

“ જોના (રૈવત) પર્વતના ઉપર નિવાસ છે એવા (હે નાથ) ! જમ રવિનું બિમ્બ (સર્વદા) વિકસરવર પદ્મોની લક્ષ્મી સાથે રક્તતાનું આચરણ કરે છે (અર્થાત્ પદ્મની જમ પોતે પણ રક્ત બને છે, તેમ તું મારી સાથે રાગી થા) એમ (આ) પર્વતની પાસે વહેતું જલ તને નિર્મલ, નિશ્ચિત તેમજ અત્યંત એવો પોતાનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક પ્રભાતે કહે છે એ તું બહુતો નથી. (ક્રમકે એની તને ખબર હોય, તો તું આમ મારા પ્રતિ વિરક્ત રહે ખરે કે !) ”—૨૮

સ્વામિન્ ! ‘ સમુદ્રવિજયા ’વનિપાલસૂનો !

સ્તાદીશ્વરોઽત્ર યદહાર્યગતિં તવેમામ્ ।

કાન્તિં નિવારયતિ વિષ્ણુપદોદિતાં ક—

સ્તુદ્ગોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હે સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો !—હે સમુદ્રવિજયપૂપુત્ર ! અત્ર-રૈવતક-નગે ભવાનીશ્વર-સ્વામી શબ્દચ્છલાન્મહાદેવઃ સ્તાત્-ભવતુ । યદ-યસ્માત્ કારણાત્ કો નરઃ તવેમાં કાન્તિમ્-હચ્છાં શોભાં વા નિવારયતિ ? અપિ તુ ન કોઽપીત્યર્થઃ । “કાન્તિઃ શોભાકામનયોઃ” ઇતિ હૈમાનેકાર્થઃ । કથંભૂતાં કાન્તિં ? અહાર્યા-હર્તુમશક્યા ગતિઃ-ગમનં યસ્યાઃ સા, અથવા-ઽહાર્યે-પર્વતે રૈવતકે ગતિઃ-ગમનં યસ્યાઃ સા, અથવાઽહાર્યવત્ પર્વતવદ્ ગતિર્હૃઠસ્વરૂપા યસ્યાં સા તામિતિ । પુનઃ કથંભૂતાં કાન્તિં ? વિષ્ણોઃ-કૃષ્ણસ્ય પદં અર્થાત્ ક્રીડાસ્થાનં રૈવતકસ્તસ્મિન્નુદિ-તા-ઉદયં પ્રાપ્તા, અથવા વિષ્ણુપદવત્-આકાશવત્ ઉદિતા-ઉદ્ગતા, શૂન્યા નિર્રથકા इत्यર્થઃ, અથવા વિષ્ણુપદે-આકાશે ઉદિતા, ભૂમિગતં મનોહરવસ્તુસાર્થં વિદ્યાય શૂન્યસ્થાને જાતેત્યર્થઃ, તામિતિ । મહાદેવસ્યાપિ કાન્તિં કો નિવારયતિ ? અહાર્યે-દ્વિમાષલે ગતિર્યસ્યાઃ સા તાં વિષ્ણુ-

પદોદિતાં-આકાશોદ્ગતામ્ । અથવા વિષ્ણુપદાદુદિતાં-પ્રકટિતાં એવંવિધાં કાન્તિ-શોભાં ગજ્ઞામિ-
ત્વર્થઃ । ગજ્ઞા તુ હરિચરણોદ્ગતા હરશિરઃસ્થિતેતિ લોકોક્તિઃ-ઇત્યુક્તિલેશઃ । યથા તુક્કોદયાદ્રિશિ-
રસિ-ઉક્કોદયાચલશિખરે સહસ્રરશ્મયઃ-સૂર્યસ્ય કાન્તિ કો નિવારયતિ ? । વિષ્ણુપદે-આકાશે ઉદિ-
તામ્ । શેષં યથોચિતં યોજ્યમિતિ ॥૨૧॥

અન્વયઃ

(હે) સ્વામિન્ ! 'સમુદ્રવિજય'—અવનિપાલ-સૂનો ! અન્ન રૂંદવરઃ સ્તાત્ યદ્ તવ હમાં અહાર્ય-ગર્તિ
વિષ્ણુ-પદ-ઉદિતાં કાન્તિ તુક્ક-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ સહસ્ર-રશ્મયઃ-ઇવ કઃ નિવારયતિ ?

શીખરાર્થ

સ્વામિન્ ! (મૂ० સ્વામિન્)=હે નાથ !
સમુદ્રવિજય=સમુદ્રવિજય, કૃષ્ણના કાકા.
અવનિપાલ=પૃથ્વીપતિ, રાજા.
સુતુ=પુત્ર.
સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો ! =હે સમુદ્રવિજય રા-
જાના પુત્ર.
સ્તાત્ (ધા० અસ્)=હો.
રૂંદવરઃ (મૂ० રૂંદવર)=(૧) સ્વામી; (૨) મહારાજ.
અન્ન=અહિંઆ.
યદ્=જેથી કરીને.
અહાર્ય=(૧) એવી નહિ શકાય એવું, (૨) પર્વત.
ગર્તિ=ગતિ, ગમન.
અહાર્યગર્તિ=(૧) હરી નહિ શકાય એવું ગમન છે
જેવું તે; (૨) પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેવું તે;
(૩) પર્વતના સમાન ગતિ છે જેવી તે.
તવ (મૂ० વુષ્પદ)=તારી.
હમાં (મૂ० હદમ્)=આ.
કાન્તિ (મૂ० કાન્તિ)=(૧) શોભાને, (૨)
ગંભીર.

નિવારયતિ (ધા० વાર્)=નિવારણ કરે.
વિષ્ણુ=કૃષ્ણ.
પદ=(૧) ચરણ; (૨) સ્થાન.
વિષ્ણુપદ=(૧) કૃષ્ણનું ચરણ; (૨) કૃષ્ણનું સ્થાન;
(૩) આકાશ.
ઉદિત (ધા० હ)=ઉદયમાં આવેલ.
વિષ્ણુપદોદિતાં=(૧) કૃષ્ણના (કીડા) સ્થાનમાં
ઉદયમાં આવેલી, (૨) આકાશની જેમ ઉદયમાં
આવેલી, (૩) આકાશમાં ઉદય પામેલી; (૪)
વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી.
કઃ (મૂ० કિમ)=કોણ.
તુક્ક=ઉદય, ગિઆ.
ઉદય=ઉદય.
અદ્રિ=ગિરિ, અચલ.
શિરસ્=ટોચ, શિખર.
તુક્કોદયાદ્રિશિરસિ=ઉદય ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
ઇવ=જેમ.
સહસ્ર=હજાર.
રશ્મિ=કિરણ.
સહસ્રરશ્મયઃ=હજાર કિરણ છે જેનાં તેની, સૂર્યની.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હે સમુદ્રવિજય (નામના) નૃપતિના નન્દન ! અહિંઆ (અર્થાત્ આ
ચિરનાર ગિરિ ઉપર) તું રૂંદવર (મહારાજ) હો, કારણ કે કૃષ્ણના (કીડા—) સ્થાન (રૂપી
આ પર્વત) ઉપર ઉદયમાં આવેલ [અથવા આકાશની જેમ ઉદયમાં આવેલ (અર્થાત્ નિર્રર્થક),
અથવા આકાશમાં (નહિ કે સકલ મનોહર વસ્તુથી મનોમોહક એવી ભૂમિને વિષે) ગયેલ]
તેમજ (કોણથી પણ) ન હરી શકાય એવી ગતિ છે જેની એવી [અથવા પર્વત પ્રતિ ગમન છે
જેવું એવી અથવા પર્વતના સમાન (હઠવાળી) ગતિ છે જેની એવી] તારી શોભાને, ઉદય

उद्ययायना शिपरने विषे (रडेला) सूर्यनी आकाशने विषे उद्यभां आवेदी तेभज अह्यार्थ
अेवी क्षान्तिनी अेभ डोषु निवारी शके ! ”—२६

* * * * *
सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये

मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।

सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप—

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महेश !—हे महाप्रभो ! अहं ते—तव स्वरूपं—ध्यानावस्थानागरूपं अतः—कारणादफलं—निर-
र्थकमेव मन्ये—जानामि । कथंभूतं स्वरूपं ? मुख्यं—प्रधानमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? सिद्धा—दे-
वास्तेषामागम—आगमनं तस्यार्थो—हेतुस्तेन वरं—श्रेष्ठम् । अथवा सिद्धः—प्रसिद्ध आगमानां—जिन-
प्रणीतशास्त्राणामर्थो—हेतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वात् । “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इति
हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘उच्चदशं’ उच्चा-ऊर्ध्वा गुणस्थानापेक्षया दशावस्था यस्य
तदुच्चदशम् । एवंविधमपि विशेषणद्वारेणाफलकारणमाह—पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? अपरोपकृत्—परे-
पामनुपकारकं, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् स्थूलमतीनामकिञ्चित्करम् । अथवा विषमस्थानस्वि-
तस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘सारेच्छुदुर्लभं’
सारं—श्रेष्ठमिच्छतीति सारेच्छुस्तेन दुर्लभं—दुष्प्राप्यमिति । कथंभूतस्य ते ? महतो—महानुभाव-
स्यापि । किमिव तटमिव । यथाऽहं सुरगिरेः—मेरुपर्वतस्य शातकौम्भं—सुवर्णमयं तटं अतोऽफलं
मन्ये । कथंभूतं तटं ? मुख्यं—प्रधानम् । पुनः कथंभूतं तटं ? ‘सिद्धेति’ सिद्धाः—प्रसिद्धा आगमा
अगाः शब्दप्रभेदत्वाबन्धनादिदृष्ट्या अर्था(श्च)अन्यवस्तूनि तैर्वरं—श्रेष्ठम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चद-
शम्—उच्चतदशम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चैः—उच्चतम् । एवंविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथं-
भूतं तटं ? अपरोपकृत्—अनुपकारकम् । यतः कथंभूतं तटं ? सारेच्छुदुर्लभं—घनवाञ्छकनरदुष्प्राप-
मिति । कथंभूतस्य सुरगिरेः ? महतः—प्रौढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्—ईश ! (अहं) (महतः) सुर—गिरेः शातकौम्भं, (मुख्यं), (सिद्ध—आगम—अर्थ-
वरं, उच्च—दशं) उच्चैः, (अ—पर—उपकृत्, सार—इच्छु—दुर्लभं) तटं इव महतः अपि ते मुख्यं,
सिद्ध—आगम—अर्थ—वरं, उच्च—दशं स्वरूपं अ—पर—उपकृत्, सार—इच्छु—दुर्लभं अतः अ—फलं मन्ये ।

शङ्का

सार=(१) श्रेष्ठ; (२) धन.

इच्छु=छान्ति.

दुर्लभ=दुर्लभ.

सारेच्छुदुर्लभं=अर्थनी (अथवा धननी) छान्ति

शङ्कानरने दुर्लभ.

अतस्=अर्थी करीने.

અફલં (મૂં અફલ)=નિરર્થક.

एव=જ.

मन्ये (धा० मन्)=હું માનું છું.

मुख्यं (મૂં મુખ્ય)=મુખ્ય, પ્રધાન.

महत्=મોટા.

ईश=નાથ.

महेशा! =હે મહાપ્રભુ !

महतः (મૂં મહત)=(૧) મહાન (પુરૂષ)ની;
(૨) મોટાની.

एव=અન્ય.

उपकृत=ઉપકાર કરનાર.

अपरोपकृत=અન્યને નહિ ઉપકાર કરનાર.

ते (મૂં तुष्यत्)=તારું.

सिद्ध=(૧) દેવ, (૨) પ્રસિદ્ધ.

आगम=(૧) આગમન; (૨) યાત્રા; (૩) શ્રદ્ધા.

अर्थ=(૧) હેતુ; (૨) વસ્તુ.

वर=શ્રેષ્ઠ.

सिद्धान्तमार्थवर=(૧) દેવાના આગમનના હેતુને લઈને શ્રેષ્ઠ; (૨) આગમોના હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે શ્રેષ્ઠ; (૩) પ્રસિદ્ધ શ્રદ્ધા તેમજ વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ.

उच्च=ઉચ્ચી.

दश=અવસ્થા.

उच्चदश=ઉચ્ચી છે અવસ્થા જેની તે.

स्वरूपं (મૂં સ્વરૂપ)=સ્વરૂપ.

उच्चैः=ઉચ્ચત, ઉચ્ચ.

तटं (મૂં તટ)=શિખર.

सुर=દેવ.

गिरि=પર્વત.

सुरगिरिः=સુરગિરિના, મેરૂના.

इव=જેમ.

शतकौम्भं (મૂં શાતકૌમ્ભ)=સુવર્ણમય.

શ્લોકાર્થ

“ હે મહાપ્રભુ ! જમ પ્રાંત એવા મેરૂ પર્વતનું પણ મુખ્ય, સુવર્ણમય, પ્રસિદ્ધ (ચન્દનાદિક) વૃક્ષો તેમજ (અન્ય) વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ, વળી ઉચ્ચ દશાવાણું એવું તેમજ ઉચ્ચત એવું શિખર અન્ય જનોને નહિ ઉપકાર કરનાર (દોવાથી), તેમજ ધનની ઇચ્છા રાખનારને કુર્લભ (દોવાથી) નિરર્થક છે, તેમ મહાનુભાવ જેવા તારા પણ પ્રધાન, વળી દેવાના આગમનને લઈને શ્રેષ્ઠ [અથવા (જિન-પ્રણીત) આગમોના હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે ઉત્તમ], તથા વળી (શુભ સ્થાનની અપેક્ષાએ) ઉચ્ચ અવસ્થાવાળા એવા સ્વરૂપને (સાધારણ મતિવાળાને તે અગમ્ય હોવાને લીધે અથવા વિષમ સ્થાનમાં તારો વાસ હોવાથી તારા દર્શન પણ કુર્લભ હોવાને લીધે) અન્ય (જનો) પ્રતિ ઉપકાર નહિ કરનાર (હોવાને લીધે) તેમજ શ્રેષ્ઠની ઇચ્છા રાખનારને કુર્લભ હોવાને લીધે હું નિરર્થક માનું છું. ”—૩૦

* * * * *

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।

देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે દેવાર્ચિત !—હે સુરપૂજિત ! હહ—અસ્મિન્ પર્વતે તવ ઇવમ્—અમુના પ્રકારેણ ઇવ—નિશ્ચયેન ત્રિકં અસ્તુ—મઘ્તુ । એકં ‘ઉચ્ચેતિ’ ઉચ્ચ ઉપલં—પાપાણ ઇવાસનં—વિદ્યમ્ । દ્વિતીયં ‘અચ્ચીતેતિ’

अशीतकरः—सूर्य एवातपत्रं—छत्रमिति । वृत्तीयं 'वातोवेति' वातेनोचलन्त-ऊर्ध्वोद्गच्छन्तो वितता-
विस्तीर्णमात्रं प्रगल्भा निर्हृत एव चामरं इत्येवं त्रिकमिति । कथंभूतं (?) त्रिकं किं कुर्वत् ? त्रिजगत्—
त्रिभुवनस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्—कथयत् इति रोषोक्तिः ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) देव—अर्चित । इह तव त्रि—जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् उच्च—उपल—आसनं, अ—शीत-
कर—आतपत्रं, अत—उच्चलत्—वितत—निर्हृत—चामरं च त्रिकं एवं एव अस्तु ।

शेषार्थ

उच्च=उ२५, शीता.

उपल=प२५२.

आसन=आसन, मे६६.

उच्चोपलासन= शीता प२५२३पी आसन.

शीत=शीतल.

कर=करधु.

अशीतकर=उच्च उ२५५ मे६६ वा०, सूर्य.

आतपत्र=तापत्री २६५५ करनार, छत्र.

अशीतकरातपत्र=सूर्य३पी छत्र.

वात=पवन.

उच्चलत् (वा० चल)=गिमे अ२५.

वितत (वा० तन्)=विस्तीर्ण.

निर्हृत=उ२५.

चामर=चामर.

वातोचलविततनिर्हृतचामर=पवन वडे शीता अ२५

तेम० विस्तीर्ण अ२५ अ२३पी चामर.

अ=अ२.

देव=सूर.

अर्चित (वा० अर्च)=पूजयेत्, पूजित.

देवार्चित =हे सुरे वडे पूजित !

त्रिक=त्रिभुवन समुदाय.

इह=अत्र.

अस्तु (वा० अम्)=हो.

तव (मू० युष्मद्)=तारे.

एवं=अ२५.

एव=५२.

प्रख्यापयत् (वा० क्वा)=अ२५२ करनार.

त्रि=त्रिभु.

जगत्=दुनिया, भुवन.

त्रिजगत्=त्रिभुवनना.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्वं)=परमेश्वरपञ्चाने.

श्लोकार्थ

“ हे सुरे वडे पूजित (प्रभु) ! अत्र (अर्थात् आ पर्वतने विषे) त्रिभुवनना परमेश्वर-
पञ्चाने अ२५२ करनारे अ२५ तारे (१) उ२५ प२५२ इपी आसन, (२) सूर्यइपी छत्र अने
(३) पवन वडे शीता अ२५ अ२३पी तेम० विस्तीर्ण अ२५ अ२३पी चामर अ२५ त्रिभुवन समुदाय आवेअ
हो. ”—३१

उत्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि

जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।

नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि

पदानि तत्र विमुखाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे नेत्रे ! मया अमीषु वचनेषु अमृतानि—पीयूषाणि जानीध्वं—पुष्पध्वम् । कथंभूतेषु वचनेषु ?
मयोक्तेषु—भाषितेषु । कथंभूतया मया ? आदृतरुषा (अपि)—वृत्तकोपयाऽपि । कया ? अनुरागयुक्त्या—

અનુરાગયોજનેન । હીત્યુપપ્રદર્શને । વિબુધાઃ—પણ્ડિતા મે—મમ તત્ર નેત્રાદિષુ પદ્માનિ—કમલાનિ પરિકલ્પયન્તિ—કથયન્તિ । કેન ? પ્રથિતસામ્યગુણેન—વિશ્વાતતુલ્યગુણેનેતિ, યથા નેત્રે કમલં મુખે કમલમિત્યાદ્યુપમાનં ધૃતં, તથા વચ્ચનેષ્વમૃતોપમાનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે 'નેમે ! ') આદત-રુષા અપિ મયા અનુરાગ-યુક્ત્યા ઉક્તેષુ અમીષુ વચ્ચનેષુ અમૃતાનિ જાનીષ્વમ્, હિ વિબુધાઃ મે તત્ર નેત્ર-આદિષુ પ્રથિત-સામ્ય-ગુણેન પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ઉક્તેષુ (મૂ. ઉક્ત) = ઉચ્ચારેલ.
અમીષુ (મૂ. અદસ્) = આ.
વચ્ચનેષુ (મૂ. વચન) = વચનોને વિષે.
મયા (મૂ. અસ્મદ્) = મારાથી.
અમૃતાનિ (મૂ. અમૃત) = અમૃતો.
જાનીષ્વં (ધા. જ્ઞા) તમે જાણો.
આદત (ધા. દ) = આદરેલો, ધારણ કરેલો.
રુષ્ = ક્રોધ, ગુસ્સો.
આદતરુષા = ધારણ કર્યો છે ક્રોધ જેણે એવી.
અપિ = પણ.
અનુરાગ = પ્રીતિ.
યુક્તિ = યોગ, સંબંધ.
અનુરાગયુક્ત્યા = પ્રીતિના સંબંધથી.
નેત્ર = આંખ.

આદિ = પ્રમુખ.
નેત્રાદિષુ = નેત્રાદિકને વિષે.
પ્રથિત (ધા. પ્રથ) = પ્રખ્યાત.
સામ્ય = સુલભ.
ગુણ = ગુણ.
પ્રથિતસામ્યગુણેન = પ્રસિદ્ધ સુલભ ગુણે કરીને.
મે (મૂ. અસ્મદ્) = મારાં.
હિ = કેમકે.
પદ્માનિ (મૂ. પદ્મ) = પદ્મા.
તત્ર = ત્યાં.
વિબુધાઃ (મૂ. વિબુધ) = પાણ્ડિતો.
પરિકલ્પયન્તિ (ધા. કલ્પ) = કહે છે.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નેભિનાથ !) જેણે ક્રોધ ધારણ કર્યો છે એવી (અર્થાત મારા અનાદર કરતા હોવાથી તમારા પ્રતિ ગુસ્સે થયેલી એવી) હું હોવા છતાં પણ મારાથી પ્રીતિપૂર્વક ઉચ્ચારાયેલાં આ વચનોને વિષે તમે અમૃતની કલ્પના કરો, કેમકે પાણ્ડિતો મારા નેત્ર (મુખ) આદિમાં પ્રસિદ્ધ સાદૃશ્ય ગુણ હોવાને લીધે કમલની કલ્પના કરે છે. ” — ૩૨

*

*

*

*

મત્સ્વામ્યહં ચ મુખનેત્રજિતાવમુખ્યા

નીતોષ્ણતામિતિ મદેન મૃગેણ મન્યે ।

દાહાય મે પ્રકૃતિરીશ ! વિધોર્યથાઽસ્તિ

તાદૃક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે રીશ !—હે સ્વામિન્ ! યથા—યેન પ્રકારેણ વિધોઃ—ચન્દ્રસ્ય પ્રકૃતિઃ—જ્યોત્સ્નામયસ્વભાવઃ કર્તૃપદં મે—મમ દાહાય—ભસ્મીકરણાય અસ્તિ, તાદૃક્—તાદૃશી વિકાશિન—ઉદ્યોતમાજોઽપિ

પ્રહગણસ્ય-ઉદ્ગણસ્ય પ્રકૃતિઃ કુતોઽસ્તિ ? નાસ્તીત્યર્થઃ । અહમેવં મન્યે । કથંભૂતા પ્રકૃતિઃ ?
 इति उष्णतां नीता-उष्णत्वं भावि(प्रापि)ता । केन ? मृगेण-लाञ्छनमिषहरिणेन । केन
 करणभूतेन ? मदेन-कस्तूरिकया । इतीति किं ? मत्स्वामी-मम स्वामी चन्द्रः च-पुनः अहं
 मृगः इमौ द्वौ अमुष्या-राजीमत्या मुखनेत्रजितौ-राजीमनीमुखनेत्राभ्यां पराभूतौ, पीडितावि-
 त्यर्थः । इति हेतोः । “मदः कस्तूरिकायां च” इत्यनेकार्थः ॥ ३३ ॥

અન્યથા:

(હે) હૈશ ! યથા મત્-સ્વામી અહં ચ અમુષ્યાઃ મુલ્-નેત્ર-જિતૌ ઇતિ મૃગેણ મદેન ઉષ્ણતાં નીતા
 વિષયોઃ પ્રકૃતિઃ મે દાદાય અસ્તિ, તાદૃક્ (પ્રકૃતિઃ) વિકાશિનઃ અપિ પ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ઇતિ મન્યે ।

શીખદાર્થ

स्वामिन्=स्वामी, नाथ.

मत्स्वामी=મારો નાથ.

अहं (मू० अस्मद्)=હું.

च=અને

मुख=મુઢ.

जित (घा० जि)=જીતાયેલ.

मुखनेत्रजितौ=મુખ અને નેત્ર વડે જીતાયેલ.

अमुष्याः (मू० अदस्)=આનાં.

नीता (भा० नी)=લઈ જવાયેલી.

उष्णतां (मू० उष्णता)=ગરમી પ્રતિ.

इति=એમ.

मदेन (मू० मद)=કસ્તૂરી દ્વારા.

मृगेण (मू० मृग)=હરણથી

मन्ये (घा० मन्)=હું માનું છું.

दादाय (मू० दाह)-સંતાપને અર્થે.

मे (मू० अस्मद्)=મારા.

प्रकृतिः (मू० प्रकृति)=પ્રકૃતિ, સ્વભાવ.

हैश ! (मू० हैश)=હે સ્વામી !

विभ्रोः (मू० विभ्र)=ચન્દ્રની.

यथा=એમ.

अस्ति (घा० अस्)=છે.

तादृक् (मू० तादृक्)=તેવી.

कुतः=ક્યાંથી.

प्रह=પ્રહ.

गण=સમુદાય.

प्रहगणस्य=પ્રહાના સમુદાયની.

विकाशिनः (मू० विकाशिन)=પ્રકાશમાન.

अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! મારો સ્વામી તેમજ હું આ (રાજામતી)નાં મુખ અને નેત્રા વડે જીતાયા
 એથી કરીને (કાપાયમાન થયેલા) હરણ વડે કસ્તૂરી દ્વારા ઉષ્ણતાને પામેલી એવી ચન્દ્રની (શીતળ)
 પ્રકૃતિ (પણ) જમ મારા પરિતાપાર્થે છે, તેવી પ્રકૃતિ પ્રકાશમાન એવા પ્રહાના સમુદાયની પણ
 ક્યાંથી-હોઇ શકે એમ હું માનું છું. ”—૩૩

* * * * *

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविष्यां

ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि

दृष्ट्वाऽमयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

દીકા

હે પર !-ઉત્કૃષ્ટ ! અથવા પર ! શતુરિવ પ્રતિકૂલત્વાત્ । અત્ર-અસ્મિન્ પ્રસિદ્ધ એવ પદાર્થે ત્વં પશ્ય-વિલોક્ય । હે નેમે ! શશાઙ્ક:-ચન્દ્રઃ કૈરવિષ્ણ્યાં-કુમુદત્યાં ચ-પુનર્જ્યોત્સ્નાપ્રિયે-ચકોર-વિહંગમે પરમાં-ઉત્કૃષ્ટાં રતિં-રાગં વિતનોતિ-વિસ્તારયતિ । હિ-યસ્માત્ સ્નેહાન્વિતઃ-પ્રીતિયુક્તઃ પરિવૃદઃ-સ્વામી વિમુક્ષઃ-પરાહ્મુલ્લો ન ભવતિ । કિં કૃત્વા ? ઉભવત્ ઉભયોઃ-દ્વયોઃ કુમુદિની-ચ-કોરયોરિવ આશ્રિતાનાં-સેવકાનાં અભયં-ભયરહિતં અયનં-માર્ગં ગૃહં વા દષ્ટ્વેતિ । નિજસ્વામી સેવકાનાં માર્ગં ગૃહં વા ગચ્છતિ સક્લમાર્થ પ્રીત્યેત્યર્થઃ । इति राज्ञीमत्या विप्रलम्भाधिकारः (सम्पूर्णः) ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) પર ! અત્ર એવ પશ્ય ! શશ-અઙ્કઃ કૈરવિષ્ણ્યાં જ્યોત્સ્ના-પ્રિયે ચ પરમાં રતિં વિતનોતિ, હિ સ્નેહ-અન્વિતઃ પરિવૃદઃ ઉભ-ચન્ પરાશ્રિતાનાં અયનં અભયં દષ્ટ્વા વિમુક્ષઃ ન ભવતિ ।

શીખદાર્થ

અત્ર=અહિં આ.

પશ્ય=જ.

પદ્ય (ધા. દશ)=૧ બે.

પરમાં (મૂ. પરમા)=ઉત્કૃષ્ટ.

પર ! (મૂ. પર)=(૧) હે શ્રેષ્ઠ, (૨) હે શત્રુ !

કૈરવિષ્ણ્યાં (મૂ. કૈરવિષ્ણ)=કુમુદિનીને વિષે.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્ર-પ્રભા, ચાંદરપુત્રી.

પ્રિય=પ્રિય, વચ્ચલ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયે=ચન્દ્ર-પ્રભા છે પ્રિય બેને તેને વિષે, ચકોરને વિષે

ચ=અને.

વિતનોતિ (ધા. નત્)=વિસ્તારે છે.

રતિં (મૂ. રતિ)=પ્રીતિને.

શશા=શશ.

અઙ્ક=ચિદત્, લાંઘ.

શશાઙ્ક=શશ છે લાંઘન જેનું તે, ચન્દ્ર.

સ્નેહ=પ્રીતિ.

અન્વિત (ધા. દ)=યુક્ત, સહિત.

સ્નેહાન્વિતઃ=પ્રીતિથી યુક્ત.

પરિવૃદઃ (મૂ. પરિવદ)=પ્રાપ્ત.

વિમુક્ષઃ (મૂ. વિમુક્ષ)=વિમુખ, પ્રતિકૂલ.

અયનં (મૂ. અયન)=ગૃહને.

દિ=કેમકે.

દષ્ટ્વા (ધા. દશ)=જોઈને.

અભયં (મૂ. અભય)=નિર્ભય, ભયરહિત.

ભવતિ (ધા. ભૂ)=થાય છે.

ન=નહિ.

ઉભ=બે.

ચન્=માફક.

ઉભવન્=બેની માફક.

આશ્રિતાનાં (મૂ. આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ

“ હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જવા તરફ પ્રતિકૂળ હોવાથી) હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ બે. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચકોર (પક્ષી) પ્રતિ (કેવી) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિનો વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ બે (કુમુદિની અને ચકોર)ના જવા આશ્રિત (જનો)ના માર્ગ [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય બેઠને તેનાથી વિમુખ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગ અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે બાય છે). ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગાર-આધિકાર—

શૃંગાર રસ એ નૈવ રસો પૈકી પ્રથમ છે. આ રસના સંભોગાત્મક શૃંગાર અને વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગાર એમ બે પ્રકારે પડે છે. આ વાતની વાગ્બટાલકારના પંચમ પરિચ્છેદનું નિમ્ન-લિખિત પંચમ પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

“જયપત્યોર્મિયો રત્યાં, વૃત્તિઃ શુદ્ધવર ઉચ્યતે ।
સયાગો વિપ્રયોગઞ્ચ—સ્થેષ તુ દ્વિવિધો મતઃ ॥”

તેમાં વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કર્ણા આશ્રીને ચાર પ્રકાર પડે છે. તેમાં પૂર્વાનુરાગનું લક્ષણ એ છે:—

“સ્ત્રીપુંસયોર્નવાલોકા-દેવોલ્લસિતરાગયોઃ ।
જયઃ પૂર્વાનુરાગોઽય-મપૂર્ણસ્પૃહયોર્દશા ॥”

—વાગ્બટાલકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જમનામાં રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જમની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા સ્ત્રી-પુરુષોની અવસ્થા તે ‘પૂર્વાનુરાગ’ છે.

માન અને પ્રવાસના સંબંધમાં આ પછીનો નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“માનોઽન્યવનિતાસક્ત્ય-વીર્યવિહસિતચ્ચતે ।
પ્રવાસઃ પરદેશસ્થે, પ્રિયે વિરહસમ્ભવઃ ॥”

અર્થાત્ (પતિએ કરેલા) અન્ય અખળાના સંગથી (પત્નીમાં) જે ધર્મ્યાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે ‘માન’ છે; જ્યારે પ્રિય પરદેશમાં હોય, ત્યારે વિરહને લઈને ઉત્પન્ન થતો વિપ્રલમ્ભ-શૃંગાર તે ‘પ્રવાસ’ છે.

કર્ણાત્મક શૃંગારનું સ્વરૂપ આ પછીના શ્લોકમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“સ્વાદેકતરપચ્ચત્વે, દમ્પત્યોરનુરક્તયોઃ ।
શુદ્ધવરઃ કરુણાશ્ચયોઽયં, વૃત્તવર્ણન પદ સઃ ॥”

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાંથી એકનું મરણ થતાં જે રસ ઉદ્ભવે છે તે કર્ણાત્મક શૃંગાર છે અને આ રસ તો વૃત્ત-વર્ણનમાં-સંપૂર્ણ પ્રેમ-સંબંધમાંજ હોઈ શકે છે.

૧ રસનું લક્ષણ—

“વિમાવૈરનુભાવૈશ્વ, સાત્વિકૈર્વ્યભિચારિભિઃ ।
આરોપ્યમાણ ઉત્કર્ષઃ, દયાયીમાવો રસઃ સ્મૃતઃ ॥”

—વાગ્બટાલકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૧

૨ સરખાવો—

“શુદ્ધાવીરકરુણા-દાસ્યાદ્રુતભયાનકાઃ ।
રૌદ્રવીમત્સસાન્તાશ્ચ, નવૈતે નિશ્ચિના બુધૈઃ ॥”

—વાગ્બટાલકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૨

૩ આ રસને કેટલાકો કરુણા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગારનો આ એક ભેદ નથી, એટલે એના તેઓ પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ ભેદોજ સ્વીકારે છે. જુઓ શ્રી-હેમચન્દ્રસૂરિફિત કાવ્યાનુશાસનનો બીજો અધ્યાય.

આ ઉપરથી એક શકાય છે કે રાજમતી અને નેભિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રલમ્બાત્મક છે. તેમાં પણ તે નેભિનાથ પ્રજા તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ફર્યા ત્યાર પછીથી તો એકલા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને જ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજમતીએ જ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ સમાપ્ત થતાં વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારનો આધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

* * * * *

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે નિરેનો-

ઽસહ્યોઽપ્યહો ! સકલકેવલસમ્પદાત્તે ।

સાલત્રયં ભવિષ્યતં ભુવિ મોહભૂપો

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

નિર્ગતમેન:-પાપં યસ્માત્ મ નિરેનાસ્તસ્ય સંબોધને હે નિરેન:-!-હે નિષ્પાપ ! અહો ઇત્યાશ્ચર્યે અસહ્યોઽપિ-અસહનીયોઽપિ મોહભૂપ:-મકલકર્મનાયકો મોહગજ: સાલત્રયં-વપ્રત્રિકં નાક્રામતિ-ન પીડયતિ । કથંભૂતં સાલત્રયં ? તે-તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગલપર્વતાશ્રિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં સાલત્રયં ? ભવિષ્યતં-દેવેર્નેરન્નિયગિમઃ પૂર્ણમ્ । કથંભૂતમ્ય તે ? 'સકલેતિ' સકલં-મમ્પૂર્ણં યન્ કેવલં-કેવલજ્ઞાનં તસ્ય સમ્પદ આસિઃ-પ્રાપ્તિર્યસ્ય મ તસ્ય મકલકેવલસમ્પદાત્તે । કસ્મિન્ ? 'માકન્દેતિ' માકન્દા-આપ્રાપ્તેપાં વૃન્દાનિ યસ્મિન્સ્તન્-एवंવિધં યદ્ વનં તસ્ય રાજિઃ-શ્રેણિસ્તમ્યાઃ પદે-સ્થાને રંચતકે । આધારે મમ્મમી । શ્રીનેમેઃ કેવલજ્ઞાનં રંચતકે સમુત્પન્નમિતિ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર-નન: ! અહો અ-સહ્ય: અપિ મોહ-ભૂપ: માકન્દ-વૃન્દ-વન-રાજિ-પદે સકલ-કેવલ-સમ્પદ-આત્તે: તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ભવિન્-ભૂતં સાલ-ત્રયં ભુવિ ન આક્રામતિ ।

શીઘ્રાર્થ

માકન્દ=આશ્ર, આશિ.

વૃન્દ=સમુદાય.

વન=વન, જંગલ.

રાજિ=શ્રેણિ.

પદ=સ્થાન.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે=આશ્રના (૧૬) સમુ-

દાયો છે જેમાં એવાં વનોની શ્રેણિના સ્થા-

નોમાં.

નિર=શત્રુતાવાચક અવ્યય.

પનસ=પાપ.

નિરેનઃ=હે પાપ-રહિત !

સહ્ય=પરી શકાય તેવા.

અસહ્યઃ=અસહનીય.

અપિ=પણ.

અહો=આરો.

સકલ=સંપૂર્ણ.

કેવલ=કેવલ (જ્ઞાન).

સમ્પદ્=સદગી.

પ્રાપ્તિ=પ્રાપ્તિ.

સકલકેવલસમ્પદાત્તેઃ=સંપૂર્ણ કેવલ (જ્ઞાન) રૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ (થઇ) છે જેને તેના.

સાલ=ગઢ.

વ્રય=વણનો સમુદાય.

સાલવ્રય=વણ ગઢો.

મચિન્=અવ્ય.

મૃત (ઘાં મૃ)=પૂર્ણ, અરપૂર.

મચિમૃતં=અવ્યોથી અરપૂર.

મુચિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વી ઉપર.

મોહ=મોહ.

મૂષ=રાગ્ન.

મોહમૂષઃ=મોહરાગ.

ન=તાહિ.

આક્રામતિ (ધાં ક્રમ્)=આક્રમણ કરે છે.

કમ=ચરણ.

યુગ=યુગલ, જોડકું.

અચલ=પવત.

સંશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

કમયુગાચલસંશ્રિતં=ચરણ-યુગલરૂપી પર્વત વડે આશ્રિત.

તે (મૂં યુક્ત)=તારા.

શ્લોકાર્થ

સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ—

“ હે પાપરહિત (પ્રાણ-નાથ) ! આમ્ર (વૃક્ષ) ના સમુદાયોથી યુક્ત વનોની શ્રેણિના આનંદાં (અર્થાત્ ગિરનાર પર્વત ઉપર, જેને સંપૂર્ણ કેવલ (જ્ઞાન) રૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ (થઇ) છે એવા તારા ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતો વડે આશ્રિત તેમજ અવ્ય (રંગોના આગમન) વડે પૂર્ણ એવા ત્રણ ગઢોનું અસહનીય (પ્રતાપવાળો) એવો મોહરાગ (પણ) આક્રમણ કરતો નથી એ આશ્ચર્ય છે. ”—૩૫

* * * *

અથ નેમિસ્તુતિદ્વારં પ્રકટયન્નાહ—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी

‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।

इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखार्भि

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ૩૬ ॥

૧ વિચારે—

“ ગત્યા વિભ્રમમન્દયા પ્રતિપદ યા રાજહસાયતે

યસ્યા. પૂર્ણમૃગાક્ષમણ્ડલમિવ શ્રીમત્સદૈવાનનમ્ ।

યસ્યાશ્વાનુકરોતિ નૈત્રયુગલ નીલોત્પલાનિ શ્રિયા

તાં કુન્દાર્દવતી ત્યજન્નિમપતી રાજીમતીં પાસુ વઃ ॥”

—વાગ્ધરાલંકાર ૫૦૪, શ્લોક ૫૧

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં—સાધુસ્વામિનં મેમિનં હિતિ ઉપયયૌ—સમીપં જગામ ! કથં-
ભૂતા રાજીમતી ? હત્યુત્સુકા—સાદરા । હીતિ કિં તત્ ? પ્રશ્નસમીપં મોહભૂપીડારહિતમિતિ હેતોઃ ।
પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? ‘ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી’ સ્પષ્ટમ્ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? હૃદમતિઃ—
નિશ્ચલબુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? સુસતી—શુભસાધ્વી । કથંભૂતં યતીશં ? હન્દ્રૈઃ સ્તુત્વં-
કીર્તિતમ્ । હીતિ કિં ? હે નેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં—તવ નામસ્તવનમેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ—અસ્માકં
અસુસ્વામિ—દુઃસ્વાનલં અણેષં—સમસ્તં શ્રમયતિ—સ્ફેટયતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્યથા:

હિતિ ઉત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી હૃદ-મતિઃ સુ-સતી ‘રાજીમતી’ ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
જલં નઃ અ-શોષં અ-સુખ-અગ્નિં હિ શમયતિ હિતિ હન્દ્રૈઃ સ્તુત્વં વતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

રાજીમતી

હિતિ=એમ.

ઉત્સુકા (મૂ. ઉત્સુક)=આતુર.

ગતિ=ચાલ.

વિનિર્જિત (ખા. જિ)=છતેલ.

રાજહંસી=રાજહંસી.

ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=ચાલમાં છતી છે રાજહંસી.

સીને જેણે એવી.

રાજીમતી=રાજીમતી.

હૃદ=નિશ્ચળ.

મતિ=બુદ્ધિ.

હૃદમતિઃ=નિશ્ચલ છે બુદ્ધિ જેની તે.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અન્યથા.

સતી (મૂ. સત્)=સાધ્વી.

સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.

યતિ=શુનિ.

યતીશં=શુનીશ્વરને.

હન્દ્રૈઃ (મૂ. હન્દ્ર)=હન્દ્રો વડે.

સ્તુત્વં (મૂ. સ્તુત)=સ્તુતિ કરાવેલ.

હિ=નિશ્ચયતાવાચક અન્યથા.

ઉપયયૌ (ખા. યા)=સમીપ ગઇ.

નઃ (મૂ. અસ્માક)=અમારા.

સુખ=સુખ.

અગ્નિ=અગ્નિ, આગ.

અસુસ્વામિ=દુઃપ્રાપ્તિ અગ્નિને.

નામન્=નામ.

કીર્તન=સ્તવન.

જલ=જલ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.

શમયતિ (યા. શમ)=શાંત કરે છે.

અણેષં (મૂ. અણેષ)=અણેષ, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે અમન—

“ (મારા પ્રાણ-નાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણ જેવો ખની બચ છે) એમ (બહીને)
આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જેણે રાજહંસીને (પણ) પરણીત કરી છે એવી, તથા
વળી નિશ્ચલ અતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજીમતી ‘ (હે નાથ) તારા નામના
કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખાગ્નિને નષ્ટી થાંત કરે છે ’ એમ હન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
વેલા એવા (પોતાના સ્વામી) શુનીશ્વર (નેમિનાથ)ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन ! यस्य पुंसो—नग्नस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनागदमनी—
तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ताः—क्ष्वेद्यं प्राप्ता येऽल्यो—भ्रमरास्तेषां पाटलं—ममृहस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? ‘दुर्धरेति’ दुर्धर-दुःमहा-भयङ्करा
ये कषायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैस्तुक्टे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य मः । अथवा
दुर्धरकषायाः फटा—दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य म इति । “फटाम्बु केनवे फणे”
इति, “उत्कटस्तीव्रमत्तयोः” इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः मत्तकामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमासः—प्राप्त एवंविधो जनो यस्य मः । अपिः विस्मये । काममर्पेण सर्वे
जना भक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामनाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कषाय-फट-उत्कट-अक्षः, जवेन
जठर-आस-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

शेषार्थः

मत्त=उ-भत्त.

अलि=अभ.

पाटल=समृद्ध.

मलीमस=कृष्ण, काष्ण.

काम=मदन, इति-पति.

भोगिन्=सर्प, साप.

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उ-भत्त अभरेना

समृद्धना समान काष्ण कामदेवर्षी सर्प.

योगिन्=योगी, मुनि.

ईश=नाग.

योगीश !—हे योगिनाथ, हे मुनीश्वर !

दुर्धर=अपकर्ष, दुःसहनीय.

कषाय=कषाय.

फट=(१) ईशुः (२) कपट.

फटा=ईशु.

उत्कट=(१) तीव्र; (२) उ-भत्त.

अक्षि=नेत्र.

दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर कषायर्षी

ईशो वरु तीव्र छ नेत्रो जेना अये, (२) दुर्धर

कषाय जेना के कपटो ते ईपी उ-भत्त छ नेत्रो

जेना अये.

जय्यः (मू० जय्य)=जती शक्य नेत्रो.

जवेन (मू० जव)=वेगथी, ऊपथी.

जठर=उदर, पेट.

आस (घा० आप)=प्राप्त.

जन=मनष्य.

जठरासजनः=जेना उदरते विषे प्राप्त थया छ

मनुष्यो अये.

अपि=विरमयवायक व्यत्यय.

तेन (मू० तद्)=तेनाथी.

१ ‘दुर्धरेति’ इत्यधिकः ख-पाठः । २ ‘मत्तकामभोगी’ इत्यधिकः ख-पाठः ।

નામન્=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=(૧) વિષને હરનાર ઓષધી; (૨) જાંચુલી
મંત્ર.

સ્વજ્ઞામનાગદમની=નાશ નામરૂપી નાગદમની.

હૃદિ (મૂં હૃ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂં યદ)=એના.

પુંસઃ (મૂં પુસ)=મનુષ્યના.

મ્લોકાર્થ

“ અહો ! જે મનુષ્યના હૃદયમાં નારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (કોપાદિક)
કષાયરૂપી રેણુ વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્ધર કષાયો જ્યાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે
નેત્રો જનાં એવો) તેમજ ઝડપથી જના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂ-
ર્વક મનુષ્યોનું બહાણ કરી ગયેલો એવો) ઉન્મત્ત જમરોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ
(વેગપૂર્વક) જીતી શકાય છે. ”—૩૭

* * * * *

કાલોપમં વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં

પક્ષદ્વયાત્ સદસતો ધૃતતર્કજાલમ્ ।

મિથ્યાત્વિશાસનમિદં મિહિરાંશુવિદ્

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે નેમે ! હું મિથ્યાત્વિશાસનં કર્તૃપદં ત્વત્કીર્તનાત્-તથ મમ્યક્સ્તવનાત્ આશુ-શીઘ્રં
તમઃ-અન્ધકારમિવ મિદાં-વિનાશં ઉપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશામનં ? કાલોપમં-
કાલકૂટવિષમમાનં, મૃત્યુદાયિત્વાત્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશામનં ? વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં-
નિર્મલમમ્યક્ત્વકાર્યેણ રહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? મદમતઃ-શુદ્ધાશુદ્ધાત્ પક્ષદ્વયાદ
ધૃતતર્કજાલં-ધૃતવિચારજાલમિતિ । કથંભૂતં તમઃ ? મિહિરાંશુવિદ્-સૂર્યકિરણસ્ખન્ડિતમિતિ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-કીર્તનાત્ કાલ-ઉપમં, વિશદ-દર્શન-કૃત્ય-શૂન્યં, સત્-અસતઃ પક્ષ-દ્વયાત્ ધૃત-તર્ક-જાલં
હું મિથ્યાત્વિશાસનં મિહિર-અંશુ-વિદ્ તમઃ ઇવ આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

કાલ=કાલકૂટ (એર).

ઉપમા=ઉપમા.

કાલોપમં=કાલકૂટના સમાન ઉપમા છે જેની અંતુ.

વિશદ=નિર્મળ.

દર્શન=અદ્વાન.

કૃત્ય=કાર્ય.

શૂન્ય=રહિત.

વિશદદર્શનહરયશૂન્યં=નિર્મળ અદ્વાનના કાર્યથી
રહિત.

પક્ષ=પાશુ.

દ્વય=યુગલ, બેકડકું.

પક્ષદ્વયાત્=પક્ષ-યુગલથી.

સત્=શુદ્ધ.

અસત્=અશુદ્ધ.

સદસતઃ=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

તર્ક=તર્ક.

જાલ=જાળ.

પ્રત્યક્ષજ્ઞાન=ધારણ કરી છે તકોની જાળને જેણે એવું.
મિથ્યાત્વિન=મિથ્યાત્વી.
જ્ઞાસન=થાસન, આસન.
મિથ્યાત્વિજ્ઞાસન=મિથ્યાત્વીઓનું થાસન.
હર્ષ (મૂં હર્ષ)=આ.
મિહિર=પ્રપ.
અંશુ=કિરણ.
વિદ્ (ધાં વિદ્)=બેદાયેલું.

મિહિરંશુવિદ્=સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલું.
કીર્તન=પ્રશંસા.
સ્વત્કીર્તનાન્=નારા કીર્તનથી.
તમઃ (મૂં તમસ્)=અધકાર, અંધારું.
હવ=જેમ.
આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.
મિદાં (મૂં મિદા)=બેદને, નાશને.
ઉપેતિ (ધાં હ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમ સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલું અંધારું સત્વર નાશ પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાળું, નિર્મળ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જીણું (એકાંત) સત્ અને (એકાંત) અસત્ એમ બે પક્ષથી તર્ક-જળ પાથરી છે એવું મિથ્યાત્વીઓનું જ્ઞાસન શીઘ્ર નાશ પામે છે. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સત્ ’ અને ‘ અસત્ ’ સંબંધી વિચાર—

કોઇ પણ વસ્તુના સંબંધમાં જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ‘ અનેકાન્તવાદ ’ યાને ‘ સ્યાદ્વાદ ’ છે. આ અનેકાન્તવાદ-શૈલીના ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ-શૈલીના આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો ખૂણું સંભવ રહે છે.

એ તો સુવેદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુએ તપાસવી જોઈએ. આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામાં આવ્યાં હોય તે આદરણીય તેમજ હિતકારી છે એમ કહેવામાં જરાએ ભય રહેતો નથી. ટુંકમાં જે ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, તેજ ‘ ધર્મ ’ એવા નામને લાયક ગણી શકાય; બાકી બીજા ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઈએ.

કોઇ પણ પદાર્થ એકાન્તતઃ સત્ કે એકાન્તતઃ અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે. અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરૂદ્ધ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્થાને નથી.

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં સમજી શકાય છે કે જો પદાર્થને એકાન્તતઃ સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામાં ભૂલે છે. પ્રથમ તો કોઇ પણ પદાર્થને ‘ એકાન્તતઃ સત્ ’ માનવાથી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઊડી જાય છે. ક્રમિકે તેમાં અન્ય પદાર્થોના ધર્મોનો પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને તેજ પદાર્થરૂપ માનવું પડે છે અને આ હકીકત તો ઇષ્ટ નથી. ક્રમિકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનીરૂપે તેમજ જનનીને પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, ક્રમિકે એકજ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોનો સર્વથા સ્વીકાર કરે છે. એકા-

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો બચાવ કરી શકે તેમ નથી કે અમે તો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યા નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કર્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને દૃઢસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી બીજી મોટી આપત્તિ શું હોઈ શકે ?

આવીજ રીતે કોઈ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ધ્રુવ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ભયંકર શત્રુવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દષ્ટિપૂર્વક અવલોકન થઈ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેના જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગંત્ય આવે છે.

આ ચારે દષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ, ગણાય કે જો 'પિતા' કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જ પિતા તે બીજાના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી-પોતાના ધર્મોથી-પોતાના સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યના ગુણોથી-બીજા દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હુકીકન વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો બનેલો છે અને તે મુંબાઈમાં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, મુંબાઈ, શરદ્ ઋતુ અને શુક્લ વર્ણ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત્ છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે મુંબાઈમાં રહેલો ઘટ મુંબાઈ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જગા કે સુરત, અમદાવાદ ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ ઋતુની-સ્વેકાલની અપેક્ષાએ

૧ જગત્કાલની અપેક્ષાએ સત્, અસત્ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો બનેલો ઘટ અન્ય કાલમાં તેના પરમાણ્વી સખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં ફરક પડતાં તે જગત્ રૂપે કે પિતાગરૂપે કે એવા કોઈ અન્ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ જાતના પુદ્ગલનો બનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણ્વોની સખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અન્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારાનું કથન છે.

એ સત્ છે, જ્યારે હેમન્તાદિકે અન્ય ક્રતુઓની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. વળી તે શુદ્ધ વર્ણની અપેક્ષાએ સત્ છે, જ્યારે અન્ય વર્ણોની અપેક્ષાએ અસત્ છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે આ ધર્મ સ્વ-ભાવથી સત્ છે, પરંતુ પર-ભાવથી અસત્ છે.

* * * * *

રત્નત્રયં નિરુપમં નરગજહંસા:

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશમ્ ।

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ—તવ ચરણકમલવનમેવિનઃ ‘નરગજહંસા’ નરા એવ રાજ-હંસા—ઉત્તમહંસા રત્નત્રયં લભન્તે—પ્રાપ્નુવન્તિ । કથંભૂતં રત્નત્રયં ? સંવિત્તિતિ ’ સંવિત્તિઃ સમ્યગ્-જ્ઞાનં, દર્શનં—સમ્યક્ત્વં, ચરિત્રં (ચ) એતન્મયમ્—એતન્મ્યરૂપં પ્રકાશં યમ્ય તત્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? નિરુપમં—ઉપમાનરહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? ‘ક્ષિન્વેતિ’ ક્ષિત્તિ—વિનાશમાપ્તઃ—પ્રાપ્તઃ સંસૃતેઃ—સંસારસ્ય પરિશ્રમસ્ય—કેશસ્ય દુઃખદાહઃ—મન્તાપો યાસ્મિન્મનદિતિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મ-જ-વન-આશ્રયિણઃ નર-રાજહંસાઃ સંવિત્તિ-દર્શન-ચરિત્ર-મય-પ્રકાશં, ક્ષિત્તિ-આપ-સંસૃતિ-પરિશ્રમ-દુઃખ-દાહં, નિર્-ઉપમં રત્ન-ત્રયં લભન્તે ।

શીખાવ

રત્ન=રત્ન.

રત્નત્રયં=ત્રણ રત્નોના સમુદાયનં.

નિરુપમં (મૂં નિરુપમ)=ઉપમા-રહિત.

નર=મનુષ્ય.

રાજહંસ=રાજહંસ.

નરરાજહંસાઃ=મનુષ્યોરૂપી રાજહંસો.

સંવિત્તિ=સમ્યક્ જ્ઞાન, યથાર્થ બોધ.

દર્શન=દર્શન.

ચરિત્ર=ચારિત્ર.

મય=એવંપ્રત્યક્ષ તદ્વિત પ્રત્યક્ષ.

પ્રકાશ=તેજ.

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશં=સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન

અને ચારિત્રરૂપ છે પ્રકાશ જેવો એવા

ક્ષિત્તિ=નાશ.

આપ (ધાન્ આપ) પામેલ.

સંસૃતિ=સ સાર.

પરિશ્રમ=પરિશ્રમ, ક્ષેત્ર

દુઃખ=દુઃખ

દાહ=સ તાપ.

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં—નાશ પામ્યો છે

સાંસારિક પરિશ્રમ તંત્રવા દુઃખનો સ તાપ

જેને વિષે એવા.

પાદ=ચરણ.

પદ્મ=કમળ.

વન=વન

આશ્રયિણ=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ—તારા ચરણ-કમળરૂપી વ-

નનો આશ્રય લેનારા.

લભન્તે (ધાન્ લભ્)=પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા યથાર્થ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ પ્રકાશવાળા એવા તથા વળી જીને વિષે સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખના સંતાપનો નાશ થયો છે એવા તેમજ ઉપમા-રહિત એવા રત્ન-ત્રયને પ્રાપ્ત કરે છે. ”—૩૬

* * * * *

વિત્તેન સાધકતમેન સુનદ્ધભાવાત્

કૈવલ્યનાયુરસિજૈકરસામિલાષાઃ ।

મમ્યક્પ્રમાદસુભૃતોઽવ્યયતાં ત્વદીયાત્

ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે નેમે ! અસુભૃતઃ-પ્રાણિનોઽવ્યયતાં-અક્ષયભાવં વ્રજન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તિ । કસ્માત્ ? (સ્મરણાન્) સંસ્મરણતઃ । કિં કૃત્વા ? ભવતઃ-સંમાગત્ ત્રાસં-ભયં વિહાય-ન્યક્ત્વા । કથંભૂતાત્ સ્મરણાત્ ? ત્વદીયાન્-ભવદીયાન્, તત્ત્વ સંવન્ધિનઃ । પુનઃ કથંભૂતાત્ સ્મરણાન્ ? ‘મમ્યક્પ્રમાન્’ મમ્યક્-શુભા-મકલનગમાદિનયંગ્વાધિતા પ્રમા-ત્રાસં યસ્મિન્સ્તત્ (તસ્માત્) । પુનઃ કથંભૂતાત્ સ્મરણાન્ ? મુતદ્ધા-અતિગ્રયેન વદ્ધા ભાવાઃ-પદાર્થો હેયજ્ઞેયાદિકા યસ્મિન્સ્તન્ તસ્માત્ । કેન ? સાધકતમેન-ઉત્કૃષ્ટકર્ણેન । કથંભૂતેન સાધકતમેન ? વિત્તેન-પ્રસિદ્ધેન । કથંભૂતા અસુભૃતઃ ? ‘કૈવલ્યેતિ’ કૈવલ્ય-મોક્ષ એવ નારી-સ્ત્રી તમ્યા ઊરસિજા-સ્તનાં તયોરેકગ્રસે-અદ્વિતીયસ્વાદેઽમિલાષો યેષાં તે । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

વિત્તેન સાધકતમેન મુ-નદ્ધ-ભાવાન્ મમ્યક્-પ્રમાન્ ત્વદીયાન્ સ્મરણાન્ કૈવલ્ય-નારી-ઊરસિ-જ-પ્રેક-રસ-અમિલાષાઃ અસુ-ભૃતઃ ભવતઃ ત્રાસં વિહાય અવ્યયતાં વ્રજન્તિ ।

શીખરાર્થ

વિત્તેન (મૂ. જિન) પ્રસિદ્ધ, પ્રખ્યાત.

સાધકતમેન (મૂ. સંપ્રક-તમે)-ઉ-કૃષ્ટ જ્ઞેય વડે.

મુ-અન્ય-તાનાવાચક અન્યથા.

નદ્ધ (ધા. નદ્) પદ, પાદિય

ભાવ-પદાર્થ.

સુનદ્ધભાવાન્-અનિશ્ચય પાદિયા છે પદાર્થો જીને વિષે એવા.

કૈવલ્ય-મોક્ષ, મુક્તિ

નારી-રમણી, મહિલા

ઊરસિજ-પ્રેક.

પ્રેક-અદ્વિતીય, અસાધારણ

રસ-રસ.

અમિલાષ-પ્રેમ.

કૈવલ્યનાયુરસિજૈકરસામિલાષાઃ-મુક્તિરૂપી મહિલાના પ્રેમના અદ્વિતીય સ્વાદની પ્રેમ છે જેમને એવા.

મમ્યક્-શુભ, રૂઢ.

પ્રમા=જ્ઞાન.

સમ્યક્પ્રમાત્=રૂં છે જ્ઞાન જેમાં એવા.

અસુ=પ્રાણ.

મૃત્=ધારણ કરનાર.

અસુમૃતઃ (મૂં અસુમૃત)=પ્રાણીઓ.

અવ્યયતાં (મૂં અવ્યયતા)=અક્ષય ભાવને.

ત્વદીયાત્ (મૂં ત્વદીય)=તારા.

ત્રાસં (મૂં ત્રામ)=ત્રાસને.

વિહાય (ધાં દા)=મકીને, લઈને

મવતઃ (મૂં મવ)=સ સારથી

સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=રમરણથી, યાદ કરવાથી.

વ્રજાન્તિ (ધાં વ્રજ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“જેમાં પ્રસિદ્ધ એવા હિતમ કરાણુ વડે (હેય-ક્રોધાદિક) પદાર્થો અતિશય બાંધ્યા છે એવા તથા વળી જેને વિષે શુભ જ્ઞાન છે એવા તારા રમરણથી મુક્તિરૂપી મનુજાના સ્તનોના (મદન-રૂપી) અદ્વિતીય સ્વાદની જેમને અભિલાષા છે એવા પ્રાણીઓ સંગારના ત્રાસને ત્યજ દહને (અર્થાત્ તેનાથી મુક્ત થઈને) અક્ષયપણને પામે છે. ”-૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

૩૬ મા પદ્યથી જે નેમિનાથની રાજમતીએ ન્તુનિ કરવા માગી હતી, તે ન્તુનિ અધિકાર અત્ર સમાપ્ત થાય છે, કેમકે આ પછીના પદ્યમાં કવિગણ ત સાધની કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે બળે છે એમ સૂચવે છે.

* * * *

પીત્વા વચ્ચાં જિનપતેરધિગમ્ય દીક્ષા

માઽથાર કેવલમનન્તમુખં ચ મોક્ષમ્ ।

આશ્રિત્ય સિદ્ધવરવસ્ત્વગદા હિ કે નાં

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ૧ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

અથ-અનન્તરં સા રાજીમતી કેવલ-કેવલજ્ઞાનં આર-પ્રાપ ચ-પુનર્મોક્ષં-નિર્વાણમાર ।
કિં કૃત્વા ? જિનપતેઃ-શ્રીનેમિનો વચો-વચનં પીત્વા-સાદરં શ્રુત્વા । પુનઃ કિં કૃત્વા ? દીક્ષાં-
પશ્ચમહાવ્રતમારં અધિગમ્ય-પ્રાપ્ય । કથંભૂતં મોક્ષં ? અનન્તસુખં સ્પષ્ટમ્ । હીત્યુપપ્રદર્શને । કે
મર્ત્યા-મનુષ્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ-કન્દર્પમરૂપા નો ભવન્તિ ? અપિતુ (મર્ત્યે) ભવન્ત્યેવ ।
કથંભૂતા મર્ત્યાઃ ? અગદા-રોગરહિતાઃ । કિં કૃત્વા ? સિદ્ધવરવસ્તુ આશ્રિત્ય-પ્રાપ્ય-આસેચ્યેતિ,
સિદ્ધ-ઔપધસિદ્ધઃ-સિદ્ધવૈદ્યઃ તસ્ય વરં-શ્રેષ્ઠં વસ્તુ-રમાયનાદિભેષજમ્ ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

અથ જિન-પતેઃ વચઃ પીત્વા દીક્ષાં (ચ) અધિગમ્ય સા (‘રાજીમતી’) કેવલં અનન્ત-સુખં મોક્ષં
ચ આર, હિ સિદ્ધ-વર-વસ્તુ આશ્રિત્ય અ-ગદાઃ કે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ નો ભવન્તિ ? ।

શબ્દાર્થ

પીત્વા (ધા० પા) = પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને.

વચ્ચઃ (મૂ० વચ્ચ) = વચનને.

જિન = સામાન્ય કેવલી.

પતિ = નાથ.

જિનપતેઃ (મૂ० જિનપતિ) = જિનેશ્વરના.

અધિગમ્ય (ધા० ગમ્ય) = પ્રાપ્ત કરીને.

દીક્ષાં (મૂ० દીક્ષા) = દીક્ષાને.

સ્તા (મૂ० તદ) = તે.

અથ = ત્યાર બાદ.

આર (ધા० આર) = પ્રાપ્ત કરીને બની.

કેવલં (મૂ० કેવલ) = કેવલ (જ્ઞાન) ને.

અનન્ત = અનંત, નિઃસીમ, અપાર.

સુખ = સુખ.

અનન્તસુખં = અનંત સુખ છે જ્યાં એવા.

સ્વ = વળી.

મોક્ષં (મૂ० મોક્ષ) = મોક્ષને.

આશ્રિત્ય (ધા० શ્રિ) = આશ્રય લઈને.

સિદ્ધ = આશ્રય-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈદ્ય.

ચર = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.

ચસ્તુ = વસ્તુ, ચીજ.

સિદ્ધચરચસ્તુ = સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.

ગત્ = રોગ.

અગદાઃ = રોગ-રહિત

દિ = કારણ કે.

કે (મૂ० કિમ્) = કાણુ.

નો = નહિ.

મર્ત્યાઃ (મૂ० મર્ત્ય) = મર્ત્યો, માનવો.

મયન્તિ (ધા० મૂ) = થાય છે.

મકર = મગર.

ધ્વજ = ધ્વજ.

મકરધ્વજ = મગર છે ધ્વજમાં જેની તે, મદન.

તુલ્ય = સમાન.

રૂપ = રૂપ.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ = મદનના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા

શ્લોકાર્થ

રાજમતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિગમન—

“ ત્યાર બાદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ નેમિનાથની સ્તુતિ કર્યા બાદ તે) જિનેશ્વરના વચન (રૂપી અમૃત) નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે રાજમતીએ કેવલ (જ્ઞાન) ને અને (ત્યાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક મોક્ષને (પણ) પ્રાપ્ત કર્યા, કારણ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય) ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઈને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યા બાદ) રોગરહિત (અનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી ! ” — ૪૧

કૌંસ્કાન્ નવાનિ હમિતાબ્જશુચીન્ ગુણાંસ્તે

યેડનાદિતો વિષમવાણમંટેન નદ્ધાઃ ।

રાશ્ચિ ત્વયીશ ! મનુજાઃ મતિ સાર્વભૌમે

મયઃ સ્વયં વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે રૂંડ ! અહં તે તવ કૌંસ્કાન્-કાન્ કાન્ ગુણ(જ્ઞાન્) ઔદાર્યાદીન્ નવાનિ-સ્તવીમિ(વાનિ) ? તવ ગુણાનામાનન્ત્યાદ વક્તું સમર્થો ન મવામી(ની)ત્યર્થઃ । કથંભૂતાન્ ગુણાન્ ? હસિતાબ્જશુચીન્-

૧ જન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સહભાવ માનેલો છે અને તે વાત મુક્તિ-મુક્ત છે. જુઓ ન્યાયકુસુમાં-જલિ (૫૦ ૩૩૪-૩૩૮).

વિકસ્વરકમલપવિત્રાન્ । હે ર્શ ! યે પ્રાણિનઃ અનાદિતઃ-અનાદિકાલાદ્ વિષમવાણમટેન-કામ-
સુમટેઃ(ટેન) નદ્યા-નદ્યાઃ સન્તિ । તચ્છબ્દોઽગમ્યઃ । તે મનુજાઃ સદ્યઃ-શીઘ્રં સ્વયમ્-આત્મના
વિગતબન્ધમયા ભવન્તિ । કસ્મિન્ સતિ ? ત્વયિ-નેમૌ સાર્વભૌમે-ચક્રવર્તિનિ રાજ્ઞિ-મૂપે સતીતિ
સ્પષ્ટમ્ । “દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ” (સિદ્ધ ૦ અ ૧, પા ૦ ૩, સૂ ૦ ૧૧) इति सूत्रेण सकारागमः
पूर्वस्यानुस्वारानुनासिकौ च इति हेमचन्द्रदृष्टौ, तेन कौत्स्कानिति सिद्धमिति ॥ ४२ ॥

અન્યથા:

(હે) ર્શ ! (અર્હ) તે હસિત-મગ્જ-શુચીન્ કૌત્સ્કાન્ ગુણાન્ નવાનિ ? । યે મનુજાઃ અનાદિતઃ
વિષમ-વાણ-મટેન નદ્યાઃ, તે ત્વયિ સાર્વભૌમે રાજ્ઞિ સતિ સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

કૌત્સ્કાન્ (મૂ. કિમ્) =કયા કયા.

નવાનિ (વા ૦ નુ) =હું સ્તવુ.

હસિત (વા ૦ હસ્) =વિકસ્વર.

મગ્જ=કમલ.

શુચિ=પવિત્ર.

હસિતાગ્જશુચીન્=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર.

ગુણાન્ (મૂ. ગુણ) =ગુણોને.

તે (મૂ. યુષ્મદ્) =તારા.

યે (મૂ. યદ્) =એ.

અનાદિતઃ (મૂ. અનાદિ) =અનાદિ (કાલ) થી.

વિષમ=વિષમ, અયકર.

વાણ=આણુ.

વિષમવાણ=વિષમ છે આણુ જેનાં તે, મહન.

મટે=સુભટ, સડવેથે.

વિષમવાણમટેન=મદનરૂપી સુભટ વડે.

નદ્યાઃ (મૂ. નદ) =પાણેલા.

રાજ્ઞિ (મૂ. રાજન) =રાજ.

ત્વયિ (મૂ. યુષ્મદ્) =તું.

ર્શ ! (મૂ. ર્શ) =હે નાથ !

મનુજાઃ (મૂ.) =માનવો, મનુષ્યો.

સતિ (મૂ. સત્) =થતી.

સાર્વભૌમે (મૂ. સાર્વભૌમ) =ચક્રવર્તી.

સદ્યમ્=સત્વર, શીઘ્ર.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (વા ૦ ગમ્) =વિશેષે કરીને ગયેલ.

બન્ધ=બંધન.

મય=ભીતિ, ખીક.

વિગતબન્ધમયાઃ=વિશેષે કરીને ગયેલી છે બંધનની

ભીતિ જેમની એવા.

ભવન્તિ (વા ૦ મૂ) =થાય છે.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હું વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર એવા તારા કયા કયા ગુણોની સ્તુતિ કરું ?
(કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા ગુણો અનન્ત હોવાથી હું તે કહેવા અસમર્થ છું.) જે માનવો
અનાદિ (કાલ) થી મદનરૂપી સુભટ વડે (સંસારરૂપી બંદીબાનામાં) બંધાયેલા છે, તેઓ જ્યારે
તું ચક્રવર્તી રાજ થયો છે ત્યારે સત્વર પોતાની મેળે જેમની બંધનની ભીતિ વિશેષતઃ ગયેલી છે
એવા બને છે (અર્થાત્ તેઓ સંસાર-અયથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ-રમણીને વરે છે). ”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાં જે ‘કૌત્સ્કાન્’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે, એ વાત ટીકા
ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેમાં ‘દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ’ એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણુ તેમજ તેની
પ્રકૃતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિશેષમાં આવી રીતે વ્યક્તિના આધારે રચાયેલું 'કસ્ક' : ૫૬ શ્લોકોએ શ્રીરાજીમતી-સુરેકૃત શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના આકર્ષ પદ્યના નીચે સુબળના—

"કસ્કો ન સોઝાવતે"

—અન્તિમ ચરણમાં દુષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીરાજીમતી-પ્રબન્ધમાંના ૭૧૮ માં પદ્યના નીચે સુબળના—

"કસ્કઃ કાં કાં ગતિં ગન્તા, બુધ્યતે કો જિનં વિના"

—ઉત્તરાર્ધમાં પણ નજરે પડે છે.

* * *
સદ્બ્રહ્મચાર ! જિન ! 'યાદવ'વંશરત્ન !

'રાજીમતી'નયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! !

જુષ્ઠઃ શ્રિયા સકલયૈકવદે ભવેત્ સ

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનઘીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે મદ્બ્રહ્મચાર ! બ્રાહ્મચારિત્વાત્ । હે જિન ! । હે યાદવવંશરત્ન ! સ્પષ્ટમ્ । હે રાજીમતી-નયનકોકવિરોકિતુલ્ય !—રાજીમતીનેત્રચક્રવાકનૂયમમાન ! । વિરોકાઃ—કિરણા અસ્ય સન્તીતિ વિરોકી-મૂર્યઃ । હે નેમે ! યો મતિમાન્—પણિત્વં હમં તાવકં—ત્વત્સંવન્ધનં સ્તવં—સ્તવનં અઘીતે—પઠતિ, મ મતિમાન્, એકવદે इति વિશ્વકિર્તિરૂપકમવ્યયં સ્ત્રીપ્રાર્થે, સ્ત્રીયં શ્રિયા—સદ્ધમ્યા જુષ્ઠઃ—મહિતો ભવેત્ । કથંભૂતયા શ્રિયા ? સકલજ્ઞ—સમસ્તયા ॥ ૪૩ ॥

અન્યથા :

(હે) સત્-બ્રહ્મચાર ! (હે) જિન ! (હે) 'યાદવ'—વંશ-રત્ન ! (હે) 'રાજીમતી'—નયન-કોક-વિરોકિન્-તુલ્ય ! યઃ મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવં અઘીતે, નઃ એક-વદે સકલયા શ્રિયા જુષ્ઠઃ ભવેત્ ।

શી૦દા૦

સન્=ગોભગીય, સંદર.

બ્રહ્મચાર=બ્રાહ્મચર્ય.

સદ્બ્રહ્મચાર ! =સંદર છે બ્રાહ્મચર્ય જેનું એવા ! (સં=

જિન ! (મૂં જિન) =હે તીર્થંકર !

યાદવ=યાદવ.

વંશ=વંશ, કુળ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

યાદવવંશરત્ન ! =હે યાદવ વંશને વિશે રત્ન (સમાન) !

રાજીમતી=રાજીમતી.

નયન=નેત્ર.

કોક=ચક્રવાક.

વિરોકિન્=કિરણો જે જેને તે, સ્ત્રી.

તુલ્ય=સમાન.

રાજીમતીનયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! =હે રાજીમતીના નેત્રથી ચક્રવાક પ્રતિ સુખ સમાન !

જુષ્ઠઃ (મૂં જુષ્ઠ) =મેવાયેલો.

શ્રિયા (મૂં શ્રી) =સદ્ગતી વડે.

સકલયા (મૂં સકલ) =સમસ્ત.

એકવદે=એકવચન, એક વચન.

અઘીત (ઘાં મૂં) =અધી.

જાઃ (મૂં તદ્) =તો.

યઃ (મૂં યદ્) =જો.

તાવકં (મૂં તાવક) =તારા સુખ ધી.

સ્તવ (મૂં સ્તવ) =સ્તવપત્ર.

હમં (મૂં હમં) =આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમાન્) =પણિત.

અઘીતે (ઘાં ઇ) =અધીકાર કરે છે, અધી છે.

सौकार्यं

" (आल-प्रसयारी होवाने वीधे) सुंदर प्रसयर्थवाणा जेवा हे (नेमिनाथ) । हे (राग-द्वेषना छपर विषय भेजवेला) तीर्थकर । हे यादव वंशने विषे रत्न (समान) । हे राक्ष-भतीना नेत्ररूपी यक्षवाकने (आनंद आपवाभां) सूर्य समान । जे युद्धिमान् आ तारा स्तवननुं अभ्यथन करे छे, ते जेकद्वय सचरय लक्ष्मी वडे सेवित भने छे (अर्थात् ते अपूर्व लक्ष्मीने स्वामी थाय छे). "—४३

हारावलीं नुतिभिमां घुतिसन्ततीक्षां

कण्ठे दधाति महिमाप्रभसूरिराजः ।

यस्ते सदैव रुचिराश्रितभावरक्षां

तं मानतुङ्गमवस्था समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभक्तामरस्तोत्रात्तचतुर्थपादसप्तमस्यामयं श्रीनेमिसम्बोधनस्तोत्रम् ॥

टीका

हे जिन ! यो जनस्ते-तवेमां नुति-स्तुतिं हारावलीं-हारश्रेणिरूपां सदैव कण्ठे दधाति-अलङ्करोति । कथंभूतो यः ? 'सहिमेति' महिम्ना-महत्त्वेन आ-ममन्तात् प्रभा यस्य य महिमाप्रभः, सूरिणां-पण्डितानां राजा सूरिराजः, महिमाप्रभयार्था सूरिराजश्च सहिमाप्रभसूरिराजः । एतेन स्वगुरोः श्रीमहिमाप्रभसूरिराज इति नाम दर्शितम् । कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? 'घुतिमन्ततीक्षां' घुतीनां-प्रभाणां सन्ततिभिः-आवलीभिः इक्षां-दीप्ताम् । पुनः कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? रुचिराणि-मनोहराणि आश्रितानि-प्रोतानि भावा-अभिधेयविशेषा एव रत्नानि यस्यां मा तामिति । एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरक्षा इति निजनाम कविना दर्शितम् । सूरिपदग्रासौ तु भावप्रभ इति नाम लब्धविवि । यत्तदीर्नित्यसंबन्धः । लक्ष्मीस्ते पुरुषं समुपैति-प्राप्नोति । कथंभूता लक्ष्मीः ? अवशा-जनघीना [अपि] । कथंभूतं तं ? मानतुङ्गं-मानोज्ञतमपि ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभावप्रभसूरिविरचिता नेमिसम्बोधनस्वोपज्ञवृत्तिः समाप्ता ॥

अन्वयः

(हे नाथ ।) यः महिमन्-आ-प्रभा-सूरि-राजः ते इमां घुति-सन्तति-इक्षां, रुचिन-आश्रित-भाव-रत्नां हार-आवलीं नुति कण्ठे दधाति, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः सदा एव समुपैति ।

शुद्धार्थ

हार=हार.

आवली=श्रेणि.

हारावली=हारनी श्रेणिने.

नुति (मू० नुति)=स्तुतिने.

इमां (मू० इदम्)=आ.

घुति=प्रभा.

सन्तति=श्रेणि.

इक्षा (घा० इन्ध)=दीप्ता, प्रकाशित.

घुतिसन्ततीक्षां=प्रभानां श्रेणि परे प्रकाशित.

कण्ठे (मू० कण्ठ)=जणाय.

દઘાતિ (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

મહિમન્=મહિમા.

ઘા=સમન્તાત્, યોગેર.

પ્રમા=તેજ, કાન્તિ.

મહિમાપ્રમ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભચરિના ગુરુ.

સુરિ=(૧) પરિડત; (૨) આચાર્ય.

રાજન્=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

મહિમાપ્રમસુરિરાજઃ=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતઃ

પ્રભા છે એવો પરિડતવર્ષ; (૨) મહિમાપ્રભ

(નામના) સૂરિશ્વર.

યઃ (યૂં યદ્)=જે.

તે (યૂં યુષ્મદ્)=તારી.

સ્તદા=હમેશાં.

પદ્મ=જ.

કચિર=મનોહર.

આશિત (યાં યિ)=આશય લીધેલ, પરોવેલ.

ભાવ=ભાવ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

માવરત્ન=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવરણ દર-
મ્યાનનું નામ.

કચિરાશિતમાવરત્ન=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં
ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.

તં (યૂં તદ્)=તેને.

માન=(૧) અભિમાન, (૨) અદુમાન.

તુક્ક=ઉન્નત, ઊંચો.

માનતુક્ક=(૧) માનથી ઉન્નત, (૨) માનતુંગ,
ભક્તતામરના કર્તા.

અવશા (યૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=પાસે જાય છે.

લક્ષ્મીઃ (યૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

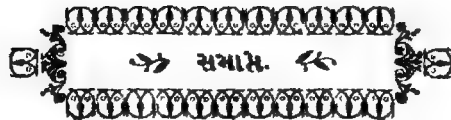
શ્લોકાર્થ

“(હે નાથ !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જે પરિડતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી દ્વારાવધીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે, તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોમાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકજ રહે છે).”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ઇવનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજ આડકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવરણ દરમ્યાનનું ‘ભાવરત્ન’ એ નામ તેમજ સુરિ-પદ્મ પામ્યા પછીનું ‘ભાવપ્રમ’ એ નામ નિવેદન કર્યાં છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરૂનું મહિમાપ્રભ એ નામનો તેમજ મૂળ ભક્તતામરના કર્તા માનતુંગના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.



क-परिशिष्टम्
श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं
॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन मङ्गलं प्रादुर्भूतम्—

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणा-

मुद्गद्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।

सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-

बालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्तनिलका

यः संस्तुतः सकलवाङ्मयनत्त्वबोधा-

दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुग्लोकनाथैः ।

स्तोत्रैर्जगन्नितयचित्तहैरैरुदारैः

स्ताप्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

• कविरात्मौद्धत्यं परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !

स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।

बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

जिनस्तुतावन्येषां दुष्करतां दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्

कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।

कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

स्ववनविरचनप्रयत्नेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिप्रशाम्पुनीश !

कर्तुं स्वर्गं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।

प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं

माभ्येति किं निजाशेषोः वरिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम

त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते जलप्रणामम् ।

यत् कोकिलः किल मयौ मधुरं विरोति

तच्चारुवृत्तकलिक्रमिकरैकहंतुः ॥ ६ ॥

स्ववन्नप्रग्वने यो मुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भक्तसंस्ततिसम्पन्नवर्द्ध

पापं क्षणतश्च क्षययुपैति शरीरधारजाम् ।

आक्रान्तलोकमलिनीत्स्नयशेषभाशु

सूर्यशुभिक्षमिव दत्तर्वरमन्त्रकारम् ॥ ७ ॥

स्तवारम्भसामर्थ्यं दृढयन्माह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं भवेद्-

मारम्भते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।

चेतां हरिष्यति सतां जलिनीदलेषु

क्षुब्धजलक्षुब्धतिषुपैति ननुद्विन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्माह—

आस्तां तव शक्त्यन्वयस्तसमस्तज्ञेयं

त्वत्संज्ञयाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।

दूरे सहस्रकिरणः कुर्वन्ते प्रभैव

पद्मजलेषु जलजानि त्रिकलजाति ॥ ९ ॥

भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ !

भूतैर्गुणैर्मुक्तिं भवस्तमभिष्टुवन्तः ।

तुल्या भवन्ति भक्तो ननु तेन किं वा

भूत्याभिरतं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोषमुपयाति जमस्य चक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युतिं दुग्धसिन्धोः

क्षारं जलं जलमिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवद्पूज्यवर्णनमाह—

यैः शान्तगगरुक्षिमिः परमाणुभिस्त्वं

निर्मापितस्त्रिभुवनैककलामभूत ! ।

तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां

यत् ते समामभयं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनमुखवर्णनमाह—

वक्त्रं क्व ते सुरनगरेगमेघहारि

निःशेषनिर्जितजगन्नित्योपमानम् ।

त्रिम्यं कलङ्कमलिनं क्व भिक्षाकरस्य

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलश्चाङ्ककलाकलाव-

शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तव लक्ष्यवन्ति ।

ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नायमेकं

कस्तान् भिक्षारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

भगवन्नीरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-

नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।

कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन

किं मेन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः

कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।

गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौषम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न गहुगम्यः

स्पष्टीकरोषि महसा युगपज्जगन्ति ।

नाम्भोधरोदगनिरुद्धमहाप्रभावः

सूर्यातिशायिमहिमाऽमि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं

गम्यं न गहुवदनस्य न वारिदानाम् ।

विभ्राजते तव मुखाब्जमनल्पकान्ति

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽङ्घ्रि विवस्वता वा

युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।

निष्पन्नशालिवनशालिनि जीवलोके

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनघ्नैः ? ॥ १९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवौस्तिरिक्त्वैवाह—

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं
नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।
'तेजः स्फुग्न्मणिषु याति यथा महत्त्वं
नैवं तु काचशकले किग्णाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्टा
दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।
किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशंसाद्वारेण भगवद्दर्शनमाह—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसृता ।
सर्वा दिशो दधति भानि महम्मर्गदिम्
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुग्दंशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुंस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
मादित्यवर्णममलं तममः परस्तात् ।
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वदेवताम्ना जिनं नुब्रूवाह—

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

१ 'तेजो यथा व्रजति जात्यमणौ महत्त्वं इति पाठान्तरम् । २ 'शकलेषु रुचाकुलेषु' इत्यादि पाठः ।

३ मदनस्य विनाशाहेतुः ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनं स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्

त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।

धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनं नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !

तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।

तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-

स्त्वं मंश्रितो निग्वकाशतया मुनीश ! ।

दोषैरुपात्तविविधाश्रयज्ञानगर्वैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

क्रियन्प्रातिहायप्रकर्तनंजिनं स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतरुमंश्रितमुन्मयूख-

माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।

स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं

त्रिम्वं रवेग्वि पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्भुवर्णनमाह—

सिंहासनं मणिमयूखशिखाविचित्रे

विभ्राजते तत्र वपुः कनकावदातम् ।

त्रिम्वं वियद्विलसदंशुलतावितानं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररदमेः ॥ २९ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्भुवर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्कशुचिनिर्झरवारिधार-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षणं प्रातिहार्यं वर्णयन्नाह—

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्ककान्त-

मुच्चैः स्थितं स्थगितभानुकम्प्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविवृडशोभं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिनं स्तुवन्नाह—

उद्भिद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिगमौ ।

पादौ पदानि तव यत्र जिनोन्द्र ! धत्तः

पद्मनि नत्र विबुधा पङ्किलपयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्रं संक्षेपयन्नाह—

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनोन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहरं जिनं दर्शयन्नाह—

क्षयोतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभिमभमुद्धतमापतन्तं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहभयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-

मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ।

बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवह्निकल्पं

दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्स्फुलिङ्गम् ।

विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निगकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं ममदकोकिलकण्ठनीलं

क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।

आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गुचतुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-

माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।

उद्यद्दिवाकरमयृग्वशिखापविष्टं

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

महृग्रामभयं निरम्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवाङ्गिवाह-

वेगावतारतर्णानुरगयोधभीमे ।

युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दृगीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-

पाठीनपीठभयदाल्वणवाडवाघ्नौ ।

रङ्गत्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्नासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥

रोगभयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदग्भारभुम्भाः

शोच्यं दशामुपगताश्च्युतजीविताशाः ।

त्वत्पादपङ्कजजङ्गमृतदिग्घदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजनुत्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निगडबन्धभयं तिरस्कुर्वन्नाह—

आपादकण्ठमुखशृङ्खलवेष्टिताङ्गा

गाढं बृहन्निगडकोटिनिघृष्टचङ्घाः ।

त्वन्नाममन्त्रमनिशं मनुजाः स्मरन्तः

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्विपेन्द्र-मृगगज-द्वयानला-ऽहि-

सङ्ग्राम-वारिधि-महोदग्-बन्धनोत्थम् ।

तस्याशु नाशमुपयाति भयं भियेव

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रजं तव त्रिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धां

भक्त्या मया रुचिर्वर्णविचित्रपुष्पाम् ।

धत्ते जनो य इह कण्ठगताम तस्मै

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं भक्तामरस्तोत्रम्

સ-પરિશિષ્ટમ્
શ્રીધર્મઘોષસૂત્રિપ્રણીતઃ

॥ શ્રીગિરિનારકલ્પઃ ॥

વરધર્મકીર્તિવિદ્યા—નન્દમયો યત્ર વિનતદંવેન્દ્રઃ ।

સ્વસ્તિશ્રીનેમિગ્સૌ, ગિરિનાગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ ધર્મ, કીર્તિ, વિદ્યા અને હર્ષથી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જન્મે સુરેન્દ્રાએ વિશેષ કરીને નમસ્કાર કર્યો છે એવા તથા કદ્યાણુરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) જ્યાં (વિરાટ) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ જયવંતો વર્ને છે.—૧

નેમિજિનો યદુગજી—મતીત્ય રાજીમતીત્યજનતો યમ્ ।

શિશ્રાય શિવાયામૌ, ગિરિનાગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨ ॥

યાદવોની શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજમતીના ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થ-કરે જના મોક્ષ (મેળવવા) માટે આશ્રય લીધો તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર જય પામે છે.—૨

સ્વામી છત્રશિલાન્તે, પ્રવ્રજ્ય યદુચ્ચશિગ્મિ ચક્રાણઃ ।

બ્રહ્માવલોકનમમૌ, ગિરિનાગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩ ॥

છત્ર-શિલાના અન્ત (બાગ)માં દીક્ષા ગ્રહણ કરીને જના ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ નજ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું, તે ગિરિનાર—૩

યત્ર સહસ્રામ્રવણે, કેવલમાપ્યાદિશદ્ વિમુર્ધર્મમ્ ।

લક્ષારામે મોડ્યં, ગિરિનાગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૪ ॥

જ્યાં સંહસ્રામ્રવનમાં કેવલજ્ઞાન પામીને પ્રભુએ લક્ષારામમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર—૪

નિર્વૃત્તિનિતમ્બિનીવર—નિતમ્બસુખમાપ યક્ષિતમ્બસ્થઃ ।

શ્રીયદુકુલતિલકોડ્યં, ગિરિનાગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૫ ॥

જના નિર્વૃત્તિ ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને પિપ્પે તિલક (સમાન નેમિનાથે) નિર્વાણરૂપ નારીના ઉત્તમ નિર્વૃત્તિનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર—૫

૧ જ્યાં હવેના આંખનાં ગ્રહ છે એવું વન. ૨ જ્યાં લાખો જીવોને આરામ મળે છે તે, સમવસરથી, ૩ પર્વતની કા. ૪ કુલો.

બુદ્ધ્વા કલ્યાણત્રય—મિહ કૃષ્ણો રૂપ્યરુક્મમણિવિમ્બમ્ ।

ચૈત્યત્રયમકૃતાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૬ ॥

અહીં (નેમિનાથના દીક્ષા, ઢવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકા બાણીને કૃષ્ણે
રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

પવિના હરિર્યદન્ત—ર્વિધાય વિવરં વ્યધાદ્ રજતચૈત્યમ્ ।

કાઞ્ચનવલ્લાનકમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૭ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ઇન્દ્રે વજ્ર વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના બંધાનકવાણું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું,
તે ગિરિનાર૦—૭

તન્મધ્યે રત્નમયીં, પ્રમાણવર્ણાન્વિતાં ચકાર હરિઃ ।

શ્રીનેમેર્મૂર્તિમસૌ. ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૮ ॥

એ (ચૈત્ય) ના મધ્યમાં ઇન્દ્રે શ્રીનેમિની તેમના (દેહ-) માન અને વર્ણ પ્રમાણેની રત્નની
મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

સ્વકૃતૈતદ્વિમ્બયુતં, હરિસ્ત્રિવિમ્બં સુરૈઃ સમવસરણે ।

ન્યદધત યદન્તરસૌ. ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૯ ॥

જે (ચૈત્ય) ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ઇન્દ્રે સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત બીજાં ત્રણ બિમ્બો દેવા
પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

શિશ્વરોપરિ યત્રામ્બા—ડવલોકનશિરસ્થગ્ઙ્ગમણ્ડપકે ।

શામ્બો વલ્લાનકેડમૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૦ ॥

જેના શિખર ઉપર અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગ-મેંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે
અને બલ્લાનકમાં શામ્બ (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

યત્ર પ્રદ્યુમ્નપુરઃ, મિદ્ધિવિનાયકસુરઃ પ્રતીહારઃ ।

ચિન્તિતસિદ્ધિકરોડમૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૧ ॥

જ્યા ચિન્તિત (અર્થ) ની નિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર
(રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

તત્પ્રતિરૂપં ચૈત્યં, પૂર્વાભિમુખં તુ નિર્વૃત્તિસ્થાને ।

યત્ર હરિશ્ચક્રેડમૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૨ ॥

જ્યાં તેના જેવુંજ અને પૂર્વ તરફ મુખવાળું એવું (અન્ય) ચૈત્ય ઇન્દ્રે (પ્રભુના) નિર્વાણ-
સ્થાનમાં રચ્યું, તે ગિરિનાર૦—૧૨

તીર્થેડતિસ્મરણાદ્ યત્ર યાદવાઃ મસ કાલમેઘાઘાઃ ।

ક્ષેત્રપતામાપુરમ્સૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૩ ॥

જે તીર્થમાં (પ્રભુના) અત્યંત સ્મરણથી કાલમેઘ પ્રમુખ સાત યાદવો ક્ષત્રના રવામી-
પણાને પ્રાપ્ત થયા, તે ગિરિનાર૦—૧૩

વિભુમર્ચતિ મેઘરવો, બલ્લાનકં ગિરિવિદારણશ્ચક્ર ।

યત્ર ચતુર્દ્વાર્ગમ્સૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્યાં પર્વતને ફાડનારા (ઇન્દ્રે) ચાર દરવાજાવાળું બલ્લાનક રચ્યું અને જ્યાં (રહીને)
મેઘરવ (નેભિ) પ્રભુની પૂજા કરે છે, તે ગિરિનાર૦—૧૪

યત્ર સહસ્રાશ્રવણા—ન્તગસ્તિ મન્યઃ સુવર્ણચૈત્યાનામ્ ।

ચતુરધિકવિંશતિમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૫ ॥

જ્યાં સહસ્રાશ્રવણમાં સોનાના ચૈત્યાનાં મનોહર ઢાંચાસી છે, તે ગિરિનાર૦—૧૫

દ્વાસસતિર્જિનાનાં, લક્ષારમેડસ્તિ યત્ર તુ ગુહ્યાયામ્ ।

મચતુર્વિંશતિકડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૬ ॥

જ્યાં ગુફામાં લક્ષારામની અંદર (વર્તમાન અવનર્પિણી કાળમાં થક ગયેલી) ચોવીસી
મહિન (પસાર થક ગયેલી નેમજ હવે પડેલી) હસ્તપિંગુલી ને વીંડીઆ મળીને) એતર જિનોની
પ્રતિમાઓ છે, તે ગિરિનાર૦—૧૬

વર્ષસહસ્રદ્વિતયં, પ્રાવર્તત યત્ર કિલ શિવઃ સૂનોઃ ।

લેપ્યમયી પ્રતિમાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૭ ॥

જ્યાં ખરેખર શિવા (રાણી)ના પુત્ર (નેમિનાથ)ની લેપ્યમયી પ્રતિમા બે હજાર
વર્ષ સુધી (ટકી) રહી, તે ગિરિનાર૦—૧૭

લેપગમેડ્વાદેશાત્, પ્રમુચૈત્યં યત્ર પશ્ચિમાભિમુખમ્ ।

રત્તનોડ્સ્થાપયતાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૮ ॥

જ્યારે લેપ(મય પ્રતિમા)નો નાશ થયો, ત્યારે અંખા (દેવી)ની આજ્ઞાથી રતન
(આવક) પશ્ચિમ (દિશા) તરફ મુખવાળા પ્રભુના (નવા) ચૈત્યની સ્થાપના કરાવી, તે
ગિરિનાર૦—૧૮

કાઞ્ચનચલ્લાનકાન્તઃ, સમવસૃતેસ્તન્તુનેહ ત્રિમ્બમિદમ્ ।

રત્નેનાનીતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૯

(જના) કાંચન બલ્લાનકની અંદરના સમવસરણમાંથી સૂત્રના તાંતણા વડે (ખેંચીને આ (અત્યારે વિદ્યમાન) બિંબ અહીં રત્ન લાવ્યો, તે ગિરિનાર૦—૧૯

બૌદ્ધનિષિદ્ધઃ સદ્ધો, નેમિનતૌ યત્ર મન્ત્રગગનગતિમ્ ।

જયચન્દ્રમાદિશદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં (નેમિનાથ) ને પ્રણામ કરવામાં બૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંધે મંત્ર (બળ) થી ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૦

તારાં વિજિત્ય બૌદ્ધાન્, નિહત્ય દેવાનવન્દયત્ સદ્ધમ્ ।

જયચન્દ્રો યત્રાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૧ ॥

તારા (દેવી) ને છતીને અને બૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંધને દેવોતુ વન્દન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૧

નૃપપુરતઃ ક્ષપણેભ્યઃ, કુમાર્યુદિતગાથયાઽમ્બયાઽપ્યર્પત યઃ ।

શ્રીસદ્ધાય સદાઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૨ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઆંબ હૃદયારેલી ગાથા વડે (આ પર્વત સ્વેનામ્બરોનો છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને) આખા (વ્હી) એ દિગમ્બરો પાસેથી (લઈને) જેને શ્રીસંધને સદા માટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર૦—૨૨

નિત્યાનુષ્ઠાનાન્ત-સ્તતૌઽનુસમયં સમસ્તસદ્ધેન ।

યઃ પઠ્યતેઽનિશમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૩ ॥

નિત્યથી (માંડીત) નિત્ય ક્રિયા કરતા આખા સંધ જે ગાથાનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, તે (ગાથા-વિષયક) ગિરિનાર૦—૨૩

દીક્ષાજ્ઞાનધ્યાન-વ્યાખ્યાનશિવાવલોકનસ્થાને ।

પ્રભુચૈત્યપાવિતોઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૪ ॥

દીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા શેક્ષના દર્શનને સ્થાને જે પ્રભુનાં ચૈત્યથી પવિત્ર બન્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૪

રાજીમતીચન્દ્રદરી-ગજેન્દ્રપદકુણ્ડનાગક્ષર્યાદૌ ।

યઃ પ્રમુર્તિયુતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૫ ॥

રાજમતીની ગુફા, ચન્દ્ર-ગુફા, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઝરી ઇત્યાદિ (સ્થળો) જે પ્રભુની પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર૦—૨૫

છત્રાક્ષરઘન્ટાઙ્ગન--વિન્દુશિવશિલાદિ યત્ર હાર્યસ્તિ ।

કલ્યાણકારણમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૬ ॥

જ્યાં છત્રાક્ષર, ઘન્ટાઙ્ગન-ખિદ્ધ, શિવ-શિલા ઇત્યાદિ (રથગો) મનોહર તેમજ કલ્યાણનાં કારણરૂપ છે, તે ગિરિનાર૦—૨૬

યાકુડયમાત્યસઙ્ગન--દળ્ડેશાદ્યા અપિ વ્યધુર્યત્ર ।

નેમિભવનોદ્ધૃતિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૭ ॥

યાકુડી મંત્રી તથા સઙ્ગન દળ્ડેશ પ્રમુખ (ઉત્તમ જનોએ) પણ જ્યાં નેમિ-શૈલ્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૭

કલ્યાણત્રયચૈયં, તેજઃપાલો ન્યવીવિશન્મન્ત્રી ।

યન્મેલ્લાગતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૮ ॥

જની મેખલા ઉપર રહેલું એવું તથા (નેમિનાથના) ત્રણ કલ્યાણકારને લગતું એવું એવું તેજઃપાલ મંત્રીએ કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૮

શત્રુઙ્ગજયમંમેતા-ષ્ટપદતીર્થાનિ વસ્તુપાલસ્તુ ।

યત્ર ન્યવેશયદમૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૯ ॥

વર્ણી જ્યાં વસ્તુપાલે શત્રુઙ્ગજય, સમેતા શિખર) તથા અષ્ટપદ તીર્થાની રચના કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૯

યઃ ષડ્વિંશતિવિંશતિ--પોઢશદશકઢિયોજનાસ્વશનમ્ ।

અરષટ્ક ઉચ્છિનોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૦ ॥

જ (અવસર્પિણીના) છ આરામા છત્રીન, વીમ, મોળ, દશ, અને એ ગોઙ્ગન તથા સો અસ્ત્ર (ધનુષ્ય) જટલો (અનુક્રમે) બેના વર્તે છે, તે ગિરિનાર૦—૩૦

અદ્યાપિ સાવધાના, વિદધાના યત્ર ગીતનૃત્યાદિ ।

દેવાઃ શ્રૂયન્તેઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૧ ॥

અત્યારે પણ જ્યાં (ભક્તિને લીધે) ગીત, નૃત્ય વિગેરે કરતા સાવધાન સુધે સંભળાય છે, તે ગિરિનાર૦—૩૧

વિદ્યાપ્રાભૃતકોદ્ધૃત-પાદલિપ્તકૃતોઙ્ગજયન્તકલ્પાદેઃ ।

ઈતિ વર્ણિતો મયાઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૨ ॥

॥ ઇતિ શ્રીગિરિનારકલ્પઃ ॥

વિધા-પ્રાબૃત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી ઉદ્ધાર કરેલા એવા પાદલિપિસૂક્ષ્મ ઉચ્ચત્ત-
કદ્વય વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર—૩૨

જોકે અત્ર શ્રીગિરિનારકદ્વયનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના
કર્તાએ આરકતરી રીતે જે નામ સૂચવ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ કરવો આવશ્યક
સમજાય છે:—

આ કદ્વયના કર્તાએ ધર્મકીર્તિથી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે.
આથી એમ માની શકાય કે આ કદ્વય તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હશે. કેમકે
સૂરિ થયા પછી તો તેમનું ધર્મધોષ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું વિદ્વાનન્દ (સૂરિ) એ
એમના ગુરુમાધનું નામ છે અને દેવેન્દ્ર (સૂરિ) એ એમના ગુરુનું નામ છે.



स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची
(स्पष्टीकरणार्थं साधनरूप ग्रन्थानि सूची)

जैनग्रन्थाः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जीवाजीवामिगमः
उत्तराध्ययनम्
प्रश्नव्याकरणम्
भगवतीसूत्रम्
सूर्यप्रज्ञप्तिः
आवश्यकम्
स्थानाङ्गम्
महानिशीयम्
कल्पसूत्रम्
आवश्यकनिर्णयः
दशवैकालिकम्
प्रवचनसारोद्धारः
आवश्यकचूर्णः
नमुच्युणं (शक्रस्तवः)
विशेषावश्यकम्
स्तुतिचतुर्विंशतिका
त्रिषष्टिशलाकापुस्तचरित्रम्
काव्यानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणिः
योगशास्त्रम्
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
सकलार्हत्
सुबोधिका (कल्पसूत्रप्रज्ञप्तिः)
वाग्मटालङ्कारः
भक्तामरप्रज्ञप्तिः

प्रणेतारः

श्रीसुधर्मस्वामी (गणधरः)

”

”

”

”

”

”

”

”

भुतकेवलिश्रीभद्रबाहुस्वामी

”

श्रीदाय्यम्भवसूरिः

श्रीनेमिचन्द्रसूरिः

श्रीजिनदासमहत्तरः

श्रीसौधर्मेन्द्रः

क्षमाभ्रमणश्रीजिनभद्रगणिः

श्रीशोभनसुनिराजः

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिः

”

”

”

”

”

उपाध्यायश्रीविनयविजयः

मुनिश्रीवाग्भटः

उपाध्यायश्रीमेघविजयः

श्रीकनकशुक्लमुनीशः

जैनग्रन्थाः

जिनशतकम्
विचारसारप्रकरणम्
भेणिकचरित्रम्
दुर्गद्वयाश्रयकाव्यम्
आवश्यकवृत्तिः
योगदृष्टिसमुच्चयः
लोकतत्त्वनिर्णयः
अष्टकप्रकरणम्
भक्तामरस्तोत्रम्
भगवतीवृत्तिः
हीरसाभाग्यम्
प्रभावकचरित्रम्
गौतमीयकाव्यम्
गौतमाष्टकम्
गौतमस्तोत्रम्
संवेगद्रुमकन्दली
ऋषभभक्तामरम्
नेमिभक्तामरम्
शान्तिभक्तामरम्
सरस्वतीभक्तामरम्
सिन्दूरप्रकरः
शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी
सोमशतकम्
गुणस्थानक्रमारोहः
चतुर्विंशतिका
कुमारपालचरित्रम्
प्रवचनसरोद्धावृत्तिः
पञ्चमरुप्रहवृत्तिः
नन्दीसूत्रवृत्तिः
आचाराङ्गवृत्तिः
श्रीपालचरित्रम्
तत्त्वार्थाधिगममृत्रम्
न्यायकुसुमाञ्जलिः

प्रणेतारः

मुनिश्रीजम्बूकविः
श्रीप्रद्युम्नमूरिः
उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

श्रीहरिभद्रमूरिः

”

”

”

श्रीमानतुङ्गमूरिः
श्रीअभयदेवमूरिः
श्रीदेवविमलगणिः
श्रीचन्द्रप्रभमूरिः
मुनिश्रीरूपचन्द्रः
श्रीदेवानन्दमूरिः
श्रीजिनप्रभमूरिः
श्रीविमलमूरिः
उपाध्यायश्रीसमप्रसुन्दरगणिः
मुनिराजश्रीरत्नसिंहः
श्रीकीर्तिविमलमुनीशः
श्रीधर्मसिंहमूरिः
शतार्थिकश्रीसोमप्रभमूरिः

”

”

श्रीरत्नशेखरमूरिः
श्रीबप्पभट्टिमूरिः
श्रीचारित्रसुन्दरगणिः
श्रीसिद्धमेनमूरिः
श्रीलयगिरिमूरिः
श्रीमलयगिरिमूरिः
श्रीशीलाङ्कमूरिः
श्रृं ज्ञानविमलमूरिः
वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः
न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

જૈનપ્રગ્વ:

શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતયઃ
શ્રીપાલરાજનો રાસ
મહાર્ચરસ્વામીનું પંચકલ્યાણકનું સ્તવન.
જૈન અન્થાવધી
અજૈનપ્રગ્વ:
માલતીમાધવનાટકમ્
કવિકલ્પદ્રુમઃ
વૃત્તરત્નાકરવૃત્તિઃ
મેઘદૂતમ્
શિશુપાલવધઃ
વસિષ્ઠસ્મૃતિઃ
અષ્ટાધ્યાયી
સરસ્વતીચન્દ્રનો નાટક.

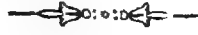
પ્રણેતાર:

પણ્ડિતશ્રીમેહુવિજયગણિઃ
ઉપાધ્યાય શ્રીવનયવિજયજી
શ્રીહંસરાજજી
પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રીજૈન સ્વેતામ્બર કોન્કરનસ, મુંબઈ
પ્રણેતાર:
કવિવશ્રીમવમૂતિઃ
શ્રીવૉપદેવઃ
શ્રીનારાયણમદ્દઃ
કવીશ્વરશ્રીકાલિદાસઃ
કવિરાજશ્રીમાઘઃ
શ્રીવસિષ્ઠઃ
વૈયાકરણરાજશ્રીપાણિનિઃ

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવામાં મેં જ જ અન્થોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ ઉપાધ્યાય શ્રીવર્ધન-ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસરિએ ટીકા રચવામાં જ જ અન્થોના પાઠો ટાંચણે લીધા છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો રહી બચ છે. અંથી કરીને આ સંબંધમાં એ નિવેદન કરવાનું કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાત્યાયનકૃત વર્તિક, શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, બ્યારે સૂચિએ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામાણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિઘણ્ટુનો, મહીપકૃત અનેકાર્થકોશનો અને શ્રીહર્ષકૃત નૈપધીય-ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે.



શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોની યાદી



| અંક | ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે. | મૂલ્ય |
|--------|--|------------|
| | | રૂ. આ. પા. |
| ૧ * | આવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. | ૨-૪-૦ |
| ૨ * | આવશ્યક ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે. | ૩-૦-૦ |
| ૩ * | આવશ્યક ભાગ ૩ ,, | ૩-૮-૦ |
| ૪ * | આવશ્યક ભાગ ૪ ,, | ૧-૦-૦ |
| ૫ * | આચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશીલાંકાર્યાર્યની ટીકા સહિત. | ૧-૮-૦ |
| ૬ * | આચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે. | ૨-૪-૦ |
| ૭ * | ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત. | ૦ ૧૨-૦ |
| ૮-૧૧ * | પરમાણુ, નિર્ગોદ, પુદ્ગલ અને બંધ છત્રીસી. | ૦-૬-૦ |
| ૧૨ * | ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે. | ૩-૪-૦ |
| ૧૩ * | ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે. | ૩-૨-૦ |
| ૧૪ * | ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ ,, | ૩-૪-૦ |
| ૧૫ * | સમવાયાંગ ,, | ૧-૦-૦ |
| ૧૬ * | નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે. | ૨-૨-૦ |
| ૧૭ * | ઔપનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીદ્રાણાચાર્યની ટીકા સાથે. | ૩-૦-૦ |
| ૧૮ * | સૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાર્યાર્યની ટીકા સાથે. | ૨-૧૨-૦ |
| ૧૯ * | પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસ્વામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે. | ૩-૧૪-૦ |
| ૨૦ * | પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે. | ૧-૧૨-૦ |
| ૨૧ * | સ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવ- રિની ટીકા સાથે. | ૨-૧૨-૦ |
| ૨૨ * | સ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે. | ૪-૦-૦ |
| ૨૩ * | અંતકૃદ્દશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે. | ૧-૦-૦ |
| ૨૪ * | સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે. | ૩-૮-૦ |
| ૨૫ * | જ્ઞાતાધર્મકથાંગ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે. | ૧-૧૨-૦ |

* આ નિબંધનીવાળા પુસ્તકો સીલબદમાં નથી.

| અંક | ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે. | મૂલ્ય |
|-------------|--|-----------------|
| | | રૂ. આ. પા. |
| ૨૬ * | પ્રશ્નવ્યાકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે. | ૧-૧૨-૦ |
| ૨૭ * | સાધુ-સમાચારી-પ્રકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત. | (વિના મૂલ્યે) |
| ૨૮ * | ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે. | ૦-૧૦-૦ |
| ૨૯—૩૨ (૨) | અષ્ટક—પ્રકરણ તથા (૨) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય. | ૦-૪-૦ |
| ૩૩ | નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. | ૦-૧૨-૦ |
| ૩૪ | વિશેષાવશ્યક ગાથાનો અકારાદિકમ. | ૦-૫-૦ |
| ૩૫ | વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે. | ૦-૮-૦ |
| ૩૬ | ગચ્છાચારપયગ્ના શ્રીવાનર ઋષિની ટીકા સાથે. | ૦-૬-૦ |
| ૩૭ | ધર્મખિડુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે. | ૦-૧૨-૦ |
| ૩૮ | વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ જિનભદ્રગણિકૃત, ગુજરાતી ભાષાન્તરકર્તા મી. યુનીલાલ હકમચંદ. | ૨-૦-૦ |
| ૩૯ | જૈન કિલોસોદી (અંગ્રેજીમાં) વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૪૦ | યોગ કિલોસોદી " " | ૦-૧૪-૦ |
| ૪૧ | કર્મ કિલોસોદી " " | ૦-૧૨-૦ |
| ૪૨ | રાયપસેલ્લીસૂત્ર. | ૧-૮-૦ |
| ૪૩ | અનુયોગદ્વાર. | ૨-૮-૦ |
| ૪૪ | નંદીસૂત્ર (ખીજી આવૃત્તિ). | ૨-૪-૦ |

છપાય છે.

૧. વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસરિકૃત સટીક, ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૨. પંચસંમ્મહ.
૩. વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨ ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૪. આચારપ્રદીપ.
૫. આશર્યક શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા સહિત.
૬. નન્દીઆદિ.
૭. ચતુર્વિંશતિકા શ્રીજયપદસૂરિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૯. ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેદ્ધવિજયગણિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૧૦. સરસ્વતીભક્તામર શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત તથા શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીકીર્તિ-વિભલમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.

૧૧. ધનપાદ-પંચાશિકા, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૧૨. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીમેધવિજયકૃત ટીકા સાથે.
૧૩. જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
૧૪. લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
૧૫. લોકપ્રકાશ (ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે).
૧૬. જીવસમાસ.
૧૭. પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
૧૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોએ રચેલી ટીકાઓ સહિત.
૧૯. ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચ દ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા,
સુરત.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Srī Āgamodaya Samiti



| | Rs. | a. | p. |
|---|-----|----|----|
| 1. *Āvaśyaka (Part I)—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Haribhadra Sūri | 2 | 4 | 0 |
| 2. *Āvaśyaka (Part II)—As above... | 3 | 0 | 0 |
| 3. *Āvaśyaka (Part III)—As above | 3 | 8 | 0 |
| 4. *Āvaśyaka (Part IV)—As above | 1 | 0 | 0 |
| 5. *Achārāṅga (Part I)—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī & Śrī Śīlāṅkāchārya | 1 | 8 | 0 |
| 6. *Achārāṅga (Part II)—As above | 2 | 4 | 0 |
| 7. *Aupapātika Sūtra—With the commentaries of Śrī Abhayadeva Sūri | 0 | 12 | 0 |
| 8—11. *Paramāṇu, Nigoda, Pudgala, Bandha Shaṭ-triṃśikā | 0 | 6 | 0 |

* Not available.

144 THE BOOKS PUBLISHED BY ŚRĪ ĀGAMODAYA SAMITI

| | | |
|--------|--|-----------|
| 12. | * Bhagavatī Sūtra (Part I) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri | Rs. a. p. |
| 13. | * Bhagavatī Sūtra (Part II) —As above | 3 4 0 |
| 14. | * Bhagavatī Sūtra (Part III) —As above | 3 8 0 |
| 15. | * Samavāyāṅga —Same as above | 3 4 0 |
| 16. | * Nandi Sūtra —By Śrī Devavāchaka Gaṇi with the commentary of Śrī Malayagiri | 1 0 0 |
| 17. | * Ogha Nirukti —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Droṇāchārya | 2 8 0 |
| 18. | * Sūtra Kṛitāṅga —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Sīlānkāchārya | 3 0 0 |
| 19. | * Prajñāpanā Sūtra (1st Half) —By Śrī Śyāmāchārya with the commentary of Śrī Malayagiri | 2 12 0 |
| 20. | * Prajñāpanā Sūtra (2nd Half) —As above | 3 14 0 |
| 21. | * Sthānāṅga Sūtra (1st Half) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri | 1 12 0 |
| 22. | * Sthānāṅga Sūtra (2nd half) —As above | 4 0 0 |
| 23. | * Antakṛiddasādi three Sūtras —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri | 1 0 0 |
| 24. | * Sūrya Prajñapti —With the commentary of Śrī Malayagiri | 3 8 0 |
| 25. | * Jñātā Dharma Kathāṅga —By an ancient saint with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri | 1 12 0 |
| 26. | * Praśna Vyākaraṇa —As above | 1 12 0 |
| 27. | * Sādhu Samāchāri Prakaraṇa —By an ancient saint | Free |
| 28. | * Upāsakadaśā —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri | 0 10 0 |
| 29—32. | (2) Asṭaka Prakaraṇa & (2) Shaddarsana-samuchchaya — | 0 4 0 |
| 33. | Nirayāvali Sūtra —With the commentary of Śrī Srichandra Sūri | 0 12 0 |
| 34. | Viśeshāvāsyaka-Gāthānāmakārādi-Kramaḥ | 0 5 0 |
| 35. | Vichārasāra-prakarāṇa —By Śrī Pradyumna Sūri with the gloss of Śrī Māṇikyasāgara | 0 8 0 |
| 36. | Gachchhāchāra Payannā —With the commentary of Śrī Vānarshi | 0 6 0 |
| 37. | Dharma-Bindu-Prakarāṇa —By Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Munichandra Sūri | 0 12 0 |

| | | | | | |
|-----|--|------|------|------|-----------|
| 38. | Viśeshāśyaka (Part 1) —By Jinabhadra Gaṇi, Translator Mr. Chunilal Hakamchand | | | | Rs. a. p. |
| | | | | | 2 0 0 |
| 39. | Jain Philosophy —(English) late Mr. V. R. Gandhi | | | | 1 0 0 |
| 40. | Yoga Philosophy " " " | | | | 0 14 0 |
| 41. | Karma Philosophy " " " | | | | 0 12 0 |
| 42. | Rāyapaseṇi Sūtra | | | | 1 8 0 |
| 43. | Anuyogadvāra | | | | 2 8 0 |
| 44. | Nandī Sūtra (2nd edition) | | | | 2 4 0 |

IN PRESS.

1. **Vira-Bhaktāmara & Nemi-Bhaktāmara**
2. **Pañcha Saṅgraha**
3. **Viśeshāśyaka** (2nd Part)
4. **Āchārapradīpa**
5. **Āśyaka** with the commentary of Śrī Malaygiri Sūri
6. **Nandī-Ādi** ..
7. **Chaturvīṃśatikā**—By Śrī Bappubhatti Sūri
8. **Stuti-chaturvīṃśatikā**—By Śrī Sobhana Munirāja .
9. **Chaturvīṃśati-Jinānanda-Stuti**—By Śrī Meruvijaya Gaṇi . . .
10. **Sarasvatī-Bhaktāmara & Śānti-Bhaktāmara** .
11. **Dhanapāla-pañchāśikā** ..
12. **Bhaktāmara**—By Mīnatunga Sūri with the commentaries of Gunākara Sūri and Upadhaya Śrī Meghavijaya
13. **Jaina-dharmavara-stotra**
14. **Lists of Limbdi Bhandār, etc.**
15. **Loka-prakāśa** (Gujarati Translation)
16. **Jīvasamāsa**
17. **Pravrajyādi Kulakas** .
18. **Stuti-chaturvīṃśatikā**—By Śrī Sobhana Munirāja with four commentaries
19. **Bhavabhāvanā**

Can be had at.—

The Librarian

Śrī Āgamodaya Samiti,

Devchand Lalbhai Dharmaśālā.

Badekhā Chaklo, Gopīpura

Surat (India).

શેડ દેવચંદ લાલભાઈ જેન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોની યાદી.

| અંક | ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે. | મૂલ્ય |
|-------|--|--------------------|
| ૧. * | શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીદેવચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત. | ૩. આ. પા. ૦-૮-૦ |
| ૨. * | અમણપ્રતિકમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત. | ૦-૧-૬ |
| ૩. * | સ્વાદાદ્વાપા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત. | ૦-૧-૬ |
| ૪. * | શ્રીપાલિક સૂત્ર, ખામણા અને પાલિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવ-સૂરિકૃત ટીકા સહિત | ૦-૬-૦ |
| ૫. * | અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહુ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ ટીકા સાથે | ૦-૬-૦ |
| ૬. * | શ્રીષોદશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે. | ૦-૬-૦ |
| ૭. * | શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રપાદુસ્વામીકૃત, શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત. | ૦-૧૨-૦ |
| ૮. * | વંદારૂ વૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે. | ૦-૮-૦ |
| ૯. * | હાનકલ્પદ્રુમ (પના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત. | ૦-૬-૦ |
| ૧૦. * | યોગ દિલોસોદી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત. | ૦-૫-૦ |
| ૧૧. * | જલ્પકલ્પક્ષતા મુનિશ્રીરત્નમંડલકૃત. | ૦-૩-૦ |
| ૧૨. * | યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સાથે. | ૦-૩-૦ |
| ૧૩. * | કર્મ દિલોસોદી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત. | ૦-૫-૦ |
| ૧૪. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભૌતિક ૧ હ્ર (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ) | ૦-૧૦-૦ |
| ૧૫. * | શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત. | ૦-૫-૦ |
| ૧૬. * | શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત. | ૦-૨-૦ |
| ૧૭. * | કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલ્લયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત. | ૦-૧૪-૦ |
| ૧૮. * | કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રપાદુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત. | ૦-૮-૦ |
| ૧૯. * | પંચપ્રતિકમણ સૂત્ર, પ્રાચીન મુનિરાજકૃત. | ૦-૪-૦ |

| અંક | ગ્રન્થનું નામ તેના, કર્તા વિગેરે. | મહત્વ ૩. આ. ૫. |
|-------|--|-------------------|
| ૨૦. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૨ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). | ૦-૧૦-૦ |
| ૨૧. * | ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત. | ૧-૪-૦ |
| ૨૨. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૩ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). | ૦-૧૦-૦ |
| ૨૩. * | ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીભેરવિજયગણિકૃત. | ૦-૨-૦ |
| ૨૪. * | ૫૨પ્રકરણચરિત મુનિશ્લેષકરગણિકૃત. | ૦-૨-૦ |
| ૨૫. * | સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત. | ૦-૨-૦ |
| ૨૬. * | શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૨૭. * | સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. | ૦-૧૨-૦ |
| ૨૮. * | સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિપુલવિમલસૂરિકૃત. | ૦-૨-૦ |
| ૨૯. * | લલિતવિસ્તાર (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિ- ચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. | ૦-૮-૦ |
| ૩૦. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૪ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). | ૦-૧૨-૦ |
| ૩૧. * | અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત. | ૦-૧૦-૦ |
| ૩૨. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૫ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). | ૦-૧૦-૦ |
| ૩૩. * | ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ધુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત. | ૧-૫-૦ |
| ૩૪. * | મલ્લયસુંદરીચરિત શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત. | ૦-૭-૦ |
| ૩૫. * | સમ્યક્ત્વસમિતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંવતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત. | ૧-૦-૦ |
| ૩૬. * | ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ધુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત. | ૧-૧૨-૦ |
| ૩૭. * | અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૩૮. * | ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નરોષ્ણસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે. | ૦-૨-૦ |
| ૩૯. * | ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલ્લયગિરિની ટીકા સહિત. | ૧-૮-૦ |
| ૪૦. * | ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૪૧. * | ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ધુક્તિ અને શ્રીશાન્તિ- સૂરિની ટીકા સહિત. | ૧-૧૪-૦ |
| ૪૨. * | ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલ્લયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત. | ૧-૪-૦ |
| ૪૩. * | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૬ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). | ૦-૧૨-૦ |

| અંક | અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે. | મૂલ્ય |
|-------|--|-----------------|
| ૪૪. * | પિણ્ડનિર્ચુકિત શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત. | ૩. આ. પા. ૧-૮-૦ |
| ૪૫. * | ધર્મસંઅહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. | ૧-૪-૦ |
| ૪૬. * | ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. | ૨-૦-૦ |
| ૪૭. * | દશવૈકાલિકસૂત્ર શ્રીશયંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. | ૨-૮-૦ |
| ૪૮. * | આદ્યપ્રતિક્રમણ સત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત. | ૨-૦-૦ |
| ૪૯. * | ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. | ૨-૦-૦ |
| ૫૦. * | જીવાજીવાલિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત. | ૩-૪-૦ |
| ૫૧. | સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૫૨. * | જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત. | ૪-૦-૦ |
| ૫૩. | આવશ્યક વૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત. | ૧-૧૨-૦ |
| ૫૪. | જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત. | ૨-૦-૦ |
| ૫૫. * | દેવસીરાધપ્રતિક્રમણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત. | ૦-૩-૦ |
| ૫૬. | શ્રીપાલયરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત. | ૦-૧૪-૦ |
| ૫૭. | સૂક્તમુક્તાવલિ. | ૨-૦-૦ |
| ૫૮. | પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધિસેન-સૂરિની ટીકા સહિત. | ૩-૩-૦ |
| ૫૯. | તંદુલવેયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત. | ૧-૮-૦ |
| ૬૦. | વિશતિસ્થાનકચરિત્ર શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત. | ૧-૦-૦ |
| ૬૧. | કદપસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત. | ૨-૦-૦ |
| ૬૨. | સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત. | ૦-૮-૦ |
| ૬૩. | સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલયરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત. | ૧-૪-૦ |
| ૬૪. | પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, સટીક. | ૪-૦-૦ |
| ૬૫. | લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લોક દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત. | ૨-૦-૦ |
| ૬૬. | આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભૌતિક ૭ મું. | |
| ૬૭. | શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિકૃતની ટીકા સહિત. | ૬-૦-૦ |

છપાય છે.

૧. પંચ વસ્તુક.
૨. ચૌસરણપયજ્ઞા.
૩. કથાકાશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪. અષ્ટલક્ષી (અર્ચરત્નાવલી), સમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત

૫. જિવમયસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ.
૬. લોકપ્રકાશ (સેન લોક વગેરે).
૭. નવપદમકરણ
૮. નવપદલખવૃત્તિ
૯. વિચારરત્નાકર.
૧૦. વત્સલાર્થપિમ્બસૂત્ર (ખીજો લાગ).
૧૧. આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ઓક્તિક ૮ સું (કુમારપાળરાસ).
૧૨. શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩. નવ સ્મરણ (સદીક).
૧૪. મિથંકરનૃપકથા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાલબેરીઅન, રોડ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચક્રો, ગોપીપુરા,
સુરત.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund.

| | |
|--|-----------|
| 1. * <i>Sri Vitarāga-stotra</i> —By Sri Hemachandrāchārya with the commentaries of Sri Prabhāchandra Sūri and one of the disciples of Viśālarāja | Rs. a. p. |
| 2. * <i>Śramaṇa Pratīkramana Sūtra Vṛtti</i> —By an ancient saint | 0 8 0 |
| 3. * <i>Syādvāda Bhāṣa</i> —By Śrī Subhaviṇaya Gaṇi .. | 0 1 6 |
| 4. * <i>Sri Pākṣika Sūtra</i> —with the commentary on Pākṣika Sūtra and Khāṇḍa—By Yaśodeva Sūri | 0 1 6 |
| 5. * <i>Adhyātma Mata Parīkṣā</i> —By Mahāmahopādhyāya Śrī Yaśovijaya with his own commentary | 0 6 0 |
| | 0 6 0 |

| | | | | |
|-----|--|-----|----|----|
| 6. | *Śrī Shodāśaka Prakaraṇa—By Haribhadra Sūri with the commentaries of Śrī Yaśobhadra and Śrī Yaśovijaya | Rs. | a. | p. |
| 7. | *Śrī Kalpa Sūtra—By Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Vinayavijaya Upādhyāya | 0 | 6 | 0 |
| 8. | *Vāṇdaru Vṛtti—With the commentary of Śrī Devendra Sūri | 0 | 8 | 0 |
| 9. | *Dānakalpadruma or The Life of Dhannā—By Śrī Jinakīrti Sūri | 0 | 6 | 0 |
| 10. | *Yoga Philosophy—(English)—by Mr. Virchand R. Gāndhī | 0 | 5 | 0 |
| 11. | *Jalpakaḷpa Latā—By Muni Ratnamaṇḍana | 0 | 3 | 0 |
| 12. | *Yoga-Dṛṣṭi Samuchchaya—By Śrī Haribhadra Sūri, Commented by himself | 0 | 3 | 0 |
| 13. | *Karma Philosophy (Eng.)—by Mr. Virchand R. Gāndhī | 0 | 5 | 0 |
| 14. | *Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part I)—A collection of classical Gujarātī Poems | 0 | 10 | 0 |
| 15. | *Śrī Dharma Parikṣā—by Paṇḍita Padmasāgara | 0 | 5 | 0 |
| 16. | *Śāstra Vārtā Samuchchaya—by Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Yaśovijaya Upādhyāya | 0 | 2 | 0 |
| 17. | *Karma Prakṛiti—By Śivaśarmāchārya, commented by Śrī Malayagiri Sūri | 0 | 14 | 0 |
| 18. | *Kalpa Sūtra with the Story of Kālikāchārya—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī | 0 | 8 | 0 |
| 19. | *Pañcha Pratikramaṇa Sūtra—By an ancient priest | 0 | 5 | 0 |
| 20. | Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part II)—A collection of classical Gujarātī Poems | 0 | 10 | 0 |
| 21. | *Upadeśa Ratnākara—By Śrī Munisundara Sūri | 1 | 4 | 0 |
| 22. | *Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part III)—A collection of classical Gujarātī Poems | 0 | 10 | 0 |
| 23. | *Chaturvīṃśati Jinānanda Stuti—By Śrī Meruvijaya Gaṇi | 0 | 2 | 0 |
| 24. | *Śhat Puruṣa Charita—By Muni Kshemaṇkara Gaṇi | 0 | 2 | 0 |
| 25. | *Sthūlabhadra Charitra—By Śrī Jayānanda Sūri | 0 | 2 | 0 |
| 26. | *Śrī Dharma Saṅgraha (Part I)—By Muni Mānavijaya Upādhyāya | 1 | 0 | 0 |
| 27. | *Saṅgrahaṇi Sūtra—By Śrī Śrīchandra Sūri with the commentary of Śrī Devabhadra Sūri | 0 | 12 | 0 |
| 28. | *Samyaktva Parikṣā, Upadeśa Śataka—By Śrī Vibhūdha Vimāla Sūri | 0 | 2 | 0 |

* Not available.

THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J. P. F. १८५

| | | Rs. a. p. |
|-----|---|-----------|
| 29. | *Lalita Vistārā, Chaityavandana Sūtra —By Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Munichandra Sūri | 0 8 0 |
| 30. | Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part IV) —A collection of classical Gujarātī Poems | 0 12 0 |
| 31. | *Anuyogadvāra Sūtra (1st Half) —By Śrī Hemchandra Sūri | 0 10 0 |
| 22. | *Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part V) —A collection of classical Gujarātī Poems | 0 10 0 |
| 33. | *Uttarādhyayana (Part I) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri | 1 5 0 |
| 34. | *Malayasundarī Charitra —By Śrī Jayatilaka Sūri | 0 7 0 |
| 35. | *Samyaktva Saptati —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Saṅghatīlakāchārya | 1 0 0 |
| 36. | *Uttarādhyayana (Part II) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri | 1 12 0 |
| 37. | *Anuyogadvāra Sūtra (2nd Half) —By Śrī Hemchandra Sūri | 1 0 0 |
| 38. | *Guṇasthāna Kramāroha By Śrī Ratnaśekhara Sūri and the commentary by himself | 0 2 0 |
| 39. | *Dharma Saṅgrahaṇī (Part I) —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri | 1 8 0 |
| 40. | *Dharma Kalpadruma —By Śrī Udayadharma Gaṇi | 1 0 0 |
| 41. | Uttarādhyayana (Part III) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri | 1 14 0 |
| 42. | *Dharma Saṅgrahaṇī (Part II) —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya | 1 4 0 |
| 43. | Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VI) —A collection of classical Gujarātī Poems | 0 12 0 |
| 44. | *Pinda Nirukti —By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya | 1 8 0 |
| 45. | *Dharma Saṅgraha (2nd Half) —By Śrī Mānavijaya Upādhyāya | 1 4 0 |
| 46. | *Upamiti Bhava Prapañcha Kathā —By Śrī Siddharshu Rishi | 2 0 0 |
| 47. | *Daśa Vaikalika Sūtra —By Śrī Śāyambhava Sūri with the commentary of Śrī Haribhadra Sūri | 2 8 0 |
| 48. | Shrāddha Pratikramaṇa Sūtra —with the commentary of Śrī Ratnaśekhara Sūri | 2 0 0 |
| 49. | *Upamiti Bhava Prapañcha Kathā (2nd Half) —By Śrī Siddharshu Rishi | 2 0 0 |

*Not available.

*** THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J. P. F.**

| | | Rs. | a. | p. |
|-----|---|-----|----|----|
| 50. | * <i>Jivajñābhigama</i> —With the commentary of Śrī Malayagiri | 3 | 4 | 0 |
| 51. | <i>Sena Prasāna, Prasānottara Ratnākara</i> —By Śrī Subhaviyaya Gaṇi | 1 | 0 | 0 |
| 52. | * <i>Jambū-dvīpa Prajñāpti (1st Half)</i> —With the commentary of Śrī Śāntichandra | 4 | 0 | 0 |
| 53. | <i>Āvśīyakavṛitti-Tippaṇa</i> —By Śrī Hemachandra Sūri | 1 | 12 | 0 |
| 54. | <i>Jambū-dvīpa Prajñāpti (2nd Half)</i> —With the commentary of Śrī Śāntichandra | 2 | 0 | 0 |
| 55. | * <i>Devasī Rāi Pratikramana</i> —By an ancient Priest | 0 | 3 | 0 |
| 56. | <i>Śrīpāla Charitra (in Sanskrit)</i> —By Śrī Jñānavimāla Sūri | 0 | 14 | 0 |
| 57. | <i>Sūkta Muktvāli</i> | 2 | 0 | 0 |
| 58. | <i>Pravachana Sāroddhāra (1st Half)</i> —By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri | 3 | 0 | 0 |
| 59. | <i>Tandula Vaichārika (Chatuḥśaraṇa)</i> —With the commentary of Śrī Vijayavimāla | 1 | 8 | 0 |
| 60. | <i>Vimśati Sthānaka Charita</i> —By Śrī Jivaharshagaṇi | 1 | 0 | 0 |
| 61. | <i>Kalpa Sūtra</i> —By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Vinayavijaya | 2 | 0 | 0 |
| 62. | <i>Subodha Śamāchāri</i> —By Śrī Chandrāchārya | 0 | 8 | 0 |
| 63. | <i>Śrīśrīvālakahā (Śrīpāla Charitra in Prākṛita)</i> —By Śrī Ratnaśekhara Sūri | 1 | 4 | 0 |
| 64. | <i>Pravachana Sāroddhāra (2nd half)</i> —By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri | 4 | 0 | 0 |
| 65. | <i>Lokaprakāśa (1st Part)</i> —By Upādhyāya Śrī Vinayavijaya | 2 | 0 | 0 |
| 66. | <i>Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part VII)</i> —A collection of classical Gujārātī Poems | | | |
| 67. | <i>Tattvārthādhigama Sūtra (Part I)</i> —By Vāchaka Śrī Umāsvatī with the commentary of Śrī Siddhasenagaṇi | | | |

In Press

1. *Pañcha Vastuka.*
2. *Chausaraṇa Payannā*
3. *Kathākośa*
4. *Aṣṭalakṣhī (Artharatnāvalī)*
5. *Hymns, etc., by Śrī Jinaprabha Sūri*

* Not available.

THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J P.F. 4615

6. **Kumārapāla Rāsa** (in Gujarātī)
7. **Navapada Prakaraṇa**
8. **Navapada Laghu-vṛitti**
9. **Vichāra Ratnākara**
10. **Tattvārthādhigama Sūtra (Part II)**
11. **Ānand Kāvya Mahodadhi (Part VIII)**
12. **Śāstravārtasamuchchaya,**
13. **Navasmarāṇa (Saṭika)**
14. **Priyāṅkara-nṛpa-kathā**

Can be had at—

THE LIBRARIAN,

SHETH DEVCHAND LĀLBHAI

JAIN PUSTAKODDHĀR FUND.

DEVCHAND LĀLBHAI DHARMSĀLĀ

BADEKHĀ CHAKLO, GOPĪPURĀ,

SURAT (INDIA)

